

AZƏRBAYCAN

1'2018

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 05.01.2018 Sifariş 53 Tiraj 600 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azbyb.az Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41		

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:

“ A Z Ə R B A Y C A N ” - 9 5

ANAR - “Ədəbiyyatımızın güzgüsü”	3
İSA HƏBİBBƏYLİ - Böyük yaradıcılıq məktəbi	5
NƏRİMAN HƏSƏNZADƏ - Yazıçılarımızın ədəbi taleyində “Azərbaycan”	9
NİZAMİ CƏFƏROV - Milli ədəbi təfəkkürün "Azərbaycan" miqyası	23
HİDAYƏT - Yüzə nə qaldı ki?	46
VİLAYƏT QULİYEV - Azərbaycan qədər yaşayacaq "Azərbaycan"	56
PAŞA ƏLİOĞLU - "Azərbaycan" - köhnə dost	102
QAN TURALI - Nəşillərin jurnalı	105
İNTİQAM QASIMZADƏ - ... peşman deyiləm	106

P O E Z İ Y A

ƏLİZADƏ NURİ - Şeirlər	11
GÜLNARƏ CƏMALƏDDİN - Şeirlər	50
NARINGÜL - Şeirlər	107
XATİRƏ NURGÜL - Şeirlər	113

Ş A İ R İ N A R X İ V İ N D Ə N

ANAR HƏBİBOĞLU - Şeirlər	95
--------------------------------	----

N Ə S R

MƏMMƏD ORUC - Zəng, Çəkiliş (iki hekayə)	30
MÜBARİZ CƏFƏRLİ - Səmadaki quyu (povest)	61
AZƏR ABDULLA - Fizika pilləsi (hekayə)	139
YAŞAR BÜNYAD - Portret (hekayə)	144

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

RADEK KNAPP - Cənab Trombka və İblis; Yulius evə gedir (hekayələr)	117
--	-----

E S S E

GÜNEL NATİQ - Sevgi və xəyanət	135
--------------------------------------	-----

P U B L İ S İ S T İ K A

SÜDABƏ AĞABALAYEVA - Yanvar düşüncələri	148
---	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

QORXMAZ QULİYEV - Kontekst və kod (əvvəli)	155
TƏYYAR SALAMOĞLU - "Türk qanlı" sənətkarın "Avropa qiyafəli, müsəlman etiqadlı" əsərləri	166
MÖHSÜN NAĞISOYLU - Bir nöqtənin hökmü	182
AYNURƏ PAŞAYEVA - “Azərbaycan” jurnalının tarixindən	187

K İ T A B R Ə F İ	192
-------------------------	-----

“Azərbaycan” - 95

ANAR

*Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri,
Xalq yazıçısı*

“Ədəbiyyatımızın güzgüsü”

Bu il yanvar ayının 28-də Azərbaycan mətbuatı tarixində xüsusi yeri olan "Azərbaycan" jurnalının 95 yaşı tamam olur. 1923-cü ildə "Maarif və mədəniyyət" adı ilə nəşrə başlayan bu jurnalın yaranmasında tanınmış yazıçı, publisist və ictimai xadim Tağı Şahbazi Simurğun və onun öz ətrafına topladığı bir qrup Azərbaycan ziyalısının böyük xidmətləri olub. Ölkəmizdə yaradılmış yeni siyasi quruluşun əsl niyyətlərindən asılı olmayaraq vətənpərvər qələm sahibləri əsas məqsədlərini xalqı maarifləndirməkdə görürdülər və başa düşürdülər ki, yalnız milləti maarifləndirməklə mədəni sərvətlərimizi; zəngin söz xəzinəmizi, incəsənətimizi və ən başlıcası, ana dilimizi qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək mümkündür. "Maarif və mədəniyyət" jurnalı bu məqsədlə, bu niyyətlə yaradıldı. Təbii ki, jurnalın fəal müəllif heyəti əsasən yazıçı və alimlərdən ibarət idi. O illərdən üzü bəri bizim günlərə qədər ölkəmizin keçdiyi kəşməkeşli yol tariximizdən bəllidir. Bu yolun səlnaməçilərindən biri də ədəbiyyatımızdır; ədəbi-bədii əsərlərimizdir. Uzun illər tez-tez adı dəyişdirilən "Azərbaycan" jurnalı (gah "İnqilab və mədəniyyət", gah "Revolusiya və kultura", gah "Vətən uğrunda", 1953-cü ildən bu günə kimi "Azərbaycan") bu ədəbiyyatın işıq üzü gördüyü yeganə dərgi olub. O, siyasi basqıların və sərt cərchivələrin imkan verdiyi

qədər, bəzən hətta bu imkanlardan daha artıq, bədii sözün qüdrəti ilə, öz ilkin məqsəd və vəzifələrinə sadıq qalaraq, xalqa həqiqəti söyləməyə çalışıb. Jurnal əlbəttə, ona rəhbərlik edən redaktorun ədəbi mövqeyindən, zövqündən asılı olaraq yazıçılarımızın yaradıcılıq axtarışlarına da meydan verib. "Azərbaycan" jurnalının 95 il ərzində çıxan saylarını izləsək, Azərbaycan ədəbiyyatının 70 illik sovet dövrü və müstəqillik əldə etdikdən sonra yaranan ədəbiyyatımız bütün çalarları ilə gözlərimiz önündə canlanır: dünyanın fərqli dərki, fərqli ədəbi-bədii ifadə imkanları, fərqli üslublar, fərqli baxış - hər şey göz qabağındadır. Nəyimiz varsa - burdadır, nəyimiz varsa - budur. Küll halında götürdük-də, ədəbiyyatımızla öyünə bilərik: keçmişi ilə də, bu günü ilə də...

Uzun illər bizim dünya ədəbiyyatı nümunələrini dərc edən ayrıca jurnalımız olmayıb. Bu işi də yarandığı gündən - "Maarif və mədəniyyət" adı ilə (və başqa adlarla) çıxdığı gündən "Azərbaycan" jurnalı görüb. Dünya ədəbiyyatının bir çox gözəl nümunələrini seçib Azərbaycan oxucusuna çatdırıb.

Klassik irsimizin, folklorumuzun tədqiqinə həsr olunmuş ədəbiyyatşünaslıq yazılarına, müasir ədəbi-bədii tənqidi məqalələrə jurnalda xeyli səhifə ayrılır. Təəssüf ki, bu sahədə öyünüləsi nümunələrə az-az təsadüf edirik. Amma ədəbi əlaqələrin indki səviyyəsi ədəbiyyata gələn gənc qüvvələrin tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızı dünyada qəbul olunmuş meyarlar səviyyəsinə qaldıracaqlarına inamımızı günü-gündən artırır. Ədəbi orqanlarımız, o cümlədən də "Azərbaycan" jurnalı bu yolda şübhəsiz ki, var qüvvələrini səfərbər edəcəklər.

Yadımdadır, 15 il öncə, 2003-cü ildə "Azərbaycan" jurnalının 80 illik yubileyini qeyd edirdik. O zaman Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, ədəbiyyatımızın böyük dostu və himayədarı Heydər Əliyev "Ədəbiyyat tariximiz üçün mühüm hadisə olan yubiley münasibətilə" jurnalın əməkdaşlarına təbrik məktubu göndərmişdi. Həmin məktubda o, "Azərbaycan" jurnalının fəaliyyətini çox yığcam şəkildə yüksək dəqiqliklə ümumiləşdirmiş, jurnalın məqsəd və vəzifələrini məharətlə mənalandırmışdı. O yazırdı: "Müasir və klassik Azərbaycan ədəbiyyatına əsas yer verən jurnal, eyni zamanda, Azərbaycan oxucusunu dünya ədəbiyyatının qiymətli nümayəndələri ilə müntəzəm olaraq tanış etmişdir. Onun səhifələrində ədəbi prosesi əks etdirən tənqidi yazılar, elmi araşdırmalar, publisistika və incəsənətə dair materiallar da geniş yer tutmuşdur. Bütün bunlar **"Azərbaycan" jurnalını yarandığı gündən ədəbiyyatımızın güzgüsünə çevirmişdir**".

Ümummilli Liderimizin "ədəbiyyatımızın güzgüsü" adlandırdığı "Azərbaycan" jurnalı, həmişə olduğu kimi bu gün də üzünü nə yaxşı ki, xəstə təxəyyülün törəməsi cəfəng yazılara sarı yox, sağlam təfəkkürün, yüksək ədəbi-bədii düşüncənin məhsulu olan ədəbi nümunələrə tərəf tutur, məhz bu cür əsərləri, belə ədəbiyyatı əks etdirməyə çalışır.

Ədəbiyyatımızın fədakar cəfəkeşi İntiqam Qasımzadə başda olmaqla jurnalın bütün kollektivini ürəkdən təbrik edirəm.

95 yaşın mübarək, "Azərbaycan"!

Gün o gün olsun 100-ü, 150-ni adlayasan, xalqımıza, ədəbiyyatımıza xidmətini açıq alınla davam etdirəsən.

“Azərbaycan” - 95

İsa HƏBİBBƏYLİ

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
vitse-prezidenti, akademik*

BÖYÜK YARADICILIQ MƏKTƏBİ

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatın inkişafında mətbuatın rolu və əhəmiyyəti isbata ehtiyacı olmayan teorem kimidir. Milli mətbuatın yaranması və inkişafı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafının əsas göstəricilərindən biri olmuşdur. «Əkinçi» qəzeti milli ədəbiyyatın ilk mətbu xitabət kürsüsü kimi tarixi bir vəzifəni həyata keçirmişdir. XIX əsrin sonları və XX yüzilliyin əvvəllərində çıxmış «Ziya», «Kəşkül», «Ziyayi-Qafqaziyyə» və «Şərqi-Rus» qəzetləri Azərbaycanda maarifçi ədəbiyyatın inkişafına həlledici səviyyədə təsir göstərmişdir.

Böyük demokrat yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin Baş redaktorluğu ilə nəşr olunmuş məşhur «Molla Nəsrəddin» jurnalı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında inqilabi dönüş yaratmışdır. Məhz «Molla Nəsrəddin» jurnalı Azərbaycançılıq ideyasını ədəbiyyatda və mətbuatda möhkəmləndirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm ədəbi cərəyanı «Molla Nəsrəddin» jurnalının əsasında formalaşmışdır. Realist-satirik ədəbiyyat və publisistika «Molla Nəsrəddin» jurnalının fəaliyyəti nəticəsində dərin ictimai məzmun, əsl vətəndaşlıq mövqeyi və siyasi kəsər qazanmışdır.

Görkəmli maarifçi ziyalı və böyük ədib Əlibəy Hüseynzadənin XX əsrin əvvəllərində nəşr etdirdiyi «Füyuzat» jurnalı Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanının əsas cəbbəxanası

funksiyasını yerinə yetirmişdir. «Molla Nəsrəddin» və «Füyuzat» jurnalları əsasən çoxprofilli ictimai-siyasi və ədəbi jurnallar olsalar da, ədəbiyyat ağırlıqlı mətbuat orqanları kimi fəaliyyət göstərmişdir. XX əsrin əvvəllərində bu jurnallar qədər ədəbiyyata xüsusi önəm verən, geniş yer ayıran, ədəbiyyatın inkişafı qayğıları ilə ardıcıl məşğul olan başqa bir mətbuat orqanı göstərmək çətindir. Fikrimizcə, xüsusi bir ədəbi mətbuatın yaranma zərurəti də həmin jurnalların nümunəsində meydana çıxmışdır.

Yazıçılar Birliyinin orqanı olan «Azərbaycan» jurnalı ölkəmizdə ədəbi mətbuatın başlanğıcıdır. 1923-cü ildən nəşrə başlayan «Azərbaycan» jurnalı ədəbi mətbuatın möhkəm bünövrəsi, etibarlı təməlidir. Bu jurnal 1923-1953-cü illərdə «Maarif və mədəniyyət», «İnqilab və mədəniyyət», hətta «Revolusiya və kultura», «Vətən uğrunda» adları ilə nəşr olunsa da, bütün dövrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf etdirilməsi, geniş oxucu auditoriyasına və elmi-ədəbi ictimaiyyətə çatdırılması vəzifələrini yerinə yetirmişdir. Nəhayət, 1953-cü ildən «Azərbaycan» adı ilə nəşr olunan bu jurnal sözün həqiqi mənasında geniş həcmə malik toplu, jurnal miqyasında ölkə yazıçı və şairlərinin yaradıcılıq platformasına çevrilmişdir. Artıq ardıcıl olaraq 95 il ərzində nəşrini davam etdirən «Azərbaycan» jurnalı ilk növbədə ölkə ədəbiyyatının çoxcildlik külliyyatıdır. Müxtəlif janrlarda «Azərbaycan» jurnalında çap olunmuş bədii əsərlərdən mükəmməl bir kitabxana yaratmaq mümkündür. «Azərbaycan» jurnalında çap olunmaq yazıçı və şairlər üçün brend əldə etmək mənasını daşımışdır. Bütün dövrlərdə dünya ədəbiyyatından tərcümələrə geniş yer ayırmış «Azərbaycan» jurnalı möhtəşəm bir tərcümə almanaxı seriyası yaratmaq vəzifəsini də həyata keçirmişdir.

Azərbaycanda tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişaf etdirilməsində də «Azərbaycan» jurnalı müstəsna rol oynamışdır. «Azərbaycan» jurnalı milli ədəbiyyatşünaslığın ən yaxşı nümunələrini geniş həcmdə ədəbi-elmi ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Bu jurnal bir neçə nəsil tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar üçün əsl məktəb olmuşdur. «Azərbaycan» jurnalı sözün həqiqi mənasında böyük ədəbiyyatşünaslıq məktəbidir. Jurnal ölkədə söz sahibi olan tənqidçi və ədəbiyyatşünasların əsərlərini çap etməklə həm də ədəbi prosesi istiqamətləndirmək vəzifəsini həyata keçirmişdir. Bu yolla ədəbiyyatşünaslıq ədəbi prosesə daxil olmuş, qarşılıqlı surətdə zənginləşərək inkişaf etmişdir. «Azərbaycan» jurnalının təşkil etdiyi ədəbi müzakirələrdə, dəyirmi stol söhbətlərində də tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar fəal iştirak etməklə həm də yaradıcılıq proseslərinə yaxından müdaxilə etmək missiyasını yerinə yetirmişlər. Bu mənada «Azərbaycan» jurnalı milli ədəbi tənqidin və ədəbiyyatşünaslığın ən aktiv tribunası funksiyasını həyata keçirmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının elmi jurnalları və ədəbi topluları və digər ədəbi jurnallar, məsələn, «Ulduz» jurnalı təsis olunanadək uzun dövr ərzində «Azərbaycan» jurnalı yazıçı və şairlərlə yanaşı, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar üçün də əsas elmi mətbuat orqanı olmuşdur. «Azərbaycan» jurnalında çap olunmaq yazıçı və şairlər üçün olduğu kimi, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslardan ötrü də elmi-ədəbi mühitdə etibar qazanmaq və özünü təsdiq etmək meyarına çevrilmişdir. «Azərbaycan»

jurnalında üç-dörd dəfə çap olunmaq yazıçılar mühitində də, alimlər arasında da qəbul olunmaq hesab edilmişdir.

Yazıçı və şairlərin əsas xitabət kürsüsü olan «Azərbaycan» jurnalı tənqidçi və ədəbiyyatşünaslara da yer verməklə həmişə qoşa qanad amplusunda hər iki qanadın inkişafına xidmət etmişdir. Bununla belə, söz yox ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin

orqanı olduğu üçün jurnalda bədii ədəbiyyat, xüsusən də şeir və nəsr əsas yer tutmuşdur. Dramaturgiya yalnız son illərdə «Azərbaycan» jurnalında çap olunmaq hüququ qazana bilmişdir. Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq həcm etibarilə jurnalın üçdə-dördüdə biri qədər iştirakçı olmaq imkanı əldə etmişdir. Lakin «Azərbaycan» jurnalına tənqidçi və ədəbiyyatşünasların - Mustafa Quliyevin, Məmməd Kazım Ələkbərlinin, Məmməd Arif kimi tanınmış ədəbiyyatşünasların rəhbərlik etdiyi illərdə jurnalda bu istiqamətə fəallıq, iştirak və təsir dairəsi artmışdır. Xalq yazıçısı Mehdi Hüseyn də 1946-1950-ci illərdə və 1954-cü ildə «Azərbaycan» jurnalının Baş redaktoru olaraq nəinki jurnalda tənqid və ədəbiyyatşünaslığın xüsusi çəkisini artırmış, özü də

fəal surətdə bu tribunadan həm də tənqidçi kimi istifadə etmişdir. Tənqid və ədəbiyyatşünaslığın ağır gəldiyi illər «Azərbaycan» jurnalının sanbalının və nüfuzunun daha yüksək olduğu dövrlər olmuşdur. Fikrimcə, «Azərbaycan» jurnalında tənqid və ədəbiyyatşünaslıq məsələlərindən bir neçə elmlər doktorluğu və fəlsəfə doktorluğu dissertasiyaları yazıb müdafiə etmək, cild-cild monoqrafiyalar nəşr etmək mümkündür. Yaxud da «Azərbaycan» jurnalında ədəbiyyat nəzəriyyəsi məsələləri, «Tənqid və ədəbiyyatşünaslığın inkişafında «Azərbaycan» jurnalının rolu», «Azərbaycan» jurnalı və ədəbiyyat tarixçiliyi məsələləri, «Ədəbi əlaqələrin əsas tribunası «Azərbaycan» jurnalı», «Azərbaycan folkloru «Azərbaycan»da» və sair kimi mövzular özünün tədqiqatçısını gözləyir. Və ya ayrı-ayrı yazıçı və şairlər kimi, jurnalda çox aktiv surətdə iştirak edən ədəbiyyatşünasların da «Azərbaycan» jurnalı ilə əlaqələri və jurnalda elmi əsərləri haqqında sanballı, oxunaqlı və elmi cəhətdən əhəmiyyətli monoqrafik tədqiqatlar apararaq kitablar hazırlayıb nəşr etmək olar. Məsələn, Məmməd Arif Dadaşzadə, Məmməd Cəfər Cəfərov, Həmid Araslı, Kamal Talıbzadə, Əkbər Ağayev, Qulu Xəlilov, Yaşar Qarayev və «Azərbaycan» jurnalı mövzuları cild-cild kitablar üçün zəngin material verə bilər.

Bu gün 95 yaşlı «Azərbaycan» jurnalı ölkə ədəbiyyatında bütün istiqamətlər üzrə ən yaxşı ədəbi və elmi əsərləri böyük oxucu

“Maarif və mədəniyyət” jurnalının ilk sayı

auditoriyasına geniş ürəklə təqdim edir. Jurnal tanınmış yazıçı və təhqidçi İntiqam Qasımzadənin rəhbərliyi, məsuliyyətli işi sayəsində həm müasir Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin salnaməsi və həm də obyektiv mənzərəsinin güzgüsü olmaq vəzifələrini böyük uğurla həyata keçirir. 2017-ci ildə «Azərbaycan» jurnalında çap olunmuş Xalq yazıçısı Anarın «Yaralı heykəl, yaralı yaddaş» essesi, Xalq yazıçısı Elçinin «Ölümə hazır olan insan» pyesi, Hüseynbala Mirələmovun «Qazi Bürhanəddin səltənətinin süqutu» tarixi romanı, Alpay Azərin «Həyat epikrizi» romanı, Nəməddin Mirzəxanlının «Bilgisayarda sevgi macərası» povesti, Qan Turalının «Qabaqda gedən zəncirli» dram-mərkəsi, Aybəniz Əlyarın şeirləri, Vüqar Haqverdiyevin uşaq hekayələri, Təranə Vahidin esseləri ilin ən yaxşı əsərləri hesab edilməyə layiqdir.

Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq seriyasından Elçinin «Söz azadlığı tənqidimizə nə verib», Nizami Cəfərovun «Həyatın metafizikası», Bədirxan Əhmədovun «Cümhuriyyətin üçlü formulu», Təyyar Salamoğlunun «Qaranlıq dünya» problemi və Mirzə Cəlilin nəsr qəhrəmanları», Cəlil Nağıyevin «Kamal Abdulla və onun dastan poetikası», Vaqif Yusiflinin «Qəzəl dünyası», Paşa Əlioğlunun «Səməd Vurğun və Şəhriyar», Nərgiz Cabbarlının «Romanın «unutduğu» problemlər», Günay Qarayevanın «Sağ ol, təmiz ömür, var ol, təmiz yol» kimi məqalələrindən hər biri ədəbiyyatşünaslığın yaddaqalan hadisəsidir.

«Azərbaycan» jurnalı Azərbaycan yazıçı və şairlərinin, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslarının bütün nəsillərinə diqqət və qayğı göstərir. Müşahidə olunur ki, «Ən yaxşı ədəbi əsər «Azərbaycan»da» devizi indiki azərbaycanlıların iş prinsipi, əsas yanaşma meyarıdır.

«Azərbaycan» jurnalının müstəqillik dövründəki fəaliyyəti bu ədəbi orqanın çoxillik ömür yolunun ən şərəfli səhifələridir. Sözün həqiqi mənasında «Azərbaycan» jurnalı bütün janrlar üzrə yeni tarixi epoxanın ən yaxşı əsərlərinə geniş yer verməklə müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızın formalaşması və inkişafına məsuliyyətlə xidmət edir. Tərəddüd etmədən demək olar ki, «Azərbaycan» jurnalı müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının güzgüsü və əsas hərəkətverici qüvvələrindən biridir.

«Azərbaycan» jurnalı müasir Azərbaycan ədəbiyyatının obyektiv mənzərəsini çox dolğun şəkildə əks etdirir. Bu mənada «Azərbaycan» jurnalı müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının simasıdır.

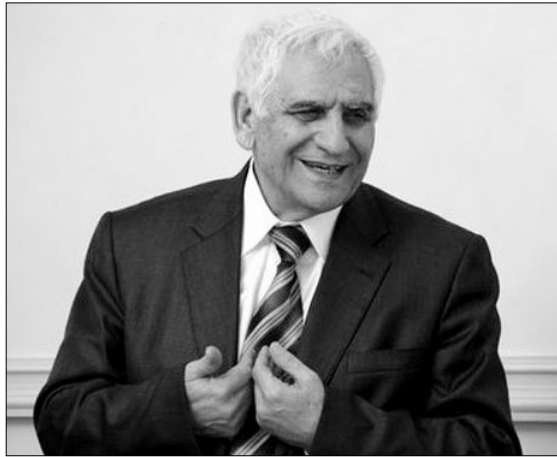
«Azərbaycan» jurnalında ölkəmizdə müasir ədəbi prosesin bütün inkişaf meyillərini və istiqamətlərini görmək mümkündür. Bununla belə, «Azərbaycan» jurnalı formal eksperimentlərin yox, artıq yaşamaq haqqı qazanmış böyük ədəbiyyatın möhtəşəm toplusudur. «Azərbaycan» jurnalı - böyük ədəbiyyat uğrunda mübarizənin ağır artilleriyası və uzaq vuran topudur. Ölkəmizdə əsl milli və dünyəvi ədəbiyyatın yaranması və inkişaf etdirilməsinə yazıçı və şairlər qədər də «Azərbaycan» jurnalı cavabdehlik daşıyır. «Azərbaycan» jurnalı bu gün əsl yaradıcılıq məktəbi kimi ölkəmizdə böyük nüfuza malikdir.

«Azərbaycan» jurnalının Baş redaktoru İntiqam Qasımzadə böyük ədəbiyyat qarşısında həmin məsuliyyət hissini dərinlən başa düşüb dəyərləndirən və prosesi irəli aparmağın yollarını aydın görmək istedadına malik olan mükəmməl Azərbaycan ziyalisidir.

Yolun uğurlu olsun, «Azərbaycan»ımız!

27 dekabr 2017-ci il

“Azərbaycan” - 95

Nəriman HƏSƏNZADƏ
Xalq şairi

Yazıçılarımızın ədəbi taleyində “AZƏRBAYCAN”

Adətən tərcümeyi-halımla bağlı söhbət olanda deyirəm ki, mənim qabağıma yaxşı adamlar çıxıb. Onları hörmətlə xatırlayıram. Əslində, bu mənim minnətdarlığımıdır.

Yazıçılar Birliyinə (onda “İttifaq”) məni işə götürən böyük yazıçımız Mirzə İbrahimov olmuşdu. İttifaqın sədriydi. Məni şəxsən tanımırdı. Onunla bir yerdə işləyən, Nəriman Nərimanovun ilk tədqiqatçılarından biri, yazıçı Teymur Əhmədov Mirzə müəllimdən xahiş etmişdi. “Azərbaycan” jurnalında əvvəlcə poeziya şöbəsində ədəbi işçi, sonra da şöbənin müdiri vəzifəsində işlədim.

“Azərbaycan” jurnalına ilk dəfə gəlməyimi də yaxşı xatırlayıram: mərhum şair dostum Məmməd Arazla (onda İbrahimov gedirdi) jurnala şeir aparmışdıq, yazıçı Əli Vəliyev Baş redaktor işləyirdi. Şeir şöbəsinin müdiri şair-tərcüməçi Böyükağa Qasımsadə ilə də elə onda tanış oldum. Şeirlərimdən bir neçəsini seçdi, götürdü. Xoş bir təəssüratla ayrıldım. Şeirlərim ilk dəfə onun xeyirdusıyla paytaxt mətbuatında çap olundu.

Sonralar bildim ki, bu görkəmli şair, tərcüməçi Böyükağa Qasımsadə Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı olub. 1941-ci ildə 25 yaşında könüllü olaraq cəbhəyə yollanan şair bir neçə il şeirlərini nəm, soyuq səngərlərdə yazıb.

“Azərbaycan - Ukrayna ədəbi əlaqələri. 1941-1945” mövzusunda dissertasiya üzərində işləyəndə, Böyükağa və qardaşı Həsən müəllim haqqında yazası oldum. İkisi də müharibə illərində ön cəbhədə vuruşmuşdular.

Müharibə dövrü Azərbaycan - Ukrayna qəzet-jurnal səhifələrində Böyükağa Qasımzadə haqqında yazılar oxudum, özüm də yazdım. Dissertasiya işimi də müdafiə etdim.

“Azərbaycan” jurnalında, dediyim kimi, mən poeziya şöbəsinə, Akif Hüseynov da (indi ali məktəbdə dərs deyir, filologiya elmləri doktoru, professordur) tənqid şöbəsinə baxırdıq. Ona, tərcümeyi-hal xarakterli bir poema yazmaq istədiyimi dedim. Və tezislər şəklində yazıb gətirdim. İstədim ki, Akif fikrini bildirsin, yazmağa dəyərmə. Mənim əlyazmamı çox ləngitdi.

Günlərin bir günü jurnalın ilk signal nüsxələrindən birini gətirib mənə verdi. Açıb vərəqləyəndə gözümlə inanmadım.

- Akif, bu nədir? - təəccüblə soruşdum.

- “Nabat xalanın çörəyi...” - Başqa söz demədi.

- Mən axı, qeydlərimi vermişdim ki, baxasan.

- Mən də baxdım.

Akif, əslində, sürpriz etmişdi.

- İkinci, üçüncü hissələrini də yazmalısan. Hələ bitməyib. Sənin “qeydlərini” Cəlal müəllimə (onda Cəlal Məmmədov jurnalın Baş redaktoruydu) verdim, öz fikrimi dedim, o da oxuyub bəyəndi. Göndərdi mətbəyə.

İkimiz də susduq. Mən xəcalət çəkdim ki, oxucular indi nə deyəcək? Mən, axı, daha yaxşı yaza bilərdim.

Akifin səsinə eşitdim:

- Buna qətiyyənlə vurma. Təbii yazılıb.

Mənə ilk zəng vuran böyük Xalq yazıçımız Süleyman Rəhimov oldu.

- Telegram yazmısan, - dedi. Amma xoşu gəldi. - Davam elətdir.

Nəhayət, ikinci, üçüncü hissələrini yazası oldum. Ayrıca kitab şəklində nəşr edildi.

İndi bu əsər xarici dillərə də tərcümə olunub.

Beləliklə, “Azərbaycan” jurnalının mənim tərcümeyi-halımda xüsusi yeri olub: ilk dəfə onun səhifələrində şeirlərim çıxanda özümü şair hesab etmişəm, ilk dəfə də burada yazıçılığa başlamışam. Nəsr əsərim çıxıb.

Birinciyə görə, mərhum şairimiz Böyükağa Qasımzadənin pak ruhu şad olsun deyirəm; ikinciyə görə də deyirəm ki, ədəbiyyatşünas alimimiz Akif Hüseynovun qələmi iti olsun.

“Azərbaycan” jurnalı - Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin baş ədəbi orqanı, Azərbaycan yazıçılarının ədəbi taleyidir. Janrından, həcmindən asılı olmayaraq, ən gözəl əsərlərimiz əvvəlcə bu şərəfli jurnalın səhifələrində işıq üzü görür, mənəvi sərvətimiz kimi milli dəyərlərimizi zənginləşdirir.

Bu tarixi missiyaya rəhbərlik edən, təbii ki, jurnalın Baş redaktorudur. Onun dünyagörüşü, zəkası, milli ruhu, fəaliyyət göstərdiyi yaradıcı mühit əsas şərtlərdəndir. Məhz buna görədir ki, bütün mənəvi və insani keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən yazıçı, tənqidçi, tərcüməçi, onlarla gözəl filmlərin ssenari müəllifi kimi tanıdığımız istedadlı qələm dostumuz İntiqam Qasımzadə uzun illərdir ki, milli ədəbiyyatımızın inkişafı yolunda açıq alınla xidmət edir. O, həcmli əsərlərin ilk oxucusu və onların ilk nəşiri kimi yazıçı dostlarının, eləcə də ədəbi mühitin nüfuzunu qazanmışdır.

Bütün yaradıcı heyəti təbrik edirəm.

Cansağlığı, ailə sevinci, yeni uğurlar!

Hörmətlə,

“Azərbaycan”ın oxucusu, müəllifi Nəriman Həsənzadə

10.XII.2017

♦ P o e z i y a

Əlizadə NURİ

İLAHİ, YER SAXLA DUALARIMA

Göydən ölü quşlar kimi
Yenə mələklər tökülür.
Orda nəyin bayramıdı, -
Yağış-yağış zər tökülür?

Mən burda tənha bayquş,
Sən də təksən, İlahi.
Bu qədər dərd içində
İtəcəksən, İlahi...

Səndən küsmüşəm bir az,
Küsdüm İlahi, mən də, -
Haqqımı yeyənlərin
İştahı küsməyəndə.

Bu gün yoxdu əllərim,
Amma bir gün qucaqdım.
Sən olmasaydın, yenə
Sənə inanacaqdım...

...Yenə sənə nə olub, -
Birtəhərsən, İlahi?
Əynini qalın elə, -
Yerdə çoxdu ağlayan, -
Üsüyərsən, İlahi...

SƏNSİZ AXŞAM TEZ DÜŞÜR...

Bu yerin axşamları
Sənsiz yaman tez düşür.
Əl vurdum xatirənə -
Gördüm evə köz düşüb...

...Günəş də söndü, tez gəl,
O da vaxtı qurubmuş.
Eşqi kim uydurubsa,
Nə gözəl uydurubmuş!

Səni necə çağırım: -
Ay "kim"im gəl, "nə"yim gəl?
Mənim dar ağacım ol, -
Səndə çiçəkləyim, gəl...

Təkcə ağrı özümündü,
Duzum səndən, yaram səndən.
...Sənə əlim dəysin deyə, -
Özümü asaram səndən...

...Pərvanənin yadına
Gündüzlər də şam düşür.
Sənsiz günəş tez batır,
Sənsiz tez axşam düşür...

BİR QADIN AĞLAYIR ÜZÜ GÖYLƏRƏ...

Qəmi sinəsinə sıxıb körpətək
Bir qadın ağlayır üzü göylərə,
Göz yaşları cırmaqlayır üzünü...

Bir qadın ağlayır, elə bil indi
Asacaq özünü göz yaşlarından...

Yermi günahkardı, göymü günahkar; -
Bir qadın ağlayır bu aralıqda...

...İlahi, sığal çək saçına onun,
İlahi, o qadın niyə ağlayır?
İlahi, görəsən niyə adamlar,
Güləndə dünyanın üzünə gülür,
Ancaq ağlayanda göyə ağlayır?!

...Başını kədərini çiyinə qoyub,
Bir qadın ağlayır üzü göylərə...

...İlahi, hardadı sənini əllərin? -
Silsin o qadının göz yaşlarını...

DƏRVIŞİN MƏKTUBLARI***Birinci məktub***

Haçansa günah edib
Əzab çəkən əlləri
Qoymağa yer tapmamaq
Nə ağır sitəm imiş.

Açıb qanadlarımı
Yerə sərmək istədim, -
Sən demə, bu yer üzü
Ocaq-ocaq qəm imiş...

Milyon il o tərəfdən
Bir səs çağırırdı məni.
Bir sünbülə aldanıb
Utanan Adəm imiş.

Bu dünyada nə gördüm,
Əllərimə danışdım, -
Bir əlim kağız imiş,
Bir əlim qələm imiş...

Kola sığınıb qalan
Bir çiçəyi çağırdım, -
Səhər şəhini içən
O çiçək də dəm imiş.

Çıxdım bir dağ başına, -
Yaxın olum Allaha.
Yenə göylə aramız
Neçə min qədəm imiş...

İkinci məktub

Sən demə, yarpağın da
Kədəri varmış Allah, -
O ağacın gözləri
Bildim, nədən nəm imiş...

Min illər bir Məcnunu
Ovuda bilmir hələ, -
Göylərin ağrısına
Göz yaşı məlhəm imiş...

Gündüz gün işığını
Qızlar səpdi üstünə, -

Bu gecə məhbusuna
O bayquş həmdəm imiş.

Gah səhra qumu oldum,
Gah da ki sahil qumu, -
Yenə üşüdüm, Allah,
Yenə GÜNÜN kəm imiş.

Bir sakit ada vardı,
Ora qaçmaq istədim, -
Bu dəniz quldurları
Yan-yörəmdə cəm imiş...

Mən bir sözün içinə
Necə sığdım, İlahi, -
Bu necə dünya imiş,
Bu necə aləm imiş?!

YA DİVANA DİVAN TUT...

Hər əzan bir yandadır, - götür eşqi, CANı tik,
Bir viranə dünyada bir EŞQ XANİMANı tik.

Günəş də girə bilmir, yerin altı üşüyür,
O məzarın əyninə bu isti insanı tik...

Mən "haqq" dedim, bu Divan vurdu mən divanəni,
Ya Divana divan tut, ya gəl bu "lisan"ı tik...

Hamı səndən qopsa da, qaçır səndən, İlahi, -
Adamların üstünə götür öz imzanı tik...

Dünya dağılır, Allah, - o divarın içinə,
Bir az bu Məhəmmədi, bir az o İsanı tik...

Hər aşiqin gözündən bircə damla yaş götür,
İlahi, bu dünyada bir sevgi ümmanı tik...

DƏNİZ BOYDA QƏBİR

Balası dənizdə boğulan ana
Qəbir kimi qucaqlamışdı dənizi...

Dənizi qəbir sanıb
titrəyən barmaqlarını şam kimi yandırmaq
istəyirdi, -
Kibriti göz yaşlarıydı.

Bir cüt qərənfil hönkürürdü suyun üzündə,
bir cüt gülün göz yaşı qarışmışdı dənizə, -
Xəzəri qan aparırdı...

Dənizi elə qucaqlamışdı ana,
Xəzər ananın qucağı boyda olmuşdu.

...Suda gizlənmişdi vəhşi bulaqlar.

...Qaranlıq matəm şalıtək düşəndə çiyninə
Sularla oğlunun üstünü örtüb geri dönürdü ana.
Əlləri qoynunda qalan bir evin hər küncündə
bir xatirə gözləyirdi onu...

BİR CÜT ƏLİN NAĞILI

Minib bir gəmiyə çıxıb gedəsən,
Səni yola sala onun əlləri.

Unuda özünə su götürməyi,
Ata əllərini arxanca o qız...

O səni dənizə tapşıran kimi.
Sən də tapşırasan göylərə onu.

...Minib bir gəmiyə çıxıb gedəsən,
Suların üzündən öpəsən hərdən.

Götürüb qaçdığın arzularını
Hər axşam sərəsən Ay işığına...

...Çatasan dünyanın son limanına,
Səni qarşılaya ONUN ƏLLƏRİ!..

Heyrətdən özünü itirəsən ki:
Sən ki, yatmamışdın, - bu nə yuxudu?

Haçan gəlib ötdü səni bu əllər,
Yoxsa o əllərin öz ağ gəmisini,
Yoxsa ki o qızın öz dənizi var?!

...Yuxudan oyanıb qaçasan ONA,
Qaçıb o əlləri qucaqlayasan.
Bağrına basasan son ümid kimi...

Sonra ovcundakı o əllər üçün
Bir üzük yonasan gün işığından.

Sonra düşünəsən: - bəs bu əlləri
O qızın canından kim dərib sənə?

Kimsə ürəyinə pıçıldaya ki,
“...Təkcə öpmək üçün deyil o əllər,
Tanrı uçmaq üçün göndərib sənə...”

ŞƏHİD NİŞAN ÜZÜYÜ

Cəbhədə balası ölən
bütün analar şəhiddi.
Şəhiddi - həlak olmuş əsgərin döş cibindəki
sevdiyi qızın şəkli.
Şəhiddi - dərini bədrinə basıb hönkürən
o qızın barmağındakı
nişan üzüyü!
Şəhiddi - göz yaşı qan kimi damcılayan
yetim qalmış o çağa...

...Üstünü səngərdə toz basmış o məktub da şəhiddi,
Şəhiddi - balasına qucaq açan vətən göyləri...

Şahiddi və Şəhiddi - içimdəki Allah da...

GECƏ ŞİKƏSTƏSİ

Nədən qara buludlar
Göydən yerə ağ düşür?
Nədən yaxın adamın
Səndən çox uzaq düşür?

Ümidi şikəstlərin
Ürəyi şikəstədi.
Günəş niyə saralıb,
Yoxsa, o da xəstədi?!

Hara qoyum bu qəmi?
Əlim gəlmir atmağa.
Hansı yalanı seçim
Özümü aldatmağa?

...Yağış, gəl, rəsmimi çək,
Sonra yaz arxasını...
...Biz az gözlə, bağlayım
Dərdimin yaxasını...

...Ver əlini, - nə olsun
Qara qulam, İlahi.
Quruda üzsəm belə
Boğuluram, İlahi...

GÖYƏ ÇÖP DAŞIYAN BİR QUŞAM, ANA

Tanrı qəm yaratdı, sən məni doğdun, -
Mən elə bu qəmlə tay-tuşam, ana.
Yerdə yer tapmadım yuva qurmağa,
Göyə çöp daşıyan bir quşam, ana.

Heç sən də bilmirsən kimdi bu oğlun,
Kamanı əyilmiş simdi bu oğlun.
Gecə aşiqidi indi bu oğlun, -
Mən bir xarabada bayquşam, ana.

Haqq yoxmuş, hər yerdə haqq-hesab imiş...
Ölüm - iynə imiş, ömür - sap imiş...
...İçdiyim süd imiş, ya şərab imiş, -
Dünyaya gələndən sərxoşam, ana?!

SƏNİN ADINA ŞƏHƏR

Mən sənin adına şəhər salmışam,
Sabah ad qoyacam küçələrinə.
Oturub şəhəri tumarlayıram, -
Saçını sərmisən gecələrinə...

Gəl, öz şəhərini göstərim sənə,
Bir az bu şəhəri sənə tanıdım.
Mən sənin adına şəhər salmışam,
Ürəyim - şəhərin baş meydanıdır...

...Tikdim ürəyimin sahillərində, -
Qoymadım gözümdən bir az yan keçə.
Qala qapısıyam mən bu şəhərin, -
Təkcə sənin adın qapıdan keçər!

Günəşi yerində, Ayı yerində...
Gecə düşünmüşəm, şəhər salmışam.
Sən mənə bir dünya vermisən, qadın,
Mən də bu dünyada şəhər salmışam.

...Gəl səni şah seçim öz şəhərinə,
Nə fərqi, sarayı, ya TAXTI olsun.
Mən sənin adına şəhər salmışam,
Saldım ki, dünyanın paytaxtı olsun!..

...Bir şəhər salmışam bir nəfər üçün,
Min belə şəhərə, bəlkə, dəyərsən.
Görsən darıxırsan öz şəhərində,
Mənə də yanında yer eyləyərsən...

KƏDƏRİN RƏSMİNİ KİM ÇƏKƏ BİLİR?

Bir körpə durmuşdu yol qırağında,
Elə üşüyürdü açıq əlləri...

Kədərini rəsmini kim çəkə bilir, -
O körpə uşağın əlini çəksin.
Ancaq elə çəksin o rəsmi çəkən
Uşağın əlini utandırmasın.

...Qısılib o uşaq soyuq divara,
Tərs kimi günəş də o yana düşüb...
İlahi, o əllər ağlayır axı,
Gedək o əlləri ovudaq bir az.

...Kim çəkə bilirsə dərdin rəsmini
Əvvəl o uşağın əlini çəksin,
Çəksin ovcundakı xırda pulları.

...Bir sərgi düzəldin, - kədər sərgisi,
Əvvəl o əlləri sərgiyə qoyun...

Çağırın sərgiyə fələk də gəlsin,
Döyün o fələyi o əllər ilə...

MƏKTUB

Hardasan, şəhla gözlüm,
İlk dərdim, son əlacım?!
Səni gətirsin deyə,
Bu yollara əl açım?

Yuxuma dağıtmısan
Saçının yumşağını.
Sən yoxsan, kim böyütsün
Bu sevda uşağını?

Yol tapıb çıxıb bilmir
Bu tinim, bu dalanım.
Mən sevgi qaçqınıyam, -
Gəl, səndə daldalanım...

Bir körpə ümidim var,
Ağlayır qundağında.
Arzularım can verir
Kədərini qucağında...

Hardasan, hardan bilim, -
Mən hara üz döndərim?

Darıxmağın rəsmini
Çəkib sənə göndərim...

Özün uzaqlardasan,
Kölgən keçir yanımdan.
Adına soyuq dəyər, -
Düşmə dodaqlarımdan...

...Hardasan, şəhla gözlüm,
Hardasan, ay əlacım?
Səni verəcək deyər,
Bu yollara əl açım?!

SON NƏFƏS

Bir gün rastıma çıxdın, -
Düşdüm "yol qəzası"na...
Sən də göz yaşı kəsdin
Gözünün "cəzası"na.

...İndi son nəfəsdəyəm,
Sər üstümə saçını.
Üşüməsin bu ozan.
Sən bağla gözlərimi, -
Bu dünyada son dəfə
Gördüyüm sən olasan...

...Hərdən düşsəm yadına,
Sənə bir yol salmışam,
Həmən yolu gələrsən.
Sən ki səxavətlisən, -
Məzarımın üstünə
Gözü dolu gələrsən...

Şam gətirmə gələndə;
Sevgidən ölənlərə
Ay özü şam yandırır...

Qorxma gecəyə düşsən, -
Başdaşıma demişəm
Səni yola salacaq...

BOY

Biz elə tez böyümək istəyirdik ki...
...alın təri də sudu
(yox, alın təri təkcə su yox, həm də çörəkdi!)
ancaq su qiymətinə yox
alın təri qiymətinə bizə alınmış

uşaq paltarlarını da
geyməyə macal tapmadıq.
Biz elə tez böyümək istədik ki...

Biz elə tez böyümək istədik ki,
uşaqlığımız ağlaya-ağlaya qaldı...

Elə tez böyümək istədik ki, böyüyə də bilmədik...

XƏYANƏT

Başqa qadın haqqında düşünmək belə
öz qadınına xəyanətdi.

Başqa qadın haqqında düşünəndə də
səni yaxalaya bilərlər...

Hər gün neçə kişi xəyallarında
başqa qadınlarla "tutulur" indi...

Xəyanət - sevginin üstündə bir xətt...

...O, elə bir tozdu ki, Tanrı da yuya bilmir...

İLAHİ, BİR QADIN SEVİRDİ MƏNİ

Dünyanın üstünün qaş-daşındı o,
Gözümün içində göz yaşındı o,
Bir gözəl çiçəyin adaşındı o,
İlahi, bir qadın sevirdi məni.

Yağışın içində gəzirəm onu,
Bir durna köçündə gəzirəm onu...
Dilimin ucunda gəzirəm onu, -
İlahi, bir qadın sevirdi məni.

...Bəlkə, suya dönüb? - bulaqdan baxır...
Bəlkə, aya dönüb uzaqdan baxır?
Bəlkə, bu yazdığım varaqdan baxır? -
İlahi, bir qadın sevirdi məni.

Axı, neyləyər bir naşıyla o?
Getdi kədər adlı sirdaşıyla o.
Qoydu imzasını göz yaşıyla o...
İlahi, bir qadın sevirdi məni.

Çaylar yamsılayır həzin səsini,
Sıxmışam sinəmə xatirəsini.
İlahi, haçansa rastıma çıxsə,

Ona bağıslaram son nəfəsimi.
İlahi, bir qadın sevirdi məni.

METAFORA

...Hər axşam ulduzları yanına çağırın
o kiçik pəncərə
oğlumun əlləridir...

Belibükük o ümid
Mənim qocalıq rəsmim,
Qundaqdakı o qönçə
Gülün uşaqlığıdır.

Payız təbiətin şair balası, -
Yağış da şeirtək oxunmalıdır.
...İçdiyi göz yaşlarından
Başı fırlanan bu yer
Bəlkə, bu Dünyanın sərxoş halıdır?..

ÖLÜM-ANA

Hər kəs
öz anasının bətnindən düşsə də,
sonda
hamı bir ölümün bətninə yığılacaq,
ölüm hamının anası olacaq...

SƏNİN AD GÜNÜNƏ QƏSDƏN GECİKDİM

Açdım pəncərəmi eşq havasına,
Günəş doğacaqdı, duman saxladı.
Böyük bir kədərə qurban gedirdim,
Məni balaca bir güman saxladı.

Sən mənə gecikdin, hardaydın, qadın?
Hər gün dodağımda darıxdı adın.
Ömürdən bir qədər vaxt oğurladım,
Sənə həsr etməyə zaman saxladım.

Daş daşı üyütdü, o dən gecikdi,
Ruhu apardılar, bədən gecikdi.
Sənin ad gününə qəsdən gecikdim, -
Mən səni bir az da cavan saxladım.

SAZ

Sazın ürəyinin sarı siminə toxundu fələk,
Öldü Ədalət...

...Hamı çoxdan kırıyib,
Saz hələ ağlayır, hələ ağlayır...

...Götürün bu sazı, başdaşı qoyun,
Bəlkə, onda toxdadı...

Ölüm qovuşdu Ədalətə, -
İndi kim deyə bilər ki, ədalətsizdir ölüm?!

SƏNİN YANINDAN GƏLİRƏM

Səni unutmaqdan gəlirəm...
Yadımdan çıxıb qalmışam,
Qalmışam gəldiyim yerdə.

Səni unudub gəlirəm...
Hava yaman ağırlaşıb, -
Yaxşı ki,
mən sənin havanı udub gəlirəm...

...Səni unutmaqdan gəlirdim, -
Qəfil rastıma çıxdın...

YOXDUSA

Hər nəğməyə qucaq açmaz göy üzü,
Bir sözünün yüz məcazı yoxdusa.
Son hecası əsir düşüb vətənin, -
"Vətən" olmur, bir hecası yoxdusa...

Əlim hər gün oynayırdı ələmnən...
Bir ləl tapıb böldüm onu Lələmnən.
...O özünü bir gün vurdu qələmnən, -
Neynəyəydi tapançası yoxdusa?

Məndən ağır bu minnəti neynirəm?
Əl yandıran əmanəti neynirəm?
...Dünya boyda imarəti neynirəm, -
Sənə baxan bir bacası yoxdusa?!..

“Azərbaycan” - 95

Nizami CƏFƏROV

*Milli Məclisin üzvü,
akademik*

Milli ədəbi təfəkkürün «Azərbaycan» miqyası

Hər bir xalqın tarixində onun ideallarını (və milli ideologiyasını!) bütün miqyası ilə əks etdirməyə çalışan elə mətbuat vasitələri olur ki, həm fəaliyyət göstərdiyi dövrdə və ya dövrlərdə cəmiyyəti düşdüyü şəraitin tələbləri səviyyəsinə yüksəltməyə, millətin canında nə qədər imkanlar varsa hamısını hərəkətə gətirməyə cəhd edir, həm də tarix yazır, hər bir sonrakı mərhələdə və ya dövrdə həmişə xalqın, onun təfəkkür sahiblərinin müraciət etməli olduğu mötəbər mənbəyə çevrilir. XIX əsrin ikinci yarısında «Əkinçi» qəzeti, XX əsrin əvvəllərində «Füyuzat» və «Molla Nəsrəddin» jurnalları kimi... Və 90 yaşını arxada qoyub 100 yaşına yaxınlaşan - bu il 95 yaşını qeyd etdiyimiz «Azərbaycan» jurnalı Azərbaycan xalqının ədəbi təfəkkür tarixinin bu cür ən böyük mənbə - abidələrindən biridir... Yüz yaşına çatmaqda olan, hər səhifəsi ziddiyyətlərlə, müzakirə-mübahisələrlə, məğlubiyyətlərlə, qələbələrlə (və əsası, qəhrəmanlarla!) dolu elə bir yazılı Eposdur ki, onu ancaq «Dədə Qorqud»la, «Koroğlu» ilə müqayisə etmək olar.

İlk nömrəsi 1923-cü ilin yanvarında «Maarif və mədəniyyət» adı ilə çıxmış jurnalın xüsusilə ilk onilliklərdə hansı siyasi-ideoloji mərhələlərdən keçdiyi, ilk növbədə, onun zaman-zaman dəyişdirilmiş adlarında öz əksini tapır: «Maarif və mədəniyyət» (1923-1927), «İnqilab və mədəniyyət» (1928-

1936), «Revolýusiya və kultura» (1936-1941), «Vətən uğrunda» (1941-1946), «İnqilab və mədəniyyət» (1946-1952) və nəhayət, «Azərbaycan» (1953-cü ildən sonra)... «Maarif»dən «İnqilab»a, «İnqilab»dan «Revolýusiya»ya keçib II Dünya müharibəsi illərində «Vətən uğrunda» şüarı (və adı) ilə döyüşəndən sonra yenidən «İnqilab»a qayıdan jurnalın, təbii ki, təkcə adı dəyişmədi, onun ideya-məzmununda da «inqilab»lar baş verirdi ki, bunun nə demək olduğunu bu gün, əlbəttə, xüsusi izah etməyə ehtiyac yoxdur. Yalnız bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, 20-ci, 30-cu illərdə o, yeddi redaktor dəyişmişdi: Tağı Şahbazi (1923), Cəlil Məmmədzadə (1924-1926), Ruhulla Axundov (1927-1928), Mustafa Quliyev (1929-1931), Müseyib Şahbazov (1932-1933), Hacıbaba Nəzərli (1934) və Məmmədkazım Ələkbərli (1934-1936). Məlum illərdə «Maarif və mədəniyyət», «İnqilab və mədəniyyət», eləcə də «Revolýusiya və kultura»nın redaktorları olmuş bu şəxslərin məşhurlarının (Tağı Şahbazi, Ruhulla Axundov, Mustafa Quliyev, Hacıbaba Nəzərli və Məmmədkazım Ələkbərli) 1938-ci ildə güllələnməsi ədəbiyyat cəbhəsində necə amansız «mübarizə» getdiyi barədə aydın təsəvvür yaradır. Və bu təsəvvürü həm genişləndirən, həm də dəqiqləşdirən bir fakt da var ki, jurnal bəzi illərdə ümumiyyətlə redaktorsuz nəşr olunmuşdur.

Əlbəttə, 20-ci, 30-cu illərdə jurnalda hansı ədəbiyyat adamlarının daha çox çap edildiyi istər dövrün tələbləri, istərsə də bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi baxımdan maraq doğurmaya bilməz...

Yeri gəlmişkən, nə yaxşı ki bu gün istifadəmizdə «Azərbaycan» jurnalının iki bibliografik göstəricisi mövcuddur ki, onlardan birincisini Rasim Tağıyev (1973), ikincisini isə Əmin Əfəndiyev (2004) hazırlamışlar. Əgər bu dəyərli əsərlər olmasaydı, yəqin ki, jurnalın «tərcümeyi-hal»ı barədə konkret faktlara əsaslanaraq bəhs açmaq çox çətin olardı. Müxtəlif əlifbalarda nəşr edilmiş, ölkəmizin «heç bir arxiv və kitabxanasında tam kompleksi saxlanılmayan jurnal»ın (Əmin Əfəndiyev) bibliografik göstəricilərinin yaradılmasının nə qədər əhəmiyyətli iş olduğunu «Azərbaycan»ın Baş redaktoru İntiqam Qasımzadə «Azərbaycan»-80. Bibliografik göstərici» kitabına yazdığı ön sözdə belə qiymətləndirmişdir:

... «Azərbaycan» jurnalı ədəbiyyatımızın güzgüsüdür desək, zənnimcə, yanılmazıq. Söz sənəti ilə məşğul olan qələm sahiblərinin neçə-neçə nəslinin axtarırları da, uğurları da, bədrəmələri də bu güzgüdə əksini tapmışdır. Bu mənada «Azərbaycan» jurnalının nüsxələri ədəbiyyatımızın tarixini öyrənən hər bir kəs üçün - istər tədqiqatçı-alim, istər tələbə, istərsə də adi bir oxucu üçün əvəzsiz bir mənbə, zəngin bir xəzinədir. Lakin bu xəzinəyə baş vurmaq, oradan istədiyini axtarıb tapmaq o qədər də asan iş deyil, müşkül məsələdir, aylar, bəzən isə, hətta illərlə vaxt tələb edir. Bu kitab həmin xəzinənin etibarlı açarı, dəqiqliklə çəkilmiş əhatəli xəritəsidir»...

Və həmin bibliografik «xəritə» göstərir ki, 20-ci, 30-cu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatının ön sıralarında poeziyada Hüseyn Cavid, Məmməd Səid Ordubadi, Cəfər Cəbbarlı, Əli Nəzmi, Hacıkərim Sanılı, Əhməd Cavad, Mikayıl Rəfili, Abdulla Faruq, Əbdülbaqi Fövzi, Hüseyn Nətiq, Səməd Vurğun, Şəmşəddin Abbasov, Mikayıl Müşfiq, Adil Əfəndizadə, Süleyman Rüstəm, Hikmət Əlizadə, Osman Sarıvəlli, Cəfər Xəndan, Rəsul Rza, Əkrəm Cəfər, Məmməd Rahim, Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli və b., nəsrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq, Seyid Hüseyn, Məmməd Səid Ordubadi, Hacıbaba Nəzərli, Qantəmir, Tağı Şahbazi (Simurq), Mehdi Hüseyn, Əbülhəsən, Mirzə İbrahimov, Əli Vəliyev, Yusif Şirvan, Sabit Rəhman, Mir Cəlal, Ənvər Məmmədخانlı və b., dramaturgiyada Hüseyn Cavid, Cəfər

Cabbarlı, Hacıbaba Nəzərli və b., tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda isə Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Salman Mümtaz, Əmin Abid, Abdulla Şaiq, Hənəfi Zeynallı, Bəkir Çobanzadə, İsmayıl Hikmət, Seyid Hüseyn, Mustafa Quliyev, Mikayıl Rəfil, Əli Hüseynzadə, Məmmədqazım Ələkbərli, Cabbar Əfəndizadə, Əli Nazim, Hidayət Əfəndiyev, Əziz Şərif, Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Məmməd Arif, Mir Cəlal və b. getmişlər.

1934-cü ildə «Ədəbiyyat qəzeti» çıxana qədər, yəni on il ərzində jurnal, təsadüfi nəşrləri nəzərə almasaq, ədəbi prosesin yükünü təkcə daşımalı olmuş, sonrakı illərdə də öz «Epos missiyası»nı saxlamış, demək olar ki,

milli ədəbi təfəkkürün taleyi ilə bağlı əsas məsuliyyət onun üzərinə düşmüşdür. Və mürəkkəb ideoloji «döyüş»lərin getdiyi bu illərin bir mühüm hadisəsi də Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının (Birliyinin) yaradılması idi.

1938-ci ildə (və yeni nəslin klassiki Mirzə İbrahimovun redaktorluğu ilə) jurnal öz «tərcümeyi-hal»ın ikinci dövrünə qədəm qoyur ki, bu dövr, fikrimizcə, 1953-cü ilə qədər davam edir... Həmin illər siyasi repressiya əhətişlərinin müəyyən qədər soyuması, II Dünya müharibəsinin həm ön, həm də arxa cəbhələrində (və dünyadan kənarda, yalnız Sovetlər Birliyinin siyasi-ideoloji hüdudları dairəsində!) gedən ölüm-dirim mübarizələri, müharibədən sonra isə «sosializm quruculuğu» iddialarının ictimai (və fərdi) həyatın hər bir sahəsinə müdaxiləsi ilə seçilir.

Akademik Bəkir Nəbiyev 1936-cı ildə jurnalın adının ruslaşdırılaraq «Revolysiya və kultura»ya çevrilməsini, tamamilə doğru olaraq, «30-cu illər repressiyasının tərkib hissəsi» sayır, lakin görkəmli ədəbiyyatşünasın bunun ardınca söylədiyi belə bir fikirlə razılaşmaq çətinidir ki, guya «Vətən uğrunda!» - jurnalın adları arasında özünü ən çox doğruldan başlıqlardan biri oldu və Böyük Vətən müharibəsinin amansız möhürünü 1946-cı ilin əvvəllərinə qədər özündə təsbit etdi». Hər şeydən əvvəl ona görə ki, bu ad da milli ədəbi-ictimai maraqlarla hesablaşılmadan «yuxarılar»ın təzyiqi ilə qoyulmuşdu. Və zahirən nə qədər xoş səslənsə də, məlum siyasi-ideoloji mövqeyi əks etdirirdi.

Jurnal «tərcümeyi-hal»ının ikinci dövründə həyatını repressiya təhlükəsindən xilas etməyə «müvəffəq olmuş» qələm əhli ilə yanaşı, ədəbiyyata yeni gələn gənclərə əsaslanmağa başlasa da, ona Mirzə İbrahimov (1938-1941), Məmməd Arif (1942-1946), Mehdi Hüseyn (1946-1950), Əbülhəsən

(1952-1953) kimi artıq kifayət qədər təcrübəli «sovet sosialist yazıçıları»nın rəhbərlik etməsi o demək idi ki, birinci dövrdə - 20-ci, 30-cu illərdə gərgin mübarizə şəraitində müəyyənləşmiş ədəbi metod - sosializm realizmi öz mövqeyini daha da möhkəmləndirərək, hökmünü daha geniş miqyasda yaymaq iddiasındadır.

Həmin illərdə jurnalın səhifələrində poeziyanı Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Osman Sarıvəlli, Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Cəfər Xəndan, Əlağa Vahid, Hüseyn Abbaszadə, Əli Əlizadə, Tələt Əyyubov, Ə. Bahar, Adil Babayev, Əhməd Cəmil, Zeynal Xəlil, Böyükəğa Qasımszadə, M. Bipevə, Hüseyn Hüseynzadə, A. Əlisoltan, Vidadi Şıxlı (Babanlı), Ənvər Əlibəyli, İsmayıl Soltan, İslam Səfərli, B. Solmaz, Ələkbər Ziyatay, Əliağa Kürçaylı, Gəray Fəzli, Əli Tudə, Balaş Azəroğlu, Atif Zeynallı, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Babayev (Xəzri), Qabil və b., nəsrdə Məmməd Səid Ordubadi, Əli Vəliyev, Süleyman Rəhimov, Mehdi Hüseyn, Əbülhəsən, Mir Cəlal, Mirzə İbrahimov, Əvəz Sadiq, Cahanbaxış, İlyas Əfəndiyev, Şəmsəddin Abbasov, Sabit Rəhman, Həmid Axundlu, Yusif Əzimzadə, Məmməd Aranlı, Salam Qədirzadə, Əli Əsgərov, Pənahi Makulu, Cəlal Məmmədov, Ənvər Məmmədخانlı, Mirzə Müştəq, Həsən Seyidbəyli, Yusif Şirvan və b., dramaturgiyada Abdulla Şaiq, Səməd Vurğun, İlyas Əfəndiyev, Mehdi Hüseyn, Sabit Rəhman, İmran Qasimov, Səttar Axundov, Əyyub Abbasov, Süleyman Rüstəm, Ənvər Məmmədخانlı və b., tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda isə Mehdi Hüseyn, Məmməd Arif, Heydər Hüseynov, Cəfər Xəndan, Mirzə İbrahimov, Əziz Şərif, Məmməd Cəfər, Cəfər Cəfərov, Mir Cəlal, Həmid Araslı, Orucəli Həsənov, Cahanbaxış, Məmmədəli Əsgərov, Məsud Əlioğlu, Əkbər Ağayev və b. təmsil etmişlər.

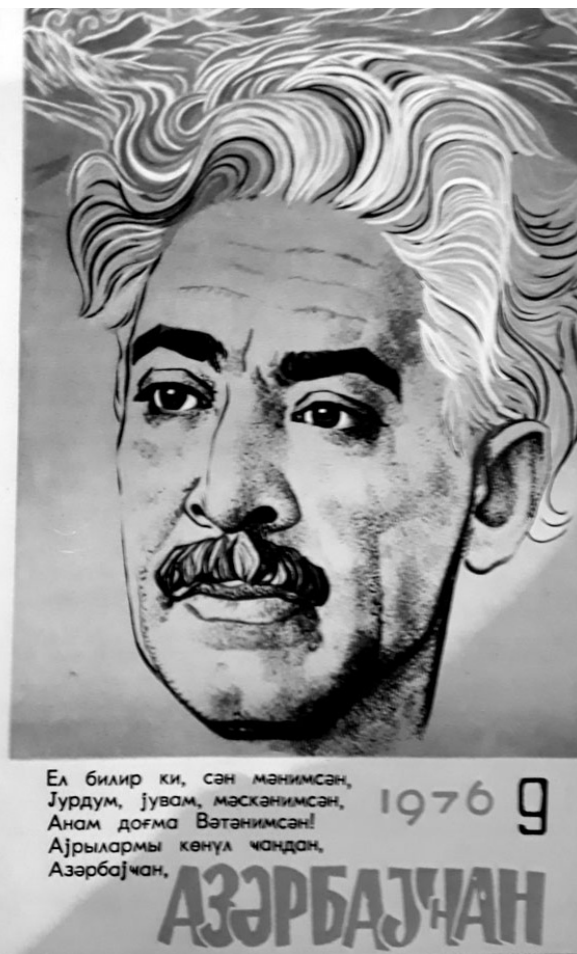
Biz bu adları çəkə-çəkə düşünürük ki, əgər 20-ci, 30-cu illərdən, məsələn, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Yusif Vəzir Çəmənəminli, Seyid Hüseyn, Cəfər Cabbarlı, Salman Mümtaz, Bəkir Çobanzadə, Əmin Abid, Mustafa Quliyev, Məmmədkazım Ələkbərli, Ruhulla Axundov, Hacıbaba Nəzərli kimi yaradıcı şəxslər 40-cı, 50-ci illərə sağ-salamat «çıxsaydılar», görəsən, «Azərbaycan» jurnalının özü necə çıxardı?... Dərhal da tale ilə mütəvaze bir «barışqanlıq» əhvali-ruhiyyəsi ilə belə bir «nikbin» nəticə çıxarmağa məcbur oluruq ki, yaxşı ki, jurnalın özü yaşadı!.. Yaşadı və mənsub olduğu - hisslərini, duyğularını, düşüncələrini daşdığı xalqa həm yaşamağı, həm də yaşamağın nə demək olduğunu, nəyin hesabına başa gəldiyini öyrətdi...

Və biz bu adları çəkə-çəkə onu da düşünürük ki, həmin adların çoxu bu gün də çox populyardır, bir çoxu isə ancaq tədqiqatçı-ədəbiyyatşünaslara məlumdur... Yalnız bir dövrün «qəhrəmanlar»ı olduğu kimi, hər dövrün «qəhrəmanlar»ı da var... Və belə də olmalıdır!.. Çünki bu, Həyatın Eposudur!.. O ki ola ədəbiyyat ola!..

1953-cü ildən 1980-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərinə qədərki dövr «Azərbaycan»ın «tərcümeyi-hal»ında üçüncü dövr olsa da, burada bir sıra mərhələlər ayırmağa ehtiyac duyulur: birinci mərhələ 1953-cü ildən 60-cı illərin əvvəllərinə, ikinci mərhələ 60-cı illərin əvvəllərindən 70-ci illərin ortalarına, üçüncü mərhələ isə 70-ci illərin ortalarından 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərinə qədər davam edir.

Və qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə həm poeziya, həm nəsr, həm dramaturgiya, həm də tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda yaradıcılıq məhsuldarlığı əvvəlki dövrlərdən istər ideya-məzmun, istərsə də üslub texnologiyaları etibarilə daha yüksək, daha çoxspektrli, daha zəngindir.

«Azərbaycan» jurnalının bibliografik göstəricisi 50-ci illərin əvvəllərindən 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərinə, yəni milli ədəbi-ictimai tərəkəkkürdə müstəqillik ümidlərinin yarandığından həmin ümidlərin doğrulmasına qədər belə bir mənzərə açır: poeziyada - Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Rəhim, Osman Sarıvəlli, Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Zeynal Xəlil, Mirmehdi Seyidzadə, Hüseyn Hüseynzadə (Arif), Əli Tudə, İslam Səfərli, Bəxtiyar Vahabzadə, Aslan Aslanov, Balaş Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Söhrab Tahir, Əhməd Cəmil, Adil Babayev, Hökumə Billuri, Gəray Fəzli, Novruz Gəncəli, Davud Ordubadlı, Qabil, Qasım Qasımzadə, Əli-ağa Kürçaylı, Məmməd Araz, Tofiq Bayram, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadə, Ağacavad Əlizadə, Əli Kərim, Atif Zeynallı, Fikrət Qoca,

İbrahim Kəbirli, Kələntər Kələntərli, Qaçay Köçərli, Xəlil Rza Ulutürk, Ağa Laçınlı, Tofiq Mahmud, Əhəd Muxtar, Cabir Novruz, Fikrət Sadiq, İlyas Tapdıq, Azad Talışoğlu, Rəfiq Zəka, Eyvaz Borçalı, Məmməd Aslan, Abbas Abdulla, Məstan Əliyev (Günər), İbrahim Göyçaylı, Yusif Həsənbəy, Fəridə Əliyərbəyli, Hüseyn Kürdoğlu, Zahid Xəlil, Famil Mehdi, İsa İsmayilzadə, Musa Yaqub, Firuzə Məmmədli, Mustafa İskəndərzadə, Şəkər Aslan, Ramiz Duyğun, Tofiq Abdin, Abbasağa, Ağasəfa, Nüsrət Kəsəmənli, Sabir Adil, Eldar Baxış, Hafiz Əli, Rüzgar Əfəndiyeva, Ələkbər Salahzadə, Müzəffər Şükür, Çingiz Əlioğlu, Vaqif Nəsim, Nurəngiz Gün, Vahid Əziz, Kəmalə, Aslan Kəmərlı, Hidayət, Məmməd İsmayıl, Zəlimxan Yaqub, Sabir Rüstəmxanlı, Ramiz Rövsən, Vaqif Cəbrayılzadə (Bayatlı Odər), Zakir Fəxri, Vaqif Bəhmənli, Paşa Qəlbınur, Adil Cəmil, Rüstəm Behrudi və b.;

-nəsrə - Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal, Əbülhəsən, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədخانlı, Manaf Süleymanov, Qılman Musayev (İlkin), Əzizə Cəfərzadə, İsmayıl Şıxlı, Süleyman Vəliyev, Bayram Bayramov, Hüseyn Abbaszadə, Salam Qədirzadə, Ələviyyə Babayeva, Cəmil Əlibəyov, Xəlilə Həslova, İmran Qasimov, Vidadi Babanlı, Seyfəddin Dağlı, Cəlal Bərgüşad, Tofiq Əfəndiyev, Cəmişid Əmirov, Hüseyn İbrahimov, İsa Hüseynov (Muğanna), İsi Məlikzadə, Əkrəm Əylisli, Anar, Elçin, Yusif Səmədoğlu, Maqşud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov, Çingiz Hüseynov, Əhmədağa Muğanlı, Tahir Hüseynov, Sabir Əhmədli, Əlfi Qasimov, Fərman

Kərimzadə, Əfqan, Nəriman Süleymanov, Əmir Mustafayev, Aqşin Babayev, Əlibala Hacızadə, Nahid Hacıyev, Sabir Azəri, Mövlud Süleymanlı, Vaqif Nəsim, Seyran Səxavət, Əli Səmədli, Afaq Məsud, Çingiz Abdullayev, Aqil Abbas və b.;

- dramaturgiyada - Mirzə İbrahimov, Sabit Rəhman, İlyas Əfəndiyev, İmran Qasimov, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Rauf İsmayılov, Altay Məmmədov, Əli Əmirli və b.

Göründüyü kimi, «Azərbaycan»da poeziya ilə nəsr bərabər gedir, dramaturgiya isə, təbii olaraq, geri qalır... Ən maraqlı cəhət isə, tənqid və ədəbiyyatşünaslığın yaradıcılıq imkanlarının (və milli ədəbi-tarixi prosesi həm ən qədim dövrlərdən başlayaraq müfəssəl təhlil etmək, həm də ona ən düzgün inkişaf yolu göstərmək «ehtiras»ının!) güclənməsidir. Və elə bir nəinki məşhur, hətta az-çox tanınmış qələm adamı təsəvvür etmək mümkün deyil ki, «Azərbaycan»ın səhifələrində Azərbaycan ədəbiyyatı barədə bu və ya digər səviyyədə söz deməmiş olsun... Peşəkarlara gəldikdə isə onların da sayı az deyil...

«Ədəbi döyüşlər cəngavəri» Mehdi Hüseynəndən başlayaq: Mehdi Hüseyn, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal, Cəfər Xəndan, İlyas Əfəndiyev, Qulam Məmmədli, Əkbər Ağayev, Cəfər Cəfərov, Məsud Əlioğlu, Mirzağa Quluzadə, Hidayət Əfəndiyev, İslam İbrahimov, Əzizağa Məmmədov, Əli Sultanlı, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmmədəğa Sultanov, Yəhya Seyidov, Abbas Zamanov, Əziz Mirəhmədov, Balaş Azəroğlu, Kamal Talibzadə, Əzizə Cəfərzadə, Şamil Cəməşidov, İmamverdi Əbilov, Qulamhüseyn Beqdeli, Seyfulla Əsədullayev, Xeyrulla Əliyev, Camal Əhmədov, Həbib Babayev, Teymur Əhmədov, Pənah Xəlilov, Sadiq Hüseynov, Cahangir Qəhrəmanov, Qasım Qasımzadə, Arif Məmmədov, Mehdi Məmmədov, Kamran Məmmədov, Nadir Məmmədov, Nəriman Həsənzadə, Orucəli Həsənov, Firuz Sadiqzadə, Sadiq Şükürov, Vaqif Vəliyev, Yavuz Axundlu, Elməddin Əlibəyzadə, Dilarə Əliyeva, Gülrux Əlibəyova, Bəkir Nəbiyev, Xeyrulla Məmmədov, Abbas Hacıyev, Əbülfəz Rəhimov, Məmməd Məmmədov, Təhsin Mütəllibov, Arif Hacıyev, Xalid Əlimirzəyev, Sabir Əliyev, Firidun Hüseynov, Qulu Xəlilov, Əhəd Hüseynov, Akif Hüseynov, Yaşar Qarayev, Tofiq Hacıyev, Ağamusa Axundov, Arif Səfiyev, Anar, Elçin, Araz Dadaşzadə, Şamil Salmanov, Sabir Əmirov, Vəli Osmanlı, İntiqam Qasımzadə, Şamil Qurbanov, Asif Əfəndiyev, Əmirxan Xəlilov, Mürşüd Məmmədov, İsrail Mustafayev, Vaqif Arzumanlı, Kamil Vəli Nərimanoğlu, Vaqif Yusifli, Aydın Məmmədov, Nadir Cabbarov, Namiq Babayev, Rəsim Tağıyev, Qurban Bayramov, Aydın Dadaşov, Kamal Abdullayev, Şirindil Alışanlı, Rəhim Əliyev, Kamran Əliyev, Zaman Əsgərli, Nazif Ələkbərli, Nizaməddin Şəmsizadə, İsa Həbibbəyli, Arif Əmrahoğlu, Tehran Əlişanoğlu, Bədirxan Əhmədov, Nizami Cəfərov, Məti Osmanoğlu, Rahid Xəlilov, Alxan Bayramoğlu və b.

«Azərbaycan» jurnalının «tərcümeyi-hal»ının dördüncü dövrü 90-cı illərin əvvəllərindən, yəni Azərbaycan xalqının ulu öndər Heydər Əliyevin komandanlığı ilə müstəqillik qazandığı günlərdən başlayır...

Və bu günlərin ən mühüm hadisələrindən biri Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, eləcə də onun ədəbi orqanlarının yaşaması, öz fəaliyyətlərini davam və daha da inkişaf etdirməsi üçün dövlət tərəfindən kifayət qədər maddi dəstəyin göstərilməsidir. Bunun nəticəsidir ki, milli müstəqillik illərində «Azərbaycan» jurnalı İntiqam Qasımzadənin redaktorluğu (və yüksək peşəkarlığı, demokratizmi, zəhmətkeşliyi) ilə ardıcıl, lazımi keyfiyyətdə nəşr olunur.

Akademik Bəkir Nəbiyev yazır:

«Bu gün «Azərbaycan» jurnalının əməkdaşları, müəllifləri və oxucuları minnətdarlıq duyğusu ilə xatırlayırlar ki, digər ədəbi orqanlar kimi imkansızlıq ucbatından bağlanmaq təhlükəsi ilə üzbəüz qalanda ölkə Prezidenti Heydər Əliyevin tapşırığı ilə onlar üçün büdcədən vəsait ayrılış, ədəbi fəaliyyəti qarşısında yaşıl işıq yandırılmışdı. Anar yaxşı deyir ki, 8-10 ildə ədəbiyyatımızı yaşadan, onun əsrlərdən gələn işığını sönməyə qoymayan nəşrlərin başında «Azərbaycan» jurnalı durur... Müəyyən dövrlərin ideoloji senzura təzyiqlərinə baxmayaraq, indiki zamanın maddi problemlərinə rəğmən jurnal öz yüksək amalını - ədəbiyyatımızı və deməli, dilimizi, mənəviyyatımızı yaşatmaq vəzifəsini layiqincə yerinə yetirir».

Əlbəttə, «Azərbaycan» jurnalının əsas missiyası cari ədəbi prosesi bütün miqyası ilə əks etdirmək, ən uğurlu poeziya, nəsr, dramaturgiya, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq yaradıcılığı nümunələrini nəşr edib azərbaycanlı oxuculara çatdırmaq olmuşdur. Bununla belə, jurnal Azərbaycan folklorunu, xüsusilə onun peşəkar yaradıcılıq hadisəsi olan aşiq poeziyasını, Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Vəqif, Mirzə Fətəli, Əli bəy Hüseynzadə, Mirzə Cəlil kimi klassiklərin əsərlərini çap etməklə həm şifahi, həm də yazılı qaynaqlarla əlaqələri sağlam saxlamağa çalışmış, dəyərli elmi tədqiqat məqalələrilə milli ədəbi təfəkkürün dərin qatlarına ardıcıl işıq salmışdır.

«Azərbaycan»ın, heç şübhəsiz, ən böyük xidmətlərindən biri də dünya ədəbiyyatının ən maraqlı nümunələrinə öz səhifələrində geniş yer verməsidir. Yada salsaq ki, ingilis, fransız, alman, ispan, rus, ərəb, fars, türk və s. dillərdə yazmış klassiklərin bir çoxunun əsərləri tərcümə edilərək ilk dəfə məhz «Azərbaycan» jurnalında çap edilmişdir, onda təsəvvür etmək çətin deyil ki, jurnal bu sahədə nə qədər böyük xidmət göstərmişdir. Və onu da əlavə etmək lazımdır ki, son illər tərcümələrin mütləq əksəriyyəti rus dili vasitəsilə yox, birbaşa orijinaldan edilməklə keyfiyyətə xeyli yüksəlməkdə, vaxtilə müəyyən ideoloji səbəblərlə yasaq olunmuş əsərləri də əhatə etməkdədir.

Özünün 90 yaşını arxada qoyub 100-ə yaxınlaşan «Azərbaycan» jurnalı Azərbaycan ədəbiyyatının nə qədər tarixidirsə, heç şübhəsiz, o qədər də gələcəyidir... Bütün miqyası, ideya-estetik fundamentallığı və milli ictimai təfəkkürə əhəmiyyətli təsiri ilə...

Məmməd ORUC

ZƏNG

♦ **Hekayə**

...On ildən bəri onu üzən böyrək ağrıları payız girən gün yenidən baş qaldıranda və o, anlayanda ki, ölüm deyilən kabus o qədər də uzaqda deyil, qeybdən qulağına gələn səs əcəl zəngidi, vəsiyyətini elədi, amma yeganə oğluna yox, nəvəsinə, çünki çoxdan bu əqidəyə gəlmişdi ki, nəvəsi oğlundan tədbirlidi, vəsiyyətinə əməl edəcək...

Yatağa düşəndən sonra da hər səhər gündəlik qəzetləri - dövlət qəzetləri də içində olmaqla - alıb varaqqlamaq, bəzi yazıları oxumaq şəkərindən qalmamışdı, amma nəvəsi xaricə ezamiyyətə getdiyindən son günlər gündəlik qəzetləri izləyə bilmir və bütün günü ona elə gəlirdi ki, nəse itirib...

Ona görə də bu sabah məhlələrində təzə tikilmiş məsciddən gələn əzan səsinə qulağı çalan kimi yataqdan qalxdı, çünki məhlədə ondan başqa da gündəlik qəzetlərin azarkeşləri vardı, bilirdi ki, yubansa, istədiyi qəzetlərin hamısını ala bilməyəcək.

Çarpayının soyuq dəmirindən tutub sol ayağını döşəməyə basanda, elə bil beyninə iynə soxdular və başa düşdü ki, yox, bu gün də gündəlik qəzetləri oxuya bilməyəcək.

Böyrəklərindəki, mədəsindəki, kəmər yerindəki ağrılara alışmışdı, amma ayaqlarındakı, əsasən də sol ayağındakı ağrıya alışa bilmirdi. Kimi deyirdi ki, ketanol iynəsi vurdur, kimi deyirdi ketanol mazi çək. O, artıq bu məsləhətləri dönə-dönə sınaqdan çıxarmış, amma faydasını görməmişdi.

...Axır zamanlar itirib-axtaran da yoxdu, ona görə də qəfil telefon zəngindən diksindi, çünki aradabir arayanlar da ev telefonuna yox, mobilinə zəng vururdular.

Ayağa qalxa bilməyəndə, telefona doğru iməkləmək qərarına gəldi, çünki ola bilərdi ki, nəvəsi xaricdən zəng vursun. Nəvəsi harda olursun, gündə bir dəfə də olsa, onu arayır, kefini soruşurdu.

Otağa dolan səs rəsmi olduğu qədər də səmimi idi. Səs sahibinin üzündəki, gözündəki təbəssümü qeyri-adi bir qüvvə bir anlığa ona göstərdi:

-Sizi narahat eləyən Qələndərdir, Emin müəllimin referenti, - dedi, - saat on tamamda Emin müəllim sizinlə danışacaq, xahiş edirəm evdən çıxmayın.

Soyuq otaq da sanki bu xəbərdən isindi, amma birdən-birə ağına gəldi ki, zəng vuran tələbə yoldaşlarındandı, onunla məzələnmək istəyirlər. Çünki Emin müəllim hara, o hara? Arada vəzifə pillələri ilə üzüəşəyi ən azı on məmur var. Nazir öz sözünü ona bu məmurların biri ilə çatdırıb bilmir? Ona görə də, ehtiyatla da olsa, soruşdu:

-Kimdi danışan?

-Sizə dedim axı, Qələndər müəllimdi, nazirin referenti.

Bu dəfə səsdeki rəsmiyyət onu qorxutdu. Çünki o nazirin Qələndər adında referenti olduğunu, əlbəttə, bilirdi. Telefonun aynasında qalan nömrədən də bildi ki, zəng hardan vurulub.

Uşaq kimi sevinirdi, ayaq üstə dura bilsə, bəlkə də, qol qaldıraraq oynayırdı. Bir-birinə bənzər suallar isə üstünə qoşun kimi gəlirdi: görəsən nazirin yadına hardan düşüb? Görəsən, nə deyəcək, nə soruşacaq?

Bayıra çıxmaq, sevincini kiminləsə bölüşmək istəyirdi. Kim olur-olsun. Son illərin sevilən bir mahnısında olduğu kimi, sevinci paylaşanda gözəl olur...

Birdən-birə xeyli yüngülləşdiyini yataqda hiss elədi. Amma başa düşə bilmədi ki, ağrıların unutduran, canından misqal-misqal da olsa çıxardan nədi?

Şalvarını, köynəyini geyinmək üçün özü kimi xəstəhal arvadını qonşu otaqdan çağırmadı, özü geyindi. Ən xoş duyğunu isə gözlərini yumub sol ayağını döşəməyə basanda yaşadı: dabanı sancmadı.

Belini də ağrısız-filansız dikəltdi.

Amma bununla belə, birinci, ikinci, üçüncü addımını qorxa-qorxa atdı və anladı ki, yıxılmayacaq, bayıra çıxıb ən azı qəzet köşkünə qədər gedə bilər.

Son zamanlar harasa getmək zorunda qalanda əsa götürürdü, amma indi divarla qapının çatında dərhal gözə çarpan əl ağacını götürmədi. Arvadının iliyinə, sümüyünə kimi işləyən soyuq səsini qapını ehmalca aralayıb açanda eşitdi:

-Hara?

Bayaqdan elə bilirdi ki, arvadı yatıb və bu sabah onu yuxudan ayıldan zəngdən də xəbər tutmayıb.

-Qəzet almağa.

-Bəs dünən yerindən tərpənə bilmirdin?

İstədi söyləsin ki, hər anın bir hökmü var, amma fikirləşdi ki, cavab verməyə yaxşıdır, çünki nə isə desə, arvadının daha bir tikanlı sorğusunu eşidəcək.

Bayıra çıxıb qapını ehmalca örtəndə yenə arvadının səsini eşitdi:

-Çörək də alarsan.

Qapıdan aralanandan sonra bir də ona görə geri qayıtdı ki, saatını götürsün, axı, bir saatdan sonra nazir onunla danışacaqdı və o, bu vədədən qabaq evdə olmalı idi.

İçərisinə latın əlifbasıyla «London» yazılmış bu cib saatını atası Böyük Vətən müharibəsindən qayıdanda gətirmişdi və indi də o işlədirdi.

Saatı masanın üstündən götürən kimi qulağına tutdu ki, görsün çıqqıldayır, ya çıqqıldamır? Çünki bu saat vaxtli-vaxtında qurulmayanda, vaxtli-vaxtsiz da yatırdı.

Bayırda hava küləkli və eyni zamanda dumanlı, çiskinli olsa da, ona elə gəldi ki, gözüne görünən, canlı-cansız, nə varsa, hamısı üzünə gülür.

Bəlkə, bunun bir səbəbi də, son bir həftəni evdən çıxmaması - çarəsizlikdən yataqdan qalxmaması ilə bağlı idi.

* * *

-Göz dəyməsin, yaxşılaşmısan! - Çoxdan dostlaşdığı, onun kimi yetmiş haqlamış qəzətsatan dedi, - yerişinə də fikir verdim aralıdan, deyəsən, düzəliрсən?

Bu sualın cavabını gülümsəməklə, yüngülcə başını tərpətməklə bildirdi və:

-Bu gün aldığın qəzetlərin, jurnalların - həm rusca, həm azərbaycanca - hərəsindən bir nüsxə...

Arabir zarafatlaşdığı, atmaca atdığı bu qəzətsatanın yanında əliaçıqlığını, səxavətini bunca nümayiş etdirdiyi birinci dəfə idi.

-Pul tapmısan?

Qəzətsatanın bu sualını da gülümsəməklə qarşıladı və onun səliqə ilə dəstələdiyi qəzetlərin, jurnalların haqqını ödəyib köşkdən aralandı.

Qarşı tərəf sovet dönəmində salınmış və içərisində bir neçə yelləncək quraşdırılmış bağcadı və hər yerdə olduğu kimi, ağaclarının çoxusu qocalmış, susuzluqdan, baxımsızlıqdan yanmış bu bağda da yarpaq tökümü başlamışdı; səbh şəhindən islanmış yarpaqları elə bil külək ona görə qovurdu ki, bu bağcadan çıxartsın. Neçə illər qabaq səhərlər bu bağcanın ətrafına qaça-qaça ən azı on dəfə dolanırdı ki, qaməti əyilməsin, bəzi tay-tuşları kimi qarnı çıxmasın, amma müxtəlif xəstəliklər baş qaldıranda bu adəti tərgitməli oldu, yadındadır, ayaqlarındakı ağrılar da o zaman başladı və öz sözü, bundan sonra da həkim tayfasının qarmağına keçdi və artıq ona elə gəlirdi ki, cavanlıqdan məşğul olduğu ədəbiyyat qədər də təbabətdən xəbərdardı; ürəyi, başı, beli ağrıyanlara dərhal məsləhət verə bilirdi.

Bu bağcadakı sınıq-salxaq skamyalardan birinin üstündə oturub ən çox oxuduğu «Futbol» qəzetini vərəqləməyə başlayanda qəzetin səhifələrinə və eləcə də əlinə yağış damcıladı və o, yerindən qalxdı. Amma belə tez evə qayıtmaq niyyətindən vaz keçdi, çünki ayaqları artıq yer tutduğundan bir qədər də havada olmaq istəyirdi..

Çörək dükanına səmt beş-on addım atmışdı ki, qarşısına onun kimi aradabir yazı-pozu ilə də məşğul olan dostu Həzi həkim çıxdı.

-Yadındadı on il qabaq, əlində əsa, yanıma gələndə sənə dediyim söz?

On il qabaq ona atılan atmacaların, ibarələrin, demək olar ki, hamısını yadından çıxartsa da, həkimin ərklə dediği o sözü unutmamışdı: «cırıldayan araba çox gedər». Bu kəlməni həm də ona görə unutmamışdı ki, bu atmaca yadına uşaq vaxtı gördüyü, mindiyi öküz arabalarını salmışdı. O zaman obalarında at-ulaqdan başqa yeganə minik vasitəsi bu arabalar idi və bu arabaların cırıldamayarı yadına gəlmirdi.

-Bu gün lap yaxşısan, rəngi-rufun da düzəlib, - Həzi həkim həmişə olduğu kimi zarafat ovqatında dedi, - özünü nəzərdən saxla, son zamanlar yapon təbabəti də bu nəticəyə gəlib ki, insan ən ağır zərbəni insanların gözündən alır...

Əlbəttə, o, belə şeylərə inanmırdı, amma bilirdi ki, yaxşılaşması ilə bağlı həkimin müşahidəsi səbəbsiz deyil: o, tam sərbəst, əsasız ayaq üstə durmuşdu və ayaqları, xüsusən də sol dabanı sızıldamırdı.

Aradabir atan yağış tutmasının deyə bir şam ağacının altındakı skamyada oturanda, Həzi həkim təzyiqölçən aparatdan başqa bəzi tibb alətləri gəzdirdiyi nimdəş, meşin çantasından əl güzgüsü çıxartdı.

-Sən canın, bir yaxşı-yaxşı özünə bax, gözlərin işıq saçır, - dedi, - nə olub sənə? Sən deyən ağrılar sənın yaşıdlarının hamısında var, qocalığın ilkin xəbərdarlığı - sümüklərin, oynaqların sızıldamasıdır.

Güzgüyə baxmaqdan xoşu gəlirdi, çünki fotosəkillərindən fərqli olaraq, güzgü onu cavan göstərirdi.

-Mən yazan dərmanları qəbul eləyirsənmi vaxtlı-vaxtında?

O, astadan:

-Hə, doxtur, qəbul eləyirəm, - dedi, amma söyləmədi ki, hərdənbir xəbərin insan mənəviyyatında yaratdığı ovqat yüz adda dava-dərmanın səfasından artıq olurmuş. Hə, o artıq anbaan anlayırdı ki, can çəkən anında canlanmasına səbəb nədir?

Sonra Həzi həkim qara, meşin çantasından sürtülməkdən damaları bu payızın yarpaqları kimi solub-saralmış şahmat çıxartdı və:

-Bəlkə, ötən günləri yada salaq? - dedi. - Bir oyun oynayaq, həm də bu sabahın cana məlhəm havasını doyunca udaq.

Həzi həkim həm də şahmat həvəskarı idi, cavanlığında yarışlara getmiş, dərəcə almışdı və indi də münasib rəqib tapmayanda özü ilə oynayırdı və o, dəfələrlə bunun şahidi olmuşdu.

O, üreyincə olan bu təklifdən sonra döş cibindən saatını çıxardanda Həzi həkim dərhal narazılığını bildirdi:

-Nə oldu? Məni görəndə saata baxırsan?

Və o saata nə üçün baxmasının səbəbini səsi titrəyə-titrəyə, həm də ona görə dilinə gətirdi ki, şadlığını paylaşsın.

Bu söhbətin tamamında sanki həkimin Günəş doğmuş üzünü qara bulud topası aldı və o, bu bulud topasını üzündən qova-qova:

-Xoş xəbərdi, təbrik, nə qəlbindən keçir, istə, lap fəxri ad, ad alanların hansı səndən artıqdı, - dedi, - istə, utanma, bizi elə geri salan utancaqlığımızdı, abır-ismət gözləməyimizdi, gərək bu cəmiyyətdə sırtıq olasan, qapıdan qovanda, pəncərədən girəsən.

* * *

O, Həzi həkimin söylədiklərinə qismən şəriksə olsa da, gözlənilən vaxtda baş tutan və təxminən on dəqiqə sürən mükəllimə zamanı nazirdən heç nə istəmədi, hətta hərdən tam səmimiləşən bu söhbət zamanı nazir ona ipucu versə də, o, bu ipdən tutmadı.

-Mən Sizdən çox razıyam, - dedi, - heç nəyə də ehtiyacım yoxdur.

«İnişil ziyarətə getmək istəyirdiniz, o zaman nə işə alınmadı, o niyyətdən daşınmısınız ki?».

Bu, nazirin mülayim, mərhəm ahənglə dediyi söz və verdiyi suallardan biridi.

...İnişil, həqiqətən, o, belə bir sevdaya düşmüşdü, əsl müsəlman kimi o da öz müqəddəs ziyarətini Məkkədə başa vurmaq, Ərəfat dağında şeytani daşlamaq istəyirdi, amma elə həmin ilin axırında iki dəfə bıçaq altına düşdü, mədəsini kəsib çıxartdılar, sonra da ayaqları və xüsusən də sol ayağı gecə-gündüz sızıldamağa başladı və o, istər-istəməz, fikrindən daşındı. Ona görə də dəstəkdə ondan cavab gözləyən nazirə:

-Çox sağ olun, minnətdaram, - dedi, - ziyarətə səhhətim yol verməz.

Güman eləyirdi ki, səhhəti haqqında nazirin də məlumatı var, çünki son zamanlar hər yere qarmaq atan internet saytları onun əməliyyat olunması, əməliyyatlardan sonrakı durumu haqqında da məlumatlar yayımlamışdılar.

«Özünüzdən muğayat olun...»

Bu, nazirin telefonda ona dediyi son söz oldu və bu sözün tamamında da artıq hər şeydən hali olan, onun kiminlə danışdığını başa düşən arvadı düşdü üstünə:

-Niyə ev istəmədin? Uşaqların, gəlinlərin, nəvələrin hamısı bu evə propiskadı, üst-üstə gələndə iyirmi bir nəfərə çıxır, bəyəm iyirmi bir nəfər bir mənzildə yaşaya bilər? Gərək elə uşaqlarımın da canı mənim kimi kirayələrdə üzülə?

O, iş yerində növbəyə dayanandan sonra hökumətdən mənzil almışdı və hələ o mənzilin ilkin oboyunu da dəyişməyə imkan tapmamışdı.

Arvadının qəzəblə, hikkə ilə, ayaqlarını döşəməyə cırpa-cırpa, qab-qacağı bir-birinə vurub cingildədə-cingildədə söylədikləri, necə deyirlər, bu qulağından girib o biri qulağından çıxırdı. Çünki nazirin zəngindən sonra içində dolaşan hərarət ruhundan çəkilməmişdi və elə bil onun bu dünyada ehtiyacı dava-dərmana yox, bu zəngə imiş...

İnsult keçirəndən sonra evdə kölgə kimi dolanan arvadına əmr də verdi:

-Mənim çayımı, çörəyimi gətir!

Son zamanlar yalnız pendir-çörəkdən və bir stəkan şirin çaydan ibarət olan səhər yeməyini iştahla yeyir və sonra da Həzi həkimin resepti ilə aldığı həbləri atırdı. Amma bu sabah zəqqutun kimi o acı dərmanları da içmədi...

Yenə evdən çıxmaq istəyirdi, çıxmaq, harasa getmək, çünki ayaqlarındakı ağrılar çəkilmişdi. Keçən il Təbrizdə qəbuluna düşdüyü təbib isə, Həzi həkimdən fərqli olaraq, demişdi: «Sənin bütün ağrıların əsəblərlə bağlıdır, əsəblərini qoru». Və sonra da təbəssümlə soruşmuşdu: «Sənin dərdin nədi?».

Dərdi çox olduğundan, əslində, özü də bilmirdi ki, dərdi nədi?

* * *

Bir neçə saatdan sonra günlərlə susan mobil telefonuna zənglər gəlməyə başladı və məlum oldu ki, nazirin ona telefon açmasından bütün ölkənin xəbəri var; üzde olan internet saytları bu xəbəri bütün dünyaya yayımlayıb.

Ertəsi gün isə bu məlumatın qəzetlərdə də yer aldığını, hətta bu xəbərlə bağlı başlığın birinci səhifələrə çıxarıldığını gördü. Hətta qəzetlərdən biri nazirin onunla telefon mükaliməsini olduğu kimi dərc etmişdi.

Əlbəttə, sevinməyə dəyərdi. Üçcə gün qabaq bir bədxahı onun barəsində elə həmin qəzetdə yazmışdı, yazmışdı ki, bir sənətçi kimi diri-diri ölüb...

Demək, dözməyə dəyərmiş.

Fikirləşirdi ki, nazirin bu zəngi onun qürub etməkdə olan həyatında səhər günəşi kimi doğub və bir anda həyatının bütün rənglərini dəyişib. Və həm də fikirləşirdi ki, bu, əcəl zəngidi - bu dünya ilə hesablaşmaq üçün ona edilən xəbərdarlıqdı, verilən möhlətdi. Fikirləşirdi ki, görəsən, bu dünyada əcəl zəngini eşidən olubmu? Doğrudanmı, dastanlarda olduğu kimi, o, ilxısını qeyb etmiş bir atın kişnərtisinə bənzəyir?..

11-13 oktyabr, 2017

Truskaves

ÇƏKİLİŞ

◆ Hekayə

Qarı dalbadal, sonra da aramsız çalınan, onu xəyallarından ayıran maşın sığınalına biganə qalmasa da, kiminsə dilindən öz adını eşidəndə yerindən dikəlib pəncərəyə yaxınlaşdı və burnu yulğun doqqaza dirənmiş qara maşını, maşından düşüb maraqla ətrafa boylanın cavan oğlanı, o oğlan kimi də dardüdək şalvar geyinmiş qızı, orta yaşlı, ətli-əndamlı qadını gördü və aynanın bir tayını aralayıb soruşdu:

-Kimi axtarırsız?

Onun cavabını qadın verdi:

-Səni axtarıyıq, Nübar xala, bu cavanları - oğlanla qızı nişan verdi, - Bakıdan göndəriblər, şəhidimizin haqqında veriliş çəkəcəklər, - dedi, - sən də, mənim də borcum onlara kömək etməkdə, düş aşağı.

Qadının iltifatı qarının xoşuna gəldi, çünki bu sayaq müraciət tərzilə o, aradakı bütün sədləri, sınırları silmiş olurdu; və həm də şəhidə sahib çıxırdı.

Gözləri nurdan qalsa da, qadını tanıdı; səşindən, səşindəki zabitedən tanıdı. İcra hakimiyyətinin yerli nümayəndəsi Cəvahir xanım idi. Son zamanlar bir neçə dəfə bu heyətə müxbir tayfası gətirmişdi, hamısında da buna bənzər təvəqqe ilə.

-Bir az yeyin tərən! - Cəvahir xanım altdan-yuxarı baxa-baxa səsləndi, - müxbirlərimizin vaxtı məhduddu.

Nübar qarı astadan dua elədi və ucadan, - İlahi, Kərəminə min şükür, - dedi və əllərini sinəsi bərabərində çarpazlayıb göy üzünə açdı.

Göy üzündə günbatana doğru sürünən qara, boz buludların arasında gizlənməmiş Günəş arabir özünü göstərsə də, istisini, hərarətini yerə - yerin hələ saralmamış otlarına, çiçəklərinə yetirə bilmirdi. Payızın ikinci ayı idi, hara baxırdın xəzəldi, sabah şəhindən islanmış xəzəl...

Qarının əllərini göyə açıb şükür etməsi səbəbsiz deyildi, çoxdan istəyirdi ki, onun da şəhid olmuş oğlu haqqında televiziya veriliş çəksinlər, çünki bir neçə dəfə belə verilişlərə tamaşa eləyəndən sonra bu qənaətə gəlmişdi ki, onun sonbeşiyi Elmar da belə bir hörmətə, izzətə, şərəfə layiqdi.

Sonbeşiyinin necə şəhid olması haqqında deyilənlərə yox, qəzetlərdə yazılanlara inanırdı. Yazmışdılar və hələ də yazırdılar ki, cəsur bir soydan olan Elmar, şəhid olacağını bilə-bilə gecə vaxtı düşmənin kazarmasına yol tapıb, kəməmindən asdığı qumbaranı partladıb və içəridə nə qədər daşnak tör-töküntüsü varsa, hamısının axırına çıxıb.

O qəzetləri oğlunun nişanəsi kimi gəlinlik sandığında saxlayırdı, amma həmişə də fikirləşirdi ki, beş-on adamın oxuduğu qəzet yazısı hara, cümlə elobanın gecə-gündüz baxdığı televiziya hara? Hətta, kənddə yaşasa da, Bakıda çox yerə əli çatan qardaşı oğlunun ağzını aramışdı və anlamışdı ki, belə bir televiziya veriliş çəkdirməyə gücü çatmaz. Və elə bu səbəbdən də icra nümayəndəsinin gətirdiyi xəbər bir anda ona payız girendən canına, ən çox da ayaqlarına çökmüş ağırları unutturmuşdu və o, üst mərtəbədən heyətə düşəndə, bir qayda olaraq, yarındığı dəyənəyə əl atmadı.

Qonaqlarını gülər üzlə, xoş sözlə salamlayandan sonra da qarının ürəyi soyumadı, onları bir-bir qucaqlayıb öpdü və hiss eləyəndə ki iltifat naminə daha heç nəyə gücü çatmır, bir kənara çəkilib siqaretini sümürən sürücüdən ərlə soruşdu:

-Suyun şirin gəlir, ay qırışmal, - dedi, - bizim Qaz Əlinin törəməsi deyilsən ki? Əslində, bu sorğu da qonaqların qırışğını açmaq üçündü.

Sürücü başını yüngülcə tərpətməklə qarının sözünü təsdiqləyəndə, Nübar qarı sözünün ardını da ərlə gətirdi:

-Onda gəl samavara od sal...

Qədimliyi görkəmindən bilinən samavar da, xırda-xırda doğranmış odun da həyətin ortasında - göz qabağında idi, amma qonaqlara bələdçilik eləyən icra nümayəndəsi samavar söhbətinə bir kəlmə ilə son qoydu.

-Samavar vaxtı deyil, Nübar xala, - dedi, - sənə anladım axı, qonaqlarımızın vaxtı məhduddu, bu gün çəkilişi başa vurub şəhərə qayıtmalıdılar.

Şəhərdə doğulub böyüdüüyü görkəmindən - ütülü saqqalından, topa kəkilindən bəlli olan cavan oğlan üçayaqlı çəkiliş alətini quraşdırmağa başlayanda icra nümayəndəsi qonaqları ev sahibinə bir daha təqdim elədi, amma daha ətraflı.

-Nicat bəy bizim şəhidimizin haqqında çəkiləcək verilişin həm rejissoru, həm də operatorudu, Moskvada oxuyub, bizim rayonun da vurğunudu, Ülkər xanım isə, - yönünü caydaq kameramandan bir qarış da hündür qıza tutdu, - verilişin aparıcısıdı, yəqin ki, onu televizorda çox görmüsən.

Bu kəlmənin tamamında qarı üzünə gülümsəyən, bir əlini tez-tez gözünün üstünə düşən sapsarı teline çəkən qıza bir də nəzər saldı.

İcra nümayəndəsi soruşdu:

-Televizora baxırsanmı?

Nübar qarı bu sualı sualla qarşıladı:

-Bəs işimin adı nədi? - Və bir qədər fikrə gedəndən sonra «televizorun» ünvanına xoş sözlər söylədi, - yaxşı ki o var, yoxsa mənim kimi tək qalan adamların bağı çatlayar.

-Niyə nəvələrindən birini gətirib yanında saxlamırsan?

Bu sual isə qarının min bir yarasının min birini də birdən qopartdı:

-Nəvələrim odu ey.. dünyanın o başında, Surqutda, - dedi, - hamısı da rusca oxuyur, rusca oxuyan uşağı da burya necə bağlamaq olar?

Sibirin neft aşkarlanmış şəhərlərində, qəsəbələrində Nübar qarının altı oğlu qol-budaq atmışdı. Əvvəlcə böyük oğlu Ağacan getdi, sonra Balaşirin, Knyaz, Vahid, Ayaz, Ayvaz... Ata yurdunda qalan yalnız Elmardı. Nübar qarı Elmarın faciəsinə görə özünü qınayırdı, - Sibir sövdasına düşəndə qabağına tir atma-saydım, indi o tifil də oralarda qol-budaq olmuşdu, - deyirdi.

Aparıcı qız soruşdu:

-Bəs qız övladınız yoxdu?

-Yoxdu, - Nübar qarı təəssüflə bildirdi, - qurban olduğum əzəldən mənim qismətimə qız yazmayıb, amma heyif deyil qız, - dedi, - gədələrimdən on üç nəvəm var, üçcəciyinin üzünü görmüşəm.

Söhbətə kameraman da qarışdı:

-Şəkilləri varmı Sizdə?

-Hə, şəkilləri var, - qarı cavab verdi, - istəsəz, göstərə bilərəm.

-Əlbəttə, göstərərsiniz, onları da verilişə salırıq, - aparıcı qız dedi, - indi bizim telekanala Sibirdə də baxırlar...

Nübar qarı bunu biləndə, təsəvvüründəki veriliş öz sanbalını, dəyərini birə-beş artırdı.

Çəkiliş alətlərini sazlamaqda olan kameraman da söhbətə sualla qarışdı:

-Nübar xala, gəlinlərin rusdu?

Qarı ani gülümsədi və:

-Hansı millətdən istəsən var; biri rusdu, ikisi tatardı, biri çeçen qızıdı, biri qumukdu, biri də yakutdu, - dedi, - gözü qıyıqlardandı.

İcra nümayəndəsi də bu söhbətə qarışdı, özü də ikibaşlı, solaxay bir sualla:

-Hansından razısan, Nübar xala?

Qarı fikirləşmədən cavab verdi:

-Hamısından, hamısı Allah bəndəsidi, hamısı Allaha tapınır, hamısı o bir Allahı deyib durur.

Kameraman əllərini bir-birinə vurub şappılatdı.

-Nübar xala bizim adamdı, lap diplomat kimi danışır, - dedi, - əsil tolerantdı.

Qarı «tolerant» sözünü birinci dəfə eşitsə də, anladı ki, bu kəlmə də onun xeyrinədi.

İcra nümayəndəsi bu söhbətə də qarışdı:

-Məncə, bu dialoqları verilişdə səsləndirmək lazımdı, - dedi, - həm veriliş udar, həm də biz...

Elə bil sürücü bu söhbətlərdən bir şey anlamadığı üçün aralanıb həyətdən yulğundan toxunmuş hasarla ayrılan bağçaya girdi və gövdəli, qollu-budaqlı heyva ağacının ən yuxarı budaqlarında göz oxşayan heyvalardan birini tullayıb üzmək istədi və Nübar qarı yarızarafat, yarıgerçək dedi:

-Bacarırsansa, hamısını də, - dedi, - amma yarıdarlığa; yarısı sənin, yarısı da mənim.

-Məncə, çəkilişə başlamaq olar, - aparıcı qız gözünü kameramandan ayırmadan dedi, - Nübar xala da açılışıb, yaxşı danışır, bizə əziyyət verməyəcək.

Bu alxış da qarının ürəyində bir işıq yandırdı, çuxura düşmüş, xırda, göy gözlərini nura gətirdi və o, obyektivin ona tuşlandığını görəncə təbəssümlə dilləndi:

-Bəs əynimi dəyişməyimmi?

Artıq kameranın arxasına keçmiş operator aparıcıya baxa-baxa, demək olar ki, bu söhbətə son qoydu:

-Belə yaxşıdı, təbii alınar.

Çəkiliş üçün lazım olan bir cüt kətili sürücü üst mərtəbədən endirəndə icra nümayəndəsi altdan-yuxarı:

-Mənə də stul gətir, Tapdıq, - dedi, - deyəsən, burda axşamlayacağıq.

...Başladıq!

Nübar qarıya elə gəldi ki, onu, obyektiv sehirli bir göz misalında üstünə tuşlanan kameradan, əqrəb iskiyə kimi qoftasının yaxasına bərkidilmiş səsyazandan çox, bu amiranə səs səksəndirdi.

-Danış, Nübar xala, - aparıcı mülayim səsle dedi, - mən səni sorğu-sualla çətinə salmaq istəmirəm, nə istəyirsən danış...

Aparıcının mülayim səsi, üzündəki, gözlərindəki təbəssüm qarını bir qədər toxtatsa da, hiss elədi ki, titrəyən yalnız dizləri deyil, həm də dili, dodağıdı. Titrək səsle soruşdu:

-Nə danışım?

Aparıcı qız kameramana göz-qaşla nə anlatdısa, o, kameranın obyektivini göy üzünə, sonra da xeyli aralıda göy üzünə qovuşmuş dağlara tuşladı.

-Elmarın əsgərliyə gətməsindən danış, - aparıcı dedi, - o xoş xəbəri necə qarşıladız? Elmarı necə yola saldız? Məclisə kimlər gəlmişdi? Aşıq nə çalib-oxudu? Kimlər xeyir-dua verdi? Hamısını danış...

Qarı barmağını səsyazana tuşlayıb zorla eşidilən bir səsle soruşdu:

-Çəkir?

-Yox, hələ çəkmir, - aparıcı cavab verdi, - çəkəndə sənə xəbər verəcəm.

Və bu sözlə elə bil qarının çiyindən dağdan ağır yük götürüldü.

-Qızım, Allahdan gizlin deyil, səndən nə gizlədim, mən heç Elmarın əsgərliyə getməsinə istəmirdim, - dedi və bu sözün tamamında, aparıcının, eləcə də kameramanın üzünə qonan təbəssümdən bir şey anlamadığından elə bu məcrada da sözünə davam elədi, - uşaqlarımın atasına, onda bu dünyada idi, dedim, a kişi, apar camışı çat, gədəni qurtar, bir camış nə olan şeydi ki? Şükür, balağı da dişidi, bir-iki ilə anasından gəlimli camış olacaq.

Həyətin bir küncündə buynuzlarından hörüklənmiş camış sanki bu söhbəti anladığı üçün ucadan böyürdü və bir qədər aralıda burnuna buruntağ vurulmuş balasına doğru dartındı.

Aparıcı qız kinayə ilə soruşdu:

-Bəs sonra?

-İnsafən, kişi maaa yox demədi, camışı iki, ya üç dəfə, yanında balağı, həyətdən də çıxartdı, nə bilim, yalan-gerçək, maaa da dedi ki, camışı alan yoxdu, indi qanıram ki, gору çatdamış məni aldadırmış, camışı kəl yanına aparırmış, çünki elə o günlərdə camış südünü azaltdı, bildim ki, höyrə gəlib, boğazdı...

Qarının doluxsunub susduğunu gören aparıcı bir də onu eyni sualla söhbətə çəkdi:

-Bəs sonra?

-Sonra da nə olasıdı, qızım, camış, odu ey, gözümün qabağında göz dağı, narkom kimi balam da torpağın altında, qarışıb min ilin ölülərinə.

Sürücünün hansı məqsədlə söhbətə qarışması anlaşılmadı:

-Qəhrəmanlıq heç zaman unudulmur!

Qəfildən icra nümayəndəsi stuldan dikəlib qeyzlə dilləndi:

-Mən əsla yol verə bilmərəm ki, bizim rayondan belə bir söhbət çıxsın. Mən jurnalist deyiləm, amma bilirəm ki, belə şeyləri efirə vermək olmaz.

Aparıcı qız:

-Əlbəttə, olmaz! - dedi, - bizim veriliş ibrət üçündü, ibrət dərsliyidi, bizim verilişə əlli milyon soydaşımız baxır, on milyonu burda, qırx milyonu burda, qırx milyonu da Arazın o tayında - Quzeydə.

Nübar qarı aparıcı qızın Arazın o tayını, bu tayını, o tayının, bu tayının insanlarını üz-üzə qoymaqla nə demək istədiyini anlamasa da, qandı ki, artıq-əskik danışib. Ona görə də:

-Ay başına dönüm, sən dedin gədənin əsgərliyə getməsindən danış, mən də danışdım da, mən bisavad arvadam, - dedi, - indi necə istəyirsən, Sizə necə lazımdı, eləncik danışım, dünya dağılmadı ki?

Kameraman da narazılığını dilinə gətirdi:

-Əlbəttə, dünya dağılmadı, dağıla da bilməz, - dedi, - amma boş yerə bizim vaxtımız gedir axı...

Nübar qarı bir qədər də mülayim səslə:

-Nə istəyirsiniz, onu deyim, bala, mərəkə açmayaq burda, - dedi və bu minvalla da aparıcı qız Nübar qarıya nə söyləmək, nə danışmaq lazım olduğunu anlatmağa başladı...

Nübar qarının həyətinə baş verən hadisələrin sorağı bu ucqar dağ kəndini dolaşmaqda, bu kənddə qalan insanları - əsasən, qocaları, qarıları və barmaqla sayılan uşaqları bu həndəvərə toplamaqda idi. Uşaqlar həyətdə, çəkiliş meydançasına çəpərin o üzündən tamaşa etməklə kifayətlənsələr də, qocalar, qarılar içəri keçmişdilər, kimisi oturmaq əvəzi altına vedrə qoymuşdu, kimisi də sınıq-salxaq kətil, kötük. Və hiss olunurdu ki, hamının istəyi eynidi: obyektivə düşmək, ekranda görünmək...

Nübar qarı isə qapısındakı qələbəlikdən məmnundu, şaddı və ürəkdən istəyirdi ki, bu təntənəyə hamı gəlsin, bu çəkilişi hamı görsün...

Bayaqdan bəri qocalardan, qarılarından gözünü çəkməyən kameraman da, nəhayət ki, dilləndi:

-Mən bu qədər fotogeniçni insanı heç vaxt bir yerdə görməmişəm, - dedi, - heç biri də bir-birinə bənzəmir.

Söhbətin nədən getdiyini kəsdirən icra nümayəndəsi vəzifəsinə uyğun təmkinlə:

-Bura rayonumuzun ən tolerant kəndidi, - dedi, - belə də olmalıdı.

Aparıcının Nübar qarı ilə apardığı təlim isə hələ ki, bəhrə vermirdi və aşkarca hiss olunurdu ki, qız hövsələdən çıxıb.

-Denən ki, hələ uşaqlıqdan Elmarın ən böyük arzusu əsgərliyə getmək idi.

-Deyə bilmərəm, bala...

-Niyə?

-Çünki Elmarın ən böyük arzusu Sibirə, qardaşlarının yanına getmək idi, bunu da hamı bilir...

-Onda denən ki, Elmardan başqa da altı oğlum var, altısını da bu Vətənə qurban demişəm.

Sözün bu yerində Nübar qarı da hövsələdən çıxdı.

-Sən niyə bu el-elatı mənə güldürmək istəyirsən, qızım, - dedi, - mən ağzıma elə söz almamışam axı, heç almaram da, dünya dağıla.

Kameraman aşkarca sezilən təəssüflə içini çəkəndən sonra aparıcıya rus dilində nə isə dedi və onların bu sayaq mükəlliməsi əsla xoşuna gəlmədi.

-Ən çox hansı xərəyi xoşlayırdı?

Bu sualdan sonra Nübar qarını fikir aparanda kameraman kameranın arxasına keçdi və ucadan elan elədi:

-Çəkirəm ha...

Sorğu-sualın birdən-birə mətbəx səviyyəsinə enməsi qarının ürəyincə olmasa da, sualı cavabsız qoymadı:

-Ən çox dovğa xoşlayırdı, yarpızlı dovğa.

-Axırıncı dəfə ona dovğa bişirdiyin yadımdadırmı?

-Əlbəttə, yadımdadı, əsgərliyə gedən gün, hələ bir banka da yoluna qoymuşdum.

-Tüfəng ata bilirdimi?

-Ata bilirdi, amma ovçuluğa meyilli deyildi, uşaqlıqdan ağaclara mehir salmışdı, yadımdadı, hələ üçüncüdə oxuyanda üç gilasa göz calağı qoydu, üçü də tutdu.

Kameraman ucadan qışqırdı:

-Velikolepno! - Və sonra sözünün ardını gətirdi, - prodoljayte takim obrazom!

Kameramanın sözünü başa düşənlər anlamayanlara tərcümə elədi və Nübar qarı başa düşdü ki, kameraman çəkilişdən razıdı.

-Məktub yazırdımı əsgərlikdən?

Nübar qarı gözələrindən gilələnən yaşı qara qoftasının qolu ilə siləndən sonra cavab verdi:

-Nə yatdı ki, nə yuxu görə, - dedi, - birinci məktubundan bir həftə sonra cənazəsi gəldi.

Kameraman yenə mükəlliməyə qarışdı:

-Nübar xala, ümumi işin xətrinə gəl sən bizə bir yaxşılıq elə, denən, Elmar yazırdı ki, ay ana, mənə iki cüt əlcək toxu, bir cütü özümə, bir cütü də, atasız-anasız bir dostum var, ona...

Qarı udqundu və nə isə söyləmək istəyəndə, qaralıb, qırıqsa da hələ təvətinə saxlayan sifətinə qızartı çökdü və:

-Yox, başına dolanım, - dedi, - mənə günaha batırma...

Bu dəfə qarını nə qədər qərribə də olsa, bu söhbətə heç bir dərli olmayan sürücü dindirdi:

-Nə yazırdı o məktubda, Elmar? Yadındadı?

-Əlbəttə yadımdadır, - qarı bir qədər tərəddüdlə cavab verdi, - yazırdı ki, qurtarın mənə bu cəhənnəmdən.

Aparıcı heyrət içində üzünü kameramana tutub qışqırdı:

-Stop!

Amma kameraman rus dilində nə dedisə, aparıcı qız yalnız başını bulamaqla kifayətləndi. Rusca anlayanlar bu kəlməni rusca bilməyənlərə tərcümə eləyəndə isə qarı anladı ki, onun dilindən çıxanları onsuz da qayçılayacaqlar, amma yenə də bu qənaətə gəldi ki, dilinə yalan gətirməsin, çünki müqəddəs kitabda yazılardan çox səthi xəbərdar olsa da, yalanın o dünyadakı cəzasını bilirdi.

Aparıcı isə tənbehini yağış kimi yağdırmaqda idi.

-Sən bizim işimizi burursan, Nübar xala, - dedi, - burma, biz onsuz da bu verilişi çəkməliyik, bu bizim sədrin tapşırığıdı, ona da kim tapşırıb, bilmirəm..

Əslində, bu sual Nübar qarını da düşündürürdü, o, fikirləşirdi ki, gündə bir şəhid xəbəri gəlir, bəyəm hamının haqqında televiziya verilişi çəkirlər?

Hardasa yaxınlıqda çalınan mobil telefonun qeyri-adi səsi diqqət çəkəndə Nübar qarı üzünü artıq üfürə-üfürə samavarı alıxdırılmış sürücüyə tutdu:

-A gədə, qalx o telefonu gətir, görüm kimdi?

Artıq kameranın arxasından çəkilib siqaret çəkməkdə olan kameraman aşkarca sezilən məsxərə ilə:

-Nübar xalanın mobil də varıymış ki, - dedi və aparıcıya göz vurdu. Və aparıcıdan qabaq bu söhbətə icra nümayəndəsi Cəvahir xanım qarışdı:

-Niyə də olmasın, - dedi. - Nübar xalanın donquzu kəmdi.

Cəvahir xanımın atmacası qarının ürəyindən xəbər verdi, çünki o, ümumiyyətlə, sızlamağı, gileylənməyi sevmirdi, Sibirdə qol-budaq atmış oğulları da onu korluq çəkməyə qoymurdular.

Qarı mobil telefonu sürücünün əlindən qapıb qulağına dayayanda aparıcı üzünü kameramana tutdu:

-Çək, - dedi, - bu kadr bizə lazım ola bilər.

-Əlo! Əlo! Əlo! - Nübar qarının yaşına görə yoğunlamış səsinə sevincdən çox həyəcan duyulurdu. - Sənsənmi, qadam? Bildim elə, ürəyimə dammışdı ki, bu gün zəng vuracaqsan... mən lap yaxşıyam. Bizə də qonaqlar gəlib Bakıdan, Elmarın haqqında kino çəkirlər.

Əlbəttə, Nübar qarı kino ilə televiziya verilişinin fərqi bilirdi, amma istəyirdi ki, bu xəbər məhz kino kimi sədd-sınır tanımasın.

Nübar qarının bir xeyli davam eləyən söhbətindən hamıya ayan oldu ki, Neftçyüqansk şəhərindən zəng vuran ortancıl oğlu Knyazdı və qarı söhbətini yekunlaşdırmamış, Cəvahir xanım aparıcıya və eləcə də kameramana anlatdı ki, qarının ortancıl oğlu Knyaz məşhur jurnalistdi, Rusiyada əməkdar mədəniyyət xadimidir, Yuqra Muxtar Dairəsində deputatdı.

Bu məlumatlara birini də sürücü əlavə elədi:

-Deyilənə görə, Putin də xətrini istəyir onun.

Nübar qarı qürbətdə yaşayan oğlanlarını, gəlinlərini, nəvələrini adbaad, bir-bir soruşandan sonra Knyazına bir sual da vermək istədi: bu çəkilişdə əli varmı? Amma fikirləşdi ki, yox, bu sual bütün kəndi-kəsəyi qapısına toplamış bu televiziya verilişinə - bu çəkilişə kölgə sala bilər.

Kameraman soruşdu:

-Nübar xala, oğlanların Sibirdən sənə hər gün zəng vururlar?

-Hər gün olmasa da, günəşırı... Niyə soruşursan ki?

Kameraman narazılıqla başını buladı.

-Bir də zəng vursalar, biz batdıq...

-Niyə?

-Necə niyə? Bizim vaxtımız gedir, axı, biz bu gün çəkilişi yekunlaşdırmalıyıq, axı, hələ qəbiristanlıqda da çəkiliş aparmalıyıq, məktəbdə də şəhidə dərs demiş müəllimlərdən bir neçəsini dindirməliyik, - və yönünü bu çəkilişə elə bir veriliş kimi tamaşa eləyən insanlara çevirdi, - bəlkə bu ağsaqqallardan, ağbirçəklərdən də şəhidin haqqında söz demək istəyən oldu, - və çal-çəpərdən boylanən uşaqları nişan verdi, - bu cavanların da yəqin ki, şəhid haqqında sözü var.

Bu xatırlatma Nubar qarının ürəyincə olmasa da, etirazını da bildirmədi:

-Məsləhət Sizindi, - dedi, - mən Sizə yol göstərməyəcəm ki?

-Onda söhbətimizi davam etdirək, - kameraman dedi və üzünü aparıcıya tutdu, - başlayın!

Şəhidin uşaqlığı ilə bağlı bir-birindən sadə sualları cavablandıranda qarının sifəti, xüsusən də gözləri elə nurlandı ki, kameraman bir daha məmnunluğunu bildirdi:

-Velikolepno!

Aparıcının növbəti sorğusu isə qarını kövrəltdi:

-Gözümlə var idimi?

-Vardı deməyə dilim gəlmir, yoxdu da söyləyə bilmərəm, - qarı qəhərdən boğula-boğula cavab verdi, - döş cibində bir qız şəkli gəzdirdi, bir dəfə üzümə üz bağlayıb soruşdum ki, bu kimdi? Güldü, dedi ki, Aydan Şənərdi. Şəklə bir də zəndlə baxdım, dedim ay qırışmal, əlimdə çömçə görüb məni dovğa bulayan bilmə, «Çalıqşu»ndakı Aydan Şənəri mənə tanıdacaqsan?

-O şəkil dururmu?

-Yox, özünü əsgəriyə aparmışdı.

-Yəqin şəhid olanda cibindəymiş.

-Nə biləsən...

-Bəs, cibinə baxmadınız?

-Cənazəni gətirənlər tabutu açmağa qoydular ki, hələ bir cibinə də baxaq? Dedilər ki, özümüz yuyub kəfənləmişik...

Sorğu-sualın belə bir məcrada davam etməsi aparıcıdan və kameramandan başqa hamını ağlatdı, hətta icra nümayəndəsi Cəvahir xanım da göz yaşlarına xəsislik etmədi və sonra gedib lüləyinli əlüzyuyanda üzünə su vurdu.

Kameraman xəbərdarlıq elədi:

-Çəkirəm ha, davam eləyin.

Aparıcı hər tərəpənisdən gözüne düşən telinə düyn vurandan sonra arxaya itələdi və növbəti sualını verdi:

-Elmarı dünyaya gətirəndə neçə yaşınız vardı?

Qarı nədənsə bu sorğunu da təbəssümlə cavablandırdı:

-Öz yaşımı deyə bilmərəm, başına dolanım, amma böyük oğlum qırx beşi keçmişdi...

-Onda belə çıxır ki...

Nubar qarı onu sözünü bitirməyə qoymadı.

-Gəl, bu söhbəti çox çözləməyə, başına dolanım, - dedi, - mənə utandırırısan...

-Elmarın körpəliyindən bir nişanə qalıbmı? Bəlkə beşiyi, ya bir köynəyi, papağı?

-Yox, başına dolanım, elə şeylər qalmayıb, amma, - qarı bir qədər fikrə gedəndən sonra dilləndi, - bir yaşının tamamında dedəsi başını qırıxdı, sapsarı, ipək kimi teli vardı, bax o tükü saxlamışam.

Kameraman yenə səsini qaldırdı:

-Velikolepno!

Nubar qarı bu dəfə kameramanın nə demək istədiyini tərcüməsiz də başa düşdü, ürəkləndi və soruşdu:

-Gedib gətirimmi? Əlçatan yerdədi - sandıqdadı.

-Gətir, - kameraman dedi, - gətir lentə ala, mən hələ belə epizod çəkməmişəm.

Qarının çaparaq evdən gətirdiyi nimdaş bağlamadan çıxan bir qom qarğıdalı saçağı kimi sarı tükə, nədənsə, hamı bir qədər də yaxından baxmaq istəyirdi, hətta tükə əl vurmaq istəyənlər də vardı. Görünür, elə bu səbəbdən də icra nümayəndəsi səsini qaldırdı:

-Elə eləməyin ki, Sizi bu həyətdən çıxarda! - dedi, - görmürsüz çəkiliş gedir?!

Bu xəbərdarlıqdan sonra araya çökən sükutu daha zirək görünən qocalardan biri pozdu:

-Məncə, şəhidin, qəhrəman eloğlumuzun bu nişanəsini sandıqda yox, rayonun Şöhrət və Diyarşünaslıq muzeyinə vermək lazımdı.

Yenə icra nümayəndəsi dilləndi:

-Bax, bu oldu əsl ağsaqqal sözü.

Bu arada samavar qaynatmaqda olan sürücünün dilindən çıxan söz nədənsə diqqət çəkmədi:

-Qəhrəmanlar unudulmur!

Kameraman isə Nübar qarını dilə tuturdu ki, bir qom tükü əlinə alsın, sığallasın, iyləsin, öpsün və bu vəziyyətdə də onu lentə alsın.

Nübar qarı bir qom tükü əlinə alsın da, dərhal da qaytarıb bağlamaya qoydu və başını elə bir tərzdə buladı ki, kameraman bir də bu söhbətin üstünə qayıtmadı.

Aparıcı isə etirazını bildirdi:

-Yox, Nübar xala, sən bu veriliş üçün can yandırmırsan...

Nübar qarı ürəyini deşən sözü dilinin ucunda dedi və elə dedi ki, heç kim eşitməsin:

-Mən artıskə deyiləm...

* * *

Qara-boz çaylaq daşları döşənmiş ensiz yolla qəbiristanlığa gedən izdihamın önündə uşaqlar, axırında əldən düşmüş əli əsalı qocalar, qarılar gedirdi. Bu qocalar, qarılar elə bil bir-biriləri ilə bəhsə girmişdilər, tənəffüs olsalar da, çalışırdılar ki, izdihamdan geri qalmasınlar. Yolun sağında, solunda sıra ilə düzülmüş evlərin çoxusunun darvazasından iri qifillər asılmış və iri hərflərlə müxtəlif mənalı daşıyan iki kəlmə yazılmışdı: ya «satılır», ya da «kirayə verilir». Yalnız tək bircə darvazanın üstündəki yazı rusca idi və başqa mənə daşıyırdı: «Vo dvore zlaya sobaka».

Bir qədər hündürə qalxandan sonra qırmızı göbələyə bənzəyən evlər arxada qalanda kameraman ayaq saxlayıb sinə dolusu nəfəs aldı və qoluna girmiş (guya sürüşüb yıxılmamaq üçün) aparıcıya dedi:

-Heyif deyil belə yerdə yaşamaq! Görürsən dumanı?

Dərəyə çökmüş duman meşəni, meşədən çox dənizə bənzədirdi, amma yelkənsiz, gəmisiz, ölü dənizə.

-Hər şeyi görürəm, - aparıcı cavab verdi, - amma indi insanlar belə yerdə yaşamaq istəmirlər...

-Amma min illər boyu yaşayıblar.

Bu söhbətə də gözlənilmədən Nübar qarı son qoydu:

-Min illər boyu indiki kimi gözəl şəhərlər olmayıb, qadam, gözəl şəhərlər gözəl qadınlar kimidi..

İcra nümayəndəsi əlini qarının kürəyinə çəkdi:

-Ay Nübar xala, - dedi, - sən belə şeylərdən də xəbərin varmı?

Qarı başını aşağı salıb gülümsədi. Kameraman isə:

-Mən əhd eləmişəm, - dedi, - təqaüdə çıxandan sonra gəlib belə bir dağ kəndində yaşayacam...

Aparıcı başını buladı:

-Belə deyənlər çox olsa da, əməl eləyəni görməmişəm hələ.

Kameramanın kamerası ilə yanaşı digər alətlərini də sürücü götürmüşdü və hiss olunurdu ki, o da bununla qürrələnir.

Camaatın maraq göstərdiyi şeylərdən biri də bu kamera, bu qurğulardı axı, möcüzə - kino deyilən şey onların sayəsində meydana gəlirdi.

Nübar qarı, adına İsveçrə deyilən yerlə müqayisə olunan bu kəndə beş-on günlüyə gələnlərin də söhbətlərini dəfələrlə eşitmişdi, ona görə də ayaq saxladı, bir qədər arxaya qaldı ki, görsün yaşıdları nə danışirlar? Bu gün qulağı çalan hər kəlmə ondan ötrü mənə kəsib eləyirdi, axı, hələ bu oymaqların heç bir şəhidi haqqında televiziya verilişi çəkilməmişdi.

Kəndin qəbiristanlığı da özü kimi qədimdi. Üstündəki yazılar, işarələr pozulduğundan bəzi qəbirlərin yaşını bizim eradan əvvəllərə yozanlar az deyildi. Amma təzə qəbirlər, mərmər baş, sinə daşları dərhal diqqət çəkirdi.

Qəbiristanlığa gələn yolda bu izdihama qoşulan əbalı, araqçılı kişi salavat çevirib, cümlə bu torpaqda uyuyanların şərəfinə fatihə verəndə və kameraman da dərhal üçayaqlı kamerasını quraşdırıb onu çəkməyə başlayanda Nübar qarı aparıcıya yan aldı və astadan qulağına pıçıldadı:

-Qızım, o dostuna denən bunu çəkməsin.

Aparıcı da elə qarı kimi pıçiltıyla soruşdu:

-Niyə?

-Çünki o, julyin biridi, ömrü türmələrdə keçib, indii də mollalıq eləyir.

Camaatın diqqətində olan - əlbəttə, gözəlliyinə, uca boyuna, məlahətinə görə, - aparıcı, qarıdan bir qədər aralanmaq üçün onu sakitləşdirmək qərarına gəldi:

-Nübar xala, sən narahat olma, - dedi, - onsuz da burada çəkilişə düşənlərin hamısı efirə getməyəcək, sən nəyi desən, kəsib çıxardırıq.

Nübar qarı aparıcının səmimiyyətinə inandı və bu qələbəlikdə ona ərlə daha bir xəbərdarlıq elədi:

-Heç məktəb direktorunu da çəkməyin, doqquzuncuda oxuyanda Elmarı sinifdə o saxlatdırdı, indi nə üzlə danışacaq? Nə deyəcək?

Aparıcı qız bir daha qarını toxtatmaq üçün dilinə gələni üydüb-tökdü:

-Nübar xala, bu verilişin yiyəsi sənsən, - dedi, - sən nə desən, o da olacaq...

Aparıcının Nübar qarını başından etməkdə bir məqsədi vardı: onunla şəkil çəkdirməyə can atan məktəb uşaqlarının, əsasən saç bantlı qız uşaqlarının könlünü sındırması.

Mollanın «əhli-qüburun» şərəfinə oxuduğu «Quran» ayəsindən sonra palıd, qovaq ağaclarının saralmış yarpaqlarına qucaq açmış qəbiristanlığa girəndə, ayrıca - nizamla düzülmüş şəhid məzarlarına tamaşa eləyəndə kameraman astadan aparıcıya dedi:

-Mən dünyanın heç yerində belə gözəl qəbiristanlıq görməmişəm, - dedi, - mənim buradakı ölülərə paxıllığım tutur, inanırsan?

Kameramandan, aparıcıdan aralanmayan Nübar qarının qulağı bu sözü də çaldı və bu qənaətə gəldi ki, bu kameraman nə qədər gözəgəlimli, zirək bir cavan olsa da, başdan səqqətdi.

...Qəbiristanlıqda aparılan televiziya çəkilişində vəziyyət o zaman son dərəcə gərginləşdi ki, Nübar qarı kameramana axıracan qulaq assa da, onun tapşırığından qəti imtina elədi.

Kameramanın sözündən belə çıxırdı ki, qarı əvvəl oğlunun başdaşını, sonra sinədaşını qucaqlayıb ucadan hönkürməli və sinədaşına həkk olunmuş ağını - bayatını həzin səslə dilinə gətirməli.

Nübar qarı hiss eləyirdi ki, bu o qədər də çətin bir iş deyil; ən azı ona görə ki, oğlunun cənazəsi gələn gün bayatı öz dilindən çıxmışdı və əzbərindəydi, amma ona elə gəlirdi ki, belə bir addım atsa, xəcalətdən ölər.

Kameraman iradını aşkar şəkildə bildirdi:

-Sən necə anasan? - dedi, - şəhid balanın başdaşına əlin dəyəndə gözündən bir damla yaş da çıxmadı, hönkürüb ağlamağın bir yana.

Əslində, kadr çəkilmişdi, başdaşına yaxınlaşan qarı oğlunun əsgər libasında qara mərmərə həkk olunmuş şəklini öpmüşdü və başdaşını cibində gətirdiyi daşla bir neçə dəfə taqıldadaraq dilinin ucunda nə isə söyləmişdi və indi qarının ağlına da gəlmirdi ki, yenidən, bu boyda el-obanın gözü baxa-baxa başdaşına yaxınlaşa bilər, o ki qaldı həzin səsle ağı deməyə.

**Əzizim şanlı gəldi,
Şöhrətli, şanlı gəldi.
Mən balamı gözlədim,
Köynəyi qanlı gəldi.**

Şəhidin haqqında ətraflı bəhs edən qəzetlər bu ağını bir ağız ədəbiyyatı örnəyi kimi dəyərləndirmişdilər, amma qarı əmindir ki, bu onun öz dilindən çıxıb, heç vaxt, heç yerdə eşitməyib...

Kameraman:

-Bu bayatını bizim sinədaşından çəkib göstərməyimiz yerinə düşür, Nübar xala, - dedi, - amma sən dilindən çıxanda olur şedevr - xariqə!

Nübar qarı, əlbəttə, kameramanın nə tələb etdiyini başa düşürdü, amma fikirləşirdi ki; bu söhbəti çözləməyin yeri deyil, hamı onlara baxır, hamının gözü onların ağzındadı, ona görə də etiraz əlaməti olaraq başını bulamaqla kifayətləndi.

İcra nümayəndəsinin icazəsilə kamera önünə keçən orta boylu, enlikürək, orta yaşlı məktəb direktoru yönünü şəhidin başdaşına çevirəndən sonra:

-Bizim icra başçımız Rafiq Rəhimovun gözəl bir sözü var, - dedi, - o, həmişə söyləyir ki, ot kökü üstə bitər...

Bu məşhur atalar sözünün icra başçısının adı ilə bağlanması Nübar qarının xoşuna gəlməsə də, gileyini bölüşməyə bir simsar tapmadı, çünki kameramana və eləcə də icra nümayəndəsinə - Cəvahir xanıma boz üzünü göstərəndən sonra insanlar ondan aralanmışdılar.

Məktəb direktoru:

-Bizim Elmarın dayısı da yaxın keçmişdə qəhrəmanlıq göstərib, şəhid olub, amma Qarabağda yox, uzaq Əfqanıstanda.

Belə bir qələbəlikdə sonbeşik qardaşının anılması qarının ürəyincə olsa da, hər dəyəndə yaşarmayan gözlərinə yaş gətirdi: yüksək rütbəli zabıt kimi sovet ordusunda xidmət eləyən qardaşının Əfqanıstandan gətirilmiş tabutunu da, Elmarın cənazəsi kimi açmağa qoymamışdılar.

-Nə deyim? - Məktəb direktoru qəhərli bir səsle sözünə davam elədi, - Elmar məktəbimizin gözü idi, şəkli heç vaxt Şərəf lövhəsindən düşməzdi, dəfələrlə olimpiadalarda başımızı ucaldıb...

Nübar qarı bilirdi ki, bütün bu deyilənlər ağ yalandı və elə bir ağ yalandı ki, bunlardan bütün kənd camaatının xəbəri var.

Məktəb direktoru öz nitqində icra başçısından daha bir sitat gətirəndən sonra Nübar qarı ona qulaq asmırdı, fikirləşirdi ki, lap pul gücünə də olsa, onu bu verilişdən çıxartdırsın, çünki hər şey yadında idi: doqquzuncuda oxuyanda Elmarı sinifdə o saxlatmışdı. O ki qaldı pula, - tez-tez saysa da, sayı təxmini yadında idi, Knyazın Sibirdən göndərdiyi pulları xərcləməyə yer tapmırdı, yığırdı və heç özü də bilmirdi ki, hansı gününə yığır? Niyə axı, yığdıqca yığmaq, artırmaq istəyir?

Məktəblilər adından şəhid haqqında danışmaq üçün kamera önünə direktorun oğlu keçəndə də Nübar qarı yan-yörəsində giley-güzarını bildirməyə bir adam tapmadı.

Direktorun, atasından gurultulu danışan oğlu şəhidin haqqında xeyli ibarəli ifadələr işlədəndən sonra dedi:

-Elmarın həyatı bizim üçün örnəkdi, biz gənclər Ali Baş Komandanın əmrini gözləyirik ki, doğma Qarabağımızı düşməndən təmizləyək!

Yenə də kameramanın izdihamın gurultusuna qarışan səsi eşidildi:

-Bax bizə belə çıxışçılar lazımdı! Super!

Nübar qarı ürəyində, - ot kökü üstə belə bitir bax, - dedi, - dədəsindən də beş addım qabağa gedəcək...

Kameraman kameranın ayaqlarını bir-bir qatlayıb qutusuna qoyandan və kameranı çiyinə aşırandan sonra izdiham dağılmağa başlayanda icra nümayəndəsinin mobil telefonuna zəng gəldi və bu zəngdən sonra da Cəvahir xanım ucadan elan elədi ki, heç kim yerindən tərpənməsin, şəhid haqqında söz demək üçün icra başçısı özü gəlir.

Bu xəbər Nübar qarının eynini açsa da, fikirləşirdi ki, qonaqlar onun adına gəlib, burda vaxt itirməkdənsə, gedib onlara bir döşəmli plov süzsün. Və elə bu niyyətlə də Cəvahir xanıma yanaşib rüsxət istəyəndə, icra nümayəndəsi qəti etiraz elədi.

-Dağdan ağır kişi sənin oğlunun məzarı başında söz deməyə gəlir, sən də getmək istəyirsən? Elə şey olar? Bəlkə səni soruşdu, bəlkə sənnən bir xatirə şəkli çəkdirmək istədi, mən nə cavab verərəm?

Bu sözün ağına batması öz yerində, həm də bu qənaətə gəldi ki, çəkilişlə bağlı giley-güzarını başçıya eləyər, axı, onu tanıyır. Elmarın qırxında gəlmişdi və ona öz diliylən camaatın yanında demişdi ki, nə işin olsa, mənə xəbər elə...

Payız günəşi boz, qara buludların arxasında dolana-dolana artıq özünə elə yer eləmişdi ki, günün hansı vədəsi olduğu bilinmirdi. Xəff külək aradabir güclənir və saralmış yarpaqları qəbiristanlığa, qəbirləri bir-birindən ayıran cığırılara səpələyirdi. Aradabir yağış damcılایrdı və fikir-xəyal aparmış Nübar qarını da bu damcılardan biri ayıltıdı və o anladı ki, heç kimin haqqında giley-güzar eləyə bilməz! O, giley-güzar etmək üçün doğulmayıb.

Birdən-birə güclənən sısqə yağış izdihamı dağıtmadı, əksinə, qol-budağıyla qəbiristanlığın üstündə çətirə çevrilmiş palıdların dibinə yığdı. Hamı bu yağışdan danışdı: kimi deyirdi xeyirdi, - mal-heyvan örüşdən ac qayıtmaz, kimi də deyirdi ziyandı, - gərək indidən soba yandırasan...

Bu arada yenə icra nümayəndəsinin mobil telefonuna zəng gəldi və bu zəngdən sonra da məlum oldu ki, başçı gəlməyəcək, onu təcili Bakıya çağırıblar, camaatdan üzr istəyir.

Çiskin yağışın bir qədər güclənməsinə baxmayaraq, adamlar palıd ağaclarının altından aralanıb iki-bir, üs-bir dağılışmağa başlayanda məlum oldu ki, qonaqları - kameramanla aparıcı qızı və eləcə də icra nümayəndəsi Cəvahir xanımı məktəb direktoru qonaq aparacaq və Nübar qarı əmin oldu ki, artıq əsas kadrları çəkilmiş verilişlə bağlı nə aparıcıya, nə də kameramana söz deyə bilməyəcək. Onlarla vidalaşanda yalnız verilişin efirə gedəcəyi vədəni soruşdu. Elə o gündən də o vədəni gözləməyə başladı və o günlərin birində bu qənaətə gəldi ki, həyatı mənalandıran, ömrü işıqlandıran şeylərdən biri də nəyisə gözləməkdə...

“Azərbaycan” - 95

HİDAYƏT

*Azərbaycan Respublikasının
Qırğız Respublikasında fəvqəladə və
səlahiyyətli səfiri,
yazıçı-dramaturq*

Yüzə nə qaldı ki?

“Azərbaycan” mənim mənsub olduğum ədəbi nəslin ilk gənclik illərində də yetkin, professional səviyyəli toplu idi və şübhəsiz, orda çap olunmaq o vaxtın əli yenicə qələm tutan şairlərinin, nasirlərinin, publisistlərinin arzusuydu. Mən yeniyetməlik çağlarından bu dərginin oxucusu idim, tez çap olunurdum (Azərbaycandan kənarda yaşasam da!) və ardıcıl çap olunurdum. O illərdən bəri jurnalda çalışmış çox insanları bu gün də xoş təəssüratla xatırlayıram.

Bir məqamı xüsusilə qeyd etməliyəm: amansız, vahid sovet senzurası (“Qlavlit”i) dönəmində “xalq düşməni”, “antisosialist”, “siyasi korluq”... vaxtlarında (oxu: ovunda!) jurnalın nəşirləri həmişə müəlliflərin “yanında”, onun mövqeyində dayanırdılar. Bu baxımdan bir epizod unudulan deyil.

“Burdan min atlı keçdi” publisistika kitabımda ön sözümdən sətirələr düşür bura: ...“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti xeyli çək-çevirdən - ixtisar edəndən, “xatalı millətçilik” ifadələrini, cümlələrini pozandan sonra Qlavlitdən (senzuradan) keçirərək, qorxa-qorxa əsərin bir parçasını dərc elədi.

“Azərbaycan” jurnalı “Burdan min atlı keçdi”ni bütövlükdə çapa hazırlayarkən “Qlavlit” “xatalı” parçaları hesablamaqda və pozmaqda daha qabağa getdi, hətta vəziyyət o yerə gəlib çatdı ki, əsərin çapını dayandırmaq istədim.

Lakin mərhum istedadlı şairimiz, o dövrdə “Azərbaycan” jurnalının baş redaktor müavini, dostum İsa İsmayilzadə və məsul katib İntiqam Qasımzadə çapı dayandırmamağı xahiş etdilər, dedilər: “Yazının bu şəkildə də çap olunması bizim günlər üçün hadisə sayılmalıdır”. Baş redaktor Yusif Səmədoğlu da mənə telefon açdı, əsərin çapına razılıq verməyimi məsləhət bildi. Razi oldum, amma bir şərtlə: qeyd verilsin: jurnal variantı. Onlar da məmnuniyyətlə razılaşıdılar və əməl elədilər.

Beləliklə, “Burdan min atlı keçdi”nin jurnal variantı “Azərbaycan”ın 1988-ci il, 1-ci sayında çap olundu. Ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, elmimizin çox simaları, sadə ziyalılar bu əsərlə maraqlandılar, müsbət fikirlər söylədilər. Fikirlərdə iki məqam xüsusilə vurğulanırdı:

-Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımızın qədimdən yaşaması, böyük mədəniyyət, elm yaratması, bəşəri sivilizasiyaya qoşularaq yüksək intellektə yiyələnməsi;

-son iki əsrdə erməni şovinizminin güclənməsi, ayrı-seçkilik, deportasiya siyasəti, türk-Azərbaycan toponimlərini dəyişdirərək tarixin saxtalaşdırılması proseslərinin açıq və ya üstüörtülü şəkildə göstərilməsi.

Bu iki məqam əsərin canında və ruhunda, senzuranın nəzərindən qaçan səhifələrində qalmışdı, ona görə də İrəvanda çox soyuq qarşılandı, şovinstlər açıq etirazlarını bildirdilər.

Əsər 1989-cu ildə çap olunan “Sabaha çox var” kitabıma salınanda da senzuranın qələmi “itiydi” hələ... Lakin bununla belə, jurnal variantından fərqli olaraq, bəzi parçaların çıxarılmasına nail olduq...

“Burdan min atlı keçdi” sonralar təkrar nəşr olundu, başqa dillərə çevrildi. Ancaq ilk jurnal variantının çapı, Sovetlər Birliyinin çöküşü ərəfəsində (1989-cu ildə) “Sabaha çox var” kitabımda dünya işığına çıxması ciddi maraq doğururdu.

Ancaq o illərdə yaranan elə əsərlər vardı - “Qlavlitin” təlimatına görə, çapı sadəcə “mümkün deyildi”. “Bu dünyanın adamları” qəmli komediyası kimi! Onu demək yetər - “KQB” 1983-cü ildə yazılan bu əsəri mənim özümün rəhbərlik etdiyim C.Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrında bağladı. İllər sonra - müstəqillik çağlarımızda əsərlə birlikdə İntiqam Qasımzadəyə məktub da göndərdim:

“İntiqam, əzizim,

“Bu dünyanın adamları” o dünyada - Sovet kommunist rejiminin öz içindən, hiss edilmədən yavaş-yavaş çökməyə başladığı vaxtlarda - ötən əsrin səksəninci illərinin əvvəllərində yazılıb və “təbii” olaraq o vaxtlar səhnəyə çıxmasına qadağa qoyulub. Hətta mənim rəhbərlik etdiyim C.Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrında da! Səbəbini o vaxtlar Ermənistan DTK-sının sədri mənə açıq və səmimi dedi. İrəvan aeroportunun deputat otağında təsadüfən görüşdük və DTK şefi (bu, həmişə DTK sədri idi ki, Ermənistanın müstəqilliyinin ilk illərində vəhşicəsinə öldürüldü) mənə mehriban salamlaşaraq:

-Necəsən? Teatrın işləri yaxşıdır, bilirəm, özün təzə nə yazırsan? - soruşdu.

-Təzə yazdıqlarımı qoyursunuz ki, səhnəyə çıxsın? - Elə-belə söz atdım, gözləyirdim desin ki, nə danışırısan, nə məsələdir, bizim xəbərimiz yoxdur. “Qlavlit” bizim boynumuza qoymasın...

Amma o, sakitcə-sakitcə gülərək:

-Deyirlər, sən Sovet hökumətini yıxırsan...

DTK şefinin səmimi etirafı xoşuma gəldi. Özüm də hiss etmədən qəhqəhəmi saxlaya bilmədim:

-Yəni Sovet hökuməti elə zəifdir ki, mənim bir pyesimlə yıxılsın?

DTK sədri uğunub getdi...

Dünyanın bütün dillərində “perestroyka” deyilən, ana dilimizdə o illərin özündə də “yenidənqurma” saydığım və mətbuatda da beləcə yazdığım dövrü mən artıq Bakıda yaşayırdım. Milli Akademik Dram Teatrımızın o vaxtkı rəhbərliyi əsəri oxudu, xoşlarına gəldi, amma başladılar - orasını kəsək, burasını kəsək... “Qlavlit” belə deyəcək, Mərkəzi Komitə elə deyəcək... Əlbəttə, mən razılaşmadım.

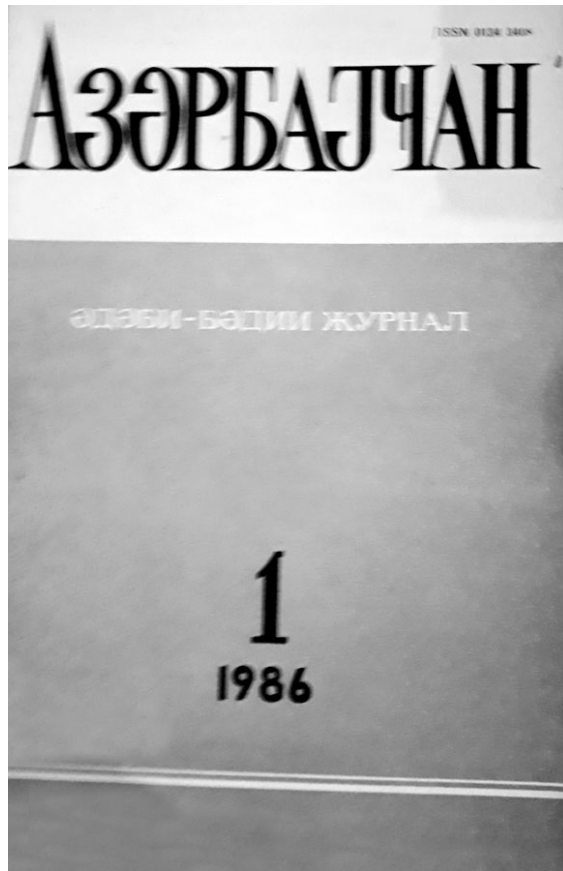
Bu epizodları niyə xatırladım? O dünyanın adamları - istər yüksək vəzifəli olsun, istər sadə insanlar, anlayırdılar ki, mövcud idarəetmə sistemi əsassız qadağalar üzərində qurulub, bilirdilər - belə davam edə bilməz, amma etiraz etməyə heyləri qalmamışdı (heyləri

olanlar otuz-qırxıncı illərdə güllələnmişdilər). Əhalinin mütləq böyük əksəriyyəti nifrət edirdi rejimə, amma hamı paradda, təntənəli icaslarda əl çalmaq zorunda qalmışdı. İnsanlar ikili həyat yaşayırdılar - icaslarda, çıxışlarda, cəmiyyətdə üzdə bir cür görünürdülər, şəxsi həyatlarında, öz qənaətlərində və maraqlarında ayrı cür, ümumiyyətlə, işdə bir cür, əməldə ayrı cür. Bu həqiqətlər əks olunmuşdu həmin pyesdə - Sovet həqiqətlərinin yetmişinci illərin sonundan başlayan dövrü. Bu da ki, şübhəsiz, “KQB”ni “Bu dünyanın adamları”na münasibətdə adi müşahidəçi rolunda saxlaya bilməzdi.

İntiqam, səninlə mənim yaşadığımız, bizdən sonrakı neçə nəsil yaşayıb həmin ağır mənəvi irtica illərini. Ancaq bugünkü tamaşaçılarımızın və oxucularımızın ən gənc nəsli - 20 Yanvardan, 26 Fevraldan sonra dünyanı tanımağa başlayanlar xəbərsizdilər o dünyadan. Buna görə də bu gün artıq əbədiyyətə qovuşan sənətkarımız Həsən Turabov mənim pyeslərimin birini Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulması istəyini bildirəndə mən “Bu dünyanın adamları”nı məsləhət gördüm. Çünki, əvvəla, dediyim kimi - bugünkü yeniyetmələrin və gənclərin kifayət qədər təsəvvürləri yoxdur o dünyada - nəhəng imperiyada mövcud olmuş qadağalar, repressiyalar rejimindən. İkincisi - bu gün də insanlar var o dünyanın - imperiyanın, heç olmasa, o sistemin həsrətini çəkirlər, hətta bu məqsədlə siyasi qruplar və təşkilatlar yaratmaqdan da çəkinmirlər.

Dördüncü mövsümdür ki, tamaşa uğurla göstərilir.

Pyes 1983-cü ildə necə yazılıbsa, eləcə də səhnəyə qoyulub və həmin ilk variantı sənə təqdim edirəm, bircə proloqdan və epiloqdan başqa. Bu iki

parça, yeri gəlmişkən, maraqlı tamaşa yaradan rejissor Mərahim Fərzəlibəyovun xahişi ilə yazılıb. Əsərin qəhrəmanları təxminən iyirmi il sonra görüşərək ötən çağlara bu günün pəncərəsindən baxır, öz səhvlərini etiraf eləyir, itirdiklərimizə təəssüflənirlər.

Biz artıq tarixə gömülmüş o sistemi olduğu kimi bu günün və sabahın nəsillərinə çatdırmalıyıq, heç nə əksiltmədən, heç nə artırmadan, necə olubsa - eləcə çatdırmalıyıq.

Bu günün, sabahın nəsilləri tanışınlar o cəmiyyəti.

Kim qayıtmaq istəyirsə, qayıtsın (mümkünsə əgər - qayıtsın...).

“Bu dünyanın adamları”nı “Azərbaycan” jurnalının oxucularına da çatdırmaqda məqsədim budur.

Hidayət

2 mart, 2003”

Əsər də, məktubum da “Azərbaycan”da nəşr olundu.

Müstəqilliyimiz bərpa olunandan sonra “Azərbaycan” jurnalında sovetlər dönəmində yazılmış yalnız orijinal əsərlər deyil, həmin illərdə edilmiş tərcümələrim də dünya işığına çıxa bildi (XIX əsr ingilis və island poeziyasından).

... Ad günün mübarək, doğma “Azərbaycan”!

Yüzə nə qaldı kı?

Gün olsun - iki yüz illiyin bayram edilsin.

17 noyabr, 2017

Bişkek

*"Azərbaycan" bütün ədiblərimiz, şairlərimiz
üçün məktəb, "yazıçılıq akademiyası" olmuşdur.
Aramızdan gedən yazıçılarımız da, ... biz də
"Azərbaycan" da yaşayırıq, yaşayacağıq.*

Süleyman Rəhimov

♦ P o e z i y a

Gülnarə CƏMALƏDDİN

* * *

Sən bilməzsən
quşcuğaz
bilməzsən
necə dönür evinə
əliboş qayıdan kişi
Əlləri daşdan ağır olur
necə yazıq olur
necə fağır olur
evinə əliboş qayıdan kişi

Sən bilməzsən
quşcuğaz
bilməzsən
necə baxır körpəsinin
qadınının üzünə
sonra
sonra barmağının ucuna
ən ağır günah işləmiş kimi
Kim deyir ki kişilər ağlamır
quşcuğaz
kişilər də ağlayır
ağlayır amma
kişilərin göz yaşını
yanağından yağış yuyur
külək aparır

quşların nəğməsini
bir də anamın çörək ətri verən əllərini
Ovuclarımda uşaqlığımın kədərli üzü
doyunca seyr edərdim pəncərə arxasından
dağların dalında günəşin batışını
Məhəllə qarısı kimi tanıyardım
amma bu qədər gənc
və amansız bilməzdim ölümü
Kimsəsiz ev kimi
xatırlayıram o illərin payızını
Öluncə unuda bıməyəcəyəm
payız arılarının çaldığı ayrılıq kamançasını
və bir də heç vaxt ağlımdan silinməyən
ayrılığına ağladığım adamların qəmli üzünü
Divardakı əsgər şəkillərindən anlamışdım
müharibələrin yaxşı bir şey olmadığını
Vəllərə qoşulmuş
kolxoz kəllərinin
ümitsiz gözlərində
tanıdım köləliyi
Azadlığı daha çox sevdim
xırman atlarının belindəki
qırmanc izlərini xatırladıqca

* * *

Sənə bənzədirəm payızı
Bir az yağışından
bir az yığışından
bir az gəlişindən
bir az gedişindən
Bəlkə ona görə payızı
bu qədər çox sevirəm
ana

* * *

Ad yazılıb daş üstünə,
Alın yazım qaş üstünə,
Hər nə desən baş üstünə,
Başdan o yanası varmı?!

Qəlbi dağlar içindədi
Bilinməz nə biçimdədi
Gözlərin yaş içindədi,
Yaşdan o yanası varmı?!

Bu dünya zalım tamaşa
Az qaldı əlhəmdim çaşa
Daş olub sığındım daşa,
Daşdan o yanası varmı?!

* * *

Əlvida
illərdi görüşünə tələsdiyim
tut ağacı
Uşaqlığımın ən gözəl xatirəsi
Eşitdim səni də kəsiblər
bu il qış sərt keçib deyə
Əlvida
ətəyimizə qoz töküb
bizi kiridən
ceviz ağacı
səni də baltalayıblar
Əlvida
köhnə uçuq divarına
kömürlə ismimi cızdığım
sevimli məktəb
səni də söküb
yerinə bələdiyyə binası tikiblər
Əlvida
içində hind kinolarına baxıb
məsumca ağladığım
köhnə kirəmitli klub
Səni də uçurub yerində çayxana tikiblər
Salam
kənd qəbiristanlığı
Bircə sənə dəyməyiblər
toxunmayıblar
çünki sən ən təzəsi
və ən köhnəsiydin bu kəndin

MƏN BELƏ SEVİLMƏKDƏN

Səni and verirəm Allaha
məni belə sevmə
Mən belə sevilməkdən
elə çox qorxuram ki
Ya mən vaxtsız ölərəm
ya sən çıxıb gedərsən
Qalaram ayrılıqların umuduna
Allah da baxmaz üzümə
Səni and verirəm Allaha
məni belə sevmə
Mən belə çox sevilməkdən
elə çox qorxuram ki

* * *

Düşmən tapdağındakı yurd yerlərinə

Hardasınız
Divarlara şeirlər
Ağaclara isimlər
torpaqlara rəsmlər çəkən
uşaqlar
Divarları sökdülər
Ağacları kəsib tabut düzəltdilər
Torpaqlara ölüm şəkli çəkdilər
İndi divarlara başqa şeirlər yazar
Ağaclara başqa adlar
Küçələrə başqa rəsmlər çəkər
Çəkər başqa uşaqlar

* * *

Çalma
qərib ozan
çalma
bu havanı
Bu havaya
qol götürüb
 oynayaram
Qorxuram
 oynayaram
bu dağılmışda
Dəli deyərlər adıma

* * *

Mən müharibələrin yeyib bitirdiyi
bir zamanın uşağıyam
kapitan
Xəyallarında kəsib bir koma
içində nəm odun çatdayan isti bir soba
sobanın üstündə mənimtək əzaları
soyuqdan sızım-sızım sızıldayan çaydan
və şorba qoxusu verən qazan
Mənə sevgidən söz etmə
kapitan
Mən çoxdan
lap çoxdan unutdum sevməyi
yaşıma başıma baxma
Biz səngərlərdə ölümle sevişdik
üz-üzə,

göz-gözə yatıb-durduq
Hər axşam növbəmizi gözlədik
hər sabah yalnız sağ qaldığımıza sevindik

* * *

Şəhid-şəhid torpaqların artdıqca
yararı bağlaya bilmirəm
vətən
Çəkib gözümlün üstünə
sən məni gözünün üstündə saxladığıntək
gözdən uzaq
gözümlün üstündə
saxlaya bilmirəm
vətən
Bir ovuc torpaqsan
beş arşın ağsan
işğal olmuş İrəvansan
əsir düşən Qarabağ
Qarşıda
dost var
düşmən var deyə
səni ürəyincə
səni ürəyimcə ağlaya bilmirəm
vətən

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2018-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

“Azərbaycan” - 95

Vilayət QULİYEV

*Azərbaycan Respublikasının
Macarıstan Respublikasında
fövqəladə və səlahiyyətli səfiri,
tənqidçi, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi*

Azərbaycan qədər yaşayacaq “Azərbaycan”

2018-ci ilin yanvar ayında onilliklər boyu ölkəmizdə hər bir ədəbiyyat adamına, hər bir yaradıcı şəxsə yol yoldaşlığı edən, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının, milli ədəbi-bədii fikrin, ictimai-mədəni və mənəvi-estetik inkişafımızın güzgüsünə çevrilən “Azərbaycan” jurnalının 95 yaşı tamam olur.

Balaca bir araşdırma aparanda bu “böyük” yubiley arxasında nisbətən kiçik, yalnız jurnalla yaxından maraqlananların diqqətini çəkən, necə deyirlər, nəşrin mətbəxinə beləd olanların fərqi var bəzən bildikləri iki “mini-yubileyin” gizləndiyini də görmək, aşkara çıxarmaq mümkündür.

Müxtəlif vaxtlarda dövrün, zamanın tələbi, ideologiyanın istiqaməti, mövcud rəhbərliyin istəyi ilə ad dəyişdirən (yaxud dəyişdirmək məcburiyyəti qarşısında qalan) jurnalın öz nəşrini qulağımızın və gözümüzün öyrəndiyi adla, vətənimizin şərəfli adı ilə davam etdirməsinin 65 ili də tamam olur.

“Azərbaycan”ın 95 illik baş redaktorları arasında bu vəzifəni ən uzun müddət əldə saxlamağı bacaran gözəl qələm dostumuz, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi İntiqam Qasımzadə isə mühüm ədəbi postdakı fəaliyyətinin 20 ilini başa vurur. Bu da əslində, ilk baxışdan göründüyü kimi, balaca məsələ deyil. Jurnalın bir əsrə yaxınlaşan mövcudluq tarixinin beşdə bir hissəsi heç vaxt özünü son dərəcə böyük, mühüm işlə məşğul bir adam, “ədəbiyyat bossu” kimi göstərməyə can atmayan İntiqam müəllimin adı, zəhməti, məsuliyyəti ilə bağlı olub...

Az qala yadımdan çıxmışdı - mənim jurnalla əməkdaşlığımın 35 illiyi...

Aspirantlıq dövründə, böyük ədəbiyyata gəlmək iddiasına düşdüyümüz gənclik çağlarında adımızın, imzamızın “Azərbaycan” jurnalının müəllifləri sırasında görünməsi bizim üçün - özlərini ötən əsrin 70-80-ci illərinin yeni yaradıcı qüvvələri sayanlar üçün az qala qeyri-adi uğur, əlçatmaz zirvə anlamında idi. İndi, bəlkə də, qəribə görünə bilər. Amma o zamanlar “Azərbaycan”ın səhifələrində məqalə nədir, adi bir resenziyası işıq üzü görənələr də özlərini az qala ədəbi bomonddan, “klassiklərdən” ayırmırdılar. Çünki “Azərbaycan” parlaq brend idi, yüksək ədəbi etalon sayılırdı. Jurnal 70-80 min tirajla nəşr edilirdi. Abunə yolu ilə ölkənin ən ucqar kənd və qəsəbələrinə qədər yayılırdı. Qəzet köşklərində yeni saylarının görünməsi ilə yoxa çıxması bir olurdu. Təbii ki, belə populyar və sevilən mətbu orqanda yazı çap etdirmək həm ədəbi aləmdə, həm də sırası oxucular arasında (hələ mən “yuxarı dairələri” və “ədəbiyyatın taleyini həll edənləri” demirəm) tanınmaq baxımından qeyd-şərtsiz uduşlu variant idi.

Jurnalda ilk yazımın necə çıxmasının tarixçəsini yaxşı xatırlayıram.

1960-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan EA öz dövrü üçün cəsarətli və uzaqgörən addım atmışdı - SSRİ EA-nın müxbir üzvü, Leninqrad universitetinin professoru, şərqşünas-alim, “Böyük Azərbaycan şairi Nizami” monoqrafiyasının müəllifi Yevgeni Eduardoviç Bertelsin şəxsi kitabxanasını satın almışdı. Alimin onilliklər boyu xüsusi diqqətlə topladığı qiymətli əsərlərin çoxu Azərbaycan EA-nın Əsaslı Kitabxanasında saxlanırdı. Mövzumla heç bir əlaqəsi olmasa da boş vaxtlarımda oradan bəzi kitablar sifariş edib oxu zalında nəzərdən keçirirdim. Onların arasında XIX əsr ingilis diplomatı və şərqşünas Sir Gore Auslinin 1846-cı ildə Londonda nəşr olunmuş “Biographical Notices of Persian Poets” (“Fars şairləri haqqında bioqrafik qeydlər” kitabına təsadüf etdim.

Müəllif özü kifayət qədər maraqlı şəxsiyyət idi. Gəncliyində fars, ərəb, sanskrit dillərini mükəmməl öyrənmişdi... 1810-cu ildə Böyük Britaniyanın İrana səfiri təyin olunmuşdu. Tehrandə ingilis diplomatik missiyasına rəhbərlik etdiyi dövrdə dəfələrlə türk əsilli fars hökmdarları - Fətəli şah Qacar, onun oğlu Abbas Mirzə ilə görüşmüşdü. 1813-cü il Gülüstən sülh müqaviləsinin işlənilib hazırlanması və imzalanma prosesinə yaxından qatılıb. Onun Rusiya ilə Qacarlar arasında vasitəçiliyindən, təbii ki, Azərbaycanı iki hissəyə parçalayan Rusiya imperiyası daha çox qazanc götürmüşdü. Bəlkə də bu səbəbdən “xidmətləri” müqabilində növbəti 1814-cü ildə Sankt-Peterburqda olarkən Aleksandr Nevski ordeni ilə təltif edilmişdi. 1812-ci il Vətən müharibəsinin qəhrəmanları da daxil olmaqla 1812-1814-cü illərdə bütün imperiya üzrə həmin ordenə cəmi 48 nəfərin layiq görüldüyünü nəzərə alsaq, düşünmək olar ki, səfir Auslinin Rusiya qarşısındakı “xidmətləri” o qədər də kiçik deyilmiş...

Bunlar öz yerində... Sir Gore Ausli din və ədəbiyyatla da maraqlanıb. Onun ümumi nəzarəti və redaktəsi altında Henri Martin və Mirzə Səyyad xan tərəfindən xristianlığın müqəddəs kitabı İncilin bir hissəsinin - “Əhdi-

Cədid'in fars tərcüməsi hazırlanmışdı. Frankis Gladvinin tərcüməsində Sədinin "Gülüstən" poemasının 1842-ci ildə Londonda işıq üzü görməsində Şərq Əsərlərinin Tərcüməsi Cəmiyyətinin sədri və dövrün tanınmış fars dili mütəxəssisi kimi Gore Auslinin mühüm xidməti olmuşdu. Ömrünün sonuna qədər Şərqin tədqiqini (təbii ki, Britaniya imperiyasının maraqları müstəvisində!) həyatının əsas işi saymışdı.

Elmi yaradıcılığının zirvəsi kimi gördüyü "Fars şairləri haqqında bioqrafik qeydlər" diplomat-alimin ölümündən iki il sonra çap olunmuşdu. Əsərlə yaxından tanışlıq zamanı onun orijinal xarakter daşmadığı, bir çox yerlərdə Dövlətşah Səmərqəndinin məşhur "Təzkirət-əş-şüəra" əsərinin ingiliscəyə sərbəst tərcüməsi olduğu meydana çıxdı. Başqa bir prinsiplə qüsurlu isə Nizami Gəncəvidən tutmuş Saib Təbriziyə qədər bütün türk-Azərbaycan şairlərinin istisnasız şəkildə klassik fars ədəbiyyatının nümayəndələri kimi qələmə verilməsi idi.

Kitab və müəllifi haqqında geniş tənqidi məqalə yazdım. Yazı hazır idi, amma harada çap etdirəcəyimi bilmirdim. Elmi rəhbərim, akademik Məmməd Cəfərə apardım. Yəqin ki, məndən dissertasiyamin növbəti fəslini gözləyirdi. Məsələyə heç dəxli olmayan başqa bir yazı gətirdiyimi görüb sanki bir az ruhdan düşmüş, incimiş halda üzümə baxdı. Amma, deyərsən, mənim daha çox ruhdan düşdüyümü görüb kağızları götürdü, "Evdə baxaram" - dedi.

Ertəsi gün özü məni çağırırdı. Yazımı maraqla oxuduğunu, çox bəyəndiyini bildirdi, harada çap etdirmək istədiyimi soruşdu. Cavabımı gözləmədən "Bəlkə, Akademikanın Xəbərlərinə verək? - deyə təklif etdi. - Mötəbər nəşirdir".

"Əgər "Azərbaycan" jurnalında çap etdirə bilsək, daha yaxşı olardı" - deyə mən yazı üzərində işləməyə başladığım gündən ürəyimin dərinliklərində yaşadığım munis arzunu dilə gətirdim. "Həm də bir az populyar üslubda qələmə alınıb. Bu şəkildə Elmi Xəbərlərə o qədər də uyğun gəlməz".

Cəfər müəllim heç nə demədən telefonu götürüb "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru Əkrəm Əylisliyə zəng vurdu. Amma işin tərsliyindən onu yerində tapmaq mümkün olmadı. Az qala, "Azərbaycan" yüksəkliyi ilə bağlı ümidimi itirmək istəyirdim ki, təbiətə çox həssas insan olan elmi rəhbərim vəziyyətdən çıxış yolu tapdı: qələm-kağız götürüb Əkrəm Əylisliyə bir "zapiska" yazdı.

Akademik M.C.Cəfərovun "zapiskasının" daşdan keçən sənəd olduğunu söyləməyə ehtiyac yoxdur. Çünki baş redaktor onu gözdən keçirən kimi məqalənin jurnalın yaxın saylarından birinə daxil edilməsi ilə bağlı göstəriş verdi. "Azərbaycan"la artıq dördüncü onilliyə qədəm qoyan əməkdaşlığım belə, bir az da "yuxarıdan tapşırıqla" başladı. Təbii ki, sonrakı yazılarımin çapı üçün xüsusi təqdimata, yaxud telefon zənginə ehtiyac olmadı. Çünki artıq ədəbi aləmdə müəyyən qədər tanınırdım. "Azərbaycan"dakı debütümün hansısa nüfuzlu şair, yaxud yazıçı barəsində 1-2 səhifəlik ənənəvi resenziya ilə deyil, mədəniyyət və ədəbiyyat tariximizlə bağlı iri həcmli bir araşdırma ilə başlamasının Ədəbiyyat İnstitutundakı tay-tuşlarım arasında yaxşı mənada heyrət, hətta bir az həsəd hissi doğurduğunu da burada ayrıca qeyd etməliyəm.

Sonrakı illərdə jurnalda nisbətən asan çap olunmağımın başqa bir səbəbi isə onun əməkdaşları - İsa İsmayilzadə, İntiqam Qasımzadə, Məmməd Oruc, Vəqif Yusifli, Nemət Veysəlli, Natiq Səfərli, Dilsuz və b. ilə müəyyən dostluq əlaqələrinin qurulması idi. Mehriban, səmimi, sadə və korifeylik iddiasından uzaq jurnal "ailəsinə" necə daxil olduğum indi təfərrüatı ilə ya-

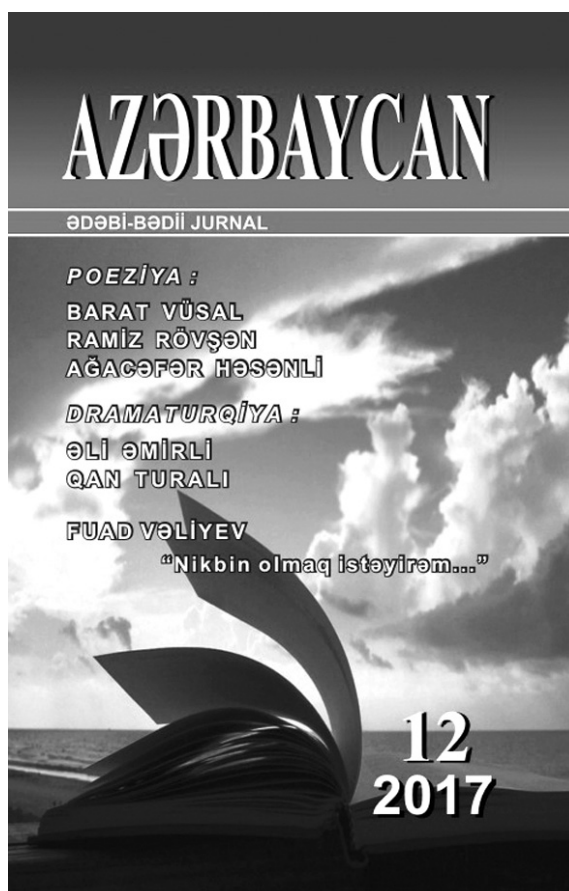
dımda deyil. Amma doğrusunu deyim ki, gənc tənqidçi, ədəbiyyatşünas və tərcüməçi kimi bu dostanə münasibətlərdən qürur duyurdum və ölkənin 1 saylı ədəbi jurnalını ərsəyə gətirən yaradıcı insanlarla istədiyim vaxt görüşüb-söhbətləşə bilməyim, ədəbiyyat haqda danışmaq imkanına malik olmağım məni öz gözəmdə ucaldırdı.

Müxtəlif vaxtlarda jurnalda ədəbi-tənqidi məqalələrim, resenziyalarım, filoloji araşdırmalarım, dünya ədəbiyyatından tərcümələrim işıq üzə gərək. Hər mətbu yazımı böyük yaradıcılıq qələbəsi kimi qarşıladığım ilk gənclik illərində də, bütün qapıların üzümə açıq olduğu indiki dövrdə də “Azərbaycan”da çap olunmağı həmişə şərəf saymışam. İndi də bu fikirdəyəm.

1988-ci ilin payızında meydanlarda “Qarabağ!” hayqıran yüz minlərlə soydaşımızın hələ 70 il əvvəlki müstəqil milli dövlətimizin mövcudluğundan, onun himnindən, gerbindən, bayrağından, ordusundan, parlamentindən, idarəçilik institutlarından bixəbər olduğu vaxtda Baş redaktor Yusif Səmədoğlu riskə gedərək mənim tərcüməmdə Amerika tarixçisi Tadeuş Svyatoxovskinin bu gizli həqiqətləri meydana çıxaran “Rusiya Azərbaycanı. 1905-1920. Müsəlman cəmiyyətində milli eyniyyətin formalaşması” kitabından ayrı-ayrı fəsilərə jurnal səhifələrində yer vermişdi. Sonralar Milli Məclisdə deputat həmkarım olan görkəmli yazıçımız Yusif Səmədoğlunun vətəndaşlıq hünerini həmişə minnətdarlıqla yad edirdim.

“Azərbaycan” jurnalını artıq yarım əsrə qədərdir ki, oxuyuram. Əvvəllər sadəcə bir ədəbiyyat heyranı, sonra isə ədəbiyyat adamı kimi... Onun cildləri, səhifələri şeirimizin, nəsrimizin, tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızın, bədii tərcümə və publisistikamızın, bir sıra hallarda hətta humanitar elmi fikrimizin antologiyası, ensiklopediyasıdır. Bu jurnal yarandığı gündən sağlam təməl üzərində ucalıb, bütün göstərişlərə, direktivlərə baxmayaraq, siyasi-ideoloji deyil, ədəbi-bədii tribuna olub. Zamanla ayaqlaşmağa çalışsa da, heç vaxt zəmanəyə bab olmağa can atmayıb. Ədəbiyyatın yüksək vəzifə və amalını hər şeydən uca tutub.

Bir neçə il bundan əvvəl 1920-ci illərdə, dövrün tələbi əsasında “Maarif və mədəniyyət” adı ilə ədəbi aləmə qədəm basan jurnalımızın yaranmasında müəyyən xidmətləri olan, onun ilk və fəal müəlliflərindən biri kimi tanınan türkiyəli ədəbiyyatşünas Mühiddin Birgənin 1923-1924-cü illərdə burada çap edilmiş məqalələrini gözədən keçirirdim. Ümumtürk ədəbiyyatı, ortaq türk dili, Azərbaycan türk ədəbiyyatında dünyəvilik və

xəliqilik, millilik və demokratizm, humanizm və bəşəriilik haqqında söylənən və bu gün də əhəmiyyətini itirməyən saxta ideologiya və mənasız “izmlərdən” uzaq saf, səmimi fikirlər, jurnalın başlanğıc mərhələdən seçdiyi doğru-düzgün istiqamət məni xoş mənada heyretləndirdi. Sevindim ki, az qala 100 il bundan əvvəl “Azərbaycan” belə bir zəmin, belə bir bünövrə üzərində ucalıb. Ona görə də həтта zorakı eksperiment nəticəsində “Revolusiya və kultura” adlandırıldığı vaxtlarda da milli dəyərlərdən uzaqlaşmayıb, “Vətən uğrunda” vuruşub, şüurlarda, zövqlərdə inqilab etməyə çalışıb, mədəniyyət yayıb və sonda mahiyyət etibarı ilə həmişə “Azərbaycan” olub. Və belə qalacaq!

Mətbuatın taleyi, populyarlığı həmişə insan - oxucu əmilindən asılı olub. İlk anadilli qəzetimiz - “Əkinçi” ağır günlərini yaşayanda böyük şairimiz Seyid Əzim Şirvani Şamaxıdan üzünü bütün Azərbaycan türklərinə tutaraq “Səy edin, ey gürhi-niksifat, Ta bizim “Əkinçi” etməyə vəfat” - deyə onları milli mətbuatın keşiyində dayanmağa çağırırdı.

Şükürlər olsun ki, “Azərbaycan” jurnalını heç bir “vəfat” təhlükəsi gözləmir. O, tezliklə 100 yaşını başa vuracaq, ikinci yüzilliyə qədəm qoyacaq, böyük ədəbi missiyasını, gərəkli ənənələrini daha şərəflə davam etdirəcək.

Amma yeganə “qalın” ədəbi məcmuəmizin əvvəlki şöhrətini geri qaytarmaq barədə ciddi düşünmək lazımdır. Fikrimcə, bu təkcə nəşrin səviyyəsini yüksəltmək, onun səhifələrində oxucuların zövqünə cavab verən əsərlər çap etmək üçün hər cür zəhmətə, fədakarlığa hazır olan redaksiya əməkdaşlarından deyil, həm də jurnalda çap olunan müəlliflərdən, daha geniş miqyasda isə oxuculardan asılıdır. Yaşı yüzə çatacaq “Azərbaycan”ın niyə yüz min oxucusu olmasın? **Milli ədəbiyyat və mədəniyyətin, ana dilimizin daha geniş yayılmasına və zənginləşməsinə aparan yollardan biri və dəyərdim ki, ən böyüyü “Azərbaycan”dan keçir.** İnsanlarımızın, ilk növbədə isə, gənclərimizin bu ünvana qayıtmaları olduqca zəruridir.

...Azərbaycan adını daşıyan mətbu nəşrin yaradılmasına hələ XIX əsrin 90-cı illərində təşəbbüs göstərilib. 1891-ci ildə ilk mətbuat məqnatları adlandırı biləcəyimiz Ünsizadə qardaşlarından kiçiyi - Kamal Ünsizadə Qafqaz Mətbuat Komitəsinə müraciət edib “Azərbaycan” adlı qəzet çıxarmaq istədiyini bildirmişdi. Və aydın məsələdir ki, icazə ala bilməmişdi... O zamandan başlayaraq **müxtəlif vaxtlarda Vətənimizin şimalında və cənubunda “Azərbaycan”** adı daşıyan bir neçə qəzet, jurnal və məcmuə nəşr olunub və olunmaqdadır. Bu adla çıxan mətbu orqanlar arasında hələlik ən stajlısı, ən uzun ömürlüsü doğma “Azərbaycan” jurnalımızdır... Onun adını özünə ünvan götürdüyü Vətənimiz kimi əbədiyyətə qədər yaşayacağına inanır, bunu arzu edirəm.

Budapeşt, 5 noyabr 2017-ci il

Mübariz CƏFƏRLİ

SƏMADAKI QUYU

♦ **Povest*****Ya dirisən, ya ölü - üçüncü yol yoxdu...***
Hind məsəli***Yollar çoxdu...***
Müəllif

İş ki tərsə düşdü, ən xırda məsələdə də özünü göstərməli idi; həmişə maşını saxladığı söyüdüün kölgəsində qara «Mersedes» dayanmışdı. Ayrı yer tapınca ürəyində özünü də söydü, «Mersedes»in yiyəsini də...

Maşından düşüb köhnə binanın dördüncü mərtəbəsinə istinin canına yaydığı əzginliyi vecinə almadan qalxdı; gözüne dağ kimi görünəni gerek bir nəfəsə addıyasan.

Rastlaşdıqları ilə ağızucu salamlayıb addımlarını yeyinlətdi. Heç kəsle çənə vurmağa həvəsi yox idi. Qəhvəyi meşin qapını yeknəsək-yeknəsək itələyib içəri girəndə katibə özünü yığışdırıb əlindəki balaca güzgünü yazı makinasının altına itələdi və çaşqın-çaşqın ayağa durdu.

- Hardadı? - səsi köntöy çıxdığından yazıq qız özünü itirib döyükdü, qeyri-ixtiyari əlini saçlarına çəkdi və başı ilə üstünə səkkizguşəli ulduz naxışlanmış qapıya işarə elədi:

- Yerində...

- Təkdi?

Qız ürkək-ürkək əyləşdi və gülümsünüb:

- Hə, - dedi. - Bayaقدan sizi axtarırdı.

Beş ulduzlu qapını açıb içəri girdi. Axtardığı uzun stolun başındakı kreslodə əyləşib gözlərini kompüterə dikmişdi, deyəsən, maraqlı bir oyuna qarışmışdı başı. Çönüb taxta qapını tıqqıldatdı.

- Gəl, gəl, - kreslodə oturan yanını azca qaldırırsa da durmadı, üstəlik, kreslodə yayxandı. - Tapılmısan, - o, irəli yerimək istəyirdi ki, əyləşən yerində qurcalanıb: - O qıza denən bizə çay gətirsin, bura da heç kəsi buraxmasın...

Geri qayıtmalı oldu, kabinetə girib kresloya ən yaxın yumşaq stula oturandasa, kreslodakı tənbel-tənbel əsnəyib:

- Bu da özünü dartmaqdi. Guya, camaat əldən-ayaqdan gedir mənim qəbuluma düşməkdən ötrü, - dedi.

O, qımışdı:

- Özünü mənə göstərirsən?

Müsahibi vecsiz-vecsiz əlini yellədi:

- Yox əşi, zarafat eləyirəm. Nə var, nə yox?

O, çiyinlərini çəkdi:

- Heç nə. Mən sənnən bir xəbər öyrənməyə gəlmişəm...

- Hə... - kreslodakı mızıldanıb susdu, deyəcəklərini fikrində götür-qoy eləyirdi, bir qərara gələ bilmədiyindən, araya uzun, darıxdırıcı sükut çökdü. Bu arada katibə çay gətirdi. Qıza dilucu: «sağ ol» - deyən olmadığından qaşqabağını salladı.

Nəhayət, qənşərindəki əyləşdiyi kresloda sağa-sola hərlənməkdən bezikib onun üzünə baxdı və əlindəki qələmi stolun üstünə qoyub, elə onun sir-sifətinə tamaşa eləyə-eləyə armudu stəkanı qabağına çəkəndə o, özünü yığırdı; bu diqqətin dalınca ciddi söhbətlər başlamalıydı, həmin danışıklara çoxdan hazırlaşsa da, hər halda, arxayınlaşmaq quzunu qurda verərdi, amma insafən, nə qarşısındakı qurda bənzəyirdi, nə onun özü əmlək quzuydu. Yox, hələ ağır söz-söhbətə nərdivan atıb yüngülvari keçid eləmək fikrindəydi, çayı qaynar-qaynar dodaqlarına yaxınlaşdırıb stəkanı nəlbəkiyə qoyanda da vaxt qazanırdı. - Mobil telefonun işləmir? Bayaقدan üç-dörd dəfə zəng vurmuşam sənə.

O, sir-sifətini turşutdu, tarımlaşmağın mənası yoxmuş, müsahibi onun əsəblərini yoxlayırdı.

- İşləyir, evdə qoymuşam, yadımdan çıxıb...

- Elə baxma mənə, Arif, mən səni heç vaxt aldatmamışam...

- Amma o yaramaznan məni sən calaşdırdın...

- Adamları tanımaq olmur, nə biləydim hansı yuvanın quşudu? Üzdə hamı maskalanıb olur peyğəmbər övladı... Dəxli yoxdu, ürəyini buz kimi saxla, sən pulunu alacaqsan, onnan heç nə qoparda bilməsəm, özüm verəcəm. Çünki mən zəmin durmuşdum.

Arifin köpü yatdı, elə bilirdi çənə-boğaza çıxacaq, önündəkiyə, necə deyirlər, taleyi ilə barışib suçunu boynuna alırdı. Əslində: «Get tullanmağının dalınca» - cavabını alsaydı, zərrəcə təəccüblənməzdi. Bir az dilxor da oldu, bilmədi necə üzrxahıq eləsin, dili də dolaşdı:

- Bağışla məni, Arif, - öz adını çəkdi çaşdığından. - ... Ənvər... Bağışla, Duz-çörək kəsmişik. Ancaq mənə pul lazımdı. Başa düş...

- Pul kimə lazım deyil ki? Bir az səbr elə, hər şey düzələcək.

Arif mütiliklə:

- Yaxşı, - dedi. - Amma bütün günahlar səndədi...

Ənvər yenə gülümsündü:

- Bilirəm.

Arif onun hara yozduğunu anlayıb tələsik dilləndi:

- Yox, yox, öz işimə görə demirəm...

Ənvər heyrtləndi:

- Bəs... - Sözüünün ardını deməyib çaydan bir qurtum aldı.

- Sən hamıdan qabaq yaratmışdın «Müstəqil Hüquqşünaslar Assosiasiyası»nı. Ancaq indiyəcən bir yerə çıxıb özümüze gün ağlaya bilmədik. Ətrafa baxıram, dünənki uşaqlar at oynadır, qəzet səhifələrindən, televiziya ekranlarından düşmürlər. Filan keçmiş nazirin, filan sabiq prokurorun hüquqlarını müdafiə eləyirlər. Vurulmuşların müdafiəçisidilər. Reklam da reklam dalınca... Bizsə yatmışıq. Nə sağa işləyirik, nə sola. Ümumiyyətlə, sən kimə işlədiyini bəlli deyil. Bəs haçan hərəkətə gələcəksən, a kişi? Nə vaxtacan biz qəpik-quruş sayacağıq, hə?

Ənvərin üzünə həlim, xoş təbəssüm qonmuşdu, sanki yenicə dil açan körpə danışdı və deyilənlərdən çox «körpə»nin danışmağı onu sevindirirdi. Hayıf ki, «körpə»yə cavab vermək lazım idi. Ən bezikdirici iş adi məsələləri xirdalamaqdı. Armudu stəkanda qalan yarımçıq çayı başına çəkib Arifə:

- Çayını iç görüm... - dedi.

Arif hövsələsizliklə əlini yellədi:

- İçmirəm, boğaza yığıb məni hər şey...

Ənvər siqaret yandırdı:

- Uşaqsan, vallah, - alışqanı əlində fırlatdı. - Adın Arifdi, özün bəbəsen, - alışqanı stola qoyub külqabını çəkdi qabağına. Bir qızım var, ərdədi, Almaniya köçüb, yaşıml altmışa yaxındı, yüngülsaqqallıq mənə yaraşmaz... İyirmi adama maaş verirəm burda. Deməli, iyirmi ailə saxlayıram. Səncə, azdı bu? - siqaretdən dərin bir qullab vurdu. - O ki qaldı tez-tez reklam olunan vəkillərə, dırnaqarası həqiqət carçılarına, hamısı dəlləldi onların, aradüzəldəndi, işin yiyəsindən pul alıb prokurorun, məhkəmənin haqqını verirlər, öz paylarını da qabaqcadan götürürlər, əldəqayırılma məhkəmədə də işi udurlar... Dalısınca reklam gəlir... Sənə deyim ki, reklama da pul xərcləyirlər. Neujəli, sən bunları başa düşmərsən, iki ikidi bu...

- Başa düşürəm, ancaq biz də o yolnan gedə bilərdik...

- Yox - yox - yox - yox... - Ənvər «yox»ları artırıqca səsini yavaşdırdı, sonda tamam pıçiltıya keçdi. - O, uşaq oyunudu, bizlik deyil. Səbr elə, axırda yenə biz qazanacağıq. Bekara şeydi, iqtidar, müxalifət - hamısı oyundu, hamı bir ələ oynayır...

- Elə indi də anlaşılır oyunlar...

- Ay bərəkallah, - Ənvər yarımçıq siqaretini külqabıya basdı.

- Qınama məni, Ənvər, mənə pul lazımdı, uşaqlar böyüyüb, yemək istəyir, geyinmək istəyir, yoxsa belə əl-ayağa düşməzdim...

- Acmısan? - Ənvər burnunu sığallaya-sığallaya soruşdu.

Arif çaşdı:

- Nə mənada?

- Çörək yemisən günorta?

- Yox, - Arif başını buladı.

- Onda gedək sənə bir qonaqlıq verim. Həm də dərdləşərik, görək başımıza nə gəlir.

Aşağı düşəndə Ənvər deyindi:

- Bu dolama pilləkən axırıma çıxacaq. Bura lift qoydurmaq lazımdı.

- Çıxıb düşməyin də cana xeyri var. İdmandı... - Arif Ənvəri irəli buraxıb arxadan pillələri enə-enə dedi.

- Nə idmanbazlıqdı. Əsl qocalıq əllidən sonra başlayır, - Ənvər ağır-ağır nəfəs ala-ala dilləndi. - Əllidən sonra biləcəksən qocalıq nədi. Neçə yaşın var sən?

- Qırx üç.

* * *

Ənvərin maşınıyla getdilər həmişəki yerə. Hər dənbir gəlirdilər yol kənarındakı meşəliyə. Onlar bir-iki tas nərd oynayınca sifarişləri hazır olurdu. Yeyib-içəndən sonra Ənvər sürücüsünə zəng vururdu ki, gəl dalımızca. Çay içə-içə nərd oynayıb yeməyi gözləyirdilər. İri şam, küknar, söyüd ağaclarının budaqları titrəməsə də, kölgəsi adamın canına sərinlik hopdururdu, çünki o ağacların altında əyləşənlər meşəlikdəki qədimlikdən, möhkəmlikdən böyüyüb yekəlib həyatı qayğılara yuxarıdan baxırdılar. Ayrı vaxt gözünü qaraldıb ürəyini sıxan qayğılar adama boş və mənasız görünürdü. Ənvər arın-arxayın oynayırdı ki, uduzub onun kefini durultsun. Bilirdi ki, Ənvər nərdin ustasıdı, amma udub-uduzmaq vecinə deyildi, o, başqa oyunları düzüb qoşmaqda mahirdi, çalışırdı özü qurduğu oyunlarda çaşıb qalmasın. Özü düzəltdiyi labirintdən çıxma bilməyən sənətkarın taleyi həm ağlamlı, həm

gülməli. Deyəsən, Ənvər Arifin qırışığının açıldığını görüb zərləri nərdin üstünə qoydu və daşları qarışdırıb:

- Bədi daha, - dedi. - Gedək fəvvarənin yanına... Burda gəzişməyin cana xeyri var...

Arif qalxdı. Ətraf kəndə bənzəyirdi, amma «kənd» yolun, magistralın qırağındaydı, maşınların səsi ağacların səssiz «pıçıltı»sına mane olurdu, yan-yörədəki qoyun-quzu, toyuq-cücə isə müasirləşib şəhər heyvanlarına çevrilmişdi. Bəlkə heyvanlar ölümə məhkumluqlarını duymuşdu, qəflətən kimsə gəlib əlini istənilən heyvana uzada bilərdi ki, mən bu quzunun kababını gözləyirəm, yaxud mən bu çil toyuğun qızartmasını xoşlayıram. Müştərilərin barmağı heyvanlar üçün əcəl zənciriydi.

- Burnunu sallama, - Ənvər meşəliyin ortasında düzəldilmiş fəvvarənin mərmər hasarının üstündə oturub siqaret yandırdı. - Pulun yarısını verəcəm bu gün sənə, qalanını da bir həftəyə alacaqsan, - yuxarı düymələri açıq, qısaqol köynəyinin cibinə qoydu alışqanı və siqaretini sümürüb: - Yalançı fəvvarədi bu, fantanı-filanı yoxdu, elə sudu da axır, amma axar su adama rahatlıq gətirir, - dedi. - Rəhmətlik anam...

- Allah rəhmət eləsin, - Arif onun sözünü kəsdi.

- Allah ölənlərinə rəhmət eləsin, rəhmətlik anam yaman dindardı, namaz qılırdı, oruc tuturdu, yuxu gördümü, hökmən sübh tezdən bulaq başına enərdi ki, yuxusunu suya danışsın. «Su müqəddəsdə» - deyərdi. Həqiqətən belədi, ya yox, bunlar mənlilik deyil, bircə onu bilirəm ki, bu yalançı fəvvarə həmişə dadıma çatır, sakitləşdirir məni. Əslində, yeyib-icməkdən, nərd oynamaqdan çox, bu ölgün fəvvarənin yanında oturmağa gəlirəm. Gəlirəm ki, rahatlanım. İcimdən rahatlanım. Başa düşürsən?

Arif onun yanında əyləşib nədənsə, fağır-fağır inildədi.

- Hə.

- Nə yazıq-yazıq dillənirsən? - Ənvər dupduru suyun altındakı hamar çay daşlarına, qəmbərlərə baxıb, əlindəki yarımçıq siqareti yerə atdı və tapdalayıb söndürdü. Daşların, suyun yaratdığı təmizliyə xələl gətirmək istəmirdi. Siqareti yolun qırağında çəkmək olardı. Onsuz da orada manqalların, közərən kömürün tüstüsü göz açırdırdı, ancaq o tüstü bura, bu ləl fəvvarənin yanına çatmırdı, heç qoyun-quzu, toyuq-cücə də hərlənmirdi buralara, deyəsən, bu mərmər hasarla dövrələnmiş səssiz, sakit, həzin axarını itirməyən fəvvarə (əslində, indi ona fəvvarə demək düzgün deyildi) onu araya-ərsəyə gətirənlərin yadından çıxmışdı, hər halda, Ənvər heç vaxt bu yalançı, doğrucumu bulağın başında heç kəsi görməmişdi. - Elə bildim sevinəcəksən ki, işin düzəlir, pulunu alırsan...

Arif ayağının altına baxdı, bozumontul torpağın otları saralıb tamam seyrəlmişdi, sapsarı saralıb kökündən qopan otlar torpağa qarışmışdı, ot-ələfin yaşıl vaxtında da heyvan ayağı dəyməmişdi bura ki, otları saralmağa qoymasın, elə sütün-sütün, şirəli-şirəli gövşəsin. Bura bəndələrin və heyvanların unuduğu yerdə. Ya da sahibləri heyvanları gözdən iraq qoymurdu ki, it-bata düşər. Həm də heyvanlar gerek müştərilərin gözünün qabağında olaydı. Seçmək imkanının artması müştərilər üçün əyləncə, bir növ, allahlıq iddiasıydı, burda işləyənlərdən ötrüsə - baş ucalığı. Qurbanlar rəngarəngləşdikcə cəlladların qüdrəti də çoxalır, ən azı, özləri özlərinə nəhəng görünürlər.

- Bilirsən, Ənvər, pul hər şeyi həll eləmir...

Ənvər qanrılıb çəpəki ona baxdı.

- Sağ ol, filosofluğa keçmişən, neçə gündü baş-beynimi aparırsan, rəngin-zadın qaçıb, indi də forslanmağa başlamısan.

- Yox, bu gün verəcəyin pulu alacam, bu öz yerində...

- Ay bərəkallah, naz-qəmzə lazım deyil... - Ənvərin dodaqları qaçdı.
- Gülmə, gülmə, qulaq as, sözümü kəsmə, bu gün su üstünə gəlməyimiz, sənin rəhmətlik ananı yadına salmağın təsadüfi deyil...

Ənvər özünü yığışdırıb ciddiləşdi və:

- Allah ölənlərinə rəhmət eləsin... - dedi.

- Aramızda yaş fərqi çox olsa da, həmişə sənə dost kimi baxmışam, üstümdə haqq-sayın çoxdu, sənə «müəllim»-zad da deməmişəm. Yəqin, bundan sonra da deməyəcəm təklikdə. Amma indiyəcən nə sən mənim evimdə olmusan, nə də mən sənin. İncimə, mən belə şeyləri xoşlamıram. İngilislər demişkən: evim mənim qalamdı. Pulu ona görə sənən götürəcəm ki, arvad sıxır məni. Bir-iki şey almalıyam. Səninlə açıq danışmağımdan təəccüblənmə, məqamı yetişib. Vaxtını almıram ki? - Arif nəzakətdən çox, fikrini cəmləməyə möhlət qazanmaqdan ötrü soruşdu.

- Yox, işində ol, vaxtımız boldu...

- Biz ona görə su üstünə gəlmişik ki, mən sənə yuxumu danışım. Çünki olanlar mənə yuxu kimi gəlir. Əslində, heç bilmirəm hardan başlayım: Mənim bir qardaşım vardı. Özümdən on yaş kiçik. Çox ağıllı uşaqdı, amma balacalıqda atamnan qəzaya düşmüşdü, beyni silkələnmişdi. Ondandı, ya nədəndisə, xasiyyətdə bizlərə oxşamırdı. Kitab-dəftər əlindən düşmürdü, çox bilikli idi, di gəl, hərdən bir elə sözlər danışır ki, mat-məəttəl qalırıq, özümüzü eşitməzliyə vurub dərinə getmirdik, çünki o sözlərin, o qəfil kəlmələrin arxasında qorxunc, əcaib, daha doğrusu, qeyri-müəyyən naməlumluğun dayandığını duyurduq. Elə dərrakəli uşaqdan günlərin birində sakitcə: «Beşdən üç çıxanda neçə eləyər?» - soruşsaydın, çaşıb qalardı. Çiyinlərini çəkib deyər ki, bilmirəm. O, instituta qəbul imtahanları verəndə biliyindən arxayın olsa da, qorxurdu ki, «tormozlanma» baş verər beynində, elə birinci imtahandan «iki» alıb aləmi qatıb-qarışdırar. Çünki o uğursuzluğun dalınca xoş olaylar gözlənilmirdi. Ancaq narahatlığımız əbəsmiş, heç bir tormozlanma-filan baş vermədi, qardaşım qəbul imtahanlarının ikisindən «beş» aldı, ikisindən azad olundu. O vaxt qayda beləydi. Bu öz yerində. Qardaşım oldu tələbə, günlərin birində dərstdən qayıdanda dedi ki, bizim fəlsəfə müəllimimiz yoxa çıxıb, yetmiş üç yaşı vardı kişinin, elmlər doktoruydu, tək-tənha yaşayırdı, heç evlənməyibmiş, ailəsi-zadı da yoxdu. «Bilirəm», - dedim. - «Eşitmişəm bizim uşaqlardan. Tapılacaq, qoca kişiydi, yəqin maşın altında-zadda qalıb, aparıb hardasa basdırıblar. Aləm dəyib bir-birinə. Tanınmış adamdı axı. Yuxarıdan tapşırıqlar ki, ya kişinin ölüsünü-dirisini tapıb günahkarları cəzalandırırsınız, ya da işinizlə vidalaşmalı olacaqsınız. Vəssalam...»

- Hə, hə.. - Ənvər içini çəkdi. - Dumanlı xatırlayıram, professor Ağazadəni deyirsən? Deyəsən, bu barədə material da getmişdi hansısa qəzetdə...

- Bilmirəm, amma Maqsudgil aparırdı həmin işi, - Arif qəfil söhbəti dəyişdi.

- Daşın üstündə oturmağın sənə ziyanı olmaz ki?

- Əşi yox, söhbətini elə, - Ənvər uşaq kimi ayaqlarını yellədi.

- Yazıq Maqsud, tanıyırdın da onu, yəqin. Yaman qorxaq adamdı. Mənnən oxumuşdu, tələbəlikdən eləydi, cavan vaxtında infarkt da onu qorxaqlığına görə vurdu. Hər nəydisə, Allah rəhmət eləsin...

- Allah rəhmət eləsin Maqsuda, - qımışdı Ənvər. - Bizim də söhbəti xeyrə calasın. Yaman ölürlərdən danışırıq...

- İstəyirsən danışmayım?

- A kişi, yox, sözgəlişi dedim, bənd olma...

- Maqsud vermişdi şalvara, deyirdi, məni işdən qovacaqlar, arvadla ac qalacağım. O vaxt Maqsud təzəcə evlənmişdi, gözəgəlimli arvadı vardı. Toylarında da olmuşdum onların. Sözümün məğizi budu ki, qardaşım məsələni

açanda, mən hər şeydən xəbərdardım, amma qardaşım iri, qəhvəyi gözlerini üzümə dikib arxayın səsle:

- Tapa bilməyəcəklər o kişini, - dedi.

- Niyə? - soruşdum, ürəyim düşdü ayağımın altına, özlüyümdə dedim, sütüldü, gedib kruqa-zada düşər, sonra gəl bu cəncəldən qurtar, qardaşı türmədə, özü hüquqşünas. O vaxtlar belə şeylərə ciddi fikir verirdilər, özün yaxşı bilirsən. Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməyinə az qalırdı.

- Çünki onu aparıblar, - dedi sakit-sakit.

Lap çaşib qaldım, kəkələdim qeyri-ixtiyari:

- Ö...öldürüblər? Kim aparıb?..

- Aparıblar...

- Sən tanıyırsan aparılanları? Pul istəyirlər?

Gülüb barmağı ilə tavanı göstərdi:

- Onlar aparıb.

- Onlar kimdi?

- Yuxarıdakılar.

Çiyinlərimdən dağ götürüldü, sinədolusu nəfəs alıb dodaqaltı:

- Şükür Allaha, - dedim, söhbəti dərinləşdirməmək üçün qardaşımın da cavabını verdim. - Ola bilər, elə onların əməlinə oxşayır, - guya, gəlmələrin yerdən adam aparmağı mənim üçün adidən-adi xəbərdi.

Kim aparmışdı, başına nə gəlmişdi bilmirəm, Ağazadənin ölüsünü-dirisini tapmadılar, Maqsudun da xoruzunu verdilər qoltuğuna, elə həmin vədələrdən ürək xəstəliyinə düşdü. Kimin kimi aparmağı məndən ötrü elə ciddi məsələ deyildi, yəni mənə dəxli yoxdu baş verənlərin, ancaq qardaşım sonralar elə sözlər danışdı ki, eşitdikcə tüklərim biz-biz olurdu, boğazım quruduğundan, əvvəlcə səsimi çıxara bilmirdim, toxtayandasa, az qala ayaqlarına düşüb pıçiltıyla:

- Sən Allah, bu sözləri orda-burda danışib başımıza bəla açma. Yalvarıram sənə. Necə yəni, SSRİ dağılacaq, Azərbaycan müstəqil dövlət olacaq, necə yəni qan su yerinə axacaq, müharibə başlayacaq? Əzizim, canım-gözüm, mənim yanımda nə xətrindi de, amma orda-burda ağzından qaçıрма. Məni, bütün ailəmizi zərbə altında qoyarsan. Eşitdin? - soruşurdum.

- Eşitdim, - deyirdi mütiliklə.

- Ağziyirtliq eləməzsən ki?

- Yox.

Əl çəkmirdim:

- De mama canı.

Uşaq kimi gülümsünürdü, ağzı gedirdi qulağının dibinə:

- Mama canı... - deyirdi. Deyəsən, qorxmağımın səbəbini düz-əməlli anlamırdı.

Rahatca köksümü ötürürdüm.

İndisə peşman olmuşam. Mən sonralar ayıldım. Qardaşımın dedikləri birər-birər başımıza gələndə... Onda da gec idi. Gör nələr soruşa bilərdim, nələr öyrənə bilərdim. Ən azı, xəbər alardım ki, bu həngamələrin axırı necə qurtaracaq, bu qan-qada, bu müharibə necə başa çatacaq? O qədər suallar fikirləşirəm ki indi. Bir zamanlar mənə nağıl kimi görünürdü. Ya qəzaya düşdüyündən, beyninin silkələndiyindən, ya ayrı səbəbi vardı, bilmirəm, bircə buna əminəm ki, məndən on yaş kiçik qardaşım adi adam deyilmiş. Bizim hamımızdan çox bilirmiş. Bizə elçətməz görünənlər ona əyanmış. Hayıf ki, onu tanımaq üçün nələrisə itirməliymişəm. Daha doğrusu, onu tanımaqdan ötrü onun özünü itirməliymişəm. Həm də dediklərini həyatımızda birər-birər yoxlamalıymışam. Bilirsən də, peşəmizdən yaranan xəstəlikdi bu. Faktı bizim üçün əsas, fakt!

Ənvər fikirli-fikirli burnunu sıgallayıb mızıldadı:

- Cəm halında danışma, peşənin məsələyə dəxli yoxdu. Adamnan adama fərq var...

Arif siqaret yandırdı, dərin bir qullab vurub tüstünü ciyərlərinə çəkdi:

- Sənnən söz güləşdirmək fikrində deyiləm, - siqaret qutusunu oturduğu mərmər hasarın üstünə qoydu. - Sənin dediklərində də həqiqət var, mənim yerimə başqası olsaydı, bəlkə də dərinə gedib nələrisə öyrənə bilərdi. Başa düşürəm səhv eləmişəm, ancaq o zamanlar ekstrasens, falçı, öncəgörən dəbdə deyildi axı. Hamımız ateist tərbiyəsi almışdıq. Elmi ateizmdən imtahan vermişdik.

Ənvər pıqqıldadı:

- Yenə hamımız? Özündən danış, - əslində demək istəyirdi ki, mətləbə keç, sənin hansı yuvanın quşu olmağın mənə bəllidi, dabbaqda gönünə belədəm. Di gəl, mü sahibini həvəsdən salmaq istəmirdi ki, ürəklə nəql eləsin, bəlkə danışılanların içində özünə haçansa gerek olacaq hadisələr tapacaqdı. Saxla samanı, gələr zamanı. Ən qiymətli «saman» sözdü, ağlagəlməz, ilk baxışda dəyərsiz görünən xəbərlərdir. Amma bazarına, məqamına düşəndə adi kəlmə elə qiymətə qalxır ki, dünyanın ən bahalı incisi onun yanında qəlp görünür. Əslində, səbrlə qulaq asıb yadda saxlayan zərgərdir. Saf-çürük eləyib qızılı qumdan ayırmaqsa sonrakı işdi.

- Sən Allah, sözümü kəsib fikrimi qarışdırma, qoy ürəyimi boşaldım.

Ənvər təslim oldu:

- Buyur, qardaş, buyur...

- Baş verənlər mənə yuxu kimi gəlir, mən yuxunu həqiqətdən, e, daha doğrusu, həqiqəti yuxudan ayırmalıyam. Günlərin birində onun «mən qohumlarımızı axtarmalıyam» - deməsi də ağlasığan deyildi, ancaq demişdi, çünki mən bir yuxarı baxmışdım, bir aşağı baxmışdım, sonra gözlərimi ortaya - ona zilləmişdim, yenə qəhvəyi gözlərindən heç nə oxumaq olmurdu, baxışlarından məsumluq yağırdı. Görəsən, bu məsum baxışlı biğiburma - yekəlmişdi, boy-buxunda məni keçmişdi, - bildirdimi ki, mən təkcə onun söz-söhbətlərindən yox, fağır baxışlarından da çəkinirəm. Özümü kəndirin üstündə güc-bəla ilə dayanan naşı kimi hiss eləyirəm; gec-tez yıxılacaqdım, aşağıdasa alov dilimləri şahə qalxmışdı. Hardan biləydim ki, yuxarı-aşağı-ortaya baxdığım dəm yıxılma, yumalanma vaxtı yaxınlaşır?

"Hansı qohumlarımızı, ay qaqaş?" - soruşdum, istəmirdim heyretlənməyimi başa düşüb geriləsin, irinli yaranı deşməmiş sağaltmağa çalışmaq uzun həngamədi, həm də gerek yara deşiləndə can yiyəsi ağrıdan qovrulmasın. "Ata sağ, mama salamat, mən burda, qohumlarımız evlərində, hərənin öz ev-eşiyi. Sən kimi axtaracaqsan? Kim itkindi ki?" Mən yazıq onun müəmmalı söhbətlərini heç kimlə bölüşə bilmirdim, indi gör mən nələr çəkmişəm, Ənvər. Deyəsən, məndən başqa heç kəsə açmırmış ürəyini, evdəkilər məsələdən xəbərsizdi, institutda da işləri yaxşı gedirdi. Səsə salıb qaşınmayan yerdən qan çıxarardım, lap korlanardı, Allah eləməmiş, aparıb salardılar dəlixanaya, qonum-qonşuda, işdə-gücdə, el-obada biabır olardıq. Əksinə, özüm tapşırırdım ki, nə sözün varsa, orda-burda birçə kəlmə dillənmə, gəl mənə boşalt ürəyini. Nə biləydim ki, onun danışdıqlarına dözmək hər oğulun işi deyil! Mənim ayrı çıxış yolum yox idi, dözməliydim. Zaman hər şeyi yoluna qoymalıydı. Demə, vaxt azmış, zamana-filana güvənməyə dəyməzmiş... "De, de, gizlətmə, kimi axtarmaq fikrinə düşmüşsən, ay qaqaş?"

- Nadiri...

- Nadir kimdi? - qohum-əqrəbada belə adam yadıma gəlmirdi. Bir Nadir kişi vardı, anamın dayısı, o da beş-altı il qabaq rəhmətə getmişdi.

- Qohumumuz...

Boğazım qurudu, deyəsən, gözüm görə-görə qardaşım havalanırdı axı...

- Mamanın dayısını deyirsən?

Qəhqəhə çəkdi:

- Dəli olmusan? O, çoxdan ölüb...

Mən də gülməyə başladım, əslində, əlacsızlıqdan gülürdüm.

- Bəs?

- Qohumumuz Nadiri, - gülməyini kəsib təkrarladı.

- Hansı qohumumuz?

- O vaxt bizə gəlməmişdilər kənddən?

Çiyinlərimi çəkdim:

- Haçan? - kənddən qonağımız gəlməyi yadıma düşmürdü.

- Mən balaca olanda... - keyləşdiyimi görüb xırdaladı. - Gecə gəlmişdilər.

Məhərrəmin oğlu Nadir... Gecə yarısı... anası, oğlu, arvadı... Bir az oturub getdilər. Gecəni bizdə qalmadılar...

- Bildim, bildim. Onlar sənə nəyinə gerekdi ki?

İki ayağını bir başmağa dirədi:

- Biz onları tapmalıyıq.

- Biz, yeni kim?

- Sənnən mən. Vaxtı yetişəndə mən onları axtaracam. Sən mənə kömək eləyəcəksən. Yaxşı?

- Yaxşı. Nadiri tapmaq asan məsələdi. Yaşadığı ərazi məlum, famili, atasının adı məlum. Burda çətin heç nə yoxdu...

- Söz verirsən?

- Hə.

- Aldatmazsan ki?

- Yox.

- De mama canı?

- Mama canı...

Qəfil ya başım gicəldi, ya otaq hərləndi, bilmirəm, gözlərimə qaranlıq çökdü, yaxşı ki, bircə an çəkdi bu, amma o bircə anda elə qardaşım ilə üzbəüz oturduğum yerdə çox mətləblərdən hali oldum. Sanki kimsə qulağıma aydınca, kəlməbəkəlmə pıçıldadı beynimdən keçənləri:

«Bu xəmir çox su aparacaq...»

* * *

- Mən qəsdən ailəmiz haqqında yerli-yataqlı danışmıram, dedəm nəçiydi, anam kimdi, həm səni yormaq istəmirəm, həm də onların olacaqlara aidiyyəti yoxdu. Qardaşım idi əsas! Elə ata-anamı da qardaşımın dərdi öldürdü. Ancaq indi söyləyəcəklərimdə heç nəyi atüstü, başdansovdu nəql eləmək olmaz. İncə bir məqamı ötürsəm, nələrsə sənə qaranlıq qala bilər. Gəlib çıxmış Nadirin bizim qapını döydüyü gecəyə.

Yox, çaşdım, gerek əvvəlcə sənə deyim Nadir kimdi, sonra Nadirin bizə gəldiyi gecəni danışaram. Burası var ki, Nadir bizə gələndə mən orta məktəbdə oxuyurdum, qardaşım heç məktəbə də getmirdi. Di gəl, o, məndən yaxşı yadda saxlamışdı o gecəni. Mənə həmin gecədən elə şeylər danışdı ki, matım-mutum qurudu. Nadirin anasının, arvadının, balaca oğlunun adını dəqiq yadında saxlamışdı. Bilmirəm, hara yozum, amma kor-kor, gör-gördü, sanki elə o gecə uşaq ağılyan duyubmuş ki, haçansa Nadiri axtarmaq fikrinə düşəcək. Mat qalmalı burasıydı ki, Nadir başının dəstəsiylə bizə təşrif buyuranda qardaşım balaca idi, hələ qəzaya düşməmişdi, hələ beyni silkəlməmişdi. Nə isə... Əvvəle qayıdaq, kim idi Nadir?..

Bəzək-düzəksiz desəm, Nadir atamın əmisi oğlu idi, o əmisinin ki, ikinci dünya müharibəsindən qabaq Azərbaycanın şimal bölgəsinə aparmışdı tale onu, orda evlənmişdi atamın əmisi, sonra da ölmüşdü. Deyirlər, beynin

xərçəngindən dünyasını dəyişibmiş. Əlli yaşında. Ölənə yaxın gətiriblər şəhərə, aparıblar həkimə-filana, xeyri olmayıb. Bunları Nadir bizə gələndən sonra atam üstüörtülü danışmışdı, o vaxtacan bilmirdik ki, atamın Məhərrəm adında əmisi olub. Bizim qohumlar çox aralı düşmüşdülər, ayrılıq içlərindəki sevgini alovlandırmamışdı, olan-qalan közü də söndürüb külə döndərmişdi. Məzələnmirəm, ancaq qohumlarımızın soyuqluğundan danışanda, mənə gülmək tutur, çünki elə qohum-əqrəbamız var ki, onları görsəm, tanımaram. İstər ata tərəfdən, istər ana... Elə Nadirin özünü də bircə dəfə o gecə gördüm, indiyəcən baş açmıram ki, Nadir o boyda şəhərdə gecə gözü bizim evi necə tapmışdı, atam Nadiri qapının gözlüyündən necə tanımışdı?

Həmin qış gecəsi Nadir anası, arvadı və altı-yeddi yaşlı oğlu ilə bizə gəlmişdi, sonralar gələnləri qardaşım adbaad sadalayırdı, Nadirin anası Cəvahir idi, oğlu Mircəlal, arvadının adını da qardaşım dəqiq demişdi, yadımda qalmayıb düz-əməlli. Ya Sədaqətdi, ya Səadət. Nəyi uzun-uzadı beynində, içində, ürəyində gəzdirsənsə, ən gözlənilməz məqamda büdrəyirsən. Əlbəttə, Nadirin arvadının adını çaşdırmağımı büdrəmə saymaq olmaz, çünki o qadın qətiyyən xəyalıma gəlmir, ikinci-üçüncü dərəcəli adamdı o bizim hadisədə, düzünə qalsa, Nadiri çıxsaq, gələnlərdən bircə anası dumanlı xatirimdədi, onun da özü yox, tünd sarı kəlağayısı. Qalan detalları sonralar qardaşım yerli-yataqlı söyləmişdi... Amma deməmişdi ki, Nadirgili axtarıb tapmaq nəyinə lazımdı. Necə ki, indiyəcən baş açmıram Nadir qəfil bizə niyə gəlmişdi, gəlmişdisə, niyə yarımca saatdan sonra anasını, arvad-uşağını elə kəndçisayağı haraylamışdı ki, di yığışın gedək, yolçu yolda gərək. Yəni, qış gecəsi bizim onları saxlamağa imkanımız yox idi? Əvvəlcə ordan-burdan, yaşadığı kəndin təbiətindən, gözəlliyindən-filanından danışib heç kimə macal vermirdi ağzını açsın. Çay içə-içə şokoladdan, zoğal, gilənar mürəbbəsindən dada-dada çəlimsiz bədəninə uyumayan cod səslə qayıdırdı ki, kənd ayrı aləmdi, mer-meyvə ağacların budağında quruyur, pomidor-xiyarı biz qışın oğlan çağında da bostandan dəririk, əşi, bir gəlin də bizə. Yadımdadı ki, Nadirgil gedəndən sonra atam yorğun, yuxulu səslə:

- Yaman gopçuymuş Nadir, - demişdi.

Anam da dodaqaltı deyinmişdi ki, kənddə bolluqdusa, gören niyə əli ətəyindən uzun gəliblənmiş? Ancaq getməmişdən Nadir atama göz-qaş eləyib eyvana çıxartmışdı, orda nə söhbətləşmişdilər, bilmirəm, qonaq otağına qayıdanda Nadir səsinə xırp kəsmişdi, guya bayaqdan dil-dil ötən adam deyildi, araya sükut çökmüşdü, birdən-birə Nadirin oğlu ağlamağa başlamışdı, uşağı birtəhər ovudandan sonra lapdan Nadir ayağa qalxıb atama:

- Yaxşı, əmoğlu, salamat qalın, - söyləyəndə, sövq-təbii atam ayağa duranda Nadir anasına: - Di qalxın, yolçu yolda gərək... - demişdi.

Atam yalan-gerçək dil-ağız eləməyə macal tapınca görmüşdük Nadirgil kandardadılar. Bu arada oğlunun stolun üstündən götürdüyü konfeti də əlindən alıb qardaşıma uzatmışdı Nadir. Qardaşım konfeti götürməmişdi, onlar gedəndən sonra görmüşdük ki, şokoladı qoyub asılqanın mebelli taxtasının üstünə. Daha doğrusu, qapını örtəndə asılqanın taxtasının üstündə güclə, «yığıla-dura» qalan konfet yerə düşmüşdü.

Hə, bir də Nadirin papağı xatirimdəydi, anasının ördüyü kəlağayı rəngində motal papağına bənzər papağı vardı Nadirin. Nəhayət, son akkord: Nadirgil gedəndən sonra anam atamdan soruşmuşdu:

- Nə deyirdi o sənə balkonda?

Atam əlini yelləmişdi.

- Heç nə...

Anam dərinə getməmişdi.

Vəssalam, bu da Nadirgilin bizə gəlməsinin qısa xülasəsi, xatırlayanda çaş-baş qalıram ki, qeyri-adi heç nə yoxdu arada. Hardan biləydim ki, Nadirin bizə gəlişi, yeddimərtəbəli sözlərlə desəm, bütün həyatımı dəyişəcək.

* * *

- O vaxtdan Nadiri görmədim, nə o bizə gəldi, nə mənim yolum oralara düşdü ki, doğrudan-doğruya onun dediklərinə, meyvə-tərəvəzin qışın oğlan çağınacan bağ-bostandakı tağların-budaqların üstündə qaldığına tamaşa eləyim.

İllər ötdü, Maqsudun toyunda bir qızla tanış oldum ki, yadıma düşəndə hələ də özümə gələ bilmirəm. Mən gerek o qızla evlənəydim, o qız mənim yarım idi, gülümsəmə, elə indi də ürəyimdən qara qanlar axır, yarımı da sən fikirləşdiyin mənada demirəm, yəni o qız elə bir Allah bəndəsiydi ki, mənim üçün yaranmışdı, mən başqa yolu seçməklə özümü aldatdım, çünki bu dünyaya hərənin bir yarı gəlir, birləşmək qismətində yoxdusa, demək, yanındakı ömrünü zəhərə döndərəcək. Lap ürəyini çıxarıb sənə bağışlasa da... Yəqin fikirləşirsən ki, kələfin ucunu itirmişəm, nala-mıxa vururam, kimin qızını istəyirdinsə, hansı Allah bəndəsi ürəyinə yatmışdısa, evlənəydin, day «yarım-yarım» deyib uşaqılıq eləmək neyçün? Burda Nadirin, yaxud qardaşının suçu nədi, ümumiyyətlə, onların sənə evlənmək məsələyə nə dəxli? İlk baxışda heç bir bağlılıq görünmür.

Bu həngaməni qardaşım o qızla, Sevda ilə birinci görüşümüzə çıxartdı. Elə bil neinki qızla görüşdüyümüz, daha doğrusu, görüşəcəyimiz gündən, hətta saatdan da xəbərdarmış. Hərdən fikirləşirəm ki, bütün olaylar qəsdən qurulma şeylərdir, nədən ötrüsə mənə sınağa çəkmək üçündü. Mən o sınaqdan necə çıxdım, mənə sınağa kimlər çəkirdi, anlamıram. Qardaşımın mənim üçün yazıb anama verdiyi məktuba məhəl qoymadım. Yazıq arvad zərfi açmamışdı. Əvəzində mən məktubu oxuyub cin atına mindim.

- Bu uşaq əməlli-başlı gicdi, - özümü saxlaya bilmədim. - Zərrəcə o yan-bu yanı yoxdu. Cidani çuvalda gizlətməklə deyil ki...

Anam qorxdı:

- Nölub?

Əlimi yellədim.

- Heç nə, görüşə çağırır məni. Saat beşdə Yasamal qəbiristanlığına, - hirsimdən açdım sandığı, tökdüm pambığı. - Yazır ki, mən Nadiri axtarmağa gedirəm, sənnən hökmən görüşüb məsləhətləşməliyəm...

Anam quruyub qaldı.

- Nadir kimdi?

- Heç kim, - kandardakı güzgüyə baxıb sinədolusu nəfəs aldım. - Gopçu, yalançı...

Arvad əl çəkmədi:

- Niyə axtarır ki qardaşın onu?

Ağlıma tutarlı cavab gəlmədi, qapıdan çıxanda:

- Ay mama, mən nə bilim, - dedim, - lap başımı itirmişəm...

Başımı itirməmişdim, başım ayrı yerə işləyirdi; saat beşdə Sevda ilə görüşməliydim. Rəhmətlik Maqsudun toyundakı tanışlığı nəzərə almasaq, bunu bizim ilk görüşümüz saymaq mümkündür. Hardan biləydim ki, həm də son görüşə gedirəm. Tələsməyə dəyməz... Fələk öz hesabını daha dəqiq aparır...

* * *

Demə ki saç-saqqalım ağarır, uşaqlarım məktəbə gedir, mən köhnə palan içi eşələyib, gedən qatarın dalınca qaçıram. Qatarsa gözdən itib... Mən o yay günü saat beşdə Yasamal qəbiristanlığına getmədim, Sevda ilə görüşə yollandım.

Qızı ötürüb evə qayıdanda gecə yarı idi, evdəkiləri yuxudan oyatmamaq üçün zəngi basmadım, öz açarımla açdım qapını. Ancaq anam yatmamışdı.

- Qardaşın evə gəlməyib...

- Gələr harda olsa, - dedim çəkmələrimi soyuna-soyuna. - Yəqin institutda başı qarışıb, tələbələrnən kinoya-zada gedib...

- Bu gün bazardı axı...

- Təm boleye... - anamı sakitləşdirmək istəsəm də, nigarandım.

Anam da özündə-sözündə deyildi:

- Nəsə damıb ürəyimə, - qonaq otağındakı stolun, həm də stol arxasında oturanın, yəni mənim başıma fırlana-fırlana pıçıldadı. Bir yerdə qərar tuta bilmirdi. - Sən getdin onun dediyi yerə?

- Hara?

Ayaq saxlayıb üzümə baxdı:

- Kağızda yazmışdı e...

Nədənsə düzünü demədim:

- Hə... Getdim...

- Nə istəyirdi?

Yerimdə qurcalandım:

- Heç nə... Yarım saat gözlədim, gəlib çıxmadı.

Anam inildədi:

- Başıma xeyir... Allah xeyirliyə calasın...

Söhbəti dəyişdim:

- Az, qorxma, bəbə-zad deyil ki, yekə kişidi, - «kişi» dedim, atam yadıma düşdü. - Kişi hardadı?

- Həyətə düşüb...

- Görmədim evə gələndə...

- Yazıq özünə yer tapmır, bayaqdan on dəfə aşağı düşüb. Yəqin dayanacağa sarı gedib, yolun qırağına... - Stul çəkib mənimlə üzbəüz əyləşdi.

- Acsan?

- Yox, - deyib siqaret yandırdım.

- Bəlkə, milisə xəbər verək? - qorxa-qorxa xəbər aldı.

- Milçəyi filə döndərməyin, ehtiyac yoxdu, harda olsa, gəlib çıxar, - büllur külqabını qabağıma çəkib gülümsündüm. - Heç mənə görə belə narahat olmamırsınız ömründə. Nolub sizə birdən-birə?

Anam səsinə yavaştdı:

- O, sənə təyin deyil axı... Bilmirsən ki, başı ... e... beyni silkələnib...

Siqaretin külünü külqayına çırpıb:

- Baş-beynin məsələyə nə dəxli, - dedim yorğun-yorğun. - Baş başına haranın daşını salsın? Çayın var?

Anam qalxanda soruşdum:

- Ora-bura zəng eləmisən?

- Hara? - ayaq saxladı.

- Xalasıgilə-zada...

- Oralara gedən deyil axı...

- Bir zəng vur, soruş...

Amma heç bir zəngin, milisin-filanın xeyri olmadı. Qardaşımı tapa bilmədik. İzsiz-tozsuz, səssiz-soraqsız yoxa çıxdı. Yox, lənət şeytana, bir-iki gün ötəndən sonra mən onun kitab-dəftərlərini eşib-eşmələyəndə bir kağız da tapdım, səliph ilə qatlanıb dərslərlərin arasına elə qoymuşdu ki, diqqəti cəlb eləsin:

«Bilirdim gəlməyəcəksən...»

Mənə yazılmışdı, altına da tarix qoyulmuşdu. İtkin düşən günün səhəri... Belə çıxırdı ki, gizləncə evə gəlmişdi, kağızı kitablarının arasına qoyub getmiş-

di. Əlbəttə, gülməliydi. Yəqin ya günləri çaşdırmışdı, ya qəsdən düz yazmamışdı. Anamın verdiyi zərfdəki kağızdasa tarix-filan yox idi. Kitabların arasındakı kağızı cırıb tulladım ki, ələ düşməsin. Kağızdakı ikicə kəlmənin aləmə yayılması ziyanlıydı. Beləcə, qardaşım getdi. Hara, necə, nə təhər - ağlasığmaz məsələdi. Diridi, öldü, burası da müəmmadı. Anam iki ayağını bir başmağa dirəmişdi ki, itməyindən altı ay keçir, heç olmasa əməlli-başlı yas saxlayaq, molla gətirək, ehsan verək, pal-paltarını yığib-yumurlayıb, qəbiristanda ədəb-ərkanla dəfn eləyib başdaşı qoyduraq, ürəyim soyusun. Güclə yolundan döndərdim arvadı.

- Ay mama, - dedim. - Sən deyənləri eləmək o deməkdi ki, qardaşım ölüb, biz onnan əlimizi üzümüyük. Amma mən ölüsünü-dirisini gözümle görməyənəcən, ağlaşmanı-filanı yaxına qoymayacam. Allaha da acıq gedər bu. Əlimizdə onun ölümüylə bağlı heç bir sübut yoxdu axı. Yasamal qəbiristanlığını qarış-qarış gezdik, Nadiqilin kəndinə xəbər yolladıq. Dedilər, ay eviniz yıxılmasın, nə qohum-qardaşbazlıqdı, Nadiri ilan çalıb meşədə. Başları qarışıqdı. Day nə istəyirsən, ay mama? Allah qardaşımı əlimizdən alıb, məsələhətdisə, haçansa qabağımıza çıxaracaq. Çay gəlməmiş çırmalanmağın nə mənası? İnsanı yaşadan ümiddi, sənin dediklərini eləmək ümidimizi boğmaqdı. Bu ölkə yiyəsiz deyil ki, milisi var, silisi var, gec-tez tapacaqlar qardaşımı. Arxayın ol. Bilirəm nə deyirəm. Beş-üç adam da mən tanıyıram. Özümə görə hörmətim var orqanlarda. Bütün əlaqələrimi işə salacam.

Əlaqə-zad yalan söhbətmiş. Heç kəs kömək eləyə bilmədi. Qardaşım tapılmadı ki, tapılmadı.

- Bəs o qız necə oldu? - Ənvər fikirli-fikirli soruşdu.

- Hansı qız? - Arif duruxdu.

- Evlənmək istədiyin...

- Qardaşımın məsələsi ortaya çıxandan sonra o qızı görmək də istəmirdim. Kağızdakı: «Bilirdim gəlməyəcəksən», - kəlmələri təkrar-təkrar beynimdə dolanırdı. Sanki mənə ələ salırdı, lağa qoyurdu qardaşım. «Bilirdim» - kəlməsinin arxasında çox mətləblər dayanırdı, ancaq nədənsə o kəlmədə ironiya, rişxənd, istehza duyuram mən. Hərdən mənə elə gəlir ki, kimsə yanımdadı, bütün hərəkətlərimə göz qoya-qora gülümsəyir. Yanımdakından nəşə gizlətmək müşküldü. Ürəyinə başqa şeylər gətirmə, neçə ilin dostuyuq, mənim ağlıma da bələdsən, lap dünən-sırağagün baş verənləri deyəcəm sənə. Mənim balaca bir darağım vardı, qara rəngdə. O daraqla bığımı darayardım. Olur hamıda belə şeylər... Adi, ucuz nədisə, öyrəşirsən, ondan ayrılma bilmirsən, təsadüfən hardasa unudanda gecə-gündüz axtarırsan. Baxırsan ki, itirdiyinin təzəsini almaq qəpik-quruşdu, narahatlığa dəyməz, di gəl, təzə aldığının səninki olmağına, doğmalaşmağına illər gərəkdi. Əgər illər təzəni sənə həqiqətən doğmalaşdırma bilsə... Səndə doğma əşya olmayıb?

- Olub, - Ənvər yuxulu kimi əsnədi. - Cavanlıqda şirmayı təsbehim vardı, itirdim...

- Təsbeh başqa, - Arif münasib sözlər tapa bilmədiyindən əlini yellədi. - Nə işə... Təsəvvür elə ki, kandarda güzgüyə baxa-baxa bığımı darayıram, birdən daraq əlimdən düşdü döşəməyə. Mən darağı düşdüyü yerdə gördüm, əyilib götürmək istəyəndə daraq yox oldu. Axtardım, evdəkilərə də tapşırıdım ki, diqqətli olun evi yığışdıranda, qara darağım itib. Daraq tapılmadı... Axır zamanlar yuxum da ərşə çəkilib, yatmaqdan qorxuram, mürgüləyən kimi qardaşımı görürəm yuxuda. Daha əvvəlki deyil, böyüyüb, kişiləşib, sanki ömrü hansı formadasa davam eləyir. Bığı da qalınlaşıb. Heç mən də qabaqkı Arif deyiləm, sən demişkən, adım Arifdi, özüm bu qat-qarışıqlıqdan baş açmıram. Lopabığ qardaşım harasa çağırır mənə? «Gəl yanıma, vədə tamam-

dı». Elə vəqəədəcə neçə kərə soruşmuşam, hardasan, hara gəlim? Necə gəlim? Cavab bir qırağa, işarə də eləmir. Dinməzcə gülümsünür, mən də yuxudan hövlnak oyanıb görürəm ki, tər-in-suyun içindəyəm. Çıxıram eyvana, siqareti siqaretin oduna yandıra-yandıra səhəri dirigözlü açıram. Mənim yerimə kim olsaydı, çoxdan dəlixanaya düşərdi, mənə hələ möhkəməm. Amma belə getməz. Gec-tez korlanmalıyam, dözüümün də həddi-hüdudu var. Sümüyə dirənib bıçaq.

Ənvər ayağa qalxdı:

- Dur, dur, hər şeyi ürəyinə salma, vasvasılıqdan pis xəstəlik yoxdu. Bir az üzdən get... Beş-on il öncə nə olub, nə olmuyub, keçib-gedib... Əsas indiki dolaşq zamanədə batmamaqdı. Hələ ki, bataqlıqdı yan-yörəmiz. Dala baxsan, yolu çaşdırıb batacaqsan, - əlini Arifə uzatdı və Arif onun toppuş əlindən tutub qalxdı. - Mənnən sənə böyük qardaş məsləhəti: axşamlar yüz-yüz əlli vur yatmamışdan, xeyrini görəcəksən... ,

- Sınamışam, onda qəti yata bilmirəm, elə oyaq vaxtı qardaşım gəlir gözümün qabağına. Dinməz-söyləməz dayanır, dayanır, gülümsünür... Sonra da yox olur.

Yanaşı gedirdilər nərd oynadıqları stola sarı, addımları xırda və ləngərli idi.

- Səni qorxutmaq istəmirəm, - Ənvər qoluna girdiyindən Arif addımlarını tamam yavaşdıb onun yerisinə uyğunlaşdı. - Ancaq belə getsə... - Ənvər susub uyarlı sözlər axtardı. - Belə getsə, axırı pis qurtaracaq. Ehtiyatlı ol...

- Nədən ehtiyatlı olum?

Ənvər çiyinlərini çəkdi:

- Nə bilim... Həkimə getməmişən?

- Yox.

- Düz eləyirsən, çox açıb-ağartma... Hər şey yoluna düşəcək. Ənvərin qayğısından kövrəlmişdi, əslində, Ənvər onun yoxluğunu arzulamalıydı ki, pul-para dava-şavasından canı qurtarsın. Demə, bu tənənfəs, kök, balacaboy kişi həqiqətən xətrini istəyirmiş.

- O gün də oturmuşam qonaq otağındakı stolun arxasında, qəzet oxuyuram, qəfil gözüm divana sataşanda diksindim. Mən həm stol arxasındakı stulda əyləşib qəzet oxuyurdum, həm də ədəb-ərkanla divana yayxanmışdım. Gözüm divandakı «mən»ə sataşınca qorxmağa, quruyub qalmağa, qimildanmağa macal tapmadım, divandakı mən qalxıb qəzet oxuyan mənə elə daxil oldu ki, qəzet oxuyanın ruhu da incimədi. Divanda oturan da, qəzet oxuyan kimi, ev paltarındaydı, yəni idman formasında...

- Heç nə bilmirəm, vapsə, sən belə şeylər danışmasan yaxşıdı, - Ənvər ayaq saxladığından, o da dayandı. - Eşitdin?

- Eşitdim.

- Ay sağ ol, - süfrə başına çatmışdılar, Ənvər «ay sağ ol»u uzada-uzada deyəndə ofisiənt boşqabları stola düzürdü.

Üz-üzə əyləşəndə Arif Ənvərin üzünə baxıb:

- Ancaq mən hökmən getməliyəm Nadirgilə... - dedi və gözlədi ki, Ənvər hövsələdən çıxacaq. Ənvərsə, deyəsən, tamam əldən düşmüşdü, səsində yüz yaşlı qoca yorğunluğu vardı:

- Özün bil, bəlkə də xeyri olar sənə. Kənd, təmiz hava, sərin, bağ-bağat, mer-meyvə ... Amma çalış tək get ki, orda heç nə sənə şəhərin hay-küyün, his-pasın xatırlatmasın. Qayıdanda görəcəksən baş-beynin tərtemizdi... - meyvəqabından bir salxım üzüm götürdü.

- Mən səni çox istəyirəm, Ənvər, - Arif də meyvəqabından bir armud götürüb dişlədi. - Bilmirəm pulu sənnən nə üzlə alacam. - Ənvər qəhqəhə çəkdi, yekə qarnı atılıb-düşdü, əlindəki üzüm salxımını stola qoydu. Gülməyin ardınca öskürək boğdu onu. Nəhayət, toxtayıb:

- Kefsən e, sən, - öskürəkdən qızarmaş sir-sifəti öz təbii rəngini alırdı. - Gedərdim səninlə kəndə, mənim də təzələnilib təmizlənməyim pis olmaz, hayıf ki, işlərim çoxdu, sən pul məsələni axıra çatdırmalıyam...

- Düz deyirsən, mənim tək getməyim məsləhətdi...

Arifin sözləri Ənvərə toxunsa da, dillənmədi, ətrafa boylanıb ağ köynəkli, kəpənək qalstuklu oğlanı çağırırdı əlinin işarəsi ilə. İdmançıya oxşayan - amma nərmənazikdi, gimnasta bənzəyirdi - oğlan yaxına gəldi:

- Nə lazımdı, dayı?

- Nooldu sizin kabablar? Hardadı Əhməd? - Ənvər həmişə onun qabağına yüyürən orta yaşlı «dil pəhləvanı»-nı soruşdu. - Hara yoxa çıxdı?

- Burdadı, ay dayı, kababçıların başının üstündə durub ki, ətin siz bəyənen yerlərini versinlər.

- Çox çəkər?

- Yox, beşcə dəqiqə, - ofisiant getdi.

Araya sükut çökdü və Arifə elə gəldi ki, bir də heç vaxt önündəki kişini görməyəcək. Qəfil ağına gələnərdən xoflanıb Ənvərə baxdı, Ənvər onun mat baxışlarından şəkənilib başını tərpətdi:

- Nolub?

- Heç... - Arif içini çəkdi, sonra dilini dinc saxlaya bilmədi. - Ənvər, sən Allah, özünə bax... Canına fikir ver...

Ənvər əlini yelləyib:

- Əcəl gələndə, neyləsin bəndə? - filosofluq elədi...

* * *

İki gün sonra günün günorta çağı maşını zərblə qabaqdakı taksiyə dəydi. Elə bir ciddi problem yox idi. Əyləci basmaqla olaydan yaxa qurtarmaq mümkündü. Amma sanki əl-ayağı bircə dəqiqəliyə iflic olmuşdu. Həm də, deyəsən, irəlindəki sarı taksinin şoferi əhlikefdi, qəzanı satın alırdı; şəhər yerində qəfil əyləci basmaq xamlıqdı axı... Bunun nəticəsi elə belə də olmalıydı; lapdan dayandın, kimsə üstünə çıxmaldı. Heç onun özünə də bəraət yoxdu, sükan arxasında saçlarına dən düşən sürücü uşaq kimi hər əylənən maşının dalını əncirə döndərməməliydi. Hələ desən, əyləcsiz-filansız da qəzadan qaçmaq olardı. Yol boşdu, maşını azca sağa-sola döndər, qurtardı getdi. Vuran da, vurulan da maşından düşüb «toquşma nöqtəsi»-nə gəldilər və bir xeyli əzik maşınlarla baxıb gözlərini döydülər. Taksi şoferi qarayanız, göygöz kişiydi, başı da tamam keçəl. Gün işığında işim-işim işıldayırdı, sanki yağlamışdılar kəlləsini. Bilinmirdi özü qırıxdırıb başını, ya anadangəlmə keçəldi. Nəhayət, maşının əyilmiş qabaq nömrəsinə baxa-baxa robotsayağı dilləndi:

- Kənddən gəlmisən?

Keçəl başını tərpətib:

- Hə, - dedi, üzündə zərrəcə təəssüf, dilxorçuluq əlaməti görünmürdü. - Necə ki?

- Bomboş yolda nahaqdan tormoz atmazlar.

Kişi höcət eləmədi, yekə əllərini qara, düyməsiz köynəyinin sinəsinə sildi, ovcu tərləmişdi yaqın:

- Olan olub, keçən keçib, nə qədər ki, it-qurd görməyib, çək maşınını qabaqdakı stəyankaya, sonra rahat oturaq tindəki çayxanada, görək başımıza nə gəlir.

«Düz deyir» - fikirləşdi Arif. Bütün hallarda günah özündəydi, şişirtməyə dəyməzdi. Boş yolda qabaqdakı maşının üstünə çıxmaq da naşılıqdı.

Yerdəki suya işarə eləyib:

- Necə gedim? - çiyinlərini çəkdi. - Radiatorum da deşilib.

Keçəl ərklə əlini irəli uzatdı:

- Dilxor olma, stayanka iki addımlıqdadı, sür get, elə tindəki çayxanada gözləyəyəm səni...

Arif bir yolun qırağındakı üç-dörd stollu balaca, müştərisiz çayxanaya, bir özünü arın-arxayın aparən keçələ baxdı və dinməz-söyləməz maşına əyləşib motoru işə saldı.

Geriyə piyada qayıtdı. Keçəl qovaq ağacının altındakı taxta, uzunsov, iki-nəfərlik stulda oturub ayağını ayağının üstünə aşırırmışdı. Deyəsən, kölgə, xəfif meh canına yağ kimi yayılmışdı. Qayğısız-qayğısız ətrafa göz gəzdirdirdi. Şalvarı qısa olduğundan, sağ ayağı topuqdan yuxarı görünürdü. Corab da geyinməmişdi. Elə ucuz, üstüaçıq yay ayaqqabısı vardı ayaqlarında, vəssalam.

Arif keçələ üzbəüz yerini rahatlayanda, qənşərindəki onun armudu stəkanını çayla doldurub:

- Şəhər gözəldi, - mızıldadı və çayniki stolun üstünə qoydu.

Arifin ürəyində qayışbaldır kişiye qarşı kin-küdurət yoxdu, varlığını özəyi, mənbəyi naməlum süstlük bürümüşdü, necə deyərlər, başına gələnlərlə qarışmışdı. Amma hər halda, dünyəvi işləri də yoluna qoymaq lazımdı. Müdriklərdən: «Sadə məsələlərə diqqətlə, qəliz, mürəkkəb işlərə sadə yanaş», - deyənlər olub...

- A kişi, indi neyləyək?

Kişi mat-mat ona baxdı:

- Necə neynəyək?

- Qəza məsələsini... Necə düzəlişək?..

Kişi gülümsündü, deyəsən, ağzında dişləri yox idi, ancaq danışanda duyulmurdu, guya ömründə ağzı diş görməmişdi və dişin nə olduğunu bilmirdi.

- Düzələr e, xırdaçı olma, çayını iç, - kişi armudu stəkana işarə elədi. - Dünya malına görə qəm yemək axmaqlıqdı...

«Bu kəndçi şəhərin göbəyində mənə ağıl öyrədir. İşə bax!» - fikirləşdi və yöndəmsiz-yöndəmsiz:

- Haralısan, a kişi? - soruşdu.

Kişi haralı olduğunu deyəndəsə özünü yığışdırıb pıçılıya keçdi.

- Orda mənim qohumum yaşayır. Nadir...

- Bilirəm, bilirəm, bizim kənddəndi, «Köç» kəndinnən, - kişi tez-tələsik razılıqla başını tərpədə-tərpədə dilləndi. Beş-on il bundan qabaq ilan vurmuşdu onu.

Arif kişinin dediklərini təsdiqlədi:

- Düzdü, düzdü, özündü ki var. Dünya həqiqətən çox kiçikmiş.

Kişinin gözləri parıldadı, sanki baxışlarından qığılcım çıxdı:

- Əlbəttə...

- Amma danışığının kəndçiyə oxşamırsan...

- Nölub ki kəndçilərə? - deyəsən, kişi incidi.

- Heç... - Arif içini çəkdi. - Nə olubsa bizə olub... - qısaca ara verib gözləri yol çəkə-çəkə davam elədi. - Mən məmnuniyyətlə o yerlərə gedərdim.

- Gedək, - kişi himə bəndmiş kimi onun kəlmələrini göydə qapdı. - Mən onsuz da bu gün kəndə qayıtmalıyam.

Lapdan Arif özünü yorğun hiss elədi, ancaq adi, həmişəki süstlük deyildi bu, yorğunluqdan ləzzət alırdı vücudu. Yarıyuxuluydu, bir anlığa baş verənlərdən uzaqlaşdı, duyduğu, anladığı buydu ki, keçəlin yerində oturub ayağını ayağının üstünə aşırıan qardaşıdı. Hayıf ki, qardaşının dediklərini düz-əməlli eşitmirdi, çünki qardaşı ağzını açmırdı, Arifin qulağına gələn səslər tamam uzaqlardan yayılırdı, həm də o səslər adi danışığa yox, əks-sədaya bənzəyirdi. Elə bil qulağındakı güclə anlaşılan sözlər ətrafa dəyib təkrar-təkrar səslənirdi.

«Gəl...»

«Alın yazısından qaça bilməzsən...».

«Göy yerin, yer də göyün hakimidi...».

Gözlərini açanda keçəli önündə gördü, demə, qeyri-ixtiyari kirpikləri bir-birinə pərçimlənibmiş...

- Adın nədi sənin?

- Əkiz, - kişi armudu stəkandakı çaydan bir qurtum alıb stəkanı nəlbəkiyə qoydu.

- Qəribə adın var. Mənimki Arifdi...

- Bilirəm, - kişi yerin altından-üstündən agah təbəssümlə qımışdı, yenə dişsiz ağzı göründü.

- Hardan? - Arif təəccübləndi. - Biz tanış deyilik axı...

Kişi də mat qaldı:

- Özün dedin...

- Haçan?

- Bayaq...

Arif başını buladı:

- Yadımdan çıxıb...

- İsti vurub səni... - kişi keçəlinə sığal çəkə-çəkə dedi. - Adamın huşunu da başından çıxarır bürkü... - Mətləb üstünə gəldi. - Gedək?

Arif çaşqın-çaşqın:

- Hara? - soruşdu.

- Mənnən kəndə getmək istəmirdin?

Arif gülümsündü:

- Vallah, düz adama oxşamırsan sən... Adi adama bənzəmirsən. Heç kəndçi də deyilsən bəlkə?

Müsahibi zarafata saldı.

- Şoferlik beynəlmiləl sənətdi. Onlara nə kənd, nə şəhər... Day çox götür-qoy eləmə. Onsuz da saqqızını oğurlayıb aparacam səni. Qonağım olarsan...

Arif sövq-təbii:

- Mən Nadiri görməliyəm, - dedi.

Keçəlin sifəti kölgələndi:

- Nadiri də görərsən...

Arif səsini yavaşdıb dodaqaltı:

- Getməliyəm, bu qarışıqlığa son qoymaq lazımdı, - dedi.

Kişi təsdiqlədi:

- Düzdü.

- Sənin maşının əzilib axı, kəndə necə gedəcəyik?

Kişi əməlli-başlı heyrləndi:

- Mənim maşınım əzilib? Bu hardan ağlına gəldi?

- Ay kişi, ay canım-gözüm, ay Əkiz, biz burda niyə oturmuşuq?

Əkiz əşyayı-dəlil kimi armudu stəkanı əlinə götürdü:

- Çay içməyə...

- Yox, onu demirəm, çaydan əvvəl, necə tanış olmuşuq...

Əkiz stəkanı nəlbəkiyə qoyub:

- Sən öz maşınla vurdun mənim maşınımı arxadan, - sözləri kəlməbəkəlmə xırdaladı.

Arif kələfin ucunu tapdığına sevindi:

- Ay sağ ol! Atan rəhmət!

- Atam sağdı.

- Nolar, Allah canını sağ eləsin, diriye də rəhmət düşür. Deməli, maşınlar əzildi...

- Yox, sən maşın əzildi, radiatorun da deşildi. Mənimkinə heç nə olmadı.

- Özüm gördüm, dəli-zad olmamışam ki... Sənin taksinin baqajı içəri yapışmışdı. Arxa nömrən ikiqat əyilmişdi. Buferin də iki bölünmüşdü. Ola bilməz ki mənim maşınım o kökə düşsün, səninki əzilməsin. Tank-zad sürürsən bəyəm?

Əkiz əli ilə maşını göstərdi:

- Nə deyirəm ki... Odey, maşın yolun qırağında dayanıb. İnanmırsan get bax...

Arif ayağa qalxıb maşının yanına getməyə ərinmədi, maşının arxasında gözəgəlimli cızıq da yoxdu. Yərə baxdı, gün asfalta axan suyu çoxdan qurutmuşdu. Arifin boğazı da qurumuşdu, bir-iki ağz yüngülcə öskürdü. Nəfəsi çatmırdı.

- Yəni məni qara basıb? - nədənsə, qorxa-qorxa pıçıldadı. - Gözümnən gördüm axı...

- Qarabasma deyil bu, - Əkiz yanında durub bir gözünü yummuşdu, sol gözüylə Arifə yox, günəşə baxırdı. Amma günəşin şüaları onun açıq gözünü qamaşdırmırdı. - İsti vurub səni... - Əkiz göyə baxa-baxa davam elədi.

Arif lapdan ağılına gələnlərə sevinib:

- Bura bax, Əkiz, - kişi baxışlarını ona dikəndə: - Bəlkə, - dedi, - heç mənim də maşınım əzilməyib?

Əkiz soyuqqanlıqla:

- Səninki əzilib, - dedi. - Gedək?

Onsuz da Əkizin sözündən çıxma bilməyəcəkdi, bunu bütün varlığıyla duyurdu, söhbəti adi məcraya yönəltməksə mümkündür. Çünki Əkiz soyuq, quru danışanda Arifin canını yorğunluq bürüyürdü.

- Nə alacaqsan məndən yol haqqına?

- Heç nə, səni qonaq aparıram. Adam qonaqdan pul alar?

- Nə vaxt qayıdacam?

- Haçan istəsən...

- Mən Nadiri görməliyəm orda...

- Görərsən...

- Verdin çayın pulunu? - Arif çayxanaya sarı boylandı.

- Verdim.

- Mən evə dəyməliyəm, arvada xəbər verməliyəm, dəyişək götürməliyəm.

- Gedərik evə, ordan da kəndə...

- Arvad-uşaq bağdadı, amma gərək evə gedib arvada heç olmasa zəng vurum. Vay!..

Əkiz diksindi:

- Noldu?

- Mobil telefonum qalıb maşında...

- Gözləyirəm, get götür...

Arif əlini yellədi:

- Əşi, cəhənnəmə, qoy qalsın...

- Gedək? - Əkiz Arifin razılaşaçağını bilirmiş kimi, qapını açıb sükan arxasında oturdu.

Arif onun yanında əyləşib:

- Əvvəl evə apar məni, - dedi. - Ancaq, sən Allah, demə ki, mənim yaşadığım mənzili tanıyırsan...

Əkiz qaşqabağını salladı:

- Deməyəm.

- Özün də başa sal görüm, maşının niyə əzilməyib, sirri nədədi?..

Əkiz gülümsündü:

- Gərək əziləydi?

- Branirovannı maşın deyil axı, adi taksidi. Axı gözümnən gördüm əziyi...

Əkiz motoru işə salıb yerindən tərpətdi:
- Hər gördüyünə inanma...

* * *

Əkizdə dəvə səbri varmış, Arifin evə gedib-qayıtmağı bir saat çəkdi. Həmin bir saatı Əkiz maşında mürgülədi. Tərs kimi, binanın kölgəsini qoyub günün altında saxlamışdı maşını. Pəncərələr açıq olsa da, adamın nəfəsi alışırdı. İçəri isti meh vururdu. Diltax idi Arif. Arvadiyla yenə sözü çəpləşmişdi. Telefondaca münasibətlərini aydınlaşdırmağa çalışıb köhnə palan içi eşələmişdilər. Axırda o, sonu görünməyən dəyişmədən bezikib dəstəyi yerinə qoymuşdu və sonra yadına düşmüşdü ki, kəndə gedəcəyini deməyib. Zəngin əsas səbəbini unudub.

Maşın şəhərdən çıxanacan heç biri dillənmədi. Arifin beyni məşğuldu, olub-keçənlər ona yuxu kimi gəlirdi. İnsan qanadsız quşdu. Kim deyə bilərdi ki, tanımadığı adamın maşınına minib kəndə yollanacaq? Əsil yuxu bundan qabaq baş vermişdi və elə maşındaca, sürücünün yanandaca birdən-birə bütün ömrü Arifə rəya kimi göründü. Və bircə şeydən dalağı sancdı. Beynində məşhur atalar məsəli girmişdi: «Ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdi». Onun həyatı bu məsələ hesablanmışdı, o, bu məsələ əlində bayraq eləmişdi. Demə, məsələnin özü yarımçıqmış. Anlayanda gec olarmı: gərək xeyrə də getsən, ziyanı da getsən, yolundan dönməyəsən, axırına çıxasan. Elə ziyanın yekəsi getdiyin yolu qayıtmaqdı. Bu fikir qardaşı itən vaxtlar ağına gəlsəydi, Sevdadan üz döndərməzdi.

Geri qanrılıb arxa oturacağın üstünə qoyduğu idman çantasını açdı, bir qutu siqaret çıxartdı. Siqaret yandırıb qutunu bardağın üstünə qoydu. Dərin bir qullab vurub Əkizə:

- Nöş danışmırsan? - dedi. - Şoferlər söhbətçil olur, sən kimə oxşamısan?..

Əkiz gözünü yoldan çəkmədən:

- Bilənlər danışmır, danışanlar bilmir, - dedi.

- Oho! Sufiliyə keçirsən, xəbərim var, amma filosofluq eləmə. Yorğunam, elə boş-boşuna danışmaq istəyirəm.

- Darıxma, az qalıb...

Arif ətrafa göz gəzdirəndə gözlərinə inanmadı, yolu yarılamışdılar.

- Neçəyənən sürürsən sən? - sürət göstərən sayğac işləmədiyindən başını sola çevirib sürücüyə baxdı.

Əkiz:

- Qorxma, - dedi, - mənim yanımda sənə heç nə olmaz. Bizim olmayanların dərini çəkmə...

Bir anın içində doğrudan-doğruya sakitləşdi, içini xoş bir rahatlıq, sərinlik bürüdü, hətta damağındakı yarımçıq siqareti bayıra vızıldatdı.

- Nadir nağayır, nəynən məşğuldu, qocalar yəqin? - bu sözləri də kef havasına hüdulədi.

- Nadir çoxdan ölüb... - Əkiz gözlərini yoldan çəkmirdi.

Arif qulaqlarına inanmadı:

- Necə yeni ölüb?

- Ölüb də, ölüb başa düşürsən? İlan vurdu onu...

- İlan vurmağın mən də bilirdim. İlan vuran ölər?

- Əcəli gələn ölər...

- Bəs bayaqdan nöşün demirdin? - Arif təəssüfləndi. - Mən hökmən görməliydim Nadiri...

- Görərsən, darıxma...

- Necə görəcəm? - Əkizin sözləri Arifə boş və mənasız göründü, zarafatdısı, yerinə düşməmişdi.

Əkiz:

- Səbr elə... - mızıldadı həvəssiz-həvəssiz.

Arif susub yola baxdı və birdən ona elə gəldi ki, maşının təkərləri asfalta dəymir. Ancaq nəse deməyə gücü çatmadı. Heyi-hərəkəti kəsilmişdi, bu gün ovqatı dəyişkən olmuşdu, bir anın içində gah özünü yüpyüngül, göyün yeddinci qatında hiss eləmişdi, gah əzginlikdən ağzını açmağa da ərinmişdi.

Yorğun-arğın yola baxdıqca oturduğu yerdə yuxu basırdı Arifi. Gözləri qeyri-ixtiyari qapanırdı. Deyəsən, yuxu da görürdü. Lakin gördüyü yuxu yumulu gözlərinin qabağında idi, daha doğrusu, göz qapaqları ilə gözlərinin arasında. Və elə yuxulu-yuxulu başa düşürdü ki, yanındakı keçəllə bu yolu getməliymiş, əgər xoşluqla gəlməsəydi, iş zor yönünü alacaqdı, axırda onsuz da tabe olacaqdı, tabe olmalıydı. Elə qüvvələr var ki, onlara müqavimət göstərməmək məsləhətdi. Əlbəttə, göz qapaqları ilə gözünün arasındakı göyümtül halələrin - bir-birinin içindəki kiçik halələr böyüyüb, böyüyüb böyüklərə qarışırdı, böyüklərə birləşirdi və yox olurdu, qaralırdı - yaranıb itməsi heç nədən xəbər verə bilməzdi, amma kiçik halələr böyüyəndə o halələrin düz ortasında öləzik işıq peyda olurdu və o ölgün işıqdan gələn səs Arifin beyninə dolurdu: «Sən kimi görmək istəyirsən?...»

Arifin əvəzinə göy rəngə çalan halqalardan çaşqın səslər gəlirdi:

«Qardaşımı...».

«Nadiri...».

«Professor Ağazadəni...».

Bu yerdə halqalar halqalara, rənglər rənglərə, səslər səslərə qarışaraq itirdi. Sonra göz qapaqları ilə gözünün arasındakı göyümtül halqaların düz ortasında cürbəcür fiqurlar görünürdü, o, fiqurlardakı namütənasib cizgiləri güclə sezirdi, amma həmin fiqurlarla heç vaxt, heç yerdə rastlaşmamışdı, sezə bildiklərini hansısa dünyəvi fiqura oxşatmaqdan ötrü onları üç-dörd yerə bölmək lazımdı. Birdən-birə fiqurlar da itdi, kiçik halqalar böyüyə qovuşsa da, böyük halqanın kölgəsi əslində bir olan haləni bir neçə bitişik halqa kimi göstərirdi və halqa get-gedə daha sürətlə fırlanırdı. Arif gözünün içində baş verənlərə tamaşaçı kimi baxırdı. Fırlanan halqanın içindəkilər indi apaydındı. Sevda idi halqanın ortasındakı, ətrafı dayanmadan fırlansa da başı gicəlib - eləmir. Özü də zərrəcə dəyişməmişdi. Sonra Sevdanın yerində professor Ağazadə göründü. Qəribədi, ömründə Ağazadəni görməsə də, halqanın ortasında özündən razılıqla dayanıb fikrə gedən kişinin professor olmağına əmin. Gördüklərinin səsinə eşitmirdi, ya da onların Arifə deyiləsi sözü yoxdu. Nadirsə dilini dinc saxlamadı:

«Ay kişi, gəl çıx da...».

«Yalan deyir, inanma ona...» - bu da qardaşının səsiydi, amma qardaşının sir-sifətinə qara kölgə düşmüşdü, çöhrəsi görünmürdü...

Sonra özünü də fırlanan halənin ortasında gördü, özünə kənardan baxdı, baxdı, gördü ki, tamam qocalıb, arıqlayıb, üzünün dərisi sallanır, nəse demək istəsə də, səsi xırıldayır, kəlmələri anlaşılmır. O, özü öz gözünün içində özündən atasına çevrilmişdi, halqanın ortasındakı atasıydı.

«Ata, sən burda neynirsən?...» - demə, o da gözünün içindəkilərlə əlaqə yarada bilermiş. Atasının dodaqları tərpsənsə də xırıltılı səs tamam kəsildi. Deyəsən, gözünün içindəkilərlə əlaqəyə girməyə cəhd göstərmək yasaqmış. Qaydanı pozmuşdu. Halqalar tamam itdi, yerində silkələnib gözlərini açdı. Əkiz sükan arxasında idi. Maşın asfalt yolla şütüyürdü.

- Çatmışıq?

Əkiz:

- Çatırıq, - deyib sükanı döndərdi, maşın torpaq yola buruldu.

- Kənddəyik, deyəsən... - ətrafda evlər görünməsə də, Arif mızıldadı.

- Dayanıq indi, qabaqdakı ikimərtəbəli evin yanında.
 - Haradı ki ora?
 - Həm yeməxanadı, həm qonaq evi, - Əkiz maşının sürətini azaldıb iri, həmiyəşayıl meşə ağacları ilə əhatə olunmuş hasarsız evin qabağında əylədi.
 - Mən acmışam, çörək yeyib dincimizi alırıq, sonra yolçu yolda gərək.
 - Hələ çatmamışıq sizin kəndə?
 - Bura bizim kənddi...
 - Bura meşədi axı? - Arif təəccüblə ətrafa boylandı.
 - Evlər burdan iki addımlıqdadı, - Əkiz maşından düşdü.
 Arif dərinə getmədi. Yəqin Əkiz ona qonaqlıq vermək fikrindədi. Amma adına qonaq evi, yeməxana deyilən yerin nəinki artırmasında, heç həndəvərində də ins-cins gözə dəymirdi.
 Arif məhrəm adam kimi Əkizin qoluna girdi.
 - Heç kəs yoxdu?
 - İçəridədilər... - Əkiz arın-arxayın cavab verdi.
 - Mən yorulmamışam, sən maşını samolyot kimi sürürsən, hərdən elə bilirdim təkərlər asfalta dəymir, - saatına baxıb heyrətsiz-filansız, - şəhərdən bura on beş dəqiqəyə gəlmişik, - dedi.
 Əkiz onun qolundakı saata ötəri baxdı:
 - Sənin saatin dayanıb...
 Arif saati qulağına apardı, işləmirdi.
 - Tfu... Bu da yapon texnikası... Hamısı yalançı reklamdı, - deyib yan-yörəsinə göz gəzdirdi. Ağacların yarpağı da ürpəmirdi, ölgün bir sərcə civiltisi belə eşidilmirdi. Əkiz irəli yeriyib yaşıl qapını itələdi, ardınca da Arif çəkinə-çəkinə içəri girdi. Otaqdakı nəhəng, uzunsov stolun arxasında ağ saqqalı sinəsinə çatan qoca oturmuşdu.
 Əkiz içəri girib Arifi göstərdi:
 - Gətirdim.
 Qoca razılıqla başını tərpəyəndə Arif çaşqın-çaşqın:
 - Kimi gətirdin? - soruşdu.
 - Səni, - Əkiz sadə izah elədi. - Atama söz vermişdim ki, şəhərdən qonaq gətirəcəm. Yaman qonaqpərvərdir...
 - Atandı?
 - Hə...
 - Xoş gəlmisən, yaxın gəl... otur, - qocanın canı suluymuş, gur səsi qalın, naxışlı, bomboz divarlara dəyib əks-səda verdi. Arif keçib qocanın yanında əyləşdi, Əkiz də onunla üzbəüz. Qoca stolun başında ağayana görkəmdəydi.
 Arif boynunu irəli uzadıb pıçiltıyla:
 - Atan buranın direktorudu? - Özü də inanmadı soruşduğuna.
 Əkiz qəhqəhə çəkib gülə-gülə təsdiqlədi:
 - Hə.
 Otaqda stoldan və stolun yanına hər iki tərəfdə səliqə ilə düzülən stullardan başqa heç nə yoxdu, döşəmə də vurulmamışdı, torpaqdi, tavansa hündürdü, bayırdan belə hündür olmağı nəzərə çarpırdı.
 - Acmışan? - yenə qocanın səsi gurladı.
 Arif Əkizə baxıb avtomatik:
 - Hə, - dedi.
 - Nə yemək istəyirsən?
 İlk ağlına gireni dilinə gətirdi:
 - Dolma... Yarpaq dolması... - Arifin cavabına qoca ilə Əkiz ani baxışdılar.
 Arif onların «oğurluğunu» tutan dəmdə ağlına gələnlərdən donub qaldı.
 «İlahi, bu otağın pəncərəsi yoxdu, bəs bura işıq hardan düşür?..». İçəridə nə elektrik, nə neft lampası gözə dəyirdi. Bu dəfə beynindəkiləri deyə bilmədi,

otağın o başındakı balaca qapı açıldı - Əkizlə Arif iri qapıdan girmişdilər, açılan qapısa adam boyuna uyarsızdı - hündür, cavan bir qadın əzilib qapıdan keçdi və əmrə müntəzir dayandı. Qadının qara, uzun paltarının ətəyi yerlə sürünürdü. Qoca qadına:

- Dolma gətir... - dedi, qadın dinməz-söyləməz əyilib otaqdan çıxdı.
- Mənim adım Arifdi, - istəmirdi ki, araya sükut çöksün.

Bu dəfə qocanın səsi xırıldadı:

- Bilirəm.

- Başım o qədər qeylü-qallar çəkib ki... Bir qıza evlənməliydim, əvəzində başqa yolnan getdim. Qardaşım keçdi qabağıma. Yox, ağılınıza pis fikir gəlməsin, sadəcə, həmin qızın ucbatından qardaşımı itirdim. Sonra əksinə, qardaşımın ucbatından sevdiyimi itirdim, başqasını aldım. Ancaq gərək axıracan gedəydim, elə istəklilə evlənəydim, ər-arvad olaydıq...

Qocanın çöhrəsinə qonan təbəssüm yalnız gözlərindən sezilirdi, çünki sir-sifətini saqqal basmışdı və o solğun rəngi qarışmış gözlərdəki hiyləgər təbəssüm Arifi sanki yuxudan oyatdı... «Mən nə danışırım, ay Allah! Nə olub mənə?».

Qoca sağ əlini tüksüz başına çəkib guya ciddi-ciddi:

- Sənə arvad lazımdı? - soruşandasa tamam pərt olub mızıldadı astaca:
- Yox, elə sözgəlişi... - səsi qırıldı.

Əkiz uğunub getdi, Arif dilxor-dilxor stola göz gəzdirəndə dolma vardı hər üçünün qabağında, hələ desən, iri qara piyalələr də doluydu.

- Bunları kim gətirdi? - çaşqınlıqla süfrəyə işarə elədi.

Qoca cavab verməyib yeməyə girişmişdi, Əkizsə gülməkdən yaşarmış gözlərini silirdi.

- Kim gətirdi yeməyi? - Arif təkrarladı.

Əkiz sakitləşib:

- Qulluqçu, - dedi.
- Mən görmədim... - Arif çiyindələrini çəkdi.

Əkiz gülümsündü:

- Sən yuxulusan...
- Bəs bu nədi? - qara piyaləni göstərdi.
- Çaxırdı.
- Mən içən deyiləm axı... - qiymətini artırmaq üçün yalan danışdı.

Əkiz boynunu irəli uzadıb ağzını Arifin qulağına yaxınlaşdırdı:

- İçməsen, atam inciyər, özü düzəldib. Aləm şeydi...

Yəqin çaxırın iyindən keflənibmiş, yoxsa, gic-gic çənəsini boş qoymağının heç bir izahı yoxdu, hələ də pərt idi, çalışırdı yemək-ichmək söhbəti eləsin, təkli Əkiz bayaqkı «arvad» məsələsini yada salmasın. Qocadan çəkinməyə dəyməzdi - hərçənd elə o, bircə sualıyla Arifi yerində oturtmuşdu - kişinin diqqəti boşqabındaydı, dolmadan ötürürdü, arabir çaxırdan qurtumladırtdı. Arifsə dolmanı yeyib gözücu süfrə başındakılara baxanda onlar bir-birlərinə qaş-göz eləyib hiyləgərcəsinə qımışıldılar. Süfrədən əl götürmüşdülər, qoca dinc dayana bilmirdi deyəsən, indi də saqqalını tumarlayırdı. Arifin yeyib qurtardığını görüb:

- Necədi, - soruşdu. - Xoşuna gəldi?

Hərçənd qonaqdan yediyinin dadını soruşmazlar, amma çar-naçar cavab verməli idi:

- Çox dadlıdı, yaman acmışdım, sağ olun. Süfrəniz bol olsun.

Qoca əl çəkmədi:

- Dolma yaxşı yeməkdi. Bilmirsən yarpağa bürünən nədi...

Bu dəfə Arif qocanı pərt eləmək istədi:

- Hayıf ki, qatıq yox idi.

Qoca təəccübləndi:

- Sən qatıq istəmədin axı... Gətirsin?

- Yox, sağ olun...

- Onda çaxırı iç...

Arif piyaləni əlinə götürdü, piyalənin içi də üstü kimi qara olduğundan çaxırın rəngi bilinmirdi.

- Sağ olun, sizin sağlığınıza, - deyib çaxırı birnəfəsə başına çəkdi, az qalmışdı nəfəsi kəsilsin, içdikcə qurtarmırdı, piyaləni yarımçıq süfrəyə qoymağı özünə sığışdırmırdı. Bu sınaqdan çıxmasaydı, qocanın gözlərindəki, Əkizin sir-sifətindəki yekəxana, özündənrazi təbəssüm heç vaxt silinməyəcəkdi.

Nəhayət, boş piyaləni stolun üstünə qoyub qocaya baxdı, başı yüngülcə hərləndi. Qoca az aşın duzu deyilmiş. Çaxır adıyla süfrəyə qoyulan yaman tündü. Bir piyalə çaxırla başı hərlənən oğul deyildi Arif. Badə dostları həmişə yarıyolda qalardılar. Amma nə bu həna o hənadandı, nə də bu çaxır o çaxırdan...

- Gözmək istəyirsən? - qoca gözünün birini yumub soruşdu.

Hər halda, ağacların altında təmiz hava ala-ala gəzişmək pəncərəsiz otaqda əyləşib içən-için hırıldaşanlarla çənə vurmaqdan min pay yaxşıydı.

- Hə, - deyib ehtiyatla ayağa durdu, qorxurdu ki, bürəyər...

Qoca yenə saqqalını tumarlayıb:

- Pulu da ver... - dedi.

Arif heyrləndi:

- Nə pul?

Qoca soyuqqanlıqla:

- Yeyib-içdiklərinin pulunu, - dedi.

Arif çaşqın-çaşqın Əkizə baxdı, Əkizin üzündən heç nə oxumaq olmurdu, elə gülümsünürdü, vəssalam.

- Nə qədər verməliyəm? - əlacsız-əlacsız xəbər aldı.

- Otuz manat...

«Allahsız oğlu Allahsız, saç-saqqalından utanmır, bir boşqab dolma, bir piyalə çaxır, otuz manat...» - fikirləşsə də, geriye yol yoxdu. Süfrəyə otuz manatı saymazyana atdı ki, qoca ilə Əkizi pərt eləsin. Onlarınsa dünya vecələrinə deyildi. Dönüb getmək istəyəndə qoca əliylə bayaq qadının girdiyi alçaq qapını göstərdi:

- Bu qapıdan çıx... Gəldiyin yerdə maraqlı bir şey yoxdu.

Arif alçaq qapıya çatanda qoca yenə dilləndi:

- Nə istəsən, utanma, hər şey istəyincə olacaq...

Arif hirs-hikkəsini güclə boğub çöndü:

- Mən heç nə istəmirəm, - dedi və balaca qapını itələdi.

Burda da ins-cins gözə dəymirdi, göz işlədikcə uzanan meşəydi, saralmış otların üstündə ayaq izləri gözə dəyməsə də, torpağa qarışmış ölgün otların yaratdığı ciğir adama: «keç məndən» - deyirdi. Qəfil ürəyini xofabənzər kədər bürüdü, yadına arvadının dedikləri düşdü.

- Qardaşının yanına gedəsən səni... Heç qayıtmayasan... Dəli, başdanxarab...

Birdən-birə ona elə gəldi ki, çıxdığı balaca qapıdan aralanıb bu evdən uzaqlaşsa, bir də qayıtmayacaq. Ev gözdən itdisə, qurtardı, daha dönmək sevdasını başından çıxart. Bu evdə alverçixasiyyət adamlar qərar tutsa da, hər halda, ev özü bütün daş-divarı ilə dayaqdı ona. Bircə uzaqdan görünməyi bəsd...

Bura iri qapıdan girdiyi yer kimi deyildi, burda ağacların nəfəsi duyulurdu, yarpaqlar titrəşirdi, quşlar səs-səsə verirdi. Quşların səsinə çıxsaq - hərçənd nə səmada, nə budaqlarda qanadlılar gözə dəymirdi - yarpaqların titrəyişini sərin mehin, yüngül küləyin qalxmasına da yozmaq olardı, intəhası, ətrafdakı

səsdən və hərəkətdən savayı bu səmtə ağaclar, kollar, saralıb ölgünləşmiş otlar belə, canlı və duyumluydu. Bəlkə də Arif özü dəyişmişdi. Bir boşqab dolmaya bir ətək pul versə də, yediyi doğrudan-doğruya ləzzətli idi. Yeyib-içdiyinin pulunu vermək də pis iş deyil, minnətli olmaqdan qat-qat yaxşıdı. Bəlkə qoca pulu elə Arifin rahat nəfəs almağı xatirinə istəmişdi? Həm də, gələndə ayıq idi, indi içkili. Deməli, istər-istəməz hər şey ona gözəl görünəcəkdi, qocanı da, Əkizi də, elə arvadını da xoş ovqatla yadına salacaqdı.

Lapdan içinə quş yüngüllüyü doldu, dodaqaltı zümzümə eləyə-eləyə irəli yeridi...

* * *

Hava istiləşirdi, köynəyinin yuxarıdakı iki düyməsini açsa da, nəfəsi çatmırdı, bürkü meşəni ağuşuna almışdı. Yorulmaq bilmədən addımlayırdı, hara yol aldığını soruşsaydılar, çaşıb qalardı. Cıdırı da itirmişdi, arxadakı ev də çoxdan görünməz olmuşdu. Meşənin dərinliklərinə doğru irəlilədikcə bürkü daha dözülməz gəlirdi ona. Elə bil kölgədən buğ, tüstü qalxırdı, çoxillik ağaclar nəfəsini qısıb günün sınmasını gözləyirdi. Ancaq, deyəsən, bu yerlərə axşam düşmürdü. Hesabla indiyə gün batmalıydı.

Duymurdu, hiss eləmirdi yorulduğunu, dayansaydı, ayaqlarının sızılısından addım atmaq nədi, heç ayaq üstə dura bilməyəcəkdi. Bir yandan susuzluq əhədini kəsməkdəydi, hərdən bir elə yeriye-yeriye kollardan moruq dərib ağzına aparırdı, kolun tikanları barmağına batırırdı, içində qaynayıb dodaqlarını qurudan yanğı azalmırdı. Tez-tez dili ilə dodaqlarını yalaması başaldatmaqdı, çünki dili də quruyurdu...

«Mənə Sevdə deyirsən, dili qurumuş!» - deyəsən, arvadının qarğıışı tutmuşdu onu.

«Adəm övladı alqışnan yaranmayıb ki, qarğışnan ölə... - beynindəkiləri haçan, kimdən eşitdiyini xatırlamadı. - Amma alqış da, qarğış da izsiz-tozsuz keçib getmir...».

Qəfil ayağı yumşaq yerə dəydi, dayandı... Zəhrimar, topuğacan girmişdi bozuntul palçığa, şalvarının balaqları bataqlığa bənzər palçıqın içindəydi. Dövrə vurub quru yerlərə addımlamalı oldu, batdığının «başına» hərlənib palçıqlı maneəni arxada qoydu. Üstüaçıq yay çəkmələri, şalvarı tanınmaz hala düşsə də, ayaqları üfunət qoxusa da əhvalı pozulmamışdı, palçıq vardisa, deməli, içməli su da yaxındaydı...

Ağacların sıx yerindən düzəngaha çıxdı, dairəvi idi yetişdiyi yer, ətrafı ağaclar, kollar bürüsə də, dairəvi, düzəngah saralmış otların və günəşin qızmar şüalarının məskəniydi. Və bir də düzəngahda başdaşlarına bənzər saysız-hesabsız adsız-yazsız daşlar adamın bədənini soyudurdu. Xofdanmı, istidənmi, az qala qaça-qaça düzəngahı keçdi, tələsdiyindən bir-iki dəfə ayağı daşlara ilişdi, sarıya çalan bozarmış daşlar torpağa yapışmışdılar. Yaxşı ki səntirlədi, yıxılmadı. Yıxılsaydı, dura bilməyəcəkdi.

Ağacların arasına girəndə addımlarını yavaşıtı, yan-yörəsinə göz gəzdirə-gəzdirə yeriməyə başladı. Qulağı su şırıltısı almışdı, qorxurdu, hansısa bulağın yanından ötüb keçər, görməz çeşməni. Şırıltı səsi getdikcə yaxınlaşırdı, deyəsən, elə düz su üstünə səmtlənmişdi.

Palçığı qurumuş balaqları daş kimi şax durduğundan ayaqlarını cızırırdı, ayaq barmaqlarının arasındakı palçıq xırda daşlara çevrilib barmaqlarını əzirdi və o, ayaqlarını yerə daha ehmal qoymağa məcbur olurdu.

Zənni onu aldatmamışdı; düz bulaq başına çıxdı, ancaq su çox aşağıdaydı. Kəsik konusvari yerdə durmuşdu, aşağı enə-enə, suya yaxınlaşa-yaxınlaşa halqa daralırdı və o, yığıla-dura aşağı düşə-düşə anlayırdı ki, yuxarı qalxa bilməyəcək, ancaq ayrı çarəsi, fikirləşməyə halı qalmamışdı. Get-gedə düşmək çətinləşirdi, nəhayət, yerimək tamamilə mümkünləşdi, yığılıb yumbalana-

yumbalana daş kimi suya düşdü. Su buza bənzəyirdi, sanki üzəri nazik buz bağlamışdı, amma yox, buz bağlayanın şırıltısı eşidilə bilməzdi. Buz lap qay-saqtək zərif olsa da... Bir müddət suyun içində hərəkətsiz qaldı, soyuq canına-qanına hakim kəsildə sudan çıxıb iri daşın üstündə oturdu, şalvarının ətkələrini təmizlədi, ayaqlarını yudu, bədənində yapışmış yaş köynəyini əynindən çıxarıb sıxdı və mənasız iş gördüyünü anlayıb - onsuz da bütün paltarı su içindəydi - köynəyi çiyninə atdı, köynəyin cibindən yaş siqaret qutusu düşdü, qəfil xatırladı ki, həqiqətən qərribə bir gün yaşayır; bura gələndən bircə siqaret də çəkməmişdi. «İlahi, sumkam qaldı Əkizin məşinində», - bədənindən gizilti keçdi, düzdü, çantasında qiymətli bir şey yoxdu, amma o çantanı Ənvər başğışlamışdı Arifə və ən əsası, Arif o qəhvəyi dəri çantaya öyrəşmişdi. Əməlli-başlı heyifsiləndi, çünki fəhmən duymuşdu ki, bir də Əkizi görməyəcək. Əkizi görseydi də, idman çantasını tapacağı sual altındaydı. Əkizi tapmaqdan ötrü bu quyuyabənzər dərədən çıxmaq gərəkdi. Su axırdısa, deməli, hardasa oyuq, suyun sızdığı yer vardı. Tələsmişdi, dərəyə enməsəydi də oyuqdan axan su - hərçənd suyun axdığı yeri hələ müəyyənləşdirə bilməmişdi - hardasa, yaxınlıqda üzə çıxmalıydı. Dərəyə enməyə ehtiyac yoxmuş, dərə canlı tələsiymiş... Dilxor-dilxor dupduru suya, suyun altındakı xırda, rəngarəng qənbərlərə baxdı. «Əcəb yerdə axşamladıq...». Axşama xeyli vardı. Gecə vəhşi heyvanlar insan izi hiss eləyib bulaq başına enəcəkdi, onu parçalayıb ləzzətli, buğlanan isti ətinə dişlərinə çəkəcəkdi, üstündən də dupduru, bumbuz bulaq suyu içəcəkdi və nəhayət, yeyib-içib ağırlaşandan sonra görəcəkdi ki, yuxarı qalxa bilmir, elə qalibin də ölümünə fərman verilib...

Dərənin divarlarında əl-ayaq ilişdirib yuxarı dırmanmağa səy göstərmək üçün heç bir çıxıntı, təbii pilləkənvari daş-filan yoxdu. Bir neçə dəfə yuxarı dırmaşmağa səy göstərsə də, alınmadı, bilirdi zəhmətinin əbəsliliyini, əvəzində yumbalanıb suya düşərdi təzədən. Deyirlər, meşələrdə meşəbəyi at oynadır, ondan xəbərsiz budaqdan bir yarpaq da qoparmaq müşküldü. Amma iki daş arasında meşəbəyinin buralardan keçməsi və keçəndə əyilib dərəyə baxması ağlasığmazdı. Boğulan saman çöpündən yapışar. O da son çarədən bərk-bərk tutmalıydı, o çarəyə sığınmalıydı. Səsinə... Uşaqlıqda tar çalmağa meyilliydi, musiqi məktəbinə də getmişdi iki ilə yaxın, amma bitirmədi məktəbi, sonralar evlərinin bir küncündə qalan tarı qardaşı maraq xatirinə dinqıldatdı və nəhayət, tar ömrünü müəmmalı şəkildə başa vurdu: yoxa çıxdı. Deyəsən, tar çalmağın daşını atmağının əsl səbəbi oxumaq həvəsindəndi, uşaq xoruna üzv də yazılmışdı, deyilənə görə, yaxşı səsi vardı, yetkinlik yaşına çatandasa səsi kallaşdı, xırıldadı, iş bundaydı ki, bülbül kimi ötsəydi belə, oxumağın daşını atacaqdı, xor-mor zəhləsini tökmüşdü. Lap solist olsaydı da, oxumağa barmaqarası baxacaqdı. İndisə tar, kaman, xor, muğam məqamı deyildi, nəfəsi çatdıqca, gücü gəldikcə bağırıb aləmə, lap dəqiqi, meşəyə haray salmalıydı. Çıxmayan cana ümid çoxdu. Ümidsizlik özü küfr sayılır. Yuxarı baxanda gözü qaralsa da, səsə heç bir maneə yoxdu, əksinə, dağa-daşa dəyib əzəmətli bir əks-səda verəcəkdi. Düzdü, əks-sədanın əzəməti, gücü-qüdrəti ilk çığırının, özülün, özəyin təpərindən asılıydı. Hayıf ki, vaxtında səsinin qeydinə qalmamışdı. Saxla samanı, gələr zamanı. Bu deyim əşyalara aid olunsada, elə insan xarakterinə, sağlamlığına, qabiliyyətinə uyarlı hesab eləmək mümkündür. Ancaq, deyəsən, xariqüladə hadisə üz vermişdi, bəxti üzünə gülmüşdü, yuxarıda qaraltı sezilirdi, qaraltı hərəkətdəydi, tərənirdi. Gözlərini ovuşdurub yuxarı diqqətlə baxdı, səsinə qorxudan çıxartmadı ki, bəlkə vəhşi heyvan-zad olar dərənin başındakı. Gözü baxdığı səmtə alışandasa yuxarıdakının baxışlarını ona zillədiyini görüb ürəkləndi.

- Ey!.. - çəkinə-çəkinə çağırdı, qorxurdu qara basa, gördüyü ilğimvari bir şey ola...

- Hi-hi... - yuxarıdan pıqqıltılı gülüş eşidildi. - Sən də suya düşmüşsən?. - yüz ilin tanışları kimi soruşdu yuxarıdakı.

Arif:

- Suyu yox e, quyuya... - hövsələsi çatmadı. - Təksən?

- Hə... - kişinin kefi doqquz vururdu, səsi istehzal idi.

- Kənd burdan uzaqdı? - əlini yuxarı qaldırıb tullandı, amma bilirdi ki, nahaq, bekara əziyyətli atılıb-düşməyi. Hərəkətlərlə yuxarıdakına anlatmaq istəyirdi ki, quyudan çıxmağa çalışır. - Tək məni necə çıxardacaqsan? - soruşanda ürəyi əsdi, qorxdı ki, kişi qəfil: «cəhənnəm ol, necə düşmüşsən, eləcə də öl qal orda, mən səni niyə çıxarmalıyam? - çımxıracaq, - dərdim-azarım azdı». Və çıxıb gedəcək.

- Çıxardaram, qorxma. Nəbələdlər ora tez-tez düşür, - yox, yuxarıdakı Allah-Tanrı bəndəsiymiş, ancaq hər ehtimala qarşı onu həvəsləndirmək lazım idi:

- Pulum var, çıxart məni, nə qədər istəsən, verərəm.

Bu dəfə də yuxarıdan gülüş səsi gəldi.

- Hi-hi... Pul mənim nəyimə gerekdi?..

«Yuxarıdakı Əkizin atasından qat-qat insanpərvərdir...» - ağlına gələn dəbdəbəli fikirdən sonra alış-veriş söhbətini yığışdırdı:

- Onda kömək elə...

Yuxarıdan atılan yoğun kəndirin səbəbini anlasa da, dili dinc durmadı:

- Sən məni tək necə çəkəcəksən? Gücün çatmaz axı... - belə deyə-deyə kəndiri gözdən keçirib əliylə sıgalladı, elə bil gözəyarı bilmək istəyirdi ki, kəndir onu saxlayar, ya yox...

- Qorxma, kəndiri belinə bağla, bir ucunu atımın tərkinə keçirmişəm. At çıxardacaq səni. Mən ordan çox adam çıxartmışam, çəkinmə. Kəndiri belinə möhkəm bağla... - Yuxarıdakı sözünü qurtarıncə Arif kəndiri belinə bağlayıb bərayi-ehtiyat ikiqat düşünləmişdi. Kişi başını quyunun qırağından çəkdi, araya sükut çökəndə Arifin canını qorxu aldı. Yaxşı ki, kişinin dünyadanrazi, mehriban səsi qısa sükutun belini qırdı. - Hazırsan?..

Arif sevincək:

- Hə, - çığırdı və ip yavaş-yavaş yuxarı dartıldı, yuxarı qalxdıqca bədəni aşağı, suya meyillənirdi. Ruh göyə, bədən yerə can atırdı...

Kim inanardı ki, bu balaca, çəlimsiz, daz - tamam keçəl deyildi, elə dazlaşmışdı, peysərində ağ tükər vardı - eynəyi az qala bütün sifətini örtən - böyüdücü şüşənin altından kirpiksiz gözləri əyri görünürdü - kişi can-cəsədinə uyuşmayan yüngüllüklə onu quyudan çıxaracaq?

- Sağ olun, - ayrı söz tapa bilmədi. Tez-tələsik belindəki kəndiri açdı, tələskənlikdənmi, gözlənilməz, qəfil qurtuluşdanmı, əlləri əməlli-başlı əsirdi.

Kişi:

- Dəyməz, - dedi və əlini ağ atın belinə vurdu. - Sən get, day sənlik iş yoxdu, - yüngül, zəif zərbədən at fırxırıb götürüldü və ağacların arasında görünməz oldu.

- Bilmirəm sizə necə təşəkkür eləyim, - hələ də söz tapmırdı. - Meşəbəyisiniz? - soruşduğuna özü də inanmadı, vid-fasonundan, səliqəli ger-geyimindən «meşə adamı»na oxşamırdı. Bircə atla «danışmağı» olmasaydı...

- Yox, professoram, indi «Ehtimal nəzəriyyəsi»ylə məşğul oluram, - kişi at götürüldüyü səmtə getməyə başladığından, Arif də onunla yanaşı addımlamalı oldu.

- Şəhərdə yaşayırsınız?

- Yox, elə burda. Yaşım keçib, şəhərin səs-küyü mənlik deyil...

- Şəhər məni də bezikdirib, amma dərinədən fikirləşəndə, harda gün keçirməyin fərqi yoxdu, bezikməyimizin günahı özümüzdedi...

- Sənə kim dedi ki, mən bezmişəm?..

Arif pərtləşib duruxdu, deyəsən, burdakıların məqsədi onu utandırmaq idi, onun pis vəziyyətdə qalmasından Əkizin atası da, elə «Ehtimal nəzəriyyəsi» ilə məşğul olan eynəkli professor da ləzzət alırdı.

- Pərt olma, özünü günahkar saymağın özü də günahdı, - eynəkli ürəkoxuyanmış, amma üzrü günahından betərdi. Arif özünü tamam itirdi:

- Mən günahkar deyiləm, bədbəxtəm...

- Aha... - professor addımlarını yavaşdı.

Arif sövq-təbii davam elədi:

- O vaxt qardaşımı itirdim, sevdiyim qızı itirdim, qardaş itkisindən sonra bilə-bilə sevdiyim qızdan ayrıldım. Bilmirdim bu itkiləri ağır keçirəcəm. Yaram sızım-sızım sızıldayacaq. Heç olmasa qardaşımın qəbrini görseydim... Raziyam ki, o, müharibəyə gedib Qarabağda şəhid olaydı. Onda hər şey təbii axarı ilə gedərdi. Ölüm hamı üçündü. Mən də ölüb gedəsiyəm əcəlim gələndə... Pozulmayan...

Professor onun sözünü kəsdi:

- Hər şey hərəkətdən asılıdı. Hərəkətin elə sürəti yarana bilər ki, zaman sıfır bərabərləşər, ölüm anlayışı yox olub gedər - ayaq saxlayıb altdan-yuxarı Arifə baxdı. Əl-ayağı, baş-bədəni də bapbalacaydı, xırdasümük kişi idi, yaşını təyin etmək elə boy-buxununun balacılığına görə çətindi, bir məsələ aydındı ki, Arifdən böyükdü, Əkizin atasından kiçikdi. Kişi hələ də Arifi süzməkdədi. Arif: «Bu başdanxarabdı ki...» - düşündü və ağılına gələnlərdən utandı. Müsahibi onu ölümdən qurtarmışdı, ahıl adamdı, həm də ürəkoxuyandı axı... Lənət sənə, kor şeytan! Yaxşılığa yamanlıq... «Bu kişi dünyanın ən yaxşı adamıdır»... - qəsdən beynindən keçirdi ki, önündəkinin doğrudan-doğruya fikir oxumaq bacarığı vardisa, əvvəlki fikirlərini sonradan qəsdən düşündükləri qat-qarışıq salsın. Balacaboy kişisə hələ də mat-məəttəl donuxub qalmışdı, elə bil nəyə görə əməlli-başlı təəccüblənmişdi. Nəhayət:

- Heç nə başa düşmədin? - soruşdu və birdən-birə səsinin ahəngində yazıqlıq, zavallılıq duyuldu.

- Yox, - Arif əlacsızlıqdan yan-yörəsinə boylana-boylana çiynlərini çəkdi, guya qəflətən gözüne oyanma əşyası, ayılma predmeti görünəcəkdi və baş verənlər, daha doğrusu, professorun ürəyindən keçirdiyi sualın (bəlkə də sualların, hərçənd onun konkret nəyi, yaxud nələri nəzərdə tutduğunu anlama bilmirdi, cavab bir yana, sualın özü qara haləyə bürünmüşdü) cavabı ona əyan olacaqdı... Ətrafda cəlbedici heç nə yox idi demək düzgün deyildi, şəhər adamına ucsuz-bucaqsız meşənin hər ağacı, hər kolu, hər budağı, hər cığırı, suyu - su məsələsini açıb-ağartmaq, köynəyinin, şalvarının nəmi canından təzəcə çıxırdı - havası təzə-tər, əsrarəngiz görünürdü, amma «oyanma əşyası» bu yerlərdən uzaqdaydı. Ya bəlkə lap gözüünün önündəydi, sadəcə, görə bilmirdi? Ya vəlvələdən, ya zəlzələdən Arifin etirafı müsahibinin kefini tamam pozmuşdu, sanki bayaq adı kəlmələrə diş ağardan adam deyildi, səsi də yavaşmışdı, Arif onun pıçılığını güclə eşidirdi:

- Əvvəldən heç nə anlamamısan?

Arif içini çəkib başını «yox» mənasında silkələdi.

- Gəl dalımca, - kişi belə deyib addımlarını elə yeyinlətdi ki, Arif yeriye-qaça onunla güc-bəla ilə ayaqlaşdı, lapdan belə yeyin addımlaması Arifi heyrləndirmişdi. Yaş məsələsi öz yerində, ancaq sürəti göz qırpımında artırma bilməyin özü, müəyyən həddə ilk addımdan yetişmək bacarığıydı möcüzəli. Qəfil Arifə elə gəldi ki, önündəkinin ayaqları yerə dəymir. Yaxşı ki, birdən yeyinlədiyi kimi qəfil də yol ayrıcında, lap dəqiqi, yanları otlu-yosunlu cığırılar ayrıcında dayandı. Arif professor kimi lapdan dayanmağa öyrəşmədiyindən, səntirləyib yerə dəydi, əllərini irəli verib dikəldi və nə

elədiyini bilmədən qeyri-ixtiyari ovuclarını şalvarına sürtüb çar-naçar gülümsündü:

- Yıxıldım...

Kişi onun sözüne ip atmadı.

- Yol ayıricıdı bura, belə getsən, - əli ilə sağ göstərdi, asfalta çıxacaqsan. Ordan da dön şəhərə... Mən bu tərəfə, - öz yolunu göstərdi əks istiqamətdə, - getməliyəm. Yolumuz ayrılır, - sağollaşmadan ayaqlarına güc verdi və Arif ağzını açıb qımıldanmağa macal tapmamış gözdən itdi.

Amma imkanı olsaydı, bacarsaydı, onu ölümdən qurtaranın dalınca qaçardı. Çünki professor gedəndən sonra Arifin gözləri qaraldı, sanki peysərinə gürz vurdular, başı hərləndi, çöməlib oturdu, yarıyuxulu olsa da, beynindəki fikirlər aydınlı. «Professor Ağazadə idi rastlaşdığım...». Dərindən nəfəs aldı. «İlahi, başım niyə ləng işləyir? Kişinin adını da soruşmadım»... Dikəlib göstərilən cığırda könülsüz-könülsüz addımlamağa başladı, kişinin ardınca getmək mənasızdı. Meşədə adam axtarmaq lüzumsuz görünə də, məsələ bunda deyildi. Ağazadə - kişinin Ağazadə olduğuna zərrəcə şək-şübhəsi yox idi - onun əlindən çıxmışdı, lap düzü, özü onu əldən buraxmışdı, əldən verilənin təzədən qarşısında peyda olması mümkünsüzdü, ona cığır göstərilmişdi, burda özfəaliyyət yersizdi. Bəlkə öz cığırında onu yeni olaylar gözləyirdi? Addımlarını yeyinlədə-yeyinlədə üst-başına əl gəzdirdi, köynəyinin etəyini şalvarına salıb yuxarı düyməsini bağladı. Adamı əyin-başına, geyim-keciminə görə qarşılayırlar, ağına görə yola salırlar. İş burasındadı ki, cırcındır içində olanı qarşılamaq nədi, heç üzünə də baxmırlar. Yola salmaqdan söhbət gedə bilməz. Yola salmaq üçün qarşılamaq gərəkdi. Fantastik bir məqama yetişirik; geyim beyinin qapısıdı. Mərhələli düşüncə tərzilə zəncirvari, ilk baxışdan bir-birindən tamam fərqlənənlər arasında bağlılıq tapmaq mümkündür. Get-gedə addımlarını daha yeyin atırdı, yerimirdi, qaçırdı və qaça-qaça əmin idi ki, yüyürdüyü yolda da onu kimsə, nəse gözləyir. «Baş ləng işləyə bilməz, baş ya işləyir, ya işləmir»... Ömründə belə bərk qaçmamışdı, şəhərdə siqareti siqaretin oduna yandıran adam üçün bu əsl sensasiya idi, nəfəsi tənqiyib-eləməirdi, əksinə, yüyürdükcə sanki içindəki bütün ağrı-acılar illərlə pas atıb qaralmış qurum kimi canından çıxırdı. «Hanı bəs onlar?.. Yəqin qabaqda gözləyirlər... Gəlirəm, gəlirəm, səbr eləyin»...

Öndəsə heç kim, heç nə yox idi, enli, günün altında par-par parıldayan asfaltı qızmış magistraldı. Şəhərə uzanan yolda maşınlar sürətlə şütüyürdü, təkərlərin yeknəsək səsi qulağına dolub yolun kənarında qəfil lal-mat dayananı silkələyirdi. «Kino qurtardı... Yox, kino qurtarmadı, lent qırıldı»... Daha meşəyə dönməyə üzü gəlmirdi. Kimin yanına dönəcəkdə? Qalırdı birçə çıxış yolu: şəhərə qayıtmaq...

* * *

Şəhərə çatanda gecəydi, yol boyu yuxu onu ağuşuna almışdı, şirin yuxuya getmişdi, vəqəe-filan da görməmişdi, şəhərə yetişəndə sürücünün səsinə oyandı, pul vermək üçün qurcalananda sürücü:

- Düş, düş, - dedi. - Sənin pulunu veriblər...

Gözlərini ovuşdura-ovuşdura təəccüblə:

- Kim verib? - soruşdu.

- Yanında oturan keçəl kişi...

- Hansı kişi?

- Əşi, yolda düşən... - sürücü hövsələsizliklə dilləndi. - Düş görüm, işim-gücüm var...

Balaca avtobusda ondan savayı sənişin qalmamışdı. Ayağını yerə qoyanda başı yüngülvari hərləndi. Ağzı zəhər dadırdı, susuzluqdan ciyəri yanırdı. Köşkdən pivə alıb başına çəkdi. Yangısının yatmasıyla yanaşı, eyni də açılırdı.

Şəhər səssiz idi, göy üzünə ağ gecə buludları tül pərdə çəkmişdi, təkam-seyrək ulduzlar göz vurub tezəcə də yox olurdular, sanki şəhərin səs-küyü içi-nə çəkilmişdi. Elə bil tanımadığı yerə düşmüşdü, ya o dəyişmişdi, ya şəhər...

Düzdü, gecə düşəndən sonra ağıllı adamın bürküdə, boğanaqda nə işi? Kef havasında veyillənmək istəyənlər uzaqbaşı özlərini dəniz kənarına verər-dilər. «İnsan qanadsız quşdu, ağılı, fikri-xəyalı onu min yerə çəkir». Söhbət is-ti-soyuqdan getmirdi, heç nə baş-ayaq dayanmamışdı, hər şey həmən-hə-məndi, o, özü dəyişmişdi, ətrafa, yan-yörəsinə, bu vaxtadan adi bilib fikir ver-mədiklərinə şübhəyəbənzər maraqla baxırdı. Neçənci fürsətdi əldən verdiyi? Bilmirdi, çaşib qalmışdı. Harda səhv eləmişdi? Hansı addımı atmamışdı? İllər-lə beynində gəzdirdiyi Ağazadə ilə, qardaşı ilə bağlı məqamlar niyə əsl vax-tında, dərədə suya düşüb professorla görüşəndə yadından çıxmışdı? Nəydi şüurununu kirəcləşdirən? Bunlar bir qırağa, adi etik normaları belə unutmuşdu. İlk kərə rastlaşıb tanış olduğu adamın adını soruşmaq ağılına gəlməmişdi. Bəl-kə Ağazadə söhbəti nağıldı? İndiyə Ağazadənin yaşı səksəni ötməliydi. Yəqin çoxdan dünyasını dəyişmişdi. Həm də Ağazadə «fəlsəfə» mütəxəssisiydi, meşədə gördüyü «Ehtimal nəzəriyyəsi»ylə meşğuldu. «Fəlsəfə» ilə «Ehtimal nəzəriyyəsi»nin birbaşa bağlılığı yoxdu. Yaşadığı binanın qabağına piyada necə gəlmişdi? Dalağı sancdı, mənzilin açarı çantasında qalmışdı. Qeyri-ixtiyari əlini şalvarının cibinə atandasa rəng-ruhu özünə gəldi, açar şalvarının cibində olmamalıydı, ancaq ordaydı. Yekə, iri açarları şalvar cibinə hansı ağıllı qoya bilərdi? Əgər açarlar cibindəydisə, niyə hiss eləməmişdi, niyə bu yeknəsəq açarlar onu zərrəcə narahat eləyib budunu əzməmişdi?

Məhəllə blokların qabağında dayanıb xısınlaşan qonşularla doluydu, am-ma heç kəs onunla salamlamırdı. «Bunlara nolub?» - fikirləşsə də, əsas oy-du ki, mənzilin açarlarını itirməmişdi, çünki bağa yollanıb səhərcən arvadının deyintisinə qulaq asmağa həvəsi yox idi. «Ölsələr də heç kəsi dindirən deyil-ləm...» Əslində, qonum-qonşu ilə uzun-uzadı çənə döyməklə işi yoxdu, am-ma quruca salama nə söz? Gözlərini bərəldib altdan-altdan baxırlar, heç biri-nin cıncırı çıxmır, hələ desən, get-gedə məhəlləyə sakitlik çökür. İndiki za-manda sayılmaq üçün gərək vəzifə adamı olasan... Hörmət-filan məsələsi ya-landı. Adamlar hörməti də, yaltaqlığı da qorxudan eləyir...

Bloka girib liftin düyməsini basdı. İşləmirdi... Yeddinci mərtəbəyə qalxınca əldən-ayaqdan düşdü, sanki yarım günün yorğunluğu qəfil özünü büruzə ve-rib bütün bədənini sütləşdirdi. Ayaqlarından xoş bir gizilti keçdi. İndi yaxşıca yuyunub duşa girmək lazımdı, sonra da kəlləni atıb yatmaq. Gecənin xeyrin-dən gündüzün şəri yaxşıdı...

Yorğunluq özünü hərtərəfli büruzə verirdi; key-key qapının zəngini basırdı, evdə adam olmadığı yadına düşəndəsə gec idi. Qapı açılmışdı. Önündə lay divar kimi nəhəng bir adam durmuşdu. Gör-gövdəsinə arxayın olmayan gecə vaxtı qapını tanımadığı adamın üzünə açmazdı. Deyəsən, əzələləri tarım dayanmış bədənini nümayiş elətdirməkdən zövq alırdı. Əynində tül kimi nazik, ağ, dar mayka vardı.

- Nə lazımdı? - səsi də ağayanadı, elə bil xox gəlirdi ki, sözünü de, baş-beynimi aparma, bu dəqiqə əncirə döndərərəm səni...

- Heç nə... - Arif özünü itirdi. - Bura yetmiş yeddinci mənzil deyil?

Pəzəvəng başını tərpətdi:

- Yetmiş yeddidi...

- Bəs siz kimsiz?

- Piyansan, kişi, ya adam dolamısan? - yekəpər sakitcə, lakin hökmə dəyən bir addım irəli yeriyəndə Arif sövq-təbii azca geriləyib ətrafa boylandı. Zərrəcə şübhə yoxdu, həmin blokdu, həmin qapıydı, ağ rəngli dəmir qapının üstünə səliqə ilə qaynaqlanan rəqəmlər də həmin-həmində: yetmiş yeddi...

- Yox, bağışlayın, səbriniz olsun... - Arif özünü sığortaladı, gözü hələ də yekəpərin gündən qaralmış möhkəm qollarında idi. O, bədəniylə qapının ağzını tamam kəsmişdi deyən gözücu da olsa, içəri baxa bilmirdi. - Axı, bura mənim mənzilimdi, mən yaşayıram burda...

- Əstəğfürullah, gecə vaxtı dəliyə ilişmədik, a kişi, yolunna get, mənə hövsələdən çıxartma, üç ildə burda yaşayırıq biz, - yekəpərin üzünə səbəbi məlum olmayan təbəssüm qondu. - Doxsan səkkizdə almışıq bu evi...

- Nə? - Arif qəfil çıxıranda yekəpər əməlli-başlı diksindi. - Neçənci ildə?

- Doxsan səkkizdə... - yekəpər gözlərini döyə-döyə təkrarladı.

- İndi neçənci ildə ki?

Müsaib qəhqəhə çəkdi və gülə-gülə:

- Elə bilirsən polis-zad çağıracam? Yox, - deyib ciddiləşdi. - Yumruğu vuracam başına, canın çıxacaq, - yekəpər onun sinəsindən yüngülcə itələdi. - Cəhənnəm ol, piyanısk, get adamını tap, - qapını örtüb arxadan qıfılladı və Arif qıfılın yeknəsəq səsinə eşitdi.

«Doxsan səkkizdə»... - hələ də key-key qapıya baxırdı, içinə birdən-birə buz yeritmişdilər sanki, sinəsi istiləşdikcə içindəki buz ərimirdi, əksinə, enli uzunsov tıxac kimi gah boğazının yolunu kəsib nəfəs almağa imkan vermirdi, gah da mədəsində ani və şiddətli ağrılar yaradırdı. «Bəs mənim uşaqlarım - oğlum, qızım?» - bədənindən gizilti keçdi. Məşədəki kimi, hər şey ona baş-ayaq göründüyündən aşağı düşmək əvəzinə bir mərtəbə yuxarı qalxdı. Hərəkətlərində robotsayağı avtomatiklik vardı... Sarı qapının zəngini basandaca toxtayırdı...

«Əgər Sənəm xala sağdısa, hökmən qapını açacaq...» - əslində qətiyyəti başaldıdıydı. İnanmırdı ki, Sənəm qarı indiyə sağ qala. İllərin say-hesabını itirsə də, qarının yaşama ehtimalı azdı. İkincisi, qarı əvvəlki kimi yenə bu mənzildə tək-tənha yaşasaydı belə, yəqin gecənin bu vədəsində qapını açmayacaqdı. Düzdü, əvvəllər Sənəm qarı onlara tez-tez gələrdi, arvadı ilə söhbətləri tuturdu. Arvadı təklildə dəfələrlə demişdi ki, diplomatiyan olsun, bacar, Sənəm qarıya xoş üz göstər, heç kəsi yoxdu, tək arvadı, bu gün-sabah öləcək, qoy mənzilini bizə vəsiyyət eləsin...

Amma heç arvadı da diplomat deyildi, peşəkar olsaydı, halalca əriylə birtəhər yola gedərdi...

Qarıda şir ürəyi varmış, arxadan zəngi basanın kimliyini də soruşmayıb qapını açdı. Həm də tez açıldı qapı, sanki qarı kandarda dayanıb qapının zəngini gözləyirmiş...

Qarı dəyişməmişdi, təkəcə boyu balacalaşmışdı. Heç qapının gözlüyündən baxmağa da qədd-qaməti imkan verməzdi. Qorxmazlığının səbəbi aydındı; İtirəcək heç nəyi qalmamışdı. İki dünyanın sakiniydi, bir ayağı qalmışdı bəridə...

- Kimsən, ay bala? - yox, səsi canlıydı, dipdiriydi. - Gözüm yaxşı seçmir, rəhmətlik Arifə oxşadıram səni...

Arifin dili-dodağı təcidi, anlaşılmaz sözlər kəkələyib yerində ləngər vurdu, divardakı köhnə, lampasının ətrafında iri hörümçək tor bağlamış branın qabağında dayandığından, ətraf qaranlıqlaşmışdı...

- İşığın qabağında durma, - arvad əlini nazilib yumşaq pərquya dönmüş ağappaq saçlarına çəkdi. - Kimi istəyirsən?

Arif bir addım gerilədi, qapının ağzı işıqlandı. Və sanki həmə bir cə addımla, ətrafdakı işıqla bəhəm Arifin ürəyinə təcər gəldi, qəfil beyninə girənləri dilinə gətirdi:

- Mən Arifin böyük qardaşıyam...

Qarı qapının ağzından çəkildi:

- Keç içəri, bala...

Arif: «sağ olun» - deyib içəri girdi və qarı qapını örtə-örtə:
 - Adın nədir sənin? - soruşdu.
 - Alim...

* * *

Sənəm qarının evində heç vaxt olmamışdı və ağına da gəlməzdi ki, haçansa onun mənzilinə ayaq basacaq. İntəhası, ağına gəlməyənlər başına gəlirdi, başına gələnlərsə ağlasığmazdı. Deməli, iki min birinci ilin yayı idi, onun gedib qayıtması altı il çəkmişdi. Sənəm qarının söylədiklərinə inansa, onu düz-əməlli itirib-axtaran olmamışdı. Gah demişdilər qəzaya düşüb, pul-para məsələsinə görə başını əkiblər, yəqin çoxbilmişliyi üçün aradan götürüblər. Sirri ən yaxşı saxlayan ölüldü. Hər halda, onun yoxa çıxması arvadından ötrü göydəndüşmə olmuşdu, istədiyi yarı pərvərdigar yetirmişdi, arvad ev-eşiyi satıb, uşaqları da götürüb Türkiyəyə köçmüşdü, guya neçə illərdir istəklisi yaşayırmış orda, indi qovuşublar. Arif özü də arvadından ötrü dəli-divanə deyilmiş, guya neçə dəfə yataqda arvadını Sevda çağırıbmış. Qadın üçün ən tutarlı, ən ziğlı şillədi bu. Sənəm qarının dedikləri Arifə adidən-adi görünürdü, qəribəsi buydu ki, qarı danışdıqca, o, olanları kənar adam kimi dinləyirdi, guya doğrudan-doğruya öz-özünün qardaşı idi, guya həqiqətən olub keçənlərin ona birbaşa aidiyyəti yoxdu.

Ayrılanda qarı, yalan-gerçək, dil-ağız elədi ki, gecə vaxtı hara gedirsən, heç olmasa bir stəkan çay iç...

Amma onun nə çaylıq halı vardı, nə də bir yerdə sakit otura bilərdi. Nə işə eləmək lazımdı. Ancaq nə? Əvvəlcə bu mənzildən çıxıb aşağı düşmək gerekdi. Sonra?.. Sonrası nəgüman olsa da, qaradan artıq rəng yoxdu, yol özü onu harasa aparıb çıxarmalıydı...

Gedib qayıtmağı yarım gün çəksə də - ötən altı ilin ona dəxli yox idi, Sənəm qarigilin dəhlizindəki iri aynaya da baxmışdı; zərrəcə dəyişilib-eləməmişdi, elə əvvəlki Arifdi - yaddaşını sınağa çəkdi. Ən salamatı Əlinin pivəxanasında boğazını yaşlayıb hər şeyi saf-çürük eləməkdə. Tərs kimi, gecə-gündüz açıq olan qəlyanaltıxana bağlıydı. Məhəllə adamları yollarını burdan salırdılar. Həmişə hay-küylü olurdu yaşadığı bina ilə üzbəüz qəlyanaltıxana. Əlinin pivəsi adnan idi. İndisə qapısına yekə, gözqaraldan dəmir qıfıl asılmışdı, içəridəki işıqlar da sönmüşdü. Bəxtin yatdı, sən də yat! Çayda çimmək fikrinə düşsən, çay quruyacaq. Bəlkə, hansısa günahının əvəziydi çıxırdı qabağına? Dilini dinc saxlamayıb yaxınlıqdakı kişilərdən (kişilərin arın-arxayın söhbətləşmələrindən məhəllə adamları olduğu bilinse də, Arif onları tanımadı) xəbər aldı:

- Bura niyə bağlıdı? - pivəxanaya işarə elədi.

Yaşlı kimi onu maraqla süzüb yüz ilin tanış kimi:

- Xəbərin yoxdu? - soruşdu.

Arif çiyinlərini çəkdi:

- Nədən?

Kişi səbrlə izah elədi:

- Gecə on ikidən sonra belə yerlərin işləməsini qadağan eləyiblər...

Arif mızıldadı:

- Bu da təzə çıxdı...

Daha onun sözünə ip atan olmadı.

Geri döndü, tez-tələsik pillələri ikibir-üçbir qalxıb Sənəm qarının qapısının zəngini basdı. Qarı yenə sorgusuz-filansız qapını açdı:

- Nolub, ay bala?

Arif tövşüyə-tövşüyə:

- Bağışlayın, Sənəm xala, olar sizdən zəng eləyim?

Qarı qapının ağzından çəkildi:

- Öz evindi...

İçəri girib dəhlizdəki dolabçanın üstündəki telefonun dəstəyini qaldırdı.

Nömrələri yığıb narahat-narahat gözlədi. Birinci zəng, ikinci zəng, üçüncü, dördüncü, nəhayət, beşinci zəngdə o başdan dəstəyi götürdülər...

- Alo... - yuxulu və yorğun qadın səsiydi...

- Salam...

- Salam.

- Bağışlayın ki, gec zəng vururam. Amma bu çox vacibdi...

- Buyurun, - qadın diqqət kəsildi.

- Ənvər müəllim evdədi? Yatıbsa da oyadın, xahiş eləyirəm...

- Ənvər müəllim... - qadının səsi qırıldı. - Gedib...

- Hara gedib?

- Bağışlayın, kimdi onu soruşan?

- Dostudu, Arifdi, - adını deyəndə gözücu yanını kəsdirib dayanan Sənəm qarıya baxdı, qarı əhvalını pozmadı, deyəsən, "Arifi" "Alim" eşitmişdi.

- Bildim, Ənvər çox danışmışdı sizdən...

- Çağırın zəhmət olmasa, - Arifin hövsələsi daralırdı.

- Hayıf ki, çağıra bilməyəcəm...

- Niyə?

- Bəs, siz bilmirsiniz?

- Nəyi?

- Ənvər müəllim rəhmətə gedib...

Ömründə inanmazdı ki, balaca, gombul kişinin ölümü ona təsir eləyər, buna inanmaqdan ötrü ölüm xəbərini eşitmək gerekmiş. Yan-yörəsinə göz gəzdirib rəngi getmiş kətilə oturdu, demə, kətil naxələfmiş, altında əsim-əsim əsib cır-cır cırıldayırdı. Belə yerdə oturmaqdansa ayaq üstə durmaq məsləhətdi...

- Alo... - o başdakı qadın sükutdan bezikdi deyəsən...

- Çoxdan rəhmətə gedib?

- İli keçən ay çıxdı.

- Allah rəhmət eləsin.

- Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin.

- Gecəniz xeyrə qalsın.

- Gecəniz xeyrə qalsın, - qadın dəstəyi yerinə qoydu, o başdan kəsik siqnallar eşidildi, Arif hələ də dəstəyi əlində saxlamışdı. «Daha heç kəsə bel bağlamağa dəyməz. Nə sənədim var, nə ev-eşiyim, nə də arvad-uşağım. Kimi, necə inandırasan ki, mən kəndə gedib qayıdınca altı il ötüb? Yarım gün, yoxsa altı il?

Qarının gözü ondaymış:

- Nolub, ay bala? - soruşanda anladı.

- Heç nə, qardaşım rəhmətə gedib...

- Bir qardaşın da vardı?

- Hə, böyük qardaşımdı...

Qarı xırda, tum gözlərini ona dikib sağ əlini ağzına apardı:

- Mən Arifin qardaşı olduğumu bilmirdim. İkisi birdən peyda oldu, - qarının səsindeki istehzaya bürünmüş inamsızlıq Arifin iliklərinə işlədi, o, gözlənilmədən özündən çıxıb əlini qarıya apardı:

- Ay arvad, qəmişini çək də, nə sorğu-suala tutmusan məni, - qapını itələyib bayıra çıxdı, axırncı kəlmələri bayırda, qapını örtəndən sonra dedi və yəqin ki, qarı onun dediklərini eşitmədi, səsinə eşitdisə də sözləri ayırd eləyə bilmədi. - Mən nə hayda, sən nə hayda...

* * *

Hələ qarşıda ölərik bir çıxış yolu da vardı; maşını qoyduğu dayanacaq. Ancaq orda, dayanacaqda işlərin yağ kimi gedəcəyinə, yəni heç olmasa

keçmişin nişanəsi kimi əzik maşınını görəcəyinə ümidi yoxdu. Ümidi qalmasa da, ilğıma bənzər nəsə varıymış, yoxsa dayanacağa gəlməsinə heç bir ad qoymaq mümkün deyildi. Bəlkə də gedəsi yeri olmadığından, səhər açılanacan vaxt öldürmək fikrindəydi. Çıxmayan cana ümid çoxdu, maşını tapsa da, tapmasa da, daha dalınca gözü qalmayacaqdı, əlini maşından birdəfəlik üzəcəkdi. Burda da onu uğursuzluq gözləyirdi. Maşından danışmağa dəyməzdi, çünki dayanacaq özü yerli-dibli yox idi. Dayanacağın yerində park salınmışdı, parkda hələ də adamlar vardı, parkın ortasındakı fəvvarə onun yadına meşədəki bulağı salırdı. Bircə şey aydındı ki, axtarıqlarını tapa bilməyəcəkdi. Axtarıqlarının hərəsi bir dərədəydi. Göy həməni göydü, ulduzlar da həməndi, ay da işıqlıdı, bədirlənib, aydınlıqdı, parkdakı işığa ehtiyac yoxdu, bəs görəsən onun yolu niyə qaranlıqdan keçir?

Skamyaya yayxananda yenə topuqlarından gizilti keçdi, ayaqlarını irəli uzadıb gözlərini yumdu. Əkizlə yediyi dolmanın üstündə olsa da, acmamışdı, amma yorğundu. Hənirti gəldi, gözlərini açanda gördü yanında qoca bir kişi əyləşib, əlində də bel. Çəlimsiz qoca oturanda bel boyda görünürdü, maykasının üstündən nazik yay penceyi geyinmişdi, yəqin bu, qocanın işgüzar formasıydı. Penceyin qabağı tamam açıqdı, bədəninin tüksüz qırmızımtıl dərisi qırışmışdı, sallaqdı.

- Sən də onlardansan? - Arif qıyqacı qocaya baxıb vecsiz-vecsiz dilləndi, sanki bundan sonra tufan qopsa da ona isti-soyuğu olmayacaqdı və ümumiyyətlə, daha yer üzündə baş verənlərin, lap dəqiqi, baş verə biləcəklərin ona zərrəcə dəxli yoxdu.

Qoca burnunu çəkdi:

- Kimlərdən?

- Əkizgildən... - Arif ayaqlarını qatlayıb yerini rahatladı.

- Yox, Əkiz kimdi, mən bu parkın bağbanıyam. Həm də fantana baxıram.

Lazım olanda yandırırım, gecələr söndürürəm.

- Ay kişi...

- Ay bəli...

- Qabaqlar burda maşınlar üçün stayanka yox idi?

- Harda? - qoca fikrə getdi.

- Bu parkın yerində...

Qoca gülümsündü, Arif sezdi ki, qocanın mırıq da olsa dişləri var.

- Qabaqlar nöşün, dünən-isrənin söhbətidi. Yekə stayanka vardı burda, maşınlar gecə-gündüz dururdu. Balaca maşınlar, böyük maşınlar... Nədi ki?

- Heç... - Arif yerində qurcalandı. - Sözləşmə xəbər aldım.

Qoca qalxdı:

- Gecdi day, gedim fantanı söndürüm, - getmək istəyəndə ayaq saxladı. - Meylin varsa, fantana tamaşa elə. Duranda nə verərsən, verərsən...

- Yox, ehtiyac yoxdu, - Arif tənbel-tənbel əsnədi, yuxusu gəlirdi deyəsən.

Qoca söhbəti dəyişdi:

- Bu gün də atıblar, atəşkəs pozulub, Allah axırını xeyrə calasın...

Arif qımışdı:

- Hələ də atəşkəsdə?..

Qoca belini çiyinə aldı:

- Dədən yaşındayam, Aydan-zaddan gəlmisən, ya məni elə salmışan? - və deyinə-deyinə çıxıb getdi. Bir azdan fəvvarənin səsi kəsildi, parkın işıqları söndü.

Arif ayağa durub magistral yola çıxdı. Bu yolla o, yarım gün öncə kəndə getmişdi, qayıtmağı altı il çəkmişdi, indisə yolda maşın-filan gözə dəymirdi, ətrafı sükut bürümüşdü, şəhər yatırdı, bu yuxuda, bu vəqəədə hansısa ritmik, həzin taqıqlı şəhərin yuxusuna haram qatırdı, intəhası, şəhər bu həzin səse

öyrəşmişdi, heç nə eyninə gəlmirdi. Yox, dünyəvi taqqıltı-filan nağıldı, yanında fayton vardı, o, səki ilə addımladıqca bomboş yolda onun yerişinə uyarlı atlar da asta-asta yorğalayır.

- Gecə vaxtı sən də müştəri axtarırsan? Mənim pulum azdı, - elə kef havasına nəşə deyib sükutun buzunu əritmək üçün dilləndi.

- Pul lazım deyil, hara getmək istəyirsən?

- Kəndə...

- Otur...

- Sənin atların iki günə ancaq çatdırar məni mənzil başına, - faytonçunun sifətini yaxşı sezə bilmirdi, sağ yanağına kölgə düşürdü.

- Otur, gözünü yumub açınca ordasan...

- Yox, bir dəfə getdim, altı il itirdim, daha tanımadığım adama yoldaş olmaram...

- Axı sən məni tanıyırsan... - faytonçu üzünü ona çevirdi.

- Əkiz! Sənsən?! - Arif heyrləndi. - Bu nədi gəldi mənim başıma?

- Otur, hər şey üreyincə olacaq...

- İnanmıram, - ölgün-ölgün, həvəssiz-həvəssiz desə də faytona əyləşdi, hər halda, gecə küçədə veyillənməkdənsə, faytonda mürgüləmək faydalıydı.

Lakin, deyəsən, düz-əmelli mürgüləməyə imkanı olmadı, gözlərini yenidən yummuşdu ki, Əkiz onu silkeləyib oyatdı.

- Çatdıq, düş...

Key-key ətrafa baxdı:

- Haradı bura?

Əkiz yolun kənarını göstərdi:

- Bu çığırnan işiq gələn səmti tut get, atam səni gözləyir.

- Azmaram? - soruşdu.

- Yox, aydınlıqdı, cığır özü səni aparacaq.

- Bəs sən?

- Mənim işlərim çoxdu, - Əkiz atları qırmancladı, atların ayağı yerdən üzüldü. Fayton uçurdu. Bir andaca gözdən itib ağırtil buludlara qarışdı.

Arif gözlərini ovuşdurub:

- Əstəğfürullah, - pıçıldadı və cığır əlinə alıb meşəyə girdi.

İçində sərinlik və quş yüngüllüyü vardı. Əslində, meşə, yabanı ağacların kölgəsi onu vahimələndirməliydi, lakin elə bil yerin-göyün sahibinə çevrilmişdi, faytondan düşəndə qəlbə dolan ürkəklik yox olub getmişdi, arıbir fit çalib meşənin sakitliyinə haram da qatırdı. «Hə, həmə evə çatdıq, indi qapını itələyib içəri girəcəm, Əkizin atasını stolun arxasında görəcəm. Qabağında da bir parç çıxır. Görəsən, qocanın adı nədi?..»

Qoca, həqiqətən, uzunsov stolun arxasında əyləşib yuxulu gözlərini qapıya dikmişdi.

Arif içəri girən kimi yorğun-yorğun:

- Gəlmisən, - dedi. - Bəri dur...

Arif mütiliklə qocanın qənşərində dayandı.

- Nə istəyirsən? - qoca saqqalını tumarlaya-tumarlaya xəbər aldı.

Arif qəfil beyninə girənləri köntöy-köntöy dilinə gətirdi:

- Arvad istəyirəm...

- Pulun var?..

Arif ciblərini eşələyib:

- Pulum azdı. İndi nə evim var, nə arvad-uşağım, - dedi. - Heç kiməm mən... Evimin açarlarını da tulladım getdi.

Qoca onun son sözlərini qulaqardına vurdu:

- Pulları ver bura... Day sənə pul-para gerek olmayacaq...

Arif cibindəki pulların hamısını verdi.

Qoca yenə balaca qapını göstərdi:

- Burdan keç...

Arif qapını açdı və əyilib bayıra çıxdı. «Bunun heç adını soruşmağa dəyməz, dərdi-azarı puldu»...

... İrəlində bir qız addımlayırdı, addımlarını yerə basdıqca yüpyüngüllüklə havaya qalxırdı, qızın əynində tül kimi nazik paltar vardı, apaydın Ay işığında əzaları qabarsa da, incəliklə sezilmirdi. Arif qızı qəfil yaxalamaq istəyirdi, meşə gözəlinə sürpriz etmək fikrindəydi, ancaq ona çata bilməyəcəyini görüb çar-naçar dilləndi:

- Dayan! - səsi əks-səda verdi:

Qız dayandı.

Arif ürəkləndi:

- Yaxın gəl...

Qız onun bir addımlığında durdu.

- Sən kimsən?

Qız cavab əvəzinə başını qaldırıb Arifə baxdı, Arifin boğazı qurudu:

- Sevdə?..

- Mənəm...

Bilmirdi neyləsin, gördüyünə inanmırdı.

- Bilirsən mən səni niyə axtarmadım? Balaca qardaşımın məsələsi düşdü araya. Heç nədən baş açmadım, aradan çox sular axdı, illər keçdi... - sözünü tamamlamayıb qızın əlindən tutdu. - Əsas odu ki, indi bir yerdəyik.

Qız gülümsündü.

- Elədi...

- Gedək burdan...

Əl-ələ tutub yanaşı addımladılar, bir xeyli gedib düzəngaha çıxdılar, düzəngah yazısız başdaşlarına bənzər daşlarla doluydu. Arif qızın belindən yapışmışdı ki, daşlara ilişib yıxılmasın, qızın nəfəsini duyurdu, burnunu qızın tər boyun-boğazına sürtürdü.

Lapdan qarşılarına cavan bir kişi çıxdı, kişi elə acıqlıydı ki, ona düz-əməlli fikir verə bilmədilər.

- Bura mazaqlaşmaq yeri deyil, əkilin burdan, - deyəsən, kişinin əlində yoğun çomaq da vardı. - Buların boylarına bax, hərəkətlərinə bax, - çomağı yuxarı qaldırdı, - uşaqsız, uşaq qələtinizi eləyin...

Və onlar götürülüb ayaqlarına güc verdilər. Nəfəsləri kəsilənəcən qaçıb, nəhayət, tövşüyə-tövşüyə dayandılar. Üzlərindəki, sir-sifətlərindəki sevincin, şıltaqlığın, təbəssümün nuru gecənin aydınlığına qarışmışdı. Nəfəslərini dərib yenə əl-ələ tutdular və yanaşı addımladılar.

Arif birdən-birə dayanıb:

- Deyəsən, azmışıq, - dedi. - Gəl qayıdıb çomaqlı kişidən yolu xəbər alağ...

Qız onun qolunu dartdı:

- Yox, irəli gedək. Eyni səmtə gedib, dönmədən irəliləsək, gec-tez harasa çatırıq...

◆ Şairin arxivindən

Anar HƏBİBOĞLU

İKİ İNSAN, İKİ ÜRƏK ARASI

Yağış yağır tənbel-tənbel yay günü,
Sərinləyir ayrılığın havası.
Necə gəlim, bu yol yaman uzundu,
İki insan, iki ürək arası...

Heç olmasa səslə məni, çağır da...
Bəlkə ruhum bir quş oldu çağırısan.
Xəbərin yox, gözlərimdən hər gecə
Tənbel-tənbel yağış olub yağırısan.

Daha məni bir itirib gəzən yox,
Mən Allahın yaddan çıxan bəndəsi...
Qırx ildi ki, dilimi də udmuşam,
Ürəyimin ağrısını kim desin?

Başım üstə bulud kimi dayanma,
Sərinləyir ayrılığın havası.
Gör nə uzun məsafəymiş, İlahi,
İki insan, iki ürək arası...

QORXMA, SƏNİ SATMARAM

Qorxma, səni satmaram,
Məhəbbəti baha qız.
Ürəyimdə təkcə sən,
təkcə sənsən daha, qız.

Dərdim vardı, böləsən,
Nə çəkirəm biləsən.
Səni görüm öləsən,
Hər dəfə dönə-dönə
Yalvardım Allaha, qız.

Bir nəğməydim, oxundum.
Bəlkə, şirin yuxundum.
Saçlarına toxundum,
Onları da əlimlə
batırdım günaha, qız.

Ürəyimdə nə varsa,
Götür get hamısını.
Çırpıb sındırma ancaq
qəlbimin qapısını.
Qorxma, səni satmaram,
Məhəbbəti baha qız.
Gözlərini yum, yaşa,
Çıxmasam sabaha, qız.

ÖMÜR KEÇDİ, GÜN KEÇDİ

Saçlarımda dənə bax,
Bir baxmısan, yenə bax,
Qocalıram, mənə bax,
Çıxdı əlimdən həyat,
Qaldım quru yerdə mən.
"Ömür keçdi, gün keçdi,
Cavan olmam bir də mən."

Yolunu azdı ağlım
Araq ilə, nəşəylə.
Bir tale yazdı ağlım,
Ayılanda gördüm ki,
Yaman dayazdı ağlım.
Düşdüm yaman dərdə mən,
"Ömür keçdi, gün keçdi,
Cavan olmam bir də mən"

Ölüm haqdı, "salam" de,
Uydurub bir yalan de,
Bir tapdanmış yolam de,
Boğulmuşam min dəfə
"Arazda" mən, "Kürdə" mən,
"Ömür keçdi, gün keçdi,
Cavan olmam bir də mən"...

Qaçırdım, haqladılar,
Götürüb bağladılar,

Qəfəsdə saxladılar,
Burda, qəfəs içində
pişik də mən, şir də mən,
"Ömür keçdi, gün keçdi,
cavan olmam bir də mən."

Qəlbim "qocalar evi",
Tanrı inciyib, küsüb.
Nə qədər çağırıram,
Dinmir ki, susub, susub.
Mənim atam anama
bir məhəbbət uduzub.
Baxırsan, təmiz eşqdi,
ancaq hər tərəfdə mən...
"Ömür keçdi, gün keçdi,
Cavan olmam bir də mən"...

Ömür keçdi...
Sən yazıq neyləyəsən,
Yatdım bir ömürdə mən.
Gah şair, gah da "alkaş",
Batdım bir ömürdə mən.
Həyatımı şeirə
Satdım bir ömürdə mən.
Nə yaxşı ki, alanlar
Oxumurlar yazımı.
Bu çəkən Tanrı deyil,
Şeytan çəkir nazımı.
Özün bil, uca Tanrı,
Göydə Sənsən, yerdə mən,
"Ömür keçdi, gün keçdi,
Cavan olmam bir də mən"...

GÜLÜM, ÖMÜR YOLDAŞIM

Gülüm, ömür yoldaşım, çiynində daşdığın,
Mənim nazımı çəkən illəri ver, daşıyım.
Hər gün süfrəmi açan, o müqəddəs, o fağır,
Saçımı sıgallayan əlləri ver, daşıyım...

Axı, sənçün nə fərqi mənim necə bildiyim?
Bütöv bir ömür boyu baxıb seçə bildiyim,
Bir vaxt qaranlıq axşam, zülmət gecə bildiyim,
O ağaran, dən düşən telləri ver, daşıyım.

Gücüm çatan bir yükü götürə bilmədiyim,
Kövrək, könül bağçanda bitirə bilmədiyim,
Sənlə ilk görüşümə gətirə bilmədiyim,
Qəlbində tikan olan gülləri ver, daşıyım.

Mən indi yük altında dəvə kimi donqaram,
Yazağzı günəş altda əriyəcək son qaram.
Gəl, sən vecinə alma, dünyada yoxam, varam,
Sevgimizə baş əyən günləri ver, daşıyım.

20.09.2013

* * *

Səlim Babullaogluna

Qürbətdə sənin
təsəlli dolu sözlərin
yadıma düşdü qəfildən.
İlk baxışdan
Sərt görünən
üzünün cizgiləri
gəldi gözümlə qarşısına,
dost.
Zəng edib sənə
dərcləşmək istədim bir az.
Ancaq
telefon nömrəni
unutmuşam, Səlim.
Qanıma işləyib
unutqanlıq azarı,
unutmuşam, Səlim,
Hətta Vətənə aparan
bütün yolları...
soyuqdu qərib yerin
Ən isti odası da
ürəyim üşüyür, Səlim,
mənə yaman çətindi...
bir iş bacarmayan
əllərimdən
bir də "Rauf" adından
Zəhləm gedir indi...
Başımı götürüb
qaçmadığım bir yer
qalmadı, qardaş.
Uçmadığım bir rəya,
açmadığım
bir qapı
qalmadı, qardaş.
Doğma həyatımın,
doğma taleyimin də
mənə yad olduğunu
anladım bu qərib ölkədə,
anladım necə də
tənhayam mən.
Sənədlərimi yoxlayan

polislər
tənhalıgımın üstü
açılarda
dondular heyrətdən...
Heyif,
telefon nömrəni
unutmuşam, Səlim.
Səninlə danışsaydım,
toxtayardı ürəyim.
İntiqam Qasımzadəyə,
Vaqif Yusifliyə
salam de.
Fikrət Qocaya da,
Xəstə olsam da,
hələ sağam de...
Bir də,
Səlim,
yolun "Yaşıl bazara"
düşsə,
alverçi "Rauf"u görsən,
ona deyərsən
muğayat olsun
şairlərdən...
Məmləkətin xətrinə...

Xabarovsk

SEVDİYİN QADININ ADI

Xatirələri yandırmaq lazımdı
od vurub yandırmaq.
Sinəndən daş kimi
asılan xatirələri.
Söykənib ürəyinin
çat vermiş divarlarına
bir-birinə
qısılan xatirələri.
Sevdiyin qadının
adını unutmusansa,
unutmusansa
uzun barmaqlarının
titrəyən nəğməsini,
göz yaşlarında
boğulan, hıçqıran səsinə,
demək, sən xoşbəxtsən, dostum...
Kölgətək yaşayırsan
vağzalda, küçədə, tində.
Sən azad və hürsən
büsbütün günah içində.
Xatirələri yandırmaq lazımdı...
Taxta döşəməyə sərilmiş

ağappaq mələfə.
Yaman tanış gəlir sənə bu film,
Gözlərini yumsan da
Öpüşlərin dəyir hədəfə.
Sonra uzun barmaqların
titrəyən nəğməsi,
səsi, səsi, səsi...
İçində bir tonqal
alışır birdən-birə.
sevdiyin qadının
adını unutmusansa...
Bəs bu yanan nədi?
-Xatirə...

ÖMRÜMÜ

Biləm ki sən məni bağışlamısan,
Sənə həsr edəcəm qalan ömrümü.
Bir gün məzarına hönkürəcəyəm,
Bir qara buludtək dolan ömrümü.

Bəlkə, gizli-gizli ağladım, bəlkə,
Onunla əhd-peyman bağladım bəlkə,
Bu gedən qatarı saxladım bəlkə,
Bir milyon sirri var yalan ömrümün.

Bir günü, bir ayı, ili qalmasın,
Tikanı, çiçəyi, gülü qalmasın.
Elə yandıracam, külü qalmasın,
Xatırlayammasın balam ömrümü.

Quruyan bulağam, sönən ocağam,
Dərddəndir, dönübdür sinəm ocağa.
Gücüm də qalmayıb bağışlamağa,
"Ömrümü" əlimdən alan ömrümü...

Sən bilsəydin mənə necə çətindi,
Bir quş olub uçacaqdın yanıma.
Necə gücsüz, necə yazığam indi,
Qürbət bütöv daraşıbdı canıma.

Bir gün ömür soyunanda lüt-üryan,
Anlayırsan eybəcər, kifirdi.
Bu eybəcər, bu kifir həyatımın
harasını sevirdin?...

Buz bağlayıb təbəssümün üzündə,
Ürəyini gülə-gülə qırıblar.

Bir dövlətdə yaşayırsan özün də,
Yadlar onun xəritəsin cırıblar.

Sən bilsəydin mənə necə çətindi
Yad evində, yad ocaqda qızınmaq.
Niyə bizim alnımıza yazılıb
Tənə altda çörək pulu qazanmaq?!

DƏNİZ, BALIQ, QAĞAYI

Dəniz üstüaçıq yatıb bu gecə,
Üstündən sürüşüb duman - mələfə.
Uçur dimdiyində qağayılının
balıqlar ilk dəfə, sonuncu dəfə...

Balıqlar xoşbəxt də, qağayılar tox...
Ucalmaq şərəfdi can bahasına.
Bərəlməmiş göz kimi boylanıb baxır
Dəniz balığına, qağayısına...

Tor atma şipşirin xatirələrə,
Xoşbəxt balıqları ürkütmə, ürək.
Götürmə onları axır səfərə,
Uça bilmirsənsə qağayılartək...

Xabarovsk, 2013

“Azərbaycan” - 95

Paşa ƏLIOĞLU

*AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun direktor müavini*

“AZƏRBAYCAN” - KÖHNƏ DOST

“Azərbaycan” jurnalının tirajının on minlərlə hesablandığı dövrlərini də xatırlayıyıq, maliyyə vəziyyətinin çətinləşdiyi, tirajının aşağı düşdüyü vaxtlarını da. Bütün bu müddət ərzində bir mətləb dəyişməz qalmışdır: Ədəbiyyatımız necədirsə, jurnal da elədir, dərgi ədəbiyyatımızın, poeziyamızın, nəsrimizin, ədəbiyyatşünaslığımızın, ədəbi tənqidimizin ümumi mənzərəsini güzgü kimi əks etdirməyə həmişə nail olub. Bu məsələdə “Azərbaycan”ın digər ədəbi jurnal və qəzetlərimizlə müqayisədə imkanları daha üstün olmuşdur. “Azərbaycan” on illərdir ki, iri həcmli əsərləri, romanları oxuculara çatdırmaq imkanına malik olan yeganə ədəbi orqanımızdır. Son dövrlərdə ayrıca bir nömrəsini xalq yazıçısı Elçinin həqiqi mənada nəsrimizdə yeni söz olan “Baş” romanına həsr etməsini jurnalın cəsarətli və uğurlu addımı hesab edirəm. Şəxsən mən bu əsəri jurnalın həmin nömrəsində oxumuşam.

“Azərbaycan” illərdir ki, biz müəlliflərin imzasını ölkəmizdə və xaricdə geniş oxucu auditoriyasına tanıtmışdır. Buna görə biz ona

minnətdar olmalıyıq. Şəxsən mən 1980-ci ildən bu dərgidə çap olunuram. Bir əhvalatı danışmaq istəyirəm. 1983-cü ildə, erməni millətçiləri Qərbi Azərbaycan torpaqlarından həmvətənlərimizi sıxışdırıb çıxarmağa başladıkları dövrdə oralarda əlyazma və əski çap kitablarının olub-olmadığını öyrənmək məqsədi ilə öz təşəbbüsüm ilə ezamiyyətə getmişdim. O zaman Ədəbiyyat İnstitutunda işləyən tələbə dostum Arif Acalov isə həmin bölgələrin folklor materiallarını toplamaq üçün mənimlə səfərdə idi. (Əslində bu səfərdə mən ona qoşulmuşdum). Ermənilər yaşayan məntəqələrdən keçəndə çalışırdıq ki, azərbaycanlı olduğumuzu bildirməyək. Çünki Ermənistan adlanan respublikanın hər yerində antiazərbaycan şüarları, hədə-qorxular, “Rədd olsun türklər!” sözləri səslənməkdə idi. Biz Qərbi Azərbaycanın bir sıra bölgələrini kənd-kənd gəzib əsasən folklor materialı topladıq, qəbiristanlıqlardakı daşlar üzərində yazılmış bayatıları, şeir parçalarını köçürdük, aşıqlara qonaq olub onların əsərlərindən müəyyən qədər yazıya aldığımızı. Buralarda əlyazma və əski çap kitablarının sayı az idi, olanları da o qədər böyük maraq kəsb etmirdi. Yadımda qalan odur ki, bu gərgin, qorxulu günlərdə belə yerli azərbaycanlı əhali iradəsini, təmkinini, ləyaqətini qoruyub saxlamışdı, bizi də gülər üzlə qarşıladılar. Tanışlıq verdikdən sonra məlum oldu ki, Ağbabanın - Amasyanın ziyalıları məni 1980-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında çap edilən şeirlərimdən tanıyırlar. Onların evlərindəki kitab rəflərində jurnalın ayrı-ayrı nömrələri kitab kimi düzülmüşdü. Sevindim ki, bizi “Azərbaycan” jurnalı birləşdirir. Sonrakı illərdə xarici səfərlərimdə ziyalıların evlərindəki kitab rəflərində jurnalın nömrələrinin ən görkəmli yer tutduğunu görmüşəm.

“Azərbaycan” jurnalı çoxları kimi mənim də köhnə dostumdur, hər nömrəsini izləyirəm. Əvvəlcə şeirlərim, sonralar isə məqalələrim, xatirələrim dərginin səhifələrində işıq üzü görüb. Məni jurnala yaxınlaşdıran bir məqam da var. Atam - şair Əli Kərim Moskvada Maksim Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda təhsilini bitirdikdən sonra on iki il burada işləyib, şeir şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. (Ondan əvvəl bu vəzifədə jurnalın indiki Baş redaktoru İntiqam Qasımzadənin atası, həyatdan vaxtsız köçmüş şair, tərcüməçi Böyükağa Qasımzadə çalışmışdır). Jurnalın əməkdaşlarından mərhum İslam İbrahimovu da yaxşı tanıyırdım, qonşumuz idi.

Xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, ədəbiyyatımız necədirsə, “Azərbaycan” jurnalının materialları da elədir. Hansısa bir dəyərli yazının dərgiyə təqdim edilib çap edilməməsi hadisəsi, mən bildiyimə görə, olmayıb. Əksinə, baş redaktorun, redaksiya üzvlərinin ayrı-ayrı müəlliflərin jurnala yeni yazı verməmələrindən gileyləndiklərini görmüşəm.

Sovet dövrünün miflərindən biri də bu idi ki, bəzi yazarlarımız, şairlərimiz senzuranın, rejimin qadağalarına görə dəyərli əsərlərini çap etdirməyib sandıqda saxlayırdılar. (Baxmayaraq ki, sovet dövründə də bir sıra çox dəyərli ədəbi nümunələr, hətta senzuranın bəzi tələblərinə də tam cavab verməyən əsərlər belə çap edilmişdi). Müstəqillik dövrü bu mifi ortadan götürdü, məlum oldu ki,

sandıqlarda o qədər də çox şey yox imiş. Başqa məsələdir ki, vəziyyəti yaxşı bilən o dövrün müəllifləri yazılarını daxildəki senzuradan keçirdikdən sonra mətbuata təqdim edirdilər. Şair və yazarlar yaşadıkları dövrə münasibətlərini bildirərkən eyhamlardan, işarələrdən istifadə edirdilər. Yazıçı ilə anlayan oxucu arasında xüsusi anlaşma dili var idi. (Qeyd edək ki, orta əsrlər ədəbiyyatımızda da bir çox “təhlükəli” fikirlər rəmlər, alleqoriyalar dili ilə anladılırdı). Müstəqillik dövrü gəldi və bütün bu eyhamlara ehtiyac ortadan götürülürdü. (Bəlkə, belə demək lazımdır: eyhamların çoxuna ehtiyac ortadan götürüldü). Məncə, indi yazıçı və şair olaraq yazıb-yaratmaq əvvəlki dövrlərdən daha çətin olubdur. Nədən və necə istəyirsə yazmaq imkanı əldə edən müəllifin qarşısında duran çətinlikləri biz indi-indi anlamağa başlamışıq. Əvvəlki romantika yoxdur. Və əslində yaranmış indiki vəziyyətə görə taleyimizə minnətdar olmalıyıq. Bu günkü “Azərbaycan” jurnalının danılmaz bir təqdirəlayiq cəhəti var: Mövqeyindən asılı olmayaraq hər kəsin əsərlərini bu dərjədə çap etdirmək imkanı vardır. Yetər ki, əsər keyfiyyətli olsun. Jurnalın səhifələrində tarixə, ədəbiyyat tarixinə, teatrşünaslığa, sənətşünaslığa aid məqalələrə də, publisistik yazılara da rast gəlmək olar. Jurnalın bu təkrarsız simasının yaradılmasında, materiallara obyektiv, yalnız yüksək bədii zövq baxımından yanaşaraq onları təqdim edən, yeganə meyarı ideya və bədii xüsusiyyətlər olan, müəlliflərlə və oxucularla səmimi, təmənnəsiz münasibət qura bilmiş redaksiya kollektivinin - Baş redaktor İntiqam Qasımzadənin, baş redaktor müavini Südəbə Ağabalayevanın, Vaqif Yusifli və başqalarının xüsusi xidmətlərini qeyd etmək istədim. Bizim “Azərbaycan” jurnalına bu yüksək səviyyəni saxlamaqla yeni-yeni yaradıcılıq uğurları, redaksiya əməkdaşlarına sağlamlıq, uzun ömür arzulayıram.

*Süurlu həyatımın böyük bir hissəsi bu
jurnalla əlaqədə keçmişdir. O mənim üçün
mənəvi, bədii qida mənbələrindən biri
olmuşdur.*

Məmməd Arif

Qan TURALI

Yazıçı

Nəsillərin jurnalı

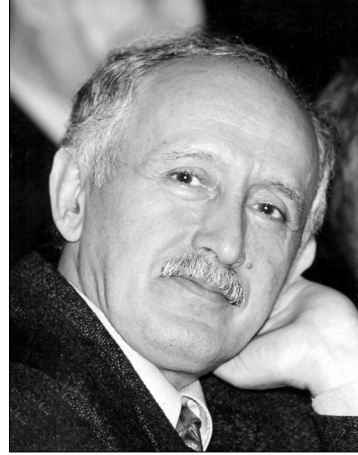
Bizim evdə “Azərbaycan” jurnalları vardı. Mən evdəki kitablarla bərabər, bu jurnalları da böyük həvəslə oxuyurdum. Lakin çox qəribəsi budur ki, çox yaxşı yaddaşım olmasına baxmayaraq, bu əsərlərin müəlliflərini xatırlamırdım. İllər keçəcəkdi, sonra ədəbi mühitin qaynar günləri başlayacaqdı və o əsərlərin müəlliflərini bir-bir tapacaqdım. Məsələn, Seyran Səxavətin “Sanatoriya” romanını. Seyran müəllimlə tanış oldandan sonra biləcəkdim bu romanı Seyran müəllimin yazdığını. Bir dəfə nəyinsə üstündən Azad Qaradərəliyə bir əhvalat danışacaqdım. Uşaq ikən “Azərbaycan” jurnalında oxuduğum bir hekayəni. Azad müəllim deyəcəkdi ki, mənim hekayəmdir. Adı “Sovxa” idi hekayənin. Bir sözlə, illər keçdikcə müəlliflərin adları və əsərləri mənim yaddaşımda qoşalaşacaqdı.

Bir romanın müəllifini isə əsla xatırlaya bilmirəm. Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan”ını oxuyur qəhrəman və daim bu haqda düşünür. O əsərin mənə də yaratdığı dərin mənəvi təəssürat illərdir ki, mənimlədir, hələ də yaddaşım onu hifz edir. Bu mənada uzunömürlü “Azərbaycan” jurnalı ilə bağlı da mənim öz uşaqlıq hekayəm, mənim üz xətlərim var. Hər bir yazığımızın, oxucumuzun da şəksiz ki, bu xətlələri vardır.

“Azərbaycan” jurnalının tarixi eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatının tarixidir. Mən çox təəssüf edirəm ki, jurnalın çap olunduğu 95 ili tarixi və estetik mənada təhlil edən monoqrafiyalar yazılmayıb. Halbuki ədəbiyyat tariximizin “Azərbaycan” jurnalının nəşrləri prizmasından öyrənilməsinə böyük ehtiyac var. Çünki “Azərbaycan” jurnalı tarixin amansız dövrlərini görüb, zamanın rüzgarları ilə bəzən sarsılıb, bəzən isə intibah tapıb. Bu jurnalda Azərbaycan ədəbiyyatının bütöv nəsilləri keçib. Bu mənada “Azərbaycan” jurnalının özünün ciddi tədqiqatə cəlb olunmasına böyük zərurət görürəm.

“Azərbaycan” jurnalı yalnız tarixin yadigarı deyil, o, həm də bu günün ədəbi prosesini əks etdirir. Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin “Azərbaycan” jurnalına ehtiyacı var. “Azərbaycan” jurnalı ən böyük tarixi olan ədəbi nəşrimizdir. Onu gələcək ədəbi nəsillərə də sanballı, elitər və səviyyəli formada ötürmək bizim vəzifəmizdir. Axı, “Azərbaycan” jurnalı elə Azərbaycan ədəbiyyatıdır.

... peşman deyiləm

Mən düz 42 ildir ki, burda - "Azərbaycan" jurnalındayam; 1976-cı ilin yanvarında ədəbi işçi kimi işə götürülmüşəm. İlk gündən yazıçılar mühiti ilə bağlı elə bir problemim olmayıb, şair ailəsində dünyaya göz açmışdım, qələm əhlinin çoxu uşaqlıqdan tanıyırdı məni. Üstəlik, 60-cı illərin ortalarından ara-sıra tənqidi məqalələr yazırdım və özünü öymək olmasın, elə ilk yazılarımdan ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edə bilmişdim. Bununla belə, jurnal işi mənimçün təzə idi; həyəcan hissi qarışıq bir məsuliyyətlə gəlib-gedirdim işə. O zaman mənə ilk ürək-dirək verən şair Qabil oldu, əlimi sıxıb təbrik elədi və dedi ki, "bura işə gəlməkdə yaxşı eləmişən, öz doğma evindir, Böyükağa müəllim də (atamı deyirdi) elə bu jurnalda işləyirdi. Bura ədəbi mühitin ən qaynar yeridir, ədəbiyyatda nə yaranır, burdan gəlib keçir. Ədəbiyyat adamı üçün burdan yaxşı iş yeri ola bilməz; işindən bərk yapış, gözün orda-burda olmasın". Qabilin bu sözləri necə həkk olundusa mənim beynimə, dəfələrlə partiya, dövlət işlərinə, perspektivli vəzifələrə dəvət olundumsa da, jurnaldan heç yerə getmədim. Düz də eləmişəm. Maraqlı insanlarla, görkəmli yazıçılarla işləmişəm burda; İsmayıl Şıxlı, Əkrəm Əylisli, Cabir Novruz, Yusif Səmədoğlu mənim Baş redaktorlarım olublar. Çox şey öyrənmişəm onlardan; əlbəttə, bir nəşir kimi də.

Mən həyatımı jurnala həsr etməyimə peşman deyiləm. Burda mən gözəl ziyalı insanlarla: yazıçılar, alimlər, başqa sənət adamları ilə ünsiyyətdə olmuşam, onların hörmətini qazana bilmişəm. Şübhəsiz, məndən narazılar da az olmayıb - bunlar yazılarını qaytardığımız müəlliflərdir əsasən. Nə etmək olar?! İşimizin xüsusiyyəti budur..!

Mən və mənim yoldaşlarım gördüyümüz işin məsuliyyətini hər zaman hiss edirik. Bilirik ki, mötəbər bir jurnalın varisləriyik, son dərəcə diqqətli və ədalətli olmalıyıq. Xüsusən istedadlara qarşı. Şəxsi münasibətlərdən yüksəkdə durmalıyıq. Kimliyindən asılı olmayaraq, hər bir müəllifin uğurlu yazısına öz uğurumuz kimi sevinməyi bacarmalıyıq. Bunu bacarmayanlar ədəbi-bədii jurnallardan, qəzetlərdən kənar durmalıdırlar.

Jurnalımız bu sayı ilə özünün 95 yaşına vida deyib 96 yaşına qədəm qoyur. Qədəmlərin hər zaman uğurlu olsun, bizim doğma "Azərbaycan"ımız.

İntiqam QASIMZADƏ

*"Azərbaycan" jurnalının Baş redaktoru,
Əməkdar incəsənət xadimi*

♦ P o e z i y a

NARINGÜL

MƏNƏ

Bir damla oxşarım yoxdur
Məndən gizlətdiyim mənə.
Uçmağa qanad taxıram
Gildən düzəltdiyim mənə.

Gözlərimdə dənizə çıx,
Yu dərini, təmizə çıx,
Məndən gözəl dayə də yox
Hər gün izlətdiyim mənə.

Saçlarımı günə sərdim,
Köksünə sığmadı dərdim,
Bir topa bulud göndərdim
Dağa bənzətdiyim mənə.

Köçürəm, candan köçürəm,
Qərib məkandan keçirəm,
Gedib qütbətdə düşürəm
Burda gözlətdiyim mənə.

ÇIXDIN MƏNİ ÖZÜNDƏN

Bu şəhər qupqurudur,
Gün boydan, dərd dizimdən.
Yuyub sıxdım canımı,
Asdım göyün üzündən.

Aya bax nə girdədir,
Nə yerdə, nə göydədir,
Saçlarım süpürgədir,
Toz süpürür izindən.

Küləklər əzizlədi,
Göz yaşım dənizlədi,
Xatirən də bizdədi,
Hara getdin gözümdən?

Bu qadın qəm kimidir,
Dağlarda çən kimidir,
Sovrulmuş dən kimidir,
Biri qaldı yüzündən.

Toplanandıq, cəm idik,
Çıxdın məni özündən.
Öpürəm sən əvəzi,
Ayrılığın üzündən.

KÖÇÜN MƏNDƏN

Necə deyim... tam deyiləm,
Daş deyiləm, dam deyiləm,
Mən sizlik adam deyiləm...
Keçin məndən, keçin məndən.

Yollarda azmış biriyəm,
Yorulub bezmiş biriyəm,
Əkin yeri, xış yeriyəm,
Ayrılığı biçin məndən.

Küləyəm, səhrayam, boşam,
Azad gəzən qurdam, quşam,
Çadır-çadır qurulmuşam,
Köçün məndən, köçün məndən.

Sonunda hər şey yalandı,
Talandı nə var, talandı,
Dünya boynuma dolandı,
Açın məndən, açın məndən...

MƏNİM ƏLLƏRİM ÖLSÜN...

Mənim sevgim kiçikdir,
Lap olsun toz dənəsi,
Qalxıb göyün üzünə
Göydən külək ələsin.

Atsam əlim qurusun,
Sussam dilim qurusun,
Mənim suyum bulanıb,
Axıb çayım durulsun.

Oyuncaq gəmi idi,
Suya düşdü həvəsim,
Bir qara bulud boğdu,
Daha gəlməz nəfəsim.

Əlimin əli yoxdu,
Sevgimi daşa vurdu.
Mənim əllərim ölsün,
Bu sevgini unudum.

Eh, sənin nə vecinə,
Açma dərdin sinəsin.
Mənim ömrüm dağılır,
Üzü təsbeh dənəsi...

ÖMRÜMÜZ

Pöhrə kimi budayıb tökdülər ömrümüzü,
Hansı payıza düşdü bizim yarpaq ömrümüz?
Bəlkə də xəritədir, bəlkə sərhəd xəttidir,
Neçə yerə bölündü bizim torpaq ömrümüz.

Gəlimli, gedimliydi, başı qarışıq idi,
Qarşısında hanası, ipi qarışıq idi,
Hər tərəf qaranlıqdı, tək dünya işıq idi,
Getməyə yeri yoxdu, oldu qonaq ömrümüz.

Bu da bir tale idi, bu da bir naxış idi,
Bir tərəfi bahardı, bir tərəfi qış idi,
Hərəsi bir tərəfə uçub gedən quş idi,
Sonunda bir yuvaya oldu ortaq ömrümüz.

İLAHİ

Duymadı dostlarım da, duymadı düşmənim də,
Ürək süfrə deyil ki, açıb tökəm, İlahi.
Mən səni görəmmirəm, bilmirəm hayandasan,
Mən də sənə kimiyəm, mən də təkəm, İlahi.

Göyünün tavanı yox, yağış damır çatrimdən,
Yonuram qələm kimi, qəm boylanır sətrimdən,
Göylərin qar xətri var, ayrılıb gedəmmirəm,
Bəlkə, bu buz çadırdan bir ev tikəm, İlahi.

Mənə xəritə göndər, bu yollarda azıram,
Sən verdiyin düz ömrü hər gün tərsə yozuram,
Üzrlü say, sən Allah, yenə alın yazıram,
Səninlə aramızda bir yol çəkəm, İlahi.

ADAMLAR

Bir topa buluddular,
Göyləri ovutdular,
Arxamca su atdılar,
Üz tutduğum adamlar.

Kiçilib xal oldular,
Susdular, lal oldular,
Hey qeylü-qal oldular
Ovutduğum adamlar.

Görən hara getdilər,
Hansı düzdə bitdilər,
Gözlərimdən itdilər
Unutduğum adamlar.

Əvvələ gəlmədilər,
Dərdimi bölmədilər,
Tam ola bilmədilər,
Qayıtdığım adamlar.

* * *

Əllərin də öldü bir may səhəri,
Sənin nə vecinə dünya kiçildi.
Sonuncu məktubdur mənim ürəyim...
Əllərin açmayan yaz çiçəyidir,
Çıxart əllərini qarın altından.
Qar da soyutmadı ürəyimizi.

Yenə günəş doğar bir may səhəri,
Gəzib axtararıq kəpənəkləri.
Yaddaşı olmaz ki kəpənəklərin...
Eh! Biz də düşərik bizdən uzağa,
Oxu uzaqlarda, oxuya bilsən
Sonuncu məktubdur mənim ürəyim...

* * *

Qadın da vətən kimidir...
Sevəni var,
Satanı var,

Atanı var,
Aldadıb baş qatanı var...

Qadın da vətən kimidir...
Əkəni var,
Biçəni var,
Köçəni var,
Tapdalayıb keçəni var.

Qadın da vətən kimidir...
Bir tərəfi ölümdür-itimdir,
Sahibi olmasa, yetimdir.

DARIXDIM

Ömrüm balıq ömrü, balıqçı ömrü,
Nə fərqi, ov ömrü, ya ovçu ömrü,
Tilova salmışam yalançı ömrü,
Atdım tilovumu gölə, darıxdım.

Görüşüb ayrılan yoldu adamlar,
Gözümdə saralıb-soldu adamlar,
Böyük bir tunelə doldu adamlar,
Düşdüm adam olan yerə, darıxdım.

Soyundum əynimdən zamanı atdım,
Olanımı atdım, qalanı atdım,
Gözlərimi yumdum, günü qapatdım,
Yolu belə tapdım, belə darıxdım.

Cəm idim, çıxıldım, yenə tək oldum,
Uçdum göy üzünə, çərpələng oldum,
Qırıldı qanadım göydə, ləng oldum,
Bütün ömrü verdim yelə, darıxdım.

SƏNƏ ŞEİR YAZIRAM

Üstü bağlı otaqda
Gözləyirəm gün çıxa.
Sənə şeir yazıram
Tavana baxa-baxa.

Məndən gözəl bilən yox
Darıxmağın yolunu.
Gəl birlikdə darıxaq,
Boynuma sal qolunu.

Bu sevgiyə uzağı
Bir şeir yazmaq olar.

Evimin mətbəxinə
Bir şeirlik yolum var.

Qapıda qonşu qadın
Sözü sözə calayır.
Sənə şeir yazıram,
Heyf, yarımçıq qalır...

Açıram pəncərəni,
Külək saçımı yayır.
Üz-gözümə toxunur,
Xoşbəxtlik pıçıldayır.

Sənə şeir yazıram,
Oxu görüm, necədir?
Mən özüm köhnəlirəm,
Arzularım dirçəlir.

ÖMRÜMƏ

Elə bağlanıbdır, kilidlənibdir,
Gündüz girə bilməz axşam ömrümə.
Şana barmaqlarım buz salxımıdır,
Əllərim isinməz bu şam ömrümə.

Hanı deyirdilər, sağ-salamatam,
Əl atsam, əlimə sağ tikəm gəlməz.
Məndə çiçək açmaz, zəmi cücərməz,
Göydən yerə enən daşam ömrümə.

Bir topa buludtək çıxıb qarşıma,
Gah suya çevrilir, gah göz yaşım,
Gedib çatammıram mənzil başına,
Qanadı qırılmış quşam ömrümə.

Ən gözəl məkandır nəfəs dərməyə,
Əcəb yol tapmışam gedib-gəlməyə,
Qapısı, bacası yox ki, döyməyə,
Elə pəncərədən düşəm ömrümə.

Xatirə NURGÜL

SONUNCU SAKİN

Sevə,
ayrıla,
unuda bilməməyin acısını yaşayıram bu an,
durub uzun-uzadı yollara baxmağın
təəssüfünü.

Pəncərədən qaranlığa əl etməyin,
səhər qatara əyləşib
nəyə və ya kiməsə görə
harasa getməyin
naməlumluğunu yaşayıram.

Bir şəhərin sonuncu sakini kimiyəm...
Yəni o qədər təklilik ki,
öz səsimi eşitməyin karlığını,
öz əllərimi görməyin korluğunu yaşayıram.

Yorğunluğumu yaşayıram bu an...

"QIŞ HAQQINDA MÜHAZİRƏ" SİLSİLƏSİNDƏN

Qar yağır ağır-ağır,
qar yağır fağır-fağır.

Sən yayı gözləyirsən...
Bir parça günəşə,
bir qucaq isti havaya
sığınırısan fikirlərimdə.
Elə mən də...

Gecəyə də yağır qar,
səhərə də,
şəhərə də,
ömrə də.

Bu qar
qara quldur kimi kəsib yolu,
saxlayıb zamanı.

Nə irəli gedə bilmək,
nə geri dönməyin mümkünsüzlüyünü
yaşadır qar.

və anladıq ki,
yaxşı deyil qar olmaq.
üzü üstə düşüb,
ayaq altda qaralmaq.
Yaxşı deyil,
heç deyil...

Qar yağır
ağır-ağır,
fağır-fağır.
Bir parça günəş,
bir qucaq isti hava,
bir ovuc uşaq əli haqda
nağıl danışiram sənə
evimizdəki sobanın işığında.

Heyrətlənmisən uşaq kimi...

ÇIXIB GETMƏKDİ AYRILIQ

"Bir az öncə" kəlməsinin
"bir vaxtlar" anlamına
çevrilməsidir ayrılıq,
uzaqlığın ölçülməsidir.

"Yaddaşında kimsə var"
düşünməkdə ayrılıq,
fəsillərin olmadığı məkanda yaşamaqdı,
üşüməkdə.
"O"nun da hardasa üşüdüyünü
düşünməkdə.

Hamının çıxıb getməsidir ayrılıq...
havaların,
adamların,
yolların,
saatların,

mənim -
çıxıb getməyimizdi ayrılıq.

Bizim tərk etdiyimiz yerdə
sənin qalmağındı ayrılıq.
Bizsiz qocalmağındı...

TƏKRARLAR

Sonra güllələyib köynəkləri
qadınlara güləcəklər.

Daha sonra toplayıb qadınları
qara-qara çadırlar quracaqlar,
qorxulu nağıllar uyduracaqlar.

Daha sonra da
qaragöz yavrular doğulacaq
qara çadırlarda
qurulan arzular da.

Lap sonra
ölənlər yuxuya dönəcək,
ölməyənlər qorxulu həyat işartılarına.

Amma alan olmayacaq
qara çadırların intiqamını...

QARĞALAR YUVASIZ QALDI

Savaş aldı dünyanı...
Yolub saçlarını küləyə verdi
yetim qalan analar.
İndi necə baxasan
oyuncaqları güllələnən körpələrin üzünə...

"Dözün" dedi dağlar -
çəkilib ağlamağa
evimiz də yox artıq.

Meşəsiz ağac kimidi indi dünya.
Qırılıb tökülmüş budaqları
ocaq olacaq nə vaxtsa
savaşın bitəcəyi yerdən
başlayacaq həyata...

Elə kədərliyəm ki, ata,
bayaq dağıdılan evimizin damında
yaşayan qarğalar da
yuvasız qaldı.

İNSAN XATİRƏLƏRİ İLƏ BÜTÖVDÜ

Uzaqlarda qaldı
divarlara adımı yazdığım günlər.
Həyat bəzən elə qəddar olur ki...

Unutduğum anları gündəliklərdən oxumağın
qəribə hissini yaşayıram indi.
İnsan xatirələriylə bütövdü,
xatırlaya bildiyi qədər bütöv...

Adımı yazdığım divar kağızımızın
rəngini unutmuşam, ana.
Bəlkə sən xatırlayasan,
yenə ümid verəsən bəlkə
"Unutmaq ən yaxşı dərmandır" deyə.

Baxıram gündəliyə...
unutmamaq üçün nə yazım,
kimi yazım:

*"02 may 2017 -
hərfləri tanımur hələ
divarları yazan balaca qızım"*

ÇIXIŞ YOLU

Çıxıb getmək də olar
çantanı,
yaylığını,
çətirini,
səhər yeyə bilmədiyin buterbrodu,
diş fırçası,
gözlərini,
əllərini,
ayaqlarını,
səsini,
gülüşünü,
baxışını,
yerişini də götürüb
qapını son dəfə örtmək,
özünü ötürmək
və çıxıb getmək
uzaqlara,
unudulmaqlara.
Sənin tanıdığın,
amma hələ səni tanımayan ayrılıqlara...

◆ Y e n i t ə r c ü m ə l ə r

Radek KNAPP

(Avstriya)

Cənab Trombka və iblis

◆ Hekayə

Müasir Avstriya yazıçısı Radek Knapp 1964-cü ildə Polşada anadan olub, 1976-cı ildə anası ilə Avstriyaya köçüb, Vyana universitetinin fəlsəfə fakültəsini bitirib. 1994-cü ildə çapdan çıxmış "Franio" hekayələr kitabı müəllifinə böyük uğur qazandırır. Onun "Portağallı ördək", "Cənab Kukun məsləhətləri", "Kağız pələng" romanları dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunub.

Cənab Trombka ömrü boyu qadınların vurğunu olmuşdu. Cavanlıqda Cvaqon bələdçisi işləmişdi. İkinci dərəcəli vaqondakı bir frölayn ona göz-qaş eləsəydi, qatarın səfərə hazırlanmasını on beş dəqiqə gecikdirə bilərdi.

Polşa dəmiryolçularının uniforması ona elə yaraşırdı ki, qatar tərpənməmişdən əvvəl son dəfə kupenin pəncərəsindən bayıra baxanlar onu gəmi kapitanına oxşadırdılar. Bu uniformada nəzərə çarpmayan birçə şey vardı ki, o da iplə boynundan asdığı fit idi, onunla qatarların yola düşməsinə işarə verirdi. Ancaq qadınlar arasında böyük uğur qazandığına görə Trombka məhz bu fitə borclu idi. Səhər tezdən, yerindən durmamış məşhur melodiyları bu fitlə məşq edir, öyrənirdi. Hətta "Yarasa"nın çətin bir yerini əzbər öyrənmişdi. Həmin yerini ki, yaşı iyirmi beşdən az olan qadınları əvvəlcə düşündürür, sonra da narahat etməyə başlayırdı.

Cənab Trombka hər hansı bir frölaynın xoşuna gəlmək üçün riskə getməkdən də çəkinmir, heç kəsə bacarmadığını eləyirdi. Hətta, az qala, buna görə bir dəfə çox sevdiyi işini də itirmişdi. O vaxt Varşavadakı böyük Mərkəzi vağzalda işləyirdi və mənasız bir şeyin üstündə vağzal rəisi ilə mübahisəyə girişdiyi üçün az qalmışdı işdən qovulsun.

Vağzal rəisi Novak - Trombkanın müdirinin adı belə idi - iki şeyin dəlisi idi: araş şüşəsinin və bir də Maks adlı cins itin. Novak itini o qədər sevirdi ki, özünə bişirdiyindən ona da verirdi. Əgər nahara toyuq şorbası olurdusa, ikisi də ondan yeyirdi. Ərişte hazırlanırdısa, deməli, ikisinə də bundan pay düşürdü. İt öz payını stolun altında həzm-rəbədən keçirəndə Novak da yavaş-yavaş çəngəllə boşqabındakı yeməyi qarışdırır, hərdən də Maksı tumarlayırdı.

Hansı səbəbdənsə Maksın vağzal idarəsində işləyən frölaynlarla arası yox idi, itlərə xas olmayan tərzdə onları qorxudurdu. Qızlardan hansısa ayaqyoluda oturanda, Maks asta-asta ora sürünür, dal ayaqları üstə qalxaraq burnunu arxa divardakı balaca pəncərəyə sürtürdü. Heç nədən xəbərsiz frölayn təbii ehtiyacını ödəyərkən ona doyunca tamaşa eləyən it qəflətən elə ulayırdı ki, səsi bütün vağzalda eşidilirdi. Zavallı frölaynın ürəyi ayağının altına düşürdü. Tələsdiyindən düyməni də tapa bilmir, elə oturduğu kimi də bayıra qaçırdı. Bütün sənişinlərin gözü qabağında perronla qaçıb idarəyə girir və ətəyini düymələmədiyi bir yana qalsın, başmağının sağ tayını yolda itirdiyini görəndə şoka düşürdü. Maks da, heç nə olmamış kimi, sakitcə evə gedirdi. Novak xörək bişirib onu gözləyirdi.

Axırda frölaynlar Trombkadan kömək istədilər. Vağzal rəisinin itindən elə qorxurdular ki, hətta ona tapança da alıb vermək istədilər, ancaq Trombka ürəyiyumşaq adam idi və dedi ki, özü nəse fikirləşər.

Bir axşam Maks növəti "hücum"undan sonra evə tərəf yorğalayanda, Trombka onun qarşısına çıxdı. Əlindəki kolbasa ilə iti şirnikdirib yük vaqonlarından birinə saldı. Maks işin nə yerdə olduğunu başa düşəndə artıq gec idi; Trombka qapını bağlayıb, cəftəsini vurmuşdu. Sonra da həmin vaqonu yarım saat sonra Berlində yola düşməli olan qatara bağladı. Beləliklə, Maks duzlu kələmlə dolu vaqonda bir gün, bir gecə bütün Polşadan, eləcə də Almaniyanın yarısından keçib ulaya-ulaya Berlində yol aldı.

Vağzal rəisi Novak düz bir həftə günahkar axtardı, ancaq heç kəs Trombkanı satmadı. Rəis axırda başa düşdü ki, Maksın üzünü bir daha görə bilməyəcək və ümitsizliyə qapılıraq içkinin də daşını atdı. Bu hadisə ona elə pis təsir elədi ki, yarım ildən sonra Lublindən olan bir bələdçi qadınla evləndi.

Ondan fərqli olaraq, Maksın kefi kök idi. Sağ-salamat Berlində çatmışdı. Oranın vağzal rəisi onu özünə götürdü və it əvvəlki tərzdə yaşamağına davam etdi. Bəlkə də, fərq bircə onda idi ki, indi idarədə işləyən alman frölaynlarını qorxudurdu. Ancaq ondan çox da incimirdilər, çünki belə cins it, həmişə olduğu kimi, yenə də almanların zəif yeri idi...

Yuxuda olduğu vaxt nəzərə alınmasa, heç bir kişi cənab Trombka kimi qadınlara valeh olmağı bacarmazdı və o, həmişə kiminsə qəlbini fəth eləməyi planlaşdırsa da, həmişə arzusuna çatsa da, qərribə idi ki, heç vaxt evlənməyi düşünmürdü. Tanış olduğu qadından doyanda, sevgilisi üçün bir ayrılıq mahnısı çalır, çaşbaş qalmış qızın yanağından öpür və aradan çıxırdı.

Məlum məsələ idi ki, frölaynların bəziləri inadkar idi, onun fitinə, fit sahibinin dediklərinə fikir vermirdilər. Belə hallarda Trombkanın iş yerini təcili dəyişdirməkdən başqa çarəsi qalmırdı. Bu minvalla iyirmi beş yaşına çatanda bütün ölkəni dolaşmış oldu. Polşa bəs eləməyəndə beynəlxalq dəmir yolu xətlərinə keçdi. Almaniyanı, Avstriyanı gəzdirdi, tez-tez Praqada gecələdi, hətta fransızca bir kəlmə bilməsə də, kiminsə qəlbini fəth eləmək üçün uzaq Parisə gedib çıxdı.

Bunlara baxmayaraq, Polşanın əyalətlərində işləmək ona daha çox xoş gəlirdi, çünki bütün dünya elektrik sisteminə keçsə də, oralarda paravozlar, xoşbəxtlikdən, hələ də kömürlə işləyirdi.

Əlbəttə, onu da nəzərə almaq lazım idi ki, hərdən qazanda yanacaq qurtarırdı və belə olan halda qatar meşənin ortasında qalırdı. Trombka da bu cür hadisələrdən yararlanırdı. Qurşağacan soyunub, əlində balta, paravozdan düşən birinci özü olurdu. Ancaq meşənin dərinliklərinə - ən yaxşı ağacların olduğu yerlərə getmək əvəzinə, nə üçünsə ikinci dərəcəli vaqonların yaxınlığında işə başlayırdı. Tətilə gedən gənc qızlar, adətən, bu

vaqonlarda olurdular. Onlar aşağı salınmış pəncərələrdən maraqla Polşa Dəmir Yolları İdarəsi adından yaxındakı balaca tozağaclarını doğrayan bələdçiye baxır, bir-birini dümsükləyərək ona işarə edirdilər.

- Ona baxın, lap buğa kimidir! - deyirdilər. - Nə möhkəm beli var! Tonqalının başı göylərə çatır!

Polşanın hər əyalətində məhəbbət dilinin öz jarqonları var və onları da hamı başa düşür. Ancaq eşitdiyi sözlər Trombkanın canına sarı yağ kimi yayılır, daha da qızıdır, ikinci tozağacının üstünə cumurdu. Qızlar da ona baxıb heyretə gəlirdilər, çünki hər şey bir yana, Trombka Polşa dəmir yollarının ən arıq bələdçisi idi...

– 2 –

Trombka otuz yaşına çatanda uniformasından və bir də əmanət kitabçasındakı iki min zlotdan başqa bir üstünlüyü də vardı ki, o da on səkkiz yaşındakı oğlan kimi görünməsi idi. Elə həmin dövrdə də onu Anin adlı balaca bir stansiya rəis göndərdilər. Anində bir neçə ərzaq mağazası, adı köhnədən qalmış “Üç it” meyhanası, yüz nəfərlik kilsə və bir məktəb vardı. Trombkanın işləyəcəyi stansiya qəsəbənin kənarındakı təpəlikdə idi. Yaxınlıqda balaca çay axırdı, bir kilometr uzaqda isə ensiz talalarla Ratibora qədər uzanan meşə başlayırdı. Trombkaya verilən balaca mənzil həm də onun idarəsi idi. Bircə işçisi vardı ki, o da çoxdan burada yoldəyişən vəzifəsində işləyən Koralik idi. O, indiyə kimi buradakı bütün işləri tək görmüşdü. Həmin bütün işlər də ondan ibarət idi ki, bayıra çıxıb, Krakov sürət qatarı buradan keçənə kimi yaşıl işığı əlində tutub saxlasın. Qatar da üç gündən bir Anindən keçirdi.

Əlbəttə, bu işi Koralik tək də görə bilərdi, ancaq zamanə dəyişmişdi və baş İdarə də qərara almışdı ki, Polşadakı bütün vağzalların öz rəisi olmalıdır.

Trombka gəldiyi gündən Koraliklə növbələşərək Krakov sürət qatarı güllə kimi keçib gedənə kimi perronda dayanırdı. Onun işi yalnız bundan ibarət idi, vəssalam...

Ancaq kimin üçünsə sakit, mürgülü yol qovşağı hesab olunan bir yer başqası üçün həyatını yüz səksən dərəcə dəyişən bir məkana çevrilə bilərdi. Trombkada da belə oldu. Müəllimə Malinka barədə eşidəndən sonra taleyi dəyişdi.

Malinka Aninə bir il əvvəl gəlmişdi, məktəbdə biologiya dərsi deyirdi. Ancaq hansı səbəbdənsə Anində hamı bu dərsin adına anatomiya deyirdi. Onun harada doğulduğunu bilən yox idi. Özü deyirdi ki, Varşavadan gəlir. Ancaq istəsə, deyə bilərdi ki, heç yerdən gəlməyib, çünki Anin kimi yerdə insanların içki düşkününe, ateistlərə çevrildiyi böyük şəhərləri yaxşı tanıyırdılar.

Malinka məktəbdə yaşayırdı. Birinci mərtəbədəki mənzili böyük idi və yaxşı da təchiz olunmuşdu. O, elə ilk gündən sübut elədi ki, doğrudan da, Varşavadan gəlir. Gözəl mebelə, Anində əllə toxunulan süfrələrə maraq göstərmədi. Heç dolab da istəmədi. Otaqda bircə rəf vardı ki, oraya da kitablarını yığmışdı. Şəxsi əşyalarını isə ağzı qıfıllı balaca bir qutuda saxlayırdı. Ancaq qutu o qədər balaca idi ki, ora iki köynək güclə yerləşərdi. Onun şəxsi əşyalarının nə qədər olduğunu kim bilərdi? Bəlkə, varşavalıların, ümumiyyətlə, şəxsi əşyaları olmurdu?

İyirmi beş yaşına çatmış olsa da, oğlan dostu yox idi. Nə kinoya gedir, nə də kiminləsə məktublaşırdı. Heç vaxt gələcəkdən danışmır və özünü də həyatdan zövq almayan adam kimi aparırdı.

Buraya gələndən bir neçə ay sonra başına qərribə işlər gəlməyə başladı. Bir səhər hamamda çimərkən boru deşildi, qaz fışılı ilə içəri dolmağa başladı. Özünü itirən Malinka birtəhər geri çevrilib köməyə adam çağırırdı. Həmin gün üçüncü mərtəbədə yaşayan məktəb direktoru Miodek təsadüfən evdə olmasaydı, qız yəqin boğulacaqdı.

Heç bir ay keçməmiş ikinci bədbəxt hadisə baş verdi. Kimsə onun çantasındakı zişansız vitamin həblərini qorxulu yuxu dərmanı ilə dəyişmişdi. Son anda xəbər tutmasaydı, indi harada olduğu bilinməzdi.

Camaat bu işlərə təəccüblənməyə başlayanda özü boynuna aldı ki, kimsə onun qəsdinə durub. Bu adam neçə illərdir ki, onu izləyir. Az qala, bir dəfə Malinkanı Varşavada az qala öldürəcəkmış. Onun əlindən Aninə köçüb. Ancaq həmin adam buraya da gəlib çıxıb, çünki Malinka haqqında hər şeyi bilir.

Bədbəxt hadisələrin sayı artdıqca, ondan şübhələnməyə başladılar. Necə ola bilərdi ki, həmin adamı indiyəcən Anində görənlər olmamışdı? Axı, belə balaca yerdə yad adam o dəqiqə nəzərə çarpır, ya da nəsə bir iz buraxır, ifşa olunur... Onu yalnız Malinkanın təsvirləri ilə tanımaq olardı.

Ancaq bu təsvirlərin özü də dəqiq deyildi, biri o birinə uyğun gəlmirdi. Gah deyirdi, qarasaç kişidir, gah deyirdi, səfilin biridir, gah da deyirdi ki, vətəninə qayıdan əsgərdir. Şübhələr artdı və axırda şayiələr gəzməyə başladı ki, Malinka həqiqəti gizlətmək üçün bu müəmmalı adamı özündən uydurub. Həqiqət isə bundan ibarət idi: həyatdan bezdiyi üçün Aninə gəlmişdi ki, burada özünü öldürsün.

Bütün bunlarla bərabər, Anində ona inanan, hətta yazığı gələnlər də vardı, ancaq çox adam ondan qaçırdı. Malinkanın özünün bu barədə nə düşündüyünü isə bilən yox idi, çünki o haqda heç vaxt danışmırdı.

Cənab Trombka Malinkanı Aninə gələndən bir ay sonra görə bildi; təsadüfən küçədə rastlaşdı. Adətən, işdən sonra Koraliklə "Üç it"də pivə içirdilər və elə indi də ora gedirdilər. Malinka, əlində bazarlıq zənbili, qarşılmasına çıxdı, yanlarından keçib bir-iki metr irəlidəki mağazanın vitrini önündə dayandı. Trombka onun arxasınca baxıb Koraliki dümsüklədi:

-Bu, kimdir belə?

-Özünü öldürmək istəyən müəllimədir, - Koralik geri dönmədən pıçıldadı.

Trombka dayandı, qızı başdan-ayağa süzüb dedi:

-Heç eləsinə oxşamır. Koralik, sən bir onun cins şalvarına bax! Belə dar cins geyinən heç vaxt özünə qəsd eləyə bilməz. Bir ona bax...

Koralik tərəddüdlə geri döndü, Malinkaya baxa-baxa başını tərpətdi:

-Bəlkə də, sən deyəndir. Ancaq əmək geyinən qızlar daha çox xoşuma gəlir.

-Ah, siz yoldəyişənləri yaxşı tanıyıram, - Trombka gülümsədi, - sizin təsəvvürünüzdə qadınlar yalnız əmək geyməlidir. - Sonra da Koralikə baxdı: - Sən niyə pıçıltı ilə danışırısan?

Qoca yoldəyişən qulaqlarının ucuna kimi qızardı, Trombka yenə Malinkaya tərəf baxdı:

-O dəqiqə bilinir ki, bu qadının qəlbində kişi üçün yer var, sadəcə olaraq, bu balaca qəsəbədə oraya yol tapan yoxdur.

Koralik bir də dönüb qıza baxmağa macal tapmadı, Trombka tez fitini çıxarıb dodağına yaxınlaşdırdı, bir macar rapsodiyası səsləndi. Trombka bu melodiyanı hər təsadüfə qarşı səhərlər məşq eləmişdi, gözəl də çalırdı. Onca saniyədən sonra fiti ehtiyatla cibinə qoydu.

-Gözəl melodiya, - Koralik onu təriflədi, - təşəkkürlər.

Trombka bu hərəkətinin qıza xoş gəlib-gəlmədiyini öyrənmək üçün sına-yıcı nəzərlərlə ona tərəf baxdı. Ancaq Malinka ya kar idi, ya da Trombkaya

istədiyi sevinci bəxş etmək istəmədi. Trombkanın çaldığı melodiya fikrini vermək əvəzinə, diqqətlə vitrinə baxırdı, sanki orda çox maraqlı nəşə tapmışdı.

-Bu qız çox gözəldir, - Trombka başını yırğaladı, - kaş indi geri çevrilib qaş-göz eləyəydi, Koralik! Ancaq biz iyirminci əsrdə yaşayırıq, ona görə də hər şeydən ötrü geri dönüb baxmırlar. Bu qıza on at da qoşsan, başını geri döndərə bilməz, halbuki, belə gözəl musiqini kimin çaldığını bilmək üçün ürəyi gedir.

Sanki onun dediklərini təsdiqləmək üçün Malinka yerindən tərpəndi, küçənin o biri tərəfinə keçdi. Trombkanı bircə baxışla da sevindirmədi. Qız tını burulub gözəndən itincəyə qədər kişilər onun arxasınca baxdılar.

-Xoşbəxtlikdən, mən on doqquzuncu əsrdə dünyaya gəlmişəm, - Koralik dilləndi, - Geri dönüb baxsaydı, mənə də pis olmazdı...

-Burda nə var ki, - Trombka barıt kimi partladı, - görmürsən, tələsirdi?! Küçədə tinlər çoxdur, kimsə geri çevrilmədən onların birinə dönə bilər... Düz demirəm?

Koralik başını qaşdı:

-Tez ol gedək, əgər "Üç it" in yaxşı stolları tutulmuş olsa, deməli, günahkar sən sən...

- 3 -

Yaz gəldi. Meşədən qalxan qatran iyi Anini bürümüşdü. Hətta heç kəsini olmadığı gözləmə zalı da bu qoxu ilə dolmuşdu. Gecələr pəncərələri də açıq qoymaq olurdu. Elə bil yayın istisi idi, ancaq bürkü deyildi. Cənab Trombka vaxtının çoxunu stansiyada keçirirdi. Darıxdığı üçün yaxın ətrafda gəzişir, xəyala dalırdı. Ən çox da Malinka barədə düşündü. Məmnuniyyətlə onunla söhbət edərdi, ancaq buna necə başlayacağını bilmirdi. Bu vaxta qədər qızla çox rastlaşmışdı. Hətta bir dəfə delikates mağazasında onun arxasında növbəyə də durmuşdu, ancaq bir şey çıxmamışdı. Qız, ümumiyyətlə, ona fikir vermirdi. Nə qədər istəsə, fitini cikkildədə bilərdi. Nə onun özünü, nə də fitini vecinə alırdı. Kim bilir, bəlkə, doğrudan da, kar idi?!

Nəhayət, bir təsadüf Trombkanı çoxdankı arzusuna çatdırdı; həsrətində olduğu görüş baş tutdu. Düzdür, istədiyi kimi olmadı, ancaq, hər halda, alındı.

Hadisə bir aprel səhəri baş verdi. Cənab Trombka yenidən səhər yeməyinə oturmuşdu ki, qəflətən kiminsə köməyə çağıran harayını eşitdi. Pəncərədən baxanda gördü ki, kimsə çaya düşüb, özü də üzə bilmir. O, suda əl-qol atır və bununla vəziyyətini bir az da çətinləşdirir, sahilə yaxınlaşmaq əvəzinə ortaya - dərin yerə tərəf gedirdi.

Trombka çox fikirləşmədən bayıra cumdu. Yaşadığı yerdən çaya iki yüz metr olardı və onun sahilə belə tez çatdığı heç vaxt olmamışdı. Boğulan adamı tanıya bilmədi, ancaq o dəqiqə gördü ki, paltarlıdır. Trombka bir göz qırıpımında boğulan adama qədər olan məsafəni hesabladı və özü də paltarlı suya atıldı. Trombka özünü yetirəndə, artıq həmin adamın gücü tükənmişdi, yoxsa onu çəkib çıxarmaq çətin olacaqdı. Bütün gücünü toplayıb adamı sudan bir-iki metr kənara dartdı və onu ehtiyatla arxası üstə çevirəndə mat qaldı: qarşısında uzanan Malinka idi!

Qız nəfəs alsın da, gözləri yumulu idi. Trombka tez onun nəbzini yoxladı. Nəbz yavaş vursa da, ahəngdar idi. Ancaq huşu özündə deyildi. "Bədbəxt hadisələrin qurbanlarını ilk növbədə danışdırmaq lazımdır!" - deyənə nə vaxtsa "Təcili yardım" kurslarına getmiş Trombka öz-özünə mızıldadı. Qıza baxdı və

bu arada nə deyəcəyini fikirləşdi. "Fərq etmərə, həmişə olduğu kimi, yenə də məni eşitməyəcək", - deyər ürəyindən keçirən Trombka bir az yüngülləşdi.

-Səhər yeməyindəydım, - o, sözə başladı, ancaq səsinde inamsızlıq duyulurdu. - Birdən sizin səsinizi eşitdim... Yeni kiminsə köməyə çağırıldığını eşitdim... Yeri gəlmişkən, köməyə çağıranda səsiniz kişi səsinə oxşayırdı... - Trombka ehtiyatla qıza tərəf baxdı, Malinkada tərpəniş hiss olunmurdu. - Bir həftə əvvəl sizi küçədə gördüm. Ətək geymişdiniz, halbuki, çox vaxt şalvarda olursunuz. Bu günkü kimi... Şəxsən mənə elə gəlir ki, qadınlar şalvar geysə, daha yaxşı olar. Varşavada bir dostum vardı, həmişə deyərdi ki, ətək geyən qadınlardan uzaq gəz, onlar nəyisə gizlətməyə çalışırlar. Qız cins geyirsə, deməli, hər şeyi üzdedir. Ətək tələdir. Ağılı başına gələndə görürsən ki, özünü böyük bir bəlaya salmışan. - Trombka bir neçə dəfə başını yırğaladı, huşunu itirmiş Malinkaya söylədiyi monoloq öz xatirələrini oyatdı. - Dostumun adı Koşka idi. Məndən çox böyük idi, təqaüdə hazırlayırdı. Düzünü desəm, niyəsə qadınlardan xoşu gəlmirdi. Özü də çox içirdi. Onda şef vağzalda qorxunc bir it saxlayırdı. Həmin it bir gün Koşkanın ordenini yemişdi. Hə, hə, uniformasından qoparıb yemişdi. Koşka onu dəmir yolundakı iyirmi illik xidmətinə görə almışdı və həmişə də döşündə gəzdirdi. Orden yoxa çıxandan sonra ərizə yazdı ki, təzəsini versinlər. Ancaq Koşkanı ələ salıb güldülər, o da içki düşkünü oldu... - Trombka əyilib Malinkaya baxdı: - Siz də muzeydəki şəkildə gördüyüm su pərisinə oxşayırsınız. Ancaq onun əynində cins yox idi...

Bu anda Malinka tərpəndi. Deyəsən, huşu yavaş-yavaş özünə qayıdırdı. Bir az keçəndən sonra gözlərini də açdı. Trombka bu əlamətləri narahatlıqla qarşıladı:

-Salam, necəsiniz? - deyər kəkələdi.

Malinka key nəzərlərlə ətrafa baxdı:

-Mən hardayam? Siz kimsiniz? - onun səsi xırıldayırdı.

-Boqumil Trombka, vağzal rəisi...

Malinka gözlərini xilaskarına zillədi. Trombkaya elə gəldi ki, sözləri qıza bir az təsir edib.

-Ürəyim bulanmağa başlayır, - deyər qız azacıq yanı üstə çevrildi. Dodaqlarının yan tərəfindən bir-iki damcı yaşıl rəngli maye süzüldü. Prağanın armud likörü rəngində idi.

Trombka ədəb xatirinə baxışlarını stansiyaya tərəf çevirdi. Malinka təzədən arxası üstə uzandı, başını qaldırıb dirsəkləndi. Sifətinin rəngi yavaş-yavaş qayıdırdı.

-Özünü də yaxşı hiss edirsiniz?

-Təşəkkür edirəm... Deyəsən, elədir...

Qız yan-yörəsinə boylandı:

-Çox huşsuz qaldım?

-Bəlkə də, üç-dörd dəqiqə...

-Deməli, üç-dörd dəqiqə...

Trombka başını qaşdı:

-Ola bilsin, soruşmaq yerinə düşmür... ancaq... necə oldu ki, çaya düşdünüz? Özü də paltarda?

-Bilmirəm necə oldu... Ancaq öz-özümə düşmədim... itələdilər...

-İtələdilər? - Trombka gülümsədi. - Kim itələdi?

-Gəzməyə çıxmışdım... - Qız xatırlamağa başladı. - Gəzə-gəzə gəlib çaya çıxdım. Hava gözəl idi, heç kəs də görünmürdü. Fikirləşdim ki, sahilə bir az otursam yaxşıdır. Birdən hiss etdim ki, kimsə arxamda dayanıb. Geri dönmək istədim, ancaq gec idi. İki qüvvətli əl məni qaldırıb suya tulladı.

-Yəqin, div olub...

-Çalışdım ki, batmayım. Ancaq üzə bilmirəm, ona görə də qorxdum, köməyə çağırıdım. Siz olmasaydınız, bəlkə də, boğulmuşdum...

-Bəs onu görmədiniz? - Trombka soruşdu.

-Necə? Çalışırdım ki, batmayım, gözümə heç nə görünmürdü.

Trombka bir qədər fikrə getdi, sonra dedi:

-Şəhərdə sizin haqqınızda çoxlu şayiələr gəzir.

Malinka qəflətən acı-acı güldü:

-Deyirlər ki, mən özümü öldürmək istəyirəm? Hamısını özümdən uydururam?

Trombka başını tərpətdi, Malinka bir az bundan əvvəl, az qala, boğulduğu çaya baxdı:

-Siz də bu deyilənlərə inanırsınız? - deyə ani fasilədən sonra soruşdu.

-Xeyr! Əvvəllər inanırdım, indi isə yox... - Trombkanın özü də bu açıq etirafına təəccübləndi.

Malinka onun üzünə baxdı:

-Niyə birdən-birə inanmadınız?

-Bilmirəm... - Trombka, doğrudan da, bilmirdi, ancaq elə bil kimsə qulağına pıçıldayırdı ki, qız düz deyir.

-Sizi itələyən ya dəlidir, ya da qatil. Kimdənsə şübhələnirsiniz?

Malinka gülümsədi:

-Dəqiq bilirsə, şübhələnmək nəyə lazımdır...

-Bilirsiniz?

-O nə dəlidir, nə də qatil.

-Bəs kimdir?

-Şeytan!

Trombka şübhəli-şübhəli gülümsədi:

-Şeytan?

-Gülməyin! Mən özüm də belə şeylərə inanmırdım. Kimsə bu cür qərribə şeylər danışanda da otaqdan çıxırdım. Əgər bu gün Allah yoxdursa, şeytan necə ola bilər?! Ancaq təxminən üç ay bundan əvvəl başıma çox qərribə bir iş gəldi. Öz başıma gəlməsəydi, inanmazdım. Varşavada oldu. Onda tələbə idim və qoca ər-arvadın yanında kirayədə qalırdım. Otağım evin damında idi. Bir gecə qulağıma qərribə bir səs gəldi. Elə bil tavandan bir deşik açıldı, sonra da bağlandı. Otaq yel çəkdi. Aydınca hiss etdim ki, otaqda kimsə var. Hətta nəfəsini də duydum, çarpayıma yaxınlaşan addım səslərini eşitdim. Sonra gördüm ki, çarpayım ağırlıqdan əyildi. Durub işığı yandırdım, ancaq heç kəsi görmədim. Həmin gündən bu hadisə təkrar olunmağa başladı. Şeytan yanıma gəlir, üzərimdə təcrübə aparırdı. Görkəmi iyrenc olsa da, gözəl səsi vardı. Bilirsiniz mənə nə deyirdi?

Trombka başını buladı.

-Deyirdi ki, özünə əziyyət vermə, Malinka, nə Allah var, nə də əbədi ruh. Ölümdən sonrakı həyat da əfsanədir. Soruşurdum ki, bəs niyə insan mövcuddur? Güldürdü ki, məgər mövcud olmaq üçün yaşamaq lazımdır? Mən də yaşayıram? Ancaq dediklərimi eşidirsən... Özümü müdafiə edirdim ki, insan qeyri-adi bir varlıqdır, bütün canlılardan fərqli olaraq, onun şüuru var, bunun da mənası yoxdur? Şeytan isə istehza ilə belə cavab verirdi: "İnsan özü də kim olduğunu bilmir. Axı, nə üçün yaradıldığını haradan bilər? Əslində, onun qiyməti iki-üç kilo torpaqdan o yana deyil. Sən gözəl qadınsan, Malinka. Ancaq sümüklərində o qədər əhəng var ki, bir otağı ağartmağa bəs eləyər." Sonra da məni sığallamaq istədi. "Bəs ruh?" - deyə müqavimətimin zəiflədiyini gizlətmək üçün qışqırdım. "Atomların

hərəkətindən başqa heç nə deyil..." - dedi, - "Bazardakı duzlu kələm çəlləyində də eyni şeylər baş verir. Olmayan şeyə inanma! Səni həyat adlı bu çirkəbdən yalnız mən xilas edə bilərəm! Bəlkə adamın necə qocaldığına baxmaq istəyirsən?" Cavab vermək istəmədiyimi görəndə, qulağımdan dardı. Elə həftə olmurdu ki, gəlməsin...

Malinka susdu. Dikəldi. Deyəsən, gücü inanılmaz bir sürətlə özünə qayıdırdı. Bir neçə dəqiqə bundan əvvəl, demək olar ki, huşu özündə deyildi, ancaq indi başı əməlli-başlı işləyirdi, istəsə, ayağa da dura bilərdi. Trombkanın təəccüblü baxışlarını o dəqiqə tutdu:

-Qəribədir, - dedi, - bu şeytan mənə qeyri-adi bir güc də verir. Bir dəfə gəzinti zamanı uşaqlardan hansısa ayağını sındırdı. Aninə qədər onu qucağımda gətirdim. Yol üç kilometrdən çox olsa da, yorğunluq hiss etmədim. Mənim kimi adamlar çox yaşaya bilməz.

Malinka səntirləyə-səntirləyə qalxdı, Trombka irəli cumub onu tutdu. Malinka etiraz etdi:

-Lazım deyil, özüm evə gedəcəm.

-Sizi ötürsəm yaxşıdır.

-Təşəkkür edirəm. O qədər də uzaq deyil... Bundan əlavə də... baxın... - Malinka bir neçə addım atdı. - Gedə bilərəm... Qəribə deyil?

Trombka dinmədi. Belə şey göməmişdi. Nəsə deməyə macal tapmamış, Malinka dönüb getdi. Elə yeri yirdi ki, deyərdin heç nə olmayıb. Trombka pərt halda əlini yelləyib onun arxasınca qışqırdı:

-Sizi nə vaxtsa yenidən görmək olar?

Malinka bir anlığa ayaq saxlayıb geri döndü. Trombkadan xeyli aralanmışdı.

-May ayı qurtarana qədər şeytanınam...

Trombka çaşbaş qaldı. Necə oldu ki, bu sözləri belə aydın başa düşdü? Axı, Malinkanın yalnız dodaqları tərpəndi, pıçıltı ilə nəsə dedi. Yoxsa, qızın sözlərini ona külək çatdırdı? Yoxsa, Malinka ilə gizli əlaqəsi olan şeytan onunla zarafat edirdi?

- 4 -

Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də fikirləşdiyi başına gəldi, Malinkanın peyğəmbərliyi düz çıxdı: Trombka onu bir daha sağ görə bilməzdi. Bir səhər onu mənzilində ölü tapdılar. Əvvəlcə dərsə gəlməməyi diqqəti cəlb elədi və onu axtarmağa başladılar. Bu axtarışa məktəb direktoru Miodek şəxsən özü rəhbərlik edirdi. Qızı tapan da o oldu. Malinka hamamda şah damarını doğramışdı.

Cənab Trombka Malinkanın öldüyünü bazarlıqdan qayıdan Koralikdən eşitdi. Xəbər ildırım sürəti ilə yayıldı. Yarım saat keçməmiş, bütün Anin bundan danışmağa başladı. Trombka Koralikin velosipedini götürüb Malinkanın yaşadığı evə gəldi. Bu yolu yarım saata gəlmək olardı, ancaq Trombka onca dəqiqəyə çatdı.

Malinkanı çarpayuya uzatmışdılar. İçəridə direktor və dəfn bürosundan gəlmiş iki kişi vardı. Tabut çarpayının yanında idi və Malinkaya uzun paltar geydirmişdilər. Trombka, az qala, onu tanımadı. Biləkləri sarınmışdı və hamı sakitcə meyitə baxırdı.

-Mənim bu qadından xoşum gəlirdi... - məktəb direktoru heç kəsə baxmadan dilləndi.

Dəfn bürosundan gələnlər çarpayuya yaxınlaşdılar, meyiti tabuta qoydular. Qapağını örtməmişdən əvvəl onlardan biri tərəddüdlə direktora baxdı:

-Dua oxumaq istəyirsinizmi? - deyə soruşdu.

-Xeyr, - deyən direktor Trombkaya baxdı. O da "yox" dedi. Tabutun qapağını bağladılar. Maşın küçədə gözləyirdi. Köhnə bir "Kombi" idi...

Kişilər papaqlarını çıxarıb sağollaşdılar, maşına minib getdilər. Miodiklə Trombka sakitcə maşının arxasınca baxdılar. Sonra direktor Miodik Trombkaya tərəf döndü:

-Bilməzdim ki, siz Malinkanı belə yaxından tanıyırsınız...

-Mən onu yaxından tanımırdım, - Trombka etiraz etdi. Malinkanın mənzilinə ayaq basdığı andan özünü qərribə hiss edirdi. Qulaqları uğuldayırdı və elə istiləndi ki, yaxasını açdı.

-Mən getməliyəm, bağışlayın, cənab Miodik, - dedi və direktorun təəccüblü baxışları altında otaqdan çıxdı.

Dəfn mərasimi üç gündən sonra keçirildi. Anindən bu mərasimə gələn olmadı. Keşş də dua verməkdən imtina etdi. Məktəbin direktoru ilə Trombka dəfn xərclərini boyunlarına götürməsəydilər, Malinkanı qəbiristanlığın hasarından kənarda basdıracaqdılar.

Dəfn mərasimində də yalnız ikisi idilər. Mülayim bir may günü idi. Hər işi özü görən ölübəsdirən çox söhbətçil adam idi, başına beysbolçu papağı qoymuşdu və qabaqda da bir dişi düşmüşdü.

O, tabutu qəbirə qoyandan sonra dayandı, siqaret yandırdı.

-Yazda iş həmişə çox olur, - deyə sözə başladı. - Qaldı müəlliminin məsələsinə... bu, zəmanənin işidir. Camaat danışır ki, ölümünü gözünün altına almışdı... Niyəsini də heç kəs bilmirdi. Bu dünyaya lap yüz dəfə də gəlsələr, bəziləri çox cavan ölür... - O, irişdi. - Ancaq bizim borcumuz da onların hamısını basdırmaqdır, elə deyilmi, cənab vağzal rəisi?

Trombka duruxdu. Ölübəsdirən niyə məhz ona müraciət edirdi? Axı o, bu adamı heç tanımırdı. Nə vaxtsa Anində gördüyünü də xatırlamırdı. Cibindən bir yüz zlotluq çıxarıb ona verdi ki, sussun. Ölübəsdirən arxayınca pulu qatlayıb cibinə qoydu, siqareti tulladı, əllərinə tüpürüb qəbiri torpaqlamağa başladı. On dəqiqədən sonra bütün işləri qurtardı.

Qəbiristanlığın qapısında məktəb direktoru Miodək əlini Trombkaya uzatdı:

-Cənab vağzal rəisi, istədiyiniz vaxt mənə müraciət edə bilərsiniz, həmişə xoş gəliirsiniz. Yeri gəlmişkən, Varşavadan müəllim gələnə kimi, biologiya dərslərini özüm aparacam.

Direktor bu sözləri deyib qəbiristanlığın hasarı arxasında yox oldu. Trombka nə edəcəyini bilməyib dayandı. Ona elə gəldi ki, kimsə arxasınca baxır. Geri dönəndə Malinkanın qəbri önündə papağı ölübəsdirənin papağı kimi qıpqırmızı olan yad bir kişi gördü.

Onu şeytana oxşatdı...

– 5 –

Həmin gündən sonra Trombkanın mənzilində qərribə işlər baş verməyə başladı. Bir dəfə gördü ki, kimsə dolabdakı şeylərə "əl gəzdirmiş", halbuki yanına gələn olmamışdı. Bir gün keçəndən sonra da özü ilə Varşavadan gətirdiyi stul yoxa çıxdı. Gecələr kiminsə çarpayının altında xısın-xısın güldüyünü eşidirdi. Oraya baxdı, ancaq heç nə görmədi. Səhər-səhər üzünü qırxanda güzgüdə gördü ki, kimsə yanında dayanıb irişir. Hələ bunlar azmış kimi, bir axşam Malinkanı pəncərənin qabağında gördü. Əynində dəfn idarəsindən gələn adamların ona geyindirdikləri uzun paltar vardı, biləkləri də sarıqlıydı. Qız havada süzür, pəncərənin şüşəsini döyürdü ki, onu içəri buraxsınlar. Trombka ona tərəf iki addım atanda yoxa çıxdı.

Artıq Anində inanılmaz şeyiələr dolaşmağa başlamışdı. Deyirdilər, Trombkanın mənzilində iblis özünə yuva qurub ki, onu əsəbiləşdirsin, axırda da Malinka kimi özünü öldürməyə məcbur etsin. Bu vaxta qədər heç kəs şeytana qalib gələ bilmədiyi üçün hamı gözləyirdi ki, Trombkanın şər ruhu onun axırına çıxacaq. Xasiyyətinin dəyişməsi də bunu sübut edirdi. Ondan nəse soruşanda özündə olmurdu, elə cavablar verirdi ki, Anində bu vaxta qədər belə şey görən olmamışdı. Haqqında hərə bir şey danışdı. Əvvəlcə Malinkanın dəfnindən sonra onu iki-üç gün müşahidə edən tərəvəz alverçisi Maniek başladı. Onun dediyinə görə, Trombka küçədə gedərkən ucadan danışmış, halbuki, yanında da heç kəs yox imiş. Vağzal rəisi əl-qolunu ölçür, elə hey Malinkanın adını çəkirmiş və Manieki soyuq tər basır, özünə gəlmək üçün "Üç it"ə girib bir qədəh araq içməli olur.

Smolnu Ata da qeyri-adi bir hadisə danışdı. Bir gün Trombka gözlənilmədən kilsədə peyda olur və qərribə tərzdə günahlarını etiraf edir. Etiraf edir ki, şeytan ondan əl çəkmir və həmin şeytanı Smolnu Ataya dəqiq təsvir edəndən sonra qəflətən soruşub:

-Ata, iblis qadınla münasibət qura bilər?

Keşşilik üçün yüksək Dini Seminariyanın xeyir-duasını almış Smolnu Ata belə suallara hazır imiş və deyib:

-Yalnız ətdən və qandan olan insan bunu eləyə bilər. - Trombkanı çox istədiyi üçün əlavə edib: - Günah sayılmasa, hətta mən də edə bilərəm, övladım, ancaq şeytan - heç vaxt...

Günlər keçəndən sonra bu şeyiələrin üstünə biri də gəldi. Özü də eləsi ki, indiyə qədərkilər onun yanında yalan oldu. Dedilər ki, Trombka ağılını tamam itirib, əlindən aldığı üçün müəllimə Malinkanı şeytana qışqanır...

Ən maraqlısı isə, Anində inandığı yeganə adam olan Koralikin danışdığı idi. Bir axşam Trombka sanki göydən "Üç it"ə düşür. Meyxanada, demək olar ki, müştəri yox imiş. İçəridə olan bir neçə nəfər də gözlərinə inanmır. Trombka tanınmaz halda idi. Elə bil üç gün yatmamışdı, saçları dağılmışdı, üz-gözü şişmişdi. Əynində başqa vaxtlar şax dayanan rəis uniforması qırıq-qırıq olmuşdu, köynəyinin qollarındaki düymələr də yox idi. Heç vaxt spirtli içki qəbul etməyən Trombka qrasovka sifariş verərək Koralikin yanında oturub.

-Ömrümdə fikirləşməzdim ki, başıma belə işlər gələcək, - deyə şikayətlənməyə başlayıb. - Çoxdandır yata da bilmirəm. Otağımda nəse baş verir. Kimsə danışır, gülür. Bəzən də ölmüş Malinka gəlib qulağıma pıçıldaıyır: "Məni qəbirdən çıxar, Boqumil. O vaxt sudan necə çıxardınsa, elə çıxar..." Sonra da elə qərribə tərzdə gülümsəyir ki, bilmirəm doğru sözüdür, ya məni ələ salır. Koralik, bilirəm onun ölümündə kim günahkardır. Bir gün onu tapıb boğazını üzəcəm...

-Sən Allahın boğazını üzəcəksən? Sən? Sadə bir dəmiryol bələdçisi? Koralik dəhşətə gəlib.

-Yox, şeytanın... Günahkar odur... - Trombka ətrafına baxıb, sanki kiminsə eşidəcəyindən qorxub. - Bilirsən, dünən axşam nə oldu?

Koralik başını yırğaladı.

-Şəxsən özü otağıma gəlib məni hədələdi: "Malinkadan əl çək, - dedi, - o ölüb, indi mənimdir. Düz üç il arxasınca sürünmüşəm. Elə bilirsən, indiki zamanədə qadını yoldan çıxarıb intihara məcbur etmək asan işdir?" Mənimlə danışa-danışa otaqda gəzişməyə başladı, əlinə keçəni götürdü, heç soruşmadı da... "Nə qədər ki, yaşayırdı, onu heç kəslə tanış olmağa qoymadım. İndi iki həftədir ki, yanımdadır, ancaq mənimlə kəlmə də kəsməyib. Dünən ilk dəfə onu öpmək istəyəndə, sadəcə olaraq, məni geri itələdi." Divardakı

güzgüyə yaxınlaşdı, uzun-uzadı özünə tamaşa elədi. "Məgər mən elə pis görünürəm?" Qorxudan donub qalmışdım. Geri dönüb, barmağını mənə tuşladı. Elə acıqlı idi ki, ağzından nəfəs əvəzinə qapqara tüstü çıxırdı... "Bunun günahı səndədir, Boqumil!" "Mən neyləmişəm?" - deyə kəkələdim. "Qəribə də olsa, hələ də səni düşünür. Nə qədər ki belə eləyir, deməli, hələ tamam ölməyib. Yalnız tamam ölənlər mənim olur!" Üzümə elə baxdı ki, ürəyim ayağımın altına düşdü. O da mənim görünüşümə baxıb ləzzət aldı, çünki görünüşüm qəhrəman görünüşünə oxşamırdı, Koralik! Üzümə baxa-baxa mənə tərəf gəldi. Gözünü sinəmdən çəkmirdi. Ürəyim olan yerə baxırdı. Sən demə, ürəyimə deyil, fitə baxırmış. "Qorxma, Boqumil, - deyə məni sakitləşdirməyə çalışdı. Ancaq daha çox titrəməyə başladım. O qədər yaxınlaşmışdı ki, az qalırdı, mənə toxunsun. "Mənə bu bələdçi fiti lazımdır", - dedi. "Nəyinə lazımdır bu fit?" - deyə kəkələdim. "Məni Malinkadan ayıran odur!" "İstəyirsən, əmanət kitabçamı, uniformamı, lap elə qızların şəkillərini götür apar", - deyə bir addım geri çəkildim. "Yox, fiti", - deyib, əlini ona uzatdı. "Heç vaxt! - dedim. - "Meyitimizin üstündən keçib onu apara bilərsən!" "Necə istəyirsən! - deyə mənə tərəf uçmağa başladı. Sən ömründə belə şey görməyibsən, Koralik. Havada dayandı, sonra sinəmə qondu, onu elə sıxdı ki, nəfəs ala bilmədim. Qranit kimi ağır idi. Özümü qorumağa çalışdım, boğazından yapışdım. Ancaq çeçələ barmağı yaman qüvvətli imiş... Bir bura bax, Koralik...

Trombka qolunu çırmalayaraq biləyini ona göstərib. Təzə cırmaq izləri varmış.

-Dünən oldu... - deyib, - ancaq qəribədir ki, onun yaraları tez sağalır. Dünən iki dəfə bundan böyük idilər.

Trombka köynəyin qolunu aşağı salıb və deyib:

-Dünən gecə az qaldı məni boğub öldürsün, ancaq fiti apara bilmədi. Son anda onu ağzıma soxdum və bilirsən ki, heç bir iblis oraya girə bilməz. - Sonra Koralikə baxıb: - Düzünü de, məni normal adam hesab eləyirsən?

Koralik başını tərpədir. O da həmin axşam o qədər qrasovka içibmiş ki, nə eşitsə də, nə görsə də, başını tərpədirmiş...

Trombka barmaq silkələyib:

-Onu heç vaxt vermərəm! Ölərəm, vermərəm!

Ancaq heç kəs başa düşə bilməyib ki, fiti deyirmiş, yoxsa Malinkanı... Sonra da durub piştaxtaya yaxınlaşıb, pulunu verib, Koraliklə sağollaşib, meyxanadan çıxıb. İçəridə olanlar onun arxasınca baxıb. Bəlkə də elə onda ürəklərinə damıb ki, cənab Trombkanı axırıncı dəfə "Üç it" də görmüş olacaqlar...

Məktəb direktoru Miodek iyirmi beş illik təcrübəsindən əlavə, iki qeyri-adi qabiliyyətə də malik idi. Çox yaxşı eşitmə qabiliyyəti olan direktor on metr uzaqda arxasınca danışan, onu lağa qoyan iki məktəblinin dediklərini eşidir. Belə hallarda fiziki gücündən istifadə etməyi bacarırdı. Heç bir çətinlik çəkmədən şuluq şagirdin qulaqlarından tutub gözlərinin önünə qədər qaldıra bilirdi. Bunun da iki mənası olurdu: şagird, bir tərəfdən, ağrının nə olduğunu başa düşür, digər tərəfdən də, yalnız əfsanələrdən eşitdiyi mənəvi ucalığa qalxırdı. Ona görə ən küt şagird də cəbri, orfoqrafiyanı lap tez öyrənir, ikicə günün içində Avropadakı paytaxt şəhərlərin adını əzbərdən söyləyir, Sokratın yalnız anadan olduğu ili deyil, nədən öldüyünü də bilirdi. Bir sözlə, bu sadə üsul möcüzələr yaradırdı və direktor da bununla rahatlıq tapırdı.

Neçə gün idi ki, direktor Miodek yuxusuzluqdan əziyyət çəkirdi. Bəlkə də, bu, biologiya müəlliməsinin iki həftə bundan əvvəl faciəli şəkildə ölməsi ilə bağlı idi, ya da ondan irəli gəlirdi ki, Miodek təbiətən çox narahat adamdı. Bir gecə də çox aydın eşidilən səs-küyə oyandı. Əmin idi ki, qulağına səs gəlməyib. Səs-küy döşəmədən gəlirdi. Elə bil kimlərsə pıçıltı ilə danışdı və ən qəribəsi də o idi ki, binada Miodekdən başqa ins-cins yoxdu. Direktor Miodek qərara aldı ki, bu işin axırına yetsin. Pəncərədən baxıb əmin oldu ki, şagirdlərindən heç biri onunla zarafatlaşmaq fikrinə düşməyib. Məktəbin həyəti bomboş idi. Səssizcə pilləkəni düşdü. Hərdən dayanıb ətrafı dinşədi. Lap poçtalyon Motilin ov tulasına oxşayırdı. Bu, həmin Motil idi ki, ötən yay özü də bilmədən hacıləyləyə güllə atmışdı və xoşagəlməz səhvini izah etmək üçün Varşavaya qədər gedib çıxmışdı.

İkinci mərtəbədə cənab Miodek elə bir qeyri-adi şeyə rast gəlmədi. Deməli, səs birinci mərtəbədə gəlirdi. Oraya çatanda əvvəlcə heç nə görmədi. Bir neçə dəqiqədən sonra səslər yenidən eşidildi. Özü də qəribə bir söhbət gedirdi. Cümlələr yarımçıq qalırdı və adama elə gəlirdi ki, fasilə verirlər. Səslər soldakı qapıdan - vəfat etmiş müəllimənin xidməti mənzili tərəfdən gəlirdi. Direktor Miodek dayandı. Birbaşa Malinkanın otağına gedə bilməzdi, çünki üç həftə bundan əvvəl qapısı qıfıllanmışdı, açar da indi Miodekin yataq otağındaydı. Pəncərədən içəri baxmaq istədi. Bayırda Ay doğmuşdu, ancaq buludlar tez-tez onun qarşısını kəsirdi. Neçə gün idi ki, qeyri-adi bürkülər başlamışdı, deyəsən, tufan qopacaqdı...

Uzaqdan gördü ki, pəncərələrdən biri açıqdır, halbuki, dünən hamısı bağlı idi. İçəri zülmət qaranlıq idi. Səslər kəsilmişdi, ancaq Miodek onların haradan gəldiyini tapmışdı.

Qəflətən Ay buludların arxasından çıxdı, otaq işıqlandı. Miodekin orada gördüyünü ən yaxşı halda qarabasma adlandırmaq olardı.

Gördü ki, cənab Trombka şeytanla döyüşür. Trombka divanda oturmuşdu Gözləri üzbəüz divara zillənmişdi. Orda nəşə asılmışdı. Nə ayaqları, nə də əlləri vardı. Adama oxşayırdı, ancaq bir az balaca idi. Ağzından çıxan dili o qədər uzun idi ki, Trombkaya qədər çatırdı. Otaqdakı bütün əşyalar havada süzürdü. Hətta Trombkanın oturduğu divan da döşəmədən bir neçə santimetr aralanmışdı. Miodek ömründə kiminsə belə qorxduğunu görməmişdi. Trombkanın gözlərində dəhşətdən əlavə, son anın gəlib çatdığından xəbər verən qəribə bir iztirab da vardı.

Həmin anda Ay yenə də buludların arxasında gizləndi, mənzil təzədən qaranlığa qerq oldu. Cənab Miodek qəflətən hiss etdi ki, onu tər basıb. Bir addım geri çəkildi, burdan aralanmaq istədi. Qorxusundan arxasını Malinkanın mənzilinə tərəf çevirə bilmədi, bir neçə addım dalı-dalı çəkildi, binanın tininə çatanda geri dönüb qaçmağa başladı. Elə qaçırdı ki, deyərdin, şeytan qovur. Şəhərə tərəf qaçırdı. Hamı yatırdı, hələ heç kəs bu sirli olaydan xəbəri yox idi...

Miodek gecənin qalan hissəsini stansiyada Koraliklə keçirdi, hər şeyi ona danışdı. Onlar yalnız səhər açılanda Malinkanın mənzilinə girdilər. Koralik öndə gedirdi. Mənzil boş idi. Nə Trombkanın, nə də hər hansı bir mübarizənin izi qalmışdı. Stolun üstündə Malinkanın kitabları vardı. Rəfin baş tərəfində onun tələbə vaxtı çəkdiyi şəkil asılmışdı. Kişilər nə edəcəklərini bilmirdilər. Qəflətən Miodek əyildi, döşəmədən balaca gümüş bir əşya götürdü.

-Dünən Trombkanın oturduğu divanın altından tapdım, - deyərək onu Koralikə uzatdı.

Koralik əşyanı alıb ona baxdı. Trombkanın bələdçi fiti idi.

-Bu nədir? - Miodek soruşdu.

-Onun bələdçi fiti... Bu fitlə gözəl havalar çalır.
-Bu, necə ola bilər? Axı, siz həmişə deyirdiniz ki, Trombka heç vaxt ondan ayrılmayıb? - Miodek təəccübləndi.
-Elədir ki var! Hara getsə, boynunda olurdu.
-Bəs indi niyə divanın altından çıxdı?
-Çünki onu indi iblis çalacaq!
Miodek bilmədi Koralik zarafat eləyir, ya ciddi sözüdür.
-İblis bələdçi fiti çala bilər ki?
-Ah, - Koralik köksünü ötürdü, qan sızmış gözlərini məktəb direktoruna zillədi. - Siz bilmirsiniz bu iblis nələrə qadirdir...

YULIUS EVƏ GEDİR

Anindəki yeganə qənnadı mağazasının sahibi Yulius saatına baxdı və diyircəkli qapını aşağı saldı. Qıfıldakı açarı iki dəfə burdu, sonra küçəyə çıxdı. Müləyim bir yay havası idi. Günəş böyük bir şüşə kimi Aninin üzərindən asılmışdı, səma çəhrayı rəngə çalır.

Yulius saat altı ilə yeddi arasındakı vaxtı çox sevirdi. Yavaş-yavaş yeriyirdi ki, gözündən heç nə qaçmasın. Sağda və solda dükənlərin diyircəkli qapıları cırıltı ilə aşağı salınırdı. Bir az sonra onların da sahibləri küçəyə çıxdılar, Yulius kimi qapıları qıfıladılar, günün sonunun çatdığını bildirmək üçün əllərini önlüklərinə sildilər.

Həminin Yuliusdan xoşu gəlirdi, çünki onun dükanı Aninin ən kiçik mağazası idi. İçəri üç nəfərdən artıq adam sığmırdı, onların da dirsəkləri birbirinə toxunurdu və həmin üç nəfərdən biri də çox vaxt Yuliusun özü olurdu. Ancaq Anində balaca olmayan nəşə vardı ki?! Hətta onun başı üzərində süzən buludlar da başqa yerin buludlarından nazik idi. Aninin özü də elə balaca idi ki, zarafatla deyirdilər: "Anindən avtobus keçərkən sürücü oturan ön hissəsi şəhərdən çıxanda ehtiyat təkər bağlanmış arxa hissəsi hələ oraya çatmamış olur".

Həmin axşam çox vacib işi vardı. Bazara gedən yola çıxdı, iki balaca küçəni keçdi, yolda qəssab Hemana salam verdi, o isə salama almadı. Yulius axırda lap kiçik bir küçəyə döndü. Bir az gedən kimi kilsə göründü. Yuliusun gəldiyi yer - kilsəyə bitişik yardımçı bina günün bu vaxtında qüllənin kölgəsində olurdu. Həmişə bu binaya yetişəndə onu maraqlandırır, içəri girməmişdən əvvəl gizləncə onun pəncərəsindən içəri baxırdı. Bu dəfə də həmişə şahidi olduğu hadisəni gördü. Qapının yanındakı pəncərədən gördü ki, Smolnu Ata yenə də köməkçiləri Kasia və Luizanın əhatəsindədir. Smolnu Ata yalnız Anində deyil, bütün Polşada, bəlkə də, Avropada yeganə keşiş idi ki, köməkçiləri qızlardı.

Smolnu Ata yüz faiz əmin idi ki, onun köməkçilərinin cismində əbədi ruh yaşayır. Ona görə bu gün də Luizanın qarşısında diz çöküb diqqətlə onun sinəsinə qulaq asırdı. Qulağını qızın ürəyinin döyündüyü yerə sıxmışdı. Hər dəfə mızıldaırdı ki, Luiza sakit dayansın. Ancaq Luizanın qıdığı gəlir, pıqıldadırdı, bu da Smolnu Atanın xətrinə dəyirdi, barmağını qaldıraraq işarə verirdi ki, o, burada oyun çıxarmır, katolik kilsəsinin təcrübəsini həyata keçirir.

Yulius köksünü ötürüb qapını döydü. Luizanın həzin iniltisi eşidildi, keşiş onu sakitləşdirdi. Azacıq sonra qapı açıldı. Smolnu Ata Yuliusu görəndə,

sifətinə mehribanlıq ifadəsi çökdü. Əvvəlcə nə edəcəyini bilməyib, əlini dağılmış saçlarına çəkdi və mızıldandı:

-Sizsiniz, cənab Yulius? Gəlin, gəlin... Səhərdən sizi gözləyirik...

Yulius içəri girəndə qızlar təzim edərək pıqqıldaşdılar.

-Niyə gülürsünüz? - Yulius soruşdu.

-Sizin paltarınızdan şokolad qoxusu gəlir və mənim köməkçilərim də iyə qarşı çox həssasdırlar. - Smolnu Ata bu sözləri elə fəxrlə dedi ki, sanki Kasia ilə Luizanın iyilmə qabiliyyəti onun xidmətidir.

Yulius qızaran qızlara maraqla baxdı.

-Sizdən xahiş etdiyimi gətirdiniz? - Smolnu Ata soruşdu.

Yulius cibindən balaca, dördkünc bir qutu çıxardı:

-Az qala, yadımdan çıxmışdı... - O, qutunu açıb iki böyük konfet çıxardı. - Marsipan gavalılardır... Bu gün səhər Varşavadan gətiriblər... Danışdığımız kimi, cənab keşiş... - O, qutunu stolun üstünə qoydu.

İçəridəkilər dinməz-söyləməz konfetə baxdılar. Anində indiyə qədər belə gözəl qablaşdırılmış şirniyyat görənlər olmamışdı. Cığara kağızın üstündə aypara, yanında da ulduzlar təsvir olunmuşdu.

-Neçəyə çıxır? - Smolnu Ata yavaşdan soruşdu.

-Otuz zlot.

Keşiş televizorun yanına qoyulmuş komodun üstündəki mücrünü açdı, oradan qırx zlot götürüb Yuliusa uzatdı.

-Bu lap çox oldu, keşiş Ata...

-Söhbət böyük işlərdən gedəndə kilsə simiclik eləmir, övladım! - Keşiş dilləndi.

Bir neçə yaş kiçik olan keşişin ona "övladım" deməsi Yuliusu əməlli-başlı rıqqətləndirdi, ona görə də sözü çevirmədi. Pulu cibinə qoydu və artıq səbrini basa bilməyib yerində qurcuxan Smolnu Ataya əl verdi, qızlara da "Hələlik" dedi.

-Hələlik, cənab şirniyyatçı! - qızlar xorla cavab verdilər.

Smolnu Ata Yuliusu qapıya qədər ötürdü:

-Siz bu gün kilsə üçün böyük bir iş gördünüz... Təəssüf ki, qala bilmirsiniz, yoxsa əlli-əlli vurardıq... Axşam da Kirk Duqlasın oynadığı film göstəriləcək. Bəlkə, bir yerdə... Luiza ilə Kasia onu çox sevirlər...

Yulius bilirdi ki, Smolnu Ata bunların hamısını nəzakət xətinə deyir, ona görə də əlini yellətdi:

-Təəssüf ki, işim var, keşiş Ata...

-Heyif... Həmişə də belə olur... Adınızı dualarımda çəkəcəm.

-Çox sağ olun! Pis olmaz, keşiş Ata, - deyər sevinən Yulius küçəyə çıxdı.

-Bircə dəqiqə, - Smolnu Ata onun arxasınca qışqırdı, - qutuda iki dənə də konfet var, onlar kimin üçündür? Başqa cinsin nümayəndələri üçün deyil ki?

-Qadınları deyirsiniz? Yox, keşiş Ata.

Smolnu Yuliusu şübhəli-şübhəli süzdü:

-Özünüzü onlardan qoruyun! Günahın gözünə baxmağa yalnız kilsənin gücü və təcrübəsi çatar! - O, Yulius üçün xaç çəkdi. - Bu pulsuzdur... Allah amanında, övladım...

Qapı arxasınca bağlanan kimi, Yulius hiss etdi ki, hər şeyi görə bilməyib, yaxşılıarı bundan sonra olacaq. Anində ən tərbiyəli adam hesab olursa da, maraqlı güc gəldi, sinə-sinə yenə də pəncərənin önünə gəldi, içəri baxdı. Luiza ilə Kasia Smolnu Atanın qarşısında dayanıb əbədi ruhları axtarırlarkən bir az aşağı düşmüş etəklərini yuxarı çəkirdilər. Smolnu ata bir qədər gözlədikdən sonra stolun üstündəki Marsipan gavalılarını götürüb dedi:

-Quzularım, bilin ki, bu ləziz təamlar sizin üçün deyil, cisminizdə gəzdirdiyiniz o ali varlıq, yəni ruhunuz üçündür. Mən onun uğrunda gecə-gündüz mübarizə aparıram. Kaş Allah mənə qüvvət versin ki, onu əbədi lənətdən qoruya bilim...

Smolnu Ata danışanda Luiza ilə Kasia onun qarşısında diz çöküb gözlərini konfetlərə zillədilər. Marsipan gavalılar onların ruhları üçün olsa da, ağızları sulandı. Smolnu Ata əllərini yavaş-yavaş qaldıraraq Marsipan gavalılarını onların başı üzərində saxladı. Elə bil əlindəki konfet yox, İsanın cismninin rəmzi olan çörək idi. Otağa tənənəli bir sükut çökdü.

-In nomine patris et filii et spiritus sancti, (Lat. - Atanın, oğulun, müqəddəs ruhun naminə) - deyə Smolnu Ata konfetləri qızlara uzatdı.

-Amin! - pıçıldayan qızlar ağızlarını konfetə tərəf uzatdılar. Gözlərini yumdular, başları sinələrinə əyildi. Bu quzuları özündən də çox istəyən Smolnu Ata ehtiyatla onların başını sıgalladı. Elə ehtiyatla sıgallayırdı ki, deyərdin zərif çini qablardır, əlindən düşüb çilik-çilik olacağından qorxur.

Yulius razılıqla pəncərədən geri çəkildi, sinə-sinə yardımçı binanın tininə qədər getdi, sonra xırda addımlarla əlaqəpiya yaxınlaşdı. Yalnız kilsənin ərazisindən çıxandan sonra dönüb geri baxdı. Aninin kilsəsi qürub edən günəşin şəfəqləri altında bərq vururdu. Səhər-səhər dindarlar ibadətə gələndə heç belə görünmürdü. Yulius başını qaşıya-qaşıya mızıldadı:

-Allah amanında, övladım...

Və bir daha geri dönmədən küçə ilə üzəaşağı getməyə başladı.

Smolnu Atanın yardımçı binanın qarşısındakı bağçasından böyük olmayan bazar meydanında bir yük maşını dayanmışdı. Tərəvəz alverçisi Maniekin maşını idi, həmişəki kimi, qalan mallarını ona yükləyib, damağında siqaret yenincə bazar meydanına çatan Yuliusu gözləyirdi. Maniek Aninin elə sakinlərindən idi ki, xoşbəxtliyi bədbəxtliyi üzərində qurulurdu. Burada belələri lap çox idi...

Axırıncı qış havanın hərərəti mənfi otuz dərəcəyə çatanda, Maniekin mənzilində qızdırıcı qəflətən xarab olur. Ömründə spirtli içki qəbul etməmiş Maniek qızınmaq üçün bir araq şüşəsi açır. Gecə yarıya çatanda o qədər qızıdır ki, pəncərəni açır. Birdən həvəsə gəlir ki, pəncərə açıq ikən elə maşına da baxsın. Onu tində saxlayıbmiş və başını pəncərədən o qədər çıxarmalı olur ki, müvazinətini itirir, dördüncü mərtəbədə küçəyə gəlir. Dörd saatdan sonra onu xəstəxanaya çatdırırlar. Bu dörd saat ərzində çox çalışıb-çapalayıb evə girmək istəyir, ancaq alınmır. Qapı arxadan bağlı olur, Maniek də pijamada. Ona görə də ayaq barmaqlarının onu da donur...

-Yulius, - deyə qabaq dişlərindən biri düşmüş Maniek irişdi. O, son vaxtlar görkəminə heç fikir vermirdi. Otağındakı güzgüləri də götürüb, yerində iyirmi beş yaşında Dantsiq çimərliyində çəkdiyi şəklini asmışdı. Bədəninə gün yandırmışdı, özü də sırtıq-sırtıq irişirdi... Hər səhər duran kimi bu şəkildə özünə baxır və kefikök halda işə gedirdi.

-Hə, gəlib çıxdı? - deyə Yuliusdan soruşdu.

Yulius başını tərpətdi.

-Axır ki, gəlib çıxdı... Gəl, gəl, - həyəcanlanan Maniek dostuna maşının yük yerinə minməyə kömək elədi. Bura əməlli-başlı qaranlıq idi.

-İylənmiş xiyar qoxusu gəlir... - Yulius dlləndi.

-İylənmiş bir xiyardakı vitamin sənin mağazadakı bütün malların vitaminindən çoxdur! - Maniek dostu ilə zarafat etdi və şam yandırdı. Yulius yan-yörəsinə boylandı. Maşının yük yerində salat, kal pomidorla dolu qutular üst-üstə yığılmışdı.

-Doyunca baxdın? - Maniek səbirsizliklə Yuliusa baxdı. - Nə oldu? Hardadır?

Yulius içində Marsipan gavalıları olan qutunu çıxardı, onu açıb üçüncü şokoladı götürdü, fəxrlə dedi:

-Varşavanın özündən gəlib, Maniek.

Maniek əlini şalvarına silib, ehtiyatla şokoladları aldı, onları qiymətli zinət əşyası kimi şamın işığına tutdu:

-Niyə insanlar gözəl şeylər düzəltmək üçün özlərinə bu qədər əziyyət verirlər? - deyə təəccübləndi.

-Hə, bunu demək çətin məsələdir, - Yulius yalan danışdı və ürəyində dedi ki, bunu Smolnu Atadan soruşmaq lazımdır.

Maniek gözlərini şokoladlardan çəkə bilmirdi. Onların gözəlliyindən elə məst olmuşdu ki, kartof qutularının birindən ara qışığı və iki qədəh çıxardı. Onları ağzına doldurub dedi:

-Sənin sağlığına, Yulius!

O, araqdan qurtum-qurtum içə-içə konfetlərə baxdı. Sonra barmağı ilə burnunu qurdaladı və ürəyindəkilərin hamısını dedi:

-İndi Hermanın sifətinə birçə dəfə baxmaq üçün nə desələr, verərdim. Paxılıqdan qapqara qaralardı. Bilirsən o əclaf dünən nə deyirdi? Guya altmış yaşında görünürəm... Halbuki hamı mənim əlli dörd yaşım olduğunu bilir. Əməlli-başlı əzişdirdim. Başımıza yığışanlar məni daha da qızıışdırdılar, sonra da onu sürüyüb apardılar, qorxdular ki, boğub öldürərəm.

Maniek az qala Hermanı boğan əllərinə baxıb köksünü ötürdü və əlavə etdi:

-Biz slavyanlar yaman həssasıq...

Yulius nəzakət xatirinə susdu. Bu gün Maniekin altmış yaşı tamam olurdu və özü üçün gətirdiyi şokoladı da ona bağışlayırdı.

-Sən mənə de görüm, bunu necə yeyirlər, Yulius? Birbaşa udum getsin, ya çeynəyim? Bu, konfetdən böyükdür...

-Arxayınca dişləyə bilərsən. Qorxma, qumbara deyil! - Yulius onu sakitləşdirdi.

Maniek şübhəli-şübhəli Yuliusa baxdı, sonra konfetləri ehtiyatla ağzına apardı. Bir az keçdi. Onun ağzında beşçə diş qalmışdı. Yulius özünü elə göstərdi ki, guya iylənmiş xiyarla dolu qutuya baxır. Nəhayət, tərəvəz alverçisi ağzını silib:

-Qurtardım, - dedi və tüpürdü.

-Niyə tüpürdün? Xoşuna gəlmədi?

Maniek böyründə dayanmış Yuliusa baxdı. Həyəcanlandığı əməlli-başlı hiss olunurdu.

-Araqdan yaxşıdır, - deyə kəkələdi.

Ömründə belə gözəl kompliment eşitməmiş Yulius qulaqlarına qədər qızardı. Maniek ikinci qədəhi də içib ayağa durdu. O qədər balaca idi ki, yük maşınının ortasında rahatca dayanırdı, başı da örtüyə dəymirdi. Əvvəlcə maşının içinə baxdı, sonra bütün Aninə göz gəzdirdi və uzaqlarda elə itib-batdı ki, qəflətən özünə Dantsiq çimərliyindəki iyirmi beş yaşlı oğlan kimi göründü. Nə barədəsə qəti qərara gəlmiş adamlar sayığı əlini silkələdi:

-Bir ildən sonra bunu təkrarlayırıq... O biri ili də... Mən ölənə qədər təkrarlayırıq... Danışdıq, Yulius?

-Ya da mən ölənə qədər, - Yulius onunla razılaşdı, spirtli içkidən xoşu gəlməsə də, araqdan qurtum-qurtum içdi və təəssüf hissilə xatırladı ki, qutuda hələ bir şokolad da qalıb...

Hətta buludları da başqa yerlərin buludlarından seçilən Aninin qurtaracağında cənab Savka adlı bir kişi yaşayırdı. Onu heç kəs ciddi adam

hesab eləməirdi, çünki hər yerdə deyirdi ki, evində şeytan yuva salıb. Cənab Savka bu şeytanın zişansız olduğunu başa düşənə qədər nə edəcəyini bilmirdi. Axırda əmin oldu ki, şeytan ona pislik eləmir. Yalnız hərdən eynəyini, ya da corablarını gizləyirdi. Vaxt ötdükcə cənab Savka şeytana elə öyrəşdi ki, hətta onun üçün yemək də bişirməyə başladı. Ancaq şeytanı Savkadan başqa heç kəs görmürdü və onun payını da axırda özü yeməli olurdu. Yulius uzaqdan Savkanın onu qarşılamağa necə hazırlaşdığını eşitdi. Son vaxtlar radioda tez-tez səslənən bir mahnını oxuyur, arada da şeytana əmrlər verirdi. Cənab Savkanın bir qulağı kar idi və ona görə də böyürtüsü küçədə eşidilirdi: "Ələ-ayağa dolaşma, ay yaramaz! Gəl güzgünün yanında otur... Yox... yaxşısı budur, elə burda otursan... O gələndə də mumla, səsin çıxmasını..."

Yulius qapını döyəndə bir anlığa içəri sakitlik oldu.

-Xoş gəlmisən, Yulius, - cənab Savka bu gün pencək geymiş, qırmızı qalstuk taxmışdı.

O, Yuliusu yemək otağına apardı və nəzakətlə stolun ətrafına düzülmüş stulları göstərdi:

-İstədiyin yerdə əyləşə bilərsən.

Yulius stullara baxdı, sonra Savkanın xətri xoş olsun deyər onlardan birini göstərər soruşdu:

-Bu da boşdur? Ömrümdə şeytanın üstündə oturmamışam.

-Narahat olma, - Savka gülümsədi, - onun öz sevimli stulu var, orada oturub irişir... - Sonra da divarın yanındakı stullardan birinə tərəf dönərək onunla danışmağa başladı: - Sən niyə irişirsən? Burda gülməli nə var? - yenə də Yuliusa baxıb gülümsədi: - Sən ona fikir vermə! Bu yaxınlarda ölən arvadımdan da səfehdir. Hərdən mənə elə gəlir ki, bütün bu işlər onun əməlidir.

Yulius ehtiyatla stullardan birinə oturdu, çantasını açdı, sonuncu Marsipan gavalısını çıxardı.

-Buyurun, axırıncı həftə bunu sifariş vermişdiniz.

-Çox gözəl... - Savka konfetə heç gözünün ucu ilə də baxmadı. - Bilirəm ki, sənə çox əziyyət verdim, ancaq düzünü desəm, mənim günahım olmadı... - O, mənalı-mənalı şeytan tərəfə baxdı və Yulius hiss etdi ki, batdı daha, heç kəs onu xilas edə bilməyəcək, cənab Savka indi şeytanın əməllərindən, başına açdığı oyunlardan danışmağa başlayacaq. Savka, doğrudan da, and-aman eləməyə başladı: - Neçə gün idi ki, mənə rahatlıq vermirdi, gah bunu, gah da onu istəyirdi. Rəhmətlik xanım Savka da belə idi, heç vaxt nə istədiyini dəqiq bilmirdi. Əcəl gələndə necə oləcəyini də bilmirdi. Bilmirdi ayaq üstə ölsün, ya otura-otura. Axırda əcəl onu ayaqyoluda haqladı. Bu da keçən həftə gecə yarısına qədər televizora baxdı, Con Veynin də oynadığı qorxulu film göstərirdilər... Səhəri gün də kinoya getmək istədi. İcazə vermədiyim üçün hamamdakı sabunu yedi. Sonra da gic-gic suallarla məni dəng eləməyə başladı: Niyə günəş düzbucaqlı deyil? Maşınlarda tüstüötürən boru nəyə lazımdır? Niyə it piş-piş eləyəndə arxasını küləyə çevirmir? Papa kvadrat şəklində qızardılmış balıq əti yeyir? Daha dözə bilmirdim, Yulius... - O, şokolada baxanda Yulius sevindi, ancaq Savka sızıldamağına davam etdi. - Əvvəllər, heç olmasa, maraqlı söhbətlər edirdik. Bu yaxınlarda ona molekulyar biologiyadan danışanda, qayıdıb soruşdu: Onda insanların dalında kaktus ağacları bitəcək? - Bəs necə, ay axmaq, - deyər qışqırdım. Halını pozmadan dedi: - Onda qoy sən dalında ikisi bitsin, qoca köpək!

Çox fikirləşdim ki, onun ağzını nə ilə yuma bilərəm, axırda ağıma gəldi ki, bunu yalnız marsipanla etmək olar. Frau Savka da vitrində balaca bir marsipan gören kimi hər şeyi unudurdu. Marsipan adı çəkiləndə, bu da səsinə kəsdi. - Cənab Savka konfeti göstərdi: - Azadlığım üçün nə istəsələr verərəm. Bu mənə neçəyə başa gələcək, Yulius?

-Heç neçəyə... Hədiyyədir... - deyən Yulius daha dözə bilmirdi, tez çıxıb getmək istəyirdi. Savka şübhəli nəzərlərlə onu süzdü, Yuliusun zarafat etmədiyinə əmin olanda dedi:

-İnanmıram ki, bu yaramaz belə şeyi qiymətləndirə bilər. Ancaq Allaha şükür ki, mən hələ nəyin nə olduğunu bilirəm... - sonra da coşqunluqla əlavə etdi: - Hədsiz dərəcədə minnətdaram!

-Dəyməz, cənab Savka. - Yulius yerindən qalxdı. - Getmək vaxtıdır. Bu gün televizorda Kirk Duqlasın da oynadığı film göstəriləcək.

-Kirk Duqlas? Adamın gülməyi gəlir, - Savka istehza elədi. - Bildiyimə görə, gün batandan sonra sən bir qızla çay qırağına gedirsən. Qaranlıq düşən kimi şokoladı cibindən çıxarırsan, qızın başını piyləyirsən. Gözlərini yumur, ağzını açır, sən də... Ağzımı boza vermə, cavan oğlan! Əgər qız şirni görəndə ağlını itirirsə, onunla nə istəsən, edə bilərsən.

Cənab Savka üyüdüb tökəndə, Yulius yavaş-yavaş qapıya tərəf getdi, cavanlığında şəhərin bütün qızlarını bədbəxt eləmiş qoca Savkanın xətrinə dəyməmək üçün mənalı-mənalı gülümsədi.

-Yaxşı, get... Ancaq bu gün çay qırağında şokoladı cibindən çıxaranda, dediklərimi unutma.

-Söz verirəm, cənab Savka, - deyə Yulius onun əlini sıxdı.

Yulius küçəyə çıxdı. Aninin başı üzərindəki günəş gürub edirdi. Yavaş-yavaş gedirdi. Demək olar ki, bütün evlərin pəncərələri açıq idi. Bəzilərinin qarşısında maraqla küçəyə baxan aninlilər görünürdü. Varşavadan gələn marsipan qutusu boş idi. Bunun belə tez qurtardığına özü də təəccübləndi. Ümumiyyətlə, hər şey tez keçib gedirdi. Özü dünən cavan oğlan idi, bu gün isə qənnadı dükanının sahibidir. Bəlkə, Anin balaca olduğu üçün belədir? Axı balaca şəhərlərdə hər şey tez olur. Bu meşələrin arxasında, günün batdığı yerdə Amerika vardı. Ancaq Amerikanı Aninlə müqayisə etmək olardı? Anin geridə qalmış bir yer idi. Amerikada gün çıxanda Anində hələ axşam olurdu. Maniek hələ də ağzındakı şokoladı çeynəyir, Smolnu Ata da Kasia ilə Luizanın ruhları uğrunda mübarizə aparırdı. Belə yerdə necə xoşbəxt ola bilərdin?

Yulius təmiz yay havasını ciyərlərinə çəkdi. Ancaq tini burulmamış cənab Savkanın səsinə eşitdi. O, hələ də evinin qabağında dururdu və Yuliusa tərəf qışqırırdı:

-Yulius, qızlar bir yana, sən bütün günü nə işlə məşğul olursan?

Yulius geri döndü, qürub edən günəş onun gözünə düşdü, üzünü turşutdu, hər sözü uzada-uzada dedi:

-Nə... iş... görürəm?

-Hə, nə iş görürsən?

Yulius bir anlığa fikrə getdi, sonra əlini yellətdi:

-Özün görmürsən? Bütün şəhəri gəzib marsipan paylayıram...

**Alman dilindən çevirən:
Vilayət HACIYEV**

Sevgi və xəyanət

Sevgi hər birimizin həyatına bir cür gəlir. Məsələn, mənim həyatıma yağışlarla gəlmişdi. *“Yağmurlarla gəldim”, - demişdi yağmurla gələn adam. O andan sonra hər şey adama tanış gəlir. Elə bilirsən, çiçəklər, ağaclar, yarpaqlar da doğmadır, tanışdır... Şair necə deyir: “qardaşım, bacım çiçəklər”...* Məsələn, yolla gedirsən və hər çiçək sənün üzünə gülür. Elə bilirsən, hər ot səni tanıyır. Hər ağacla ülfətin var. Havadan yazın ətri gəlir (fərqi yoxdur, hansı fəsildir). Özünü təbiətin bir ünsürü hesab edirsən. Elə bil qanadların var, özün də göy üzündəsən və sənə elə gəlir, birinci dəfədir özünü bu cür azad hiss eləyirsən.

Sevən insan ən yaxşı insandır; bütün insanları sevmək, bağrına basmaq, yaxşılıq etmək istəyir.

Mən dənizə nadir hallarda gedirəm, nədənsə günəşin şəfəqlərindən zövq ala bilmirəm. Amma bir təəssüratımı ilk məhəbbət kimi xatırlayıram; günəş mənə öz təbəssümünü göndərir, dənizin suyu ruhuma sığal çəkir, isti qum nazımla oynayır. Ən gözəl anlar məhəbbət kimi xatırlanır.

“Mənə elə bir qadın verin ki, hər gün Ay kimi mənim göy üzümə görünsün”. A.P.Çexov belə deyirdi. Olqa Knipper onun həyatına gələndə yazıçı ölümcül xəstə idi. Həyatının sonuna təxminən 5 - 6 il qalırdı. Onların məhəbbəti 6 il davam etmişdi.

Çexov ilk dəfə onu Bədii teatrda İrina rolunda görmüşdü və aktrisanın səmimiyyətinə valeh olmuşdu. “Əgər mən Moskvada qalsaydım, bu aktrisaya mütləq aşiq olardım”, - deyə yazıçı öz dostuna məktubunda yazırdı. Amma artıq gec idi. Çexov bu qeyri-adi qadına - Olqa Knippərə vurulmuşdu.

Yeganə əngəl məsafələr idi. Olqanın həyatı Moskvayla bağlı idi, o, tamaşalar, yubiley tədbirləri, bohema ziyafətləri olmadan yaşaya bilməzdi. Çexov isə, əksinə, xəstəliyi səbəbindən şəhərdə qala bilməzdi. 1899-cu ildə o, Melixovodakı mülkünü satır və həmişəlik Yaltaya köçür.

1899-cu ilin iyulunda onlar Krimdə bir neçə həftə keçirirlər. Çexov Olqaya tikilməkdə olan evini göstərir. Birlikdə gəzirlər, söhbət edirlər, arzularını bölüşürlər.

Moskvaya qayıdan Olqa Çexov üçün möhkəm darıxdığını hiss edir, özünü saxlaya bilməyib yazıçıya birinci özü məktub yazır.

“Mənim qeyri-adi, sevimli aktrisam, gözəl qadın, bilsəniz, məktubunuz məni necə sevindirdi. Mən sizə alışmışam və sizi yazı qədər görə bilməyəcəyim fikri mənə ağır gəlir...”

Növbəti bir neçə ay xiffət içində keçir. Yaxşı ki, məsafələri qısaldan məktublar vardı... Mayda Çexov yenə Moskvaya gəlir, iyulda Olqa Yaltaya... Artıq hər iki paytaxtda aktrisa ilə yazıçının məhəbbət macərasından danışıldılar.

Olqa da qeyri-müəyyənlikdən yorulmuşdu. Evlilik üçün təkid edirdi.

“Xahiş edirəm, məni anla. Biz artıq iki yaxşı dost kimi görüşə bilmərik. Mən sənə ananın əzablarını görmək istəmirəm, Maşanın (yazıçının bacısı) üzünə baxa bilmirəm. Sanki iki od arasında qalmışam”.

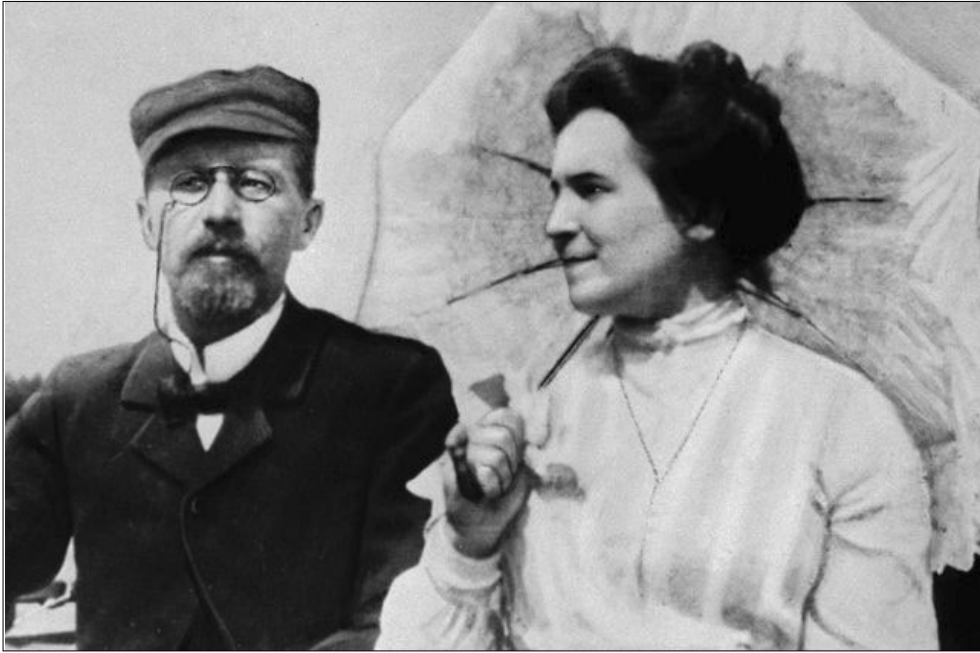
Çexov evlilik işini uzadır, sənədləri səbəb göstərirdi, nəhayət, qərarını Olqaya bildirir.

1901-ci il iyunun ilk günü onlar evlənirlər. Toy yazıçının istəyi ilə diqqət çəkməyən, sakit və sadə bir mərasimdən ibarət idi. Olqanı Moskvada tamaşaları gözləyirdi, ona görə yenidən Moskvaya, teatra qayıtmalı olur.

“Mənim Dusyam, mələyim, göyərçinim, yalvarıram sənə, inan ki, mən səni çox, lap çox sevirəm”. - Çexov arvadına məktubunda yazırdı, - “Məni unutma və tez-tez xatırla. Nə olursa - olsun, sən lap qoca qarıya çevrilsən belə, mən səni yenə də sevəcəyəm - gözəl qəlbinə, xasiyyətinə görə. Əgər xəstələnsən, hər şeyi burax və yanıma, Yaltaya gəl, mən sənə qayğına qalaram. Özünü çox yorma, əziz qadınım”.

Çexov bilirdi ki, Olqanın teatra hava - su kimi ehtiyacı var, ona görə istəmirdi, o, səhnəni atsın. Amma Çexovun dostları Knipperi sevmirdilər, onlar belə hesab edirdilər ki, Olqa Çexovun pyeslərində baş rolları almaq üçün ona ərə gedib. Üstəlik, ağzıgöyçəklər deyirdi ki, Olqanın teatrdə məşuqu var və o da qadının sayəsində repertuarla təmin olunur. Knipper həqiqətən Çexovun pyeslərində oynadığı rollarla məşhurlaşmışdı, ancaq bu o demək deyildi ki, Çexova qarşı münasibətdə təmənnalı idi. Ərinə yazdığı məktublarda isə dönə-dönə onu sevdiyini və xiffət etdiyini deyirdi:

“Antonka, əzizim, bayaq sənin portretinə tamaşa edirdim, birdən hönkürdüm. Sənin yanında olmaq istəyirəm, səhnəni atmadığım üçün özümü danlayıram. Anlamıram, içimdə nələr baş verir və bu da məni əsəbiləşdirir. Sən orda təksən, darıxırsan, mən isə burda hansısa müvəqqəti bir işlə məşğulam. Halbuki, mən özümü bütünlüklə sənə, duyğularıma həsr etməliydim. Axı, mənə nə mane olur?”

Çexov arvadına bacardığı kimi təsəlli verirdi: “Sən günahkar deyilsən ki, qışda burda, mənim yanımda ola bilmirsən. Əksinə, biz vicdanlı ər-arvadıq, bir-birimizin işinə mane olmuruq. Sən axı teatrı çox sevirsen, deyilmi? Əgər sevməsəydin, başqa məsələ.”

Çexov və Knipper uşaq sahibi olmağı çox arzulayırdılar. Ancaq Olqanın birinci hamiləliyi problemlili keçir və uşaq ana bətnində tələf olur. Bir müddət sonra Peterburqda qastrol vaxtı bədbəxt hadisə baş verir; Knipper yıxılır və bətnindəki uşağı itirir. Onun ikinci dəfə hamilə qaldığını, demək olar ki, heç kim, o cümlədən Çexov bilmirdi. O, bunu arvadının həkimindən təsadüfən öyrənir. Vaxt məsafəsinə görə bu uşaq onun ola bilməzdi. Ümumiyyətlə, Çexov arvadının ona xəyanət etdiyini hiss etsə də, heç vaxt onu ittiham etmədi. Yazıçının bu barədə Olqaya yazdığı məktubunda zarafatqarışıq xəlif məyusluq duyulurdu:

“Mən anonim məktub almışam, orda yazılıb ki, sən Peterburqda kiməsə dəlicəsinə vurulmusan. Yəqin sən ona görə məni daha sevmirsən ki, mən qənaətcil deyiləm və səndən xahiş etmişəm ki, artıq pul xərcləyib mənə 1-2 teleqram vurasan. Xəsisin biri xəsis... Yaxşı, neyləmək olar... Mən isə səni artıq vərdiş etdiyim kimi, hələ də sevirəm...”

15 iyul, 1904-cü il. Çexov gözlərini həmişəlik yumur. Olqa Knipper ərinin həyatının son günlərində tək buraxmır - Almaniyanın cənubundakı Badenvaylərə müalicəyə gedən yazıçını müşayiət etmək üçün aktrisyaya teatrdan möhlət vermişdilər.

Çexovun ölümündən sonra Olqa bir müddət gözdən itir, özünə qapanır. Deyilənə görə, o, hələ də mərhum ərinə sevgi məktubları yazmaqda davam edirdi... Amma tədricən Knipperin yaradıcı təbiəti ağrıya üstün gəlir, o, teatra

qayıdır və möhtəşəm obrazlar yaradır. Olqa Knipper ikinci dəfə ailə qurmur, amma cəmiyyətdə onun məhəbbət macəraları haqqında dedi-qodular gəzirdi.

Çexovla keçən 6 ili isə aktrisa belə xatırlayırdı: “Bu 6 il mənim üçün həyatın həm gözəlliyi, həm də həqiqəti idi...”

Ətrafdakıların ziddiyyətli fikirlərinə rəğmən, A. P. Çexov üçün də bu 6 il xoşbəxt illər idi. Bunu onların bir-birlərinə yazdığı məktubları (onların sayı 400-dən çoxdur) təsdiq edir:

“Arvadım, rəfiqəm, səni bərk-bərk öpürəm, bağrıma basıram, oxşayıram. Məni unutma, unutma, yadırğama! Bayırda yaz səs-küyü var, amma pəncərədən baxıram, qarlı qışdı. Yuxuma gəl, Dusya!”

* * *

Çexovun sevimli aktrisasıyla keçən həyatı bir az ağrıdır, bir az sarsıdır məni. Bu, Çexovsayağı məhəbbət idi. Onların kilometrərlə uzaq məsafədən bir-birlərini sevmələri, yazışmaları, uzaqdan-uzağa bir-birlərini oxşamaları bir teatr pyesi kimi görünür. Sonra üçüncü bir adam gəlir “səhnəyə”. Buna baxmayaraq, Çexov arvadından vaz keçmir. Çünki “vərdiş etmişdi sevməyə”. Əslində, Olqanın sevgisi tamamilə yox olmamışdı, bəlkə də, məsafələr, ayrılıq öz rolunu oynamışdı və incə qəlbli aktrisa tənhalığa davam gətirməyib özünü yeni sevgiyə təslim etmişdi. Həyatın o qədər girintili-çıxıntılı məqamları var ki. Yadıma düşür ki, Çexovun bir neçə hekayəsində qadın xəyanətindən söhbət açılır. Hətta Çexov bu qadınları qınamır, ittiham etmir, əksinə, başa düşməyə çalışır; Olqanı başa düşdüyü kimi. Məsələn, Çexovun hekayələrinin birində gözəl qadın çirkin, əyri ayaqları olan dazbaş keşişə ərə getməyə məcbur olub və çox bədbəxtdir. Onların qaldığı yer kilsənin kiçik otağıdır. Qadın hər gecə yatmayıb bayırdan gələn səslərə qulaq kəsilir; bəlkə, kimsə qışın şaxtasına davam gətirməyib gecələmək üçün kilsəyə gələr. Bəzən bəxti gətirir, kilsəyə kimsə pənah gətirir. Belə vaxtlarda qadının gözləri gülür, qəlbi həyat eşqiylə döyünür. Özünü qadın kimi hiss edir...

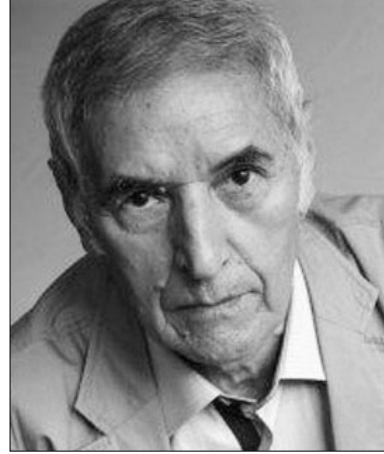
Çexovsayağı məhəbbət, beləcə, fikirlərimi məşğul edir, bəlkə də, bu vaxt təbiətlə təması elə də hiss etmirəm. Ancaq insana münasibət, qadına münasibət yeni, təzadlı fikirlər doğurur...

Günəl NATIQ

Azər ABDULLA

FİZİKA PİLLƏSİ

1989-cu il fevralın son günü Bakıda “köhnə dəyirman” deyilən yerin yaxınlığında, “qul bazarı” adlanan ərazidə, yolun qırağında yanları deşik-deşik, əzik-üzük, qulpsuz vedrədən qalxan alovda üzü küçəyə sarı azca əyilərək əllərini isidib ovuşduran saç-saqqalı ağarmış altmış səkkiz yaşlı kişi Qərbi Azərbaycandan qovulmuş iki yüz min türk qaçqınından biri idi. Qaçqınlığın üç ayı ərzində arvadıyla birgə üç dəfə yaşayış evini dəyişmişdi. Sığındıqları uzaq qohumluğu çatan evin yiyəsi bu abırlı, nəzakətli, həssas ailəni buraxmaq istəməsə də görkəmindən, danışığından nəcabətlik yağan kişi, elə onun arvadı da özlərini tikan üstündə oturmuş kimi hiss etdiklərindən, qaldıqları evə yük olmaq istəməmiş, ay tamam olcaq başqa tanışın evinə köçmüşdülər. Ermənistanda qoyub gəldikləri iki mərtəbəli, bağlı-bağatlı evini münasib bir evlə dəyişmək üçün o mədəni kişi iş günləri sübhün gözü açıldan evdən çıxaraq şəhəri, sonrasa Bakı kəndlərini ələk-vələk etmiş, ayağı dəyməmiş bir küçə, bir məhəllə qalmamışdı. Altıncı-bazar günlərisə, qaldığı evin qonşusu gənc Cəmillə üçüncü dəfəydi qul bazarına gəlmişdi.

Onların yanından yavaş-yavaş ötən mavi rəngli “QAZ-31”-in qara eynəkli sürücüsü küçə boyu düzülmüş adamları gözdən keçirərək, əlli-altmış metr irəli sürüb maşını saxladı. O vaxtlar şəhərdə, bəlkə, “QAZ-31” maşını barmaqla sayılan qədər az olduğundan, bəlkə də qara eynəkli kişinin zəhmindən “qul bazarı”ndakı adamlar cürət etmədiyindən, “Jiquli”, yaxud “Moskviç” maşınları ətrafına olduğu tək arı pöhrəsi kimi yığışmaqdan ehtiyat elədi.

...Hündür daş hasarlı bağın naxışlı iri dəmir qapısına yaxınlaşanda qapı öz-özünə açıldı. Maşın həyəətə girdi. Qara eynəkli kişinin maşından düşcək geriye çevrilib əlindəki pultla alaqağını bağladığını görəndə, bağ həddindən artıq geniş olsa da, yaşlı kişinin ürəyi sıxıldı. Ona elə gəldi hündür hasarlı bu geniş bağdan heç vaxt bayıra çıxma bilməyəcək. Qovulduğu kənddə onun bağını qonşu bağlardan qurşaqdan aşağı hündürükdə uzanan təkə nazik mis məftil ayırırdı. Qonşusu çay içməyə çağıranda o, ayağını qaldıraraq, məftilin üstündən aşdı gedirdi. Qara gözlüklü kişi gənc oğlanın qolundan yapışdı, yaşlı kişinin üzünə baxmadan: - Gedək səni işlə tanış edim... - dedi.

Qul bazarından gəlmiş fəhlələrə verilən üç tapşırıqdan biri, bağın bu başında yerləşən villanın kanalizasiya suyu divardibi boyunca ən azı bir qarış dərinlikdə qazılıb plastik borularla bağın o biri başındakı quyuyacan çəkilməliydi. Torpaq qumsal olduğundan bu iş o qədər də çətin deyildi. İkincisi, quyunun yaxınlığında olan iyirmi beş kisə peyin bağın bu biri başındakı üzümlük sahəsinə daşınmalıydı. Üçüncü tapşırıqsa, bağda dolaşan səkkiz toyuqla bir xoruz səbzə-göyertinin göyerməsinə imkan vermədiyindən, həm də pintilik törətdiyindən, tutulmalıydı. Xoruzdan başqa tutulacaq toyuqlar fəhlələrin olacaq, üstelik, ikisinə bir əllilik də veriləcəkdə. Görüləcək işi anladandan sonra qara eynəkli kişi: - toyuqları tutmaqdan başlayın - deyib tələsik dönüb onlardan aralandı.

- Cəmil, toyuq tutmaq mənlilik deyil, kisələri mən daşıyaram. - Yaşlı kişi divarın dibindəki paslanmış dəmirdən olan əl arabasına yaxınlaşdı. Peyin kisələrindən ikisini arabacığa qoyub bağın ortasıyla uzanan cığırda bağın ortasınacan asanlıqla sürüb gətirdi. Arabacığın dəmir təkəri metlağı sınıb dağılmış, səhərə yaxın yağın leysandan boşalmış torpaqda batıb qaldı. Güc verdikcə arabacığın balaca təkəri daha dərinə işlədi. O, kisələri bir-bir qucağına alıb ikicə addımlıq torpaq yolu asanlıqla adlayıb qarşı tərəfə gətirdi, boş arabacığı dartıb metlağın üzərinə çıxartdı. Kisələri yenidən arabacığa yükləyib deyilən yerəcən apardı. Boş arabacıqla geri qayıdanda ikicə addımlıq torpaq yolu bərpa etmək üçün yan-yörəsinə boylanıb dəmir, taxta qırığı, yastı-yapalaq daş parçası axtarsa da, gözüne bir şey dəymədi. Növbəti kisələri gətirib palçıqlı yola çatanda "hələlik hamısını gətirib bura yığım, sonra o yana adladaram" ağılından keçdi.

Günün günorta çağı Cəmil tutduğu səkkiz toyuğun ayaqlarını qaytanla bağlayıb ərik ağacının altında yan-yanı düzmüş, indisə qan-tər içində gözəl-göyçək mərcan xoruzu qovalayırdı. Ahıl kişisə səhərə yaxın leysan yağışdan islanıb ağırlaşmış sonuncu peyin kisələrini iki addımlıq torpaq yoldan adlayıb qalaqlanmış kisələrin üstünə aşırıraq qəddini yenidən düzəldəndə ərik ağacının yerə yaxın budağından qalxaraq uçub, uçub onun başı üstündən ötəndə o, yaşına uymayan cəldliklə hoppanıb göydə xoruzu tutmaq istədi, ancaq xoruzun al-əlvan, uzun quyruğu əlinə keçdi. Kişi müvazinətini itirib yıxılanda, çevrilərək kisələrin üstünə sərilirdi. Qanad çalıb çırpınan xoruzun uzun qırmızı, yaşıl qoşa lələyi onun əlində qaldı. Ayaqlarıyla kisəyə təkən verib yerə sıçrayan xoruz sürətlə qaçmağa başladı. Həmin an villanın ikinci qatının bəri başında qolunu məhəccərə dirsəkləyib kameranın ona sarı tuşlandığı ahıl kişinin gözündən yayınmadığı kimi, qara eynəkli, iri sallaq qarınlı "xozeyinin" ucadan oğluna şaqraq səslə dediyi "utanmaz əlləzinə" sözlərini aydınca eşidəndə dıxsındı. "Bu söz mənnən qabaq hardan gəlib çıxıb Nardaran bağlarına?.." düşündü. Bakıdan altı yüz kilometr uzaq başqa respublikanın bir kəndində təkə orta məktəb şagirdləri, müəllimləri deyil, həmin kənddə yaşayanların bəlkə də hamısı "utanmaz əlləzinə" sözünün yaradıcısı, halalca yiyəsi Qeybullah müəllimin dilindən düşdüyünü, sonralar bu deyimin getdikcə yayılıb çoxlarının istəkli, işlək sözünə çevrildiyini hamı bilirdi. Dərsini hazırlamadığı bəs deyil, sinifdə şuluq salan sırtıq, həyasız uşaqlara danlaq, töhmət, tənbeh mənasında bu sözü işlətmək onun adətiydi. Bu ifadənin mənasını bilən olmasa da, məktəbin şagirdləri kimi, bəzən kənd camaatının çoxu da Qeybullah müəllimin bu halal sözündən qonşudan aldığı dəhrə, balta, qazma kimi istifadə edirdilər. Bu söz getdikcə öz aşağılayıcı, qınayıcı mənasını itirərək Qeybullah müəllimin boy-buxununu, əsəbiliyini, ədalətli, namuslu, savadlı, bilikli müəllim obrazını öz içərisinə aldığından bir-birlərinə deyilən bu sözdən kimsə incimirdi.

Qeybullah müəllim başını ani qaldırıb yuxarı baxanda qara eynəkli kişinin özü boyda, ancaq arıq, yeniyetmə oğlanın qolundan yapışib (oğlanın qucağında sini dolusu kabablıq üçün doğranmış ət vardı) bir sayaq itələyə-itələyə: - Təربiyəsiz, səndən adam olmuyacaq! - deyib başıyla Qeybullah müəllimə işarəylə: - Atanın sözüne baxmasan, axırın bax, o kişi kimi hambal olacaq! - deyib pilləkənin başına gətirdiyini - ehtiyatlı ol, yıxılırsan, get “u” kişini də çağır sənə kömək eləsin,- deyəndə ahıl kişini sanki ildırım vurdu, bu şişman kişinin keçmiş şagirdi olduğuna şübhə yeri qalmadı. “Yüz faiz, həmin uşaqdı. Bədəni kimi səsi də yoğunnayıb. Qonşu kənddən gələn uşaqların hamısı “o” əvəzinə “u”, o adama, “u adam” deyirdilər. O cəydaq uşaq da oğludu, “kopiya, öz cavannığıdı...”

Qırx bir il öncə bir yaz günü doqquzuncu sinifdə baş vermiş, unudulmuş xoşagəlməz əhvalat altmış səkkiz yaşlı Qeybullah müəllimin yaddaşında dipdiri canlandı. Uca boylu, qara kostyumlu, zolaqlı uzun qalstuk taxmış, şax yerişən Qeybullah fizika müəllimi idi. Fizikadan hər mövzunu həvəslə, ilhamla şirin-şirin, elə izah edirdi, elə bil “Min bir gecə nağılı”nı danışdı. Elə bu səbəbə görə, işlədiyi beş ildə məktəbi bitirib instituta, universitetə qəbula gedən uşaqlar fizika imtahanından beşdən, dördəndən aşağı qiymət almırdılar. Ədəbiyyata, tarixə meyilli şagirdlərdən bəziləri artıq Qeybullah müəllimin seyrinə, cazibəsinə düşmüşdü. Ədəbiyyat, riyaziyyat, həndəsədən dərs deyən müəllimlərdən fərqli olaraq, Qeybullah müəllim yazı taxtasına yazdıqlarını, bəzən lap elə uşaqların yazdıqlarını şagirdlərə sildirmir, həmişə tələsik əsəbi-əşəbi özü silirdi.

Həmin yaz günü yenə də onun bir əlində qızlardan hansınısa tikib gətirdiyi güllü, sarı yumşaq məxmərdən silgi, bir əlində ağ şokolada bənşər dördkünc uzun təbaşir vardı. Bir yol, bəzənsə, uzaqbaşı iki dəfə əlini hərletməklə çəkdiyi üç dairəni elə bil pərgarla, düz xətlərisə sanki xətkəslə çəkmişdi. Dairələrin ən irisinin üstündə Günəş, ikincisində Yer, üçüncüsündə Yupiter yazmışdı. Pəncərədən qara yazı taxtasına doğru iri boru şəklində uzanan gün işığında milyonlarla üzən ağappaq toz, təbaşir zərrəcikləri Qeybullah müəllimin qara kostyumunun qollarını, yaxasını ağartsa da o, həmişəki kimi ilhamla, şövqlə danışır, alnına, gözünün üstünə tökülən şəvə kimi qapqara, parıldayan tellərini təbaşir tutduğu əlinin üç barmağıyla tez-tez geri eləyirdi. O, işığın sürətinə aid hansısa düsturu qara lövhəyə yazanda şagirdlərdən kiminsə həyəcanla dediyi - Qatar tərpənir, tələsin! - sözlərini Qeybullah müəllimin qulağı çalsa da, düsturu sonacan yazıb qurtarmadığından geri çevrilib baxmadı. Ancaq bircə an sonra qatar fitinə bənşər səse geri çevriləndə adını indi xatırlaya bilmədiyi arıq, ucaboy, qaraşın, şumal üzlü oğlanın arxadakı son partada ayaqüstə dayanıb sağ qolunu dairə boyu hərleyərək yenidən yerindən tərpənən paravoz təkərini yamsılayıb aramla “kuff, kuff, kuff” səs çıxartdığını gördü. Bütün məktəbdə ipə-sapa yatmayan şuluq, avara kimi tanınan, iki il sinifdə qalan (bir dəfə yeddinci, ikinci dəfə doqquzuncu sinifdə) qonşu kənddən gəlmiş o uşağı Qeybullah müəllim bəlkə də bir az danlayıb, uzaqbaşı “utammaz əlləzinə!” deməklə hirsini soyudub yerində oturdacaqdı. Ancaq onu hövsələdən çıxarıb cin atına mindirən bu oldu ki, uşaq çevrilib müəllimin gözünün içinə baxandan sonra da heç nə olmaybmış kimi, yenə də həyasızcasına dörd yol sağ qolunu hərledərək “kuff, kuff, kuf-kuf, kuf...” elədi. Əlindəki təbaşiri o sırtıq, həyasız, saymaz uşağa sarı tulazlamaq Qeybullah müəllimin ani ağlından keçdi. Hirsindən elə bil dili tutuldu, bir anlıq çevrilib heykələ döndü. Heç nə olmaybmış kimi uşaq giley, umu-küsü ovqatıyla nəfəs dərmədən:- Məllim, Bəhmənyar, Tusi, Nyuton kimi əslində mənim də adım fizika kitabına

salınmalıydı. Bu günah azıymış kimi, sən də mənə iki verirsən...- deyəndə uşaqlar yer-yerdən pıqqıldaşdılar. İri gözlərinin bəbəkləri bir az da bərelib böyümüş Qeybullah müəllim: - Sırtalib sirimsimiş! Utammaz əlləzinə!..

- Məllim, mən kəşf eləmişəm. Mənim tapıntımda heç bir kitabda yoxdu... Qeybullah müəllim əsəbi-əsəbi iki addım uşağa sarı yeridi. Nə düşündüsə, həmin tövrlə geri dönüb, yeyin-yeyin iri addımlarla irəliləyib sinfin qapısını açdı, uşağa sarı çevrilib ucadan: - Rədd ol, gəl çıx bayıra! - dedi. Hələ də ayaqüstə dayanıb yerindən tərpənməyən uşaq gülə-gülə, həm də kinayə ilə: - Onsuz da özüm getmək istəyirdim. Bu fizikanın kimə nə xeyri var, mənə də olsun? Sənin kimi müəllim olmaq istəmirəm,- deyib partadan aralandı, iki addım atıb dayandı, tez-tez sözünə davam elədi, - keçən dəfə dərsi soruşanda öz kəşfim barədə fikirləşdiyimdən cavab vermədim, sən də mənə "iki" yazdın. Özünən təbii işıq saçan Günəşdən, ulduzlardan, ildırımından danışdın. Bunnar kitabda da var. Oxuyub deməyə nə var...

O, yazı taxtasının tuşuna çatanda geri dönüb birinci sırada əyləşən qızlara sarı əlini uzadaraq sözünə davam elədi: - Ağılı, qaralı bu gözəl-göyçək qızlarımız işıq saçmırmı? Lap çox da yaz aylarında! Gözə görünməsə də, onlardan sel kimi axan elektrik zərrəcikləri, dalğası adamı tok kimi vurmurmu!?. Bunları demək əvəzinə, bapbalaca işıldaquş böcəyinnən danışsın...

Hələ də qapının ağzında hirsindən qaralıb az qala boğulacaq Qeybullah müəllim ayağını bərkdən yerə vurub: - Gəl rədd ol, çıx sinifdən!.. Sənin axırın hambaldı! Hambaldı!.. - dedi.

- Təkcə sinifdən yox, sənin xətrinə məktəbdən, kənddən, rayonnan yox, lap respublikadan çıxıb gedirəm, - dedi, qapıdan çıxhaçıxdı geri çevrilib: - Uşaqlar, qatar gedir, tələsin! - söylədi. Qeybullah müəllim hirsle qapını itələyib ördü. Bayırdan zəif qatar fitinə bənzər səs yenə eşidildi.

Qonşu kənddən gəlmiş ipə-sapa yatmayan dəcəl şagirdin məktəbdən biryolluq çıxıb getməsi bir yandan bütün müəllimlərin, lap elə direktorun da ürəyincəydi. Bir yandan da Qeybullah müəllimin ilbəil artan şöhrətinə, qazandığı hörmətə, sayğıya qısqanıb paxıllıq edən müəllimlərin, lap elə direktorun qəlbində gizlin bir sevinc də vardı. Burası da vardı, direktorun əlinə fürsət düşdüyündən "məktəbin nüfuzunu sən aşağı saldın" deyib onu tez-tez danlayırdı. Həmin ilin yayında doqquzuncu sinfin riyaziyyat imtahanınacan bu danlaqları Qeybullah müəllim dönə-dönə eşitməli oldu.

İyun ayının səkkizində rayon mərkəzində erməni orta məktəbinin doqquzuncu sinfi üçün Ermənistan Təhsil Nazirliyinin bağlanıb doşab rəngli sirquş yaxılaraq möhürlənmiş zərfdə göndərdiyi cəbr misalını bütün riyaziyyat müəllimləri yığışib iki saat qan-tər içində baş çatlatsalar da həll edə bilməmişdilər. Bu biabırçılığın yayılıb mərkəzə çatacağından ehtiyat edən məktəb direktoru qonşu erməni rayon, yaxud, erməni kənd məktəb direktorlarındansa, sirr yayılmasın deyə, o müşkül misalı öz rayonlarında güclü riyaziyyat müəllimləri olan türk orta məktəbinin direktoruna telefonla anlatdı. Qeybullah müəllimin çalışdığı kənd orta məktəbində müəllimlər otağına yığışib bir saat gərginlik içində baş çatlatsalar da "trigonometrik bərabərsizliyə" aid o misalı həll edə bilmədilər ki, bilmədilər. Müəllimlər otağına girib üç riyaziyyat müəlliminin qan-tərə batıb əlləşdiyini görən, o müşkül misalla tanış olandan sonra çəkilib bir qıraqda əyləşən Qeybullah müəllim on beş dəqiqə ötməmiş sakitcə "alındı", deyəndə pərt olmuş riyaziyyat müəllimləri onun başına yığışdılar.

Boş yerə deməyiblər xəbər atlı, quş qanadlı olur. Fizika müəllimi Qeybullahın bu qabliyyəti qabaqca öz kəndlərinə, sonra rayona, rayonun

bütün kəndlərinə, lap Ermənistan təhsil nazirliyinəcən gedib çatdı. Növbəti ilin dərs bölgüsündə direktor fizika fənnindən başqa Qeybullah müəllimə doqquz-onuncu siniflərin hər birində bir qoşa saat riyaziyyat dərsi də verdi.

İllər boyu bildiklərini şövqlə şagirdlərinə öyrətməkdən başqa, həm də o müşkül misalı həll etdiyinə görədi, rayonda ilk "Əməkdar müəllim" adı Qeybullah müəllimə verilmişdi...

* * *

Qeybullah müəllim xoruzun lələyini yerə atdı, aralıda armud ağacından asdığı sırıqlısına yaxınlaşdı. Qıraqdan baxan olsaydı, onun yerişinin dəyişdiyini bəlkə də sezməzdi. Ancaq armud ağacınacan yeddi-səkkiz addımı yeriyərkən Qeybullah müəllimin özü ayaqlarının bir-birinə dolaşib yıxılacağından qorxdı. "Lentə alırlar, baxıb gülsünlər. Yaxşı ki toyuqların dalıyca qaçmadım..." O, peyin şirəsi bulaşmış döşlüyünü çıxarıb yerə atdı. Armud ağacının budağından asdığı sırıqlısını götürüb tələsik əyninə keçirdi. Yeyin-yeyin villaya yaxınlaşıb ət çəkilməmiş şişləri manqala düzən oğlana ötkəm tövrlə: - Qalx yuxarı, de qapını açsınlar! - söyləyib alaqaپیya yaxınlaşdı, üzü qaپیya dayanıb gözlədi. Bir su içimi qədər ötən vaxt ona uzun zaman kimi göründü. Qapının açılmadığını görəndə yumruğıyla qapını döyəcləyərək çevrilib uçadan: - Açın qapını! - qışqırdı. İkinci qatdan pillələrlə enən oğlan: - Atam deyir çörək yesinlər, sonra...

Oğlanın bu sözləri Qeybullah müəllimi daha da özündən çıxartdı. Qolunu havada yelləyərək oğlana sarı beş-altı addım ataraq qeyzlə: - A bala, qayıt pultu gətir, yoxsa manqalınızı aşırıb yıxacam...- deyəndə alaqaپیının cırıltısına geri döndü. Qapı yarımca metr aralanmışdı. O, çevrilib yeyin-yeyin addımladı, qaپیya çataçatda qapı bağlandı. Bir an səssizcə qaپیyla üzbəüz qaldı. Geri çevrilib villaya sarı baxdı, balkonu, pəncərələri gözdən keçirdi, kimsəni görməsə də ucadan: - Açın!!! - qışqırdı. Cırıltı səsinə geri döndü. Əlini uzadıb birçə qarış açılmış qapıdan yapışmaq istəyəndə qapı yenə örtüldü. İllər öncə o dələduz, şuluq şagirdin sağ qolunu dairə boyu hərledərək paravoz təkərini yamsılayıb "kuf, kuf, kuf-kuf, kuf" etdiyi anı xatırladı. "Yenə məni ələ salır" ağlından keçdi. Bağın o başına üz tutdu. Altımı, yeddimi addım atmışdı, alaqaپیının cırıltısını qulağı alsa da, geri dönmədi, sürətlə addımlayıb peyin daşıdığı yerdən aralı qoz ağacına söykəli taxta nərdivanı götürdü, aparıb daş hasara söykədi.

Qıçının birini hündür hasarın bu üzü, o birisini hasarın o biri üzü aşağı sallayaraq atın belindəki kimi oturmuşdu. İki dəfə əyilsə də əli nərdivana çatmadı, Divar boyu sallanıb düşsə ayağının, qolunun çıxmasından, sınımasından ehtiyat elədiyindən düşməyə gözü yetmədi. Hələ də xoruzu qovan Cəmilli səsləyib: - Əlim yetmir, nərdivanı qaldır bura, - dedi. - Neynirsiz, müəllim?..

-Boğuldum, havam çatmır, tez ol, qaldır!..

Əli - ayağı əsə-əsə hündür hasarı aşhaaşda Qeybulla müəllim yenə də azacıq irəli-geri şütüyən alaqaپیını... bir də villanın ikinci qatındakı eyvandan qara gözlüklü, şişman, sallaq qarınli kişinin hırlə-hikkəylə: - Xarab olub, işləmir də zibil! - deyib əlindəki pultu alaqaپیya sarı tolazladığını gördü.

Yaşar BÜNYAD

PORTRET

◆ **Hekayə**

...Tində dayandı. Köhnə məhəllədə tanış üz görmək ümidiylə metronun “Nizami” stansiyasınacan uzanan dar küçə boyu qorxaq uşaqlar kimi biri-birinə qısılmış yastı damlı, çat vermiş boz divarlı evlərə qapı-qapı göz gəzdirdi. “Qorabışən ayın bu bürküsündə küçə-bacada kim olacaqdı ki?!” “Bir az toxtayandan sonra, cibindən dəsmal çıxarıb dazını, boynunu, saqqalını sildi. Divarlarına noxud, hisə verilmiş kilkə, pivə iyi hopmuş köhnə köşkə yaxınlaşıb, çəllək pivəsi içib sərinləmək istədi. Bilirdi ki, bu köşk sahibinin “pivzavod”da qohumu işləyir, pivəsi “təmiz” olur. Amma bu gün bəxti gətirmədi; pivə yox idi - nə təmizi, nə su qatılmışı. Pivəsatan da boş çəlləyin üstündə bardaş qurub milçək qovurdu. Bazar günü olsa da günortanın cızdaq çıxaran vaxtında küçə-bacada kişilərin gözə dəyməməsinin səbəbini indi anladı, təəssüflənən satıcıya gözləməyəcəyini bildirib ara yolların kölgəliyi ilə “Parapet”ə üz tutdu.

Bağla üzbəüz kitab mağazasının bir küncündə rəngkarlığa aid ləvazimatlar, məşhur rəsm əsərlərinə illüstrasiyalar satılır. Qabaqlar orada satıcı işləmiş köhnə tanış ona, Qogenin “Kralın arvadı” əsərinin keyfiyyətli surətini söz vermişdi. “İndilər orda olar” - fikirləşdi. Bəlkə də Qogenin indi şedevr sayılan bəzi əsərlərini Qogendən yüz dəfə yaxşı çəkə biləcəyi halda, kiminsə “yaratdığı keyfiyyətli surət” nəyinə gərəkdi, özü də bilmirdi.

Kilsənin tinindən mağazanın qarşısında əlində bükülü, uca çinar ağacının altında var-gəl edən tanışını gördü. Yaxınlaşıb görüşdü. “Üç gündü gəlib-gedirəm, yoxsan, bir şey olmuyub ki?” - soruşdu və bükülünü tələsik ona uzatdı ki, dediyimdi, evdə açarsan, nəvələrim gözləyir, bağa gedəcəyik, bağışla, yoxsa bir pivə vurardıq kral arvadının sağlığına...

Gülüşüb ayrıldılar.

Havadan tər və tütün qoxusu gəlirdi. Qoca rəssam saqqalını qoxuyurmuş kimi, burnunu çənəsinə tərəf əydi. “Bu ki mənim iyimdi?”

Ev onu kirli qab-qacaqla, həftəylə yuyulmayan pal-paltarla, gündə on dəfə çəkib bəyənmədiyi eskizlərlə bezdirsə də, yenə, yaxşı ki, hələ tarakanlar daraşmayan balaca otağına dönürdü - illərlə xəyalında yaşatdığı, nəhayət, cəsarət edib kətan üzərində canlandırıdığı xallı qıza toxunmaq üçün...

O, “Xallı” adlandırdığı portretdən özge ömrü boyu yaratdığı, muzeylərdə, xüsusi kolleksiyalarda olan bütün əsərlərini tonqala atıb yandırmağa hazır idi. Vaxtında “getmə!” deməyə cəsarəti çatmadığı sevgilisinin portretini Qogen görsəydi, bəlkə də öz çəkdiqlərini zibilliyə tullayardı! Bu, özünə vurğunluq deyildi, o, əmin idi ki, “Luvr”a layiq əsər yaradıb.

Siqaret yandırıb ağaca söykəndi. Son günlər az çəkirdi. Siqareti yarıyacaq sümürüb tulladı. Öskürdü. Gəlmişkən bir neçə fırça almaq üçün mağazaya girəndə, əlindəki bükülü tələsik içəridən çıxan cavan qızın iri çantasına ilişdi. Görünür, qız fikirli idi və çox tələsirdi ki, qolundan sürüşüb düşən çantanı içindəki kitablar, fırçalar və yağlı boya tübikləri döşəməyə dağılanda hiss etdi.

-B-bağışlayın, mümkünse... Günahkaram, - qoca rəssam heyifsilənərək dağılan əşyalara sarı əyildi. Qız onun sümükləri, damarları üzə çıxan arıq qolundan yapışdı.

-Narahat olmayın, mən özüm...

İkisi də diz-dizə çöməlib çantanı sahmana saldılar. Qoca ayağa qalxanda, üzünə tökülən qıvrım saçlarını yığa-yığa gülümseyən qızın sifətinə elə baxdı ki, bu məftunluq, heyrət, təəccüb dolu baxış, deyəsən, qızı qorxutdu da. Gördüyünə inanmaq istəmədi və ona elə gəldi ki, indicə, iyirmi bir il cavanlaşdı.

-Bu...bu, ola bilməz?! Yox...bu mümkün deyil! - Sanki hansısa detallı dəqiqləşdirmək üçün bir az da gözlərini qıydı. - Rica edirəm, m-məni silkələyin! Bərk-bərk silkələyin!...

-Axı, sizə nə oldu? Mümkün olmayan nədi ki? - Qız çaşıb qalmışdı. - Eeey... baba, bəlkə xəstələnmişiz?

Birdən, yuxudan diksinib ayılan adam kimi, harda olduğunu anlamağa çalışdı. Aldığı fırça, yağlı boyalardan qızın rəssam olduğunu, ya olacağını güman edib ərklə, yüz ilin tanışsı kimi onun zərif qolundan tutdu və ucadan dedi:

-Siz onu mütləq görməlisiz! Mütləq!..

Qız "nəyi?" - soruşmaq istədi, amma sual boğazında quruyub qaldı.

-Tələsmirsiniz ki?.. Xahiş edirəm... etiraz etməyin.

Qızın bayaqkı qorxusu, tərəddüdü maraqlı dənizində batmışdı. Çəlimsiz, lakin qıvrıq, yaxından tər və tütün iyi vuran, bu qərribə qoca deyəsən onun xoşuna da gəlmişdi. Nəyə baxacağını soruşmadı, eləcə gülümseməyə çalışsa da, ürəyindəki təlaş qalmaqdaydı.

-Tələsməyinə tələsirəm, - dedi, - evdə xəstə anam məni gözləyir.

-Burda, yaxındadı, "Passaj"ın tinində... Çox ləngitməyərəm... Beşcə dəqiqəlik... Qızım, sözümü yerə salmayın...

"Qızım" deyib təkidlə xahiş etdiyindən qocaya yazığı gəldi, daha inad etmədən "gedək" desə də, ürəyi sürətlə döyünürdü.

Söhbətləri tutmuşdu. Yol boyu illər öncə gənc naturaçıya necə vurulduğundan, yaş fərqi görə axmaqlıq edib ürəyini açma bilmədiyindən, adını şərti olaraq "Xallı" qoyduğu portreti onun şərəfinə çəkib təsəlli tapdığından danışdı. Qız da, rəssamlıq məktəbində oxuduğunu söylədi.

Çatdılar. İnadkar rəssam irəlində, ürkək qız arxada qədimi binanın birinci mərtəbəsinə qalxdılar.

Taxta qapını açarlar açılıb içəri keçdi, "mənim balaca emalatxanama xoş gəlmisiz, buyurun, ayaqqabınızı çıxarmayın" - dedi, qızı yağcam dəhlizə dəvət edib işığı yandırdı. Yaşına uyuşmayan cəldliklə otağına açılan qapıdan içəri şığıdı, "Kralın arvadı"nı bir tərəfə tulladı, ağır qara pərdəni aralayıb küçəyə baxan pəncərəni açdı. Açıq işıq seliylə birgə yüngül gilavar otağın boğanağını toxtatdı.

Nə yarımçıq işlənmiş eskizlər, nə divarboyu yığılıb üstü parçayla örtülü tablolar, nə də qadın əli dəyməyən səliqəsiz otaq diqqətini çəkdi. Qoca rəssam pərdəni açanda qızın baxışları küncdə, bu sahmsızlığı ört-basdır edən, yəqin ki, ona göstərmək istədiyi üstü narıncı parçayla örtülü portret

qoyulmuş iri molbertdə ilişib qaldı. Qızın sual dolu gözlərinə heyranlıqla baxan ev sahibi molbertə yaxınlaşdı.

-İndi baxın, - pıçıldadı.

Qoca rəssam əvvəl onun gözlərində getdikcə artan parıltını gördü. Qız heyranlıqdan qışqıracağına ar edib getdikcə aralanan dodaqlarını əlləriylə qapadı. "Öz" çılpaq portretinə baxdığından yox, gördüyünə inanmaq istəmədiyindən özünü saxlaya bilməyib kəkələdi:

-B-bu-bu ki...mə-nəmm?! - deyə bildi. Bir xeyli hərəkətsiz dayanıb baxdı, sonra addım-addım, özündən ixtiyarsız portretə yaxınlaşdı, örtüyü tamamilə açıb, "bu, ola bilməz!" pıçıldayaraq iki addım geri çəkildi. Qız sanki sehre düşmüşdü. Ona elə gəldi ki, bu miskin otaqda təkdi və güzgü qabağında məftunluqla öz bədənini seyr edir. Uzun barmaqları dodaqlarına, boynuna, döşünün giləsinə toxunduqca halı dəyişdi, elə məst oldu ki, az qala sağ çiyindəki ağır çantasını yerə salacaqdı... Və birdən ona zillənmiş yad baxışdan diksindi. Çəşqınlıq və xəcalətdən qıpqırmızı qızardı. Elə birdən də anladı ki, yox, bu baxış heç də yad deyil, bu, aylarla, bəlkə də illərlə, sol sinəsindəki üç xalı saymasa, eynən ona oxşayan qadının virtual surətiylə bir otaqda yaşayıb qocalmış rəssamdı.

Susurdular.

Qız hələ də özünə gələ bilməmişdi. Nəhayət, o üç xalı harda gördüyünü düşünərək gözünü portretdən çəkdi.

- Təxəyyül... bu qədər oxşarlıq yarada bilməz axı?! Bu, möcüzədi!

-Təcübləndiz?...Əlbəttə, bu siz deyilsiz. Əfsus... İyirmi bir il əvvəl yəqin siz heç doğulmamışdınız. Yaşınız ya on yeddi ola, ya olmaya.

-On doqquz, - qız gülümsəyərək dəqiqləşdirdi. Qəfil, tələsdiyi yadına düşdü. - İnanın, təsadüfi, müəmmalı olduğu qədər xoş tanışlıq oldu. Əfsus, mən qaçmalıyam, xəstə anamı tək qoymuşam. O...

Daha heç nə demədi. Demək istəmədi...

* * *

Mənzilində qonaq qəbul etmədiyindən qapı tıqqıltısını yadırgamışdı. Tıqqıltı zəif olsa da, ara vermirdi. "Hikkəli adama oxşayır". Hamamdan tələsik çıxıb qapıya yaxınlaşdı. Gözlükdən baxmadan qapını açanda gözlərinə inanmadı: əynində bənövşəyi sarafan, əlində ağ kağıza bükülü balaca dördkünc zərf tutan dünənki qız idi. Köhnə tanışlar kimi görüşdülər. Otağa keçəndə soyuq şərbət təklif etdi, qız minnətdarlıqla "içmirəm" deyib əlindəki zərfi masanın küncünə qoydu, dünəndən üstü açıq qalmış portretə yaxınlaşdı. Sözlü adama oxşayır, amma danışmır, portreti ilk dəfə görmüş kimi süzürdü.

-İki il boyu, - rəssam sükutu pozdu, - həftədə iki kərə emalatxanama gələrdi. Nədənə, yüzlərlə naturaçı qızın içindən onu seçmişdim. Onunla işləmək məni yormurdu, əksinə, özümü gümrah hiss edirdim. Gözəlliyi bir yana, bilirdim, pula ehtiyacı var; tələbəydi... Son vaxtlar, iş oldu-olmadı, dərstdən sonra iki şirin kökəylə gəlirdi. Qəhvə içməyə. Sən demə, qəhvəni heç sevmirmiş, bəhanəymiş... Mən axmağı sevirmiş!.. Əslində, mən də vurulmuşdum!.. Qızlar qürurlu olur. O, etiraf etməyə utanır, "yox" cavabı alıb gülünc vəziyyətə düşəcəyimi düşünən mən sarsaqsa cəsarət tapıb ürəyimi açmağa... Və bir gün "Nağıl" tortuyla gəldi. Soruşdum ki, bu nə xəcalətdi verirsən? Dinmədi, bir dilim kəsib mənə yedizdirdi, sonra düz gözümün içinə baxıb gülə-gülə dedi ki, indicə sən mənim nişan şirniyi yedin, xeyir-dua ver, bəlkə xoşbəxt oldum... Bilsəydiniz o sözlərdə, o gülüşdə nə qədər istehza, qəzəb, nə qədər əzab vardı!.. Boğazımda ilişib qalmış son tikəni qaytarmaq

üçün vanna otağına qaçdım, dönüncə... o, yox olmuşdu - gəldiyi kimi sakitcə, getmişdi... Belə...

Gözlərində ilişib qalmış iki damla yaşı qız görməsin deyə hamama keçdi. Üz-gözünü soyuq suyla yuyub otağa qayıtdı. Tale bu dəfə də onunla oyun oynadı; eynən iyirmi bir il əvvəlki kimi otaq boş idi, qız getmişdi. Dəhlizə cumdu, aralı qalmış qapıya çatanda aşağı mərtəbəni tərk edən iti addım səsləri kəsildi.

Az qala dəli olacaqdı. Var-gəl etdi, onu otaqda tək qoyub çıxdığı üçün özünü, vidalaşmadan getdiyinə görə qızı qınadı.

Gözünə masanın küncündəki zərf sataşdı. Fincanı yerə qoyub siqaret yandırdı. Gözünü zərfdən çəkmədən ikinci, üçüncü siqareti alışırdı. Axır ki, özünü saxlaya bilmədi, ayağa durub ona yaxınlaşdı. Üstündə xırda hərflərlə "xalsız qızdan" yazılmış məktubu o üz-bu üzə çevirdi.

Əlləri əsə-əsə zərfi açdı. Yəqin ki, zərfə yerləşmədiyi üçün ikiye qatlanmış, nəmişlikdən saralmış vatman kağızını çıxaranda əl boyda məktub və əlil arabasında oturub gülümsəyən qadınla qol-boyun olmuş, indicə qaçıb gedən gənc qızın şəkli masanın üstünə düşdü. Qoca rəssamı soyuq tər basdı. Vatmanın qatını açdı. İlahi, ilk seansda adi qələmlə qızın üz cizgilərini işləmişdi - o idi. "Saxlayıb".

Əl boyda dama-dama dəftər vərəqində yazılmışdı:

"Mən onu ilk baxışdan tanımışdım ...Məktubun içindəki şəkli siz çəkmişiz, yəqin unutmazsınız... Qoy sizdə qalsın... Sənədlərimi rəssamlığa verəndə, anam bunu göstərib demişdi ki, əgər daha yaxşı çəkəcəksənsə, get, oxu... O, sizin barədə heç nə danışmayıb. Bu sizin sirrinizdi. Beş ildə əlil arabasına məhkum olmuş insanı incitmək istəmədiyimdən, təsadüfi görüşümüzü də ondan gizlətdim - belə yaxşıdı. Bu da bizim sirrimiz olsun... Məncə, böyük sənətkar olmaq üçün istedad və zəhmət mütləqdi, sevmək üçünsə tək cəzə ürək kifayətdi... İtirməyə nə var ki?! "Balaca şahzadə"də deyilən kimi: Gözlər kordu. Ürəklə, qəlblə axtarmaq lazımdı... Özünü əzab verməyin.

Hörmətlə: Xalsız qız"

Otaq başına fırlandı. Qoca rəssam ilk dəfə özünü daha tənha, daha bədbəxt hiss etdi...

2017, Xırdalan

◆ P u b l i s i s t i k a

Südəbə AĞABALAYEVA

YANVAR DÜŞÜNCƏLƏRİ

***Ömrümün keçdiyi sahildən uzaqlaşdıqca...
(Nəcib Fazil)***

Salam, Dost!

Haqlısan, min dəfə haqlısan, gileyni də başa düşürəm, amma Səni sakitləşdirəcək birçə söz belə yazmaq istəmirəm, çünki, incik, emosional halətdə hər cür bəraət bəhanə kimi başa düşülür, amma bəri başdan deyirəm, bu dəfə məktubu sanki mən yox, ekzistensial vakuum və loqoterapiya ilə bağlı düşüncələrin çəkdiyi xiffət yazır. Füzuli necə deyir, "ver sözə ehya ki, tutduqca səni xabi-əcəl..." Bu əcəl sözü hardan düşdü araya, mən tamam başqa şey demək istəyirdim... Hətta Sənə deməkdə, yazmaqda çətinlik çəkdiyim məsələlər adamı "desəm...-deməsəm..." dilemmasında sıxır. Bu dilemmalar, haçalanmalar yaman çoxalıb son vaxtlar. Məsələn, cəmiyyət, ədəbiyyat "dəb, yoxsa dəyər" dilemmasından əziyyət çəkir. Məsələn, həyatda elə məqamlar olur ki, insanı ikili fikirlərə təhrik edir; mənim mənafeyim və mənim Ləyaqətim dilemmasının etik məqamında insanın fərdi keyfiyyətləri, xarakteri daha aydın görünür. Heç fərqi yoxdur neçə yaşın var, necə yaşayırsan, bu addım sənə fürsət verir bir addım qabağa keçməyə, bir pillə qalxmağa vəs. və i. a. Amma məhz bu məqamda sənin insan kimi mahiyyətin özünü göstərir... Mən heç vaxt kimsənin haqqına girmədim, kimsəni tapdayıb keçmədim, özümə "fürsəti fəvte verməyən" tənəsini rəva bilmədim, başqasının haqqına və yerinə keçməyi mənliyimə sığışdırmadım. Necə deyərlər, bu sosial - mənəvi qabiliyyətimçün sağlam bioloji əsaslarıma, genimə minnətdar olmuşam və həmişə də belə olacaq. Yəni bu, hünər deyil, həyat prinsipi və düşüncə tərzidir. Amma son vaxtlar görəndə ki, "ən yaxın bildiklərin" də "Mənim mənafeyim ya mənim ləyaqətim" dilemmasında çıxış yolu tapıb keçiblər birincinin tərəfinə və bununla da dərinlən rahat nəfəs alıb başlayıblar daha iştahla, heç nə olmamış kimi davam etməyə, yəni daha böyük işlər görməyə..., deməyə söz tapmıram. Birincini seçməklə "fürsəti fəvte verməyənlərin" gözündə ucalıblar, o "ucalıqlarda" "Bu gecə ürəyim elə ağrıdı, Heç kəsin ürəyi ağrımaz elə, Bu gecə özümə elə ağladım, Ölsəm, heç anam da ağlamaz elə" (R. Qusarçaylı) tənhalığının dadı duyulmaz. Oradan baxanda Zəlimxan Yaqubun bu kimsəsiz təsəllisi də gülünc olar: "Əlsizin əllərinde dönmədinse əsaya, Nə Məhəmmədə

güvən, nə həzreti İsayə! Ürəyi qırılanın könlünü almadınsa,.. Nə tutduğun o oruc, nə də ki, namaz keçər, Tanrının dərgahında Tanrı səndən vaz keçər”.

Bunlar hələ nədir ki?! Bundan betəri də var:

Kimə deyim dərdimi,

Dünya dolu adamdır” (Rəsul Rza). Məncə, bu, inamın bilmərrə yoxa çıxmasıdır və bundan o yanısı nədir, mən bilmirəm, bəlkə sən bilirsən, mənə də yaz. Yaz ki, özümü aldadım, yaz ki, sözün, vicdanın əhəmiyyətsiz, dəyərsiz olduğunu qəbul edə bilim... Ya da heç nə yazma. Gəl başqa şeylərdən danışaq. Onsuz da son vaxtlar baş verənlərlə bağlı belə qərara gəlmişəm ki, izahına söz tapa bilmədiyim bəzi davranış və münasibətlər sosial-bioloji əsasların - genin rolunu, əhəmiyyətini şübhə altına alır və deyəsən, ətrafındakıları görmək istədiyi kimi yüksək qiymətləndirmək insanın ən böyük yanlışdır... Amma deyim ki, bundan sonra sakitlik gəlir, daha sarsılacağı, itirəcəyən bir şey qalmır., hər şey öz yerini və öz rəngini alır...Yaxşısı budur, bu mövzudan keçək, düşündükcə batdığını hiss edəcəksən sən də. Necə deyirlər, qoy bu olsun subyektiv düşüncə...

Gəl bu aydan danışaq - Yanvardan. Təqvim ilinin ilk ayıdır, biz azərbaycanlıların həyatında bu ayın bir özgə fəlsəfəsi var neçə illərdir; həyatın, yaşamağın mənası, mahiyyəti ilə bağlı, insanı insanlıq mərtəbəsində saxlayan nəsnələrin nə olduğuyla bağlı düşünməyə sövq edən fəlsəfəsi. Bilmirəm necə baxacaqsan bu fikrə, mənə elə gəlir ki, Şəxsiyyət sözü təkəcə insana aid deyil. Sosial-mənəvi keyfiyyətlərin zənginliyi təkəcə insanı Şəxsiyyət etmir.

Zaman, vaxt, millət də Şəxsiyyət kimi dərk oluna, qavranıla bilər.

Vaxtın, təqvimin elə anları olur ki, bu anlar onu Əbədiyyət statusu ilə şərəfləndirir. An və Əbədiyyət - Zamanın ən möhtəşəm metaforalarıdır. "Məhz bu "metaforalar" insanlığın sürət fəlsəfəsinin mahiyyətini ifadə edir. Vəqif Bayatlığının sözü olmasın, hərdən əlini qoymaq istəyirsən anın üstünə; vaxtı, zamanı saxlamaq, keçmişə yada salmaq, dəyərləndirmək keçir adamın könlündən. Tarixin təhtəşüurunda bir Şəxsiyyət kimi doğulmaq imkanı verən Anlar "ölümə qovuşan insanın sədasından" (yeri gəlmişkən, Nitsşenin ifadəsidir) yaranır. An keçmişdən qopub ayrılır, əbədiyyət isə, gələcək zamanın ərazisindədir. Hər ikisində hərəkət var. Sükunətdə olansa - keçmişdir, dəyişə bilməzsən onu. Xatirələrin və yaddaşın da zamanı keçmiş zamandır. Tarix də, əslində, xatirələrdir, həyatımız da elə xatirələrdədir. Hər cür hərəkəti özündən keçirən sükunətdən danışmaq, xatirələri dinləmək bir elə də asan deyil.

Keçmiş haqqında özünü bu gündən keçmişə aparmaqla yox, keçmişə bugündən görməklə yazmaq, danışmaq daha doğrudur.

Yanvar hadisələri məhz bu cür yanaşma tələb edən keçmişdir. 1990-cı ilin yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecəsi keçmişin Anıdır. Azərbaycan xalqı həmin gecə müdhiş bir faciə yaşadı, üstündən illər keçdikcə məlum olay Azərbaycan tarixinin şərəf anı kimi dəyərlənir. Faciənin Şərəf ucalığına yüksəldiyi belə anlar Böyük Tarixin payına hesablanır. Tarixin yaddaşına belə anları Yanvar ayı iki əsrdən bir qədər çox əvvəl də yazmışdı. Yadındamı, bir filmə baxmışdıq, gerek ki, "Hökmdarın taleyi" filmi idi. Cavad xanın aqibətilə bağlı bir məqam hər ikimizi mütəəssir etmişdi. "Gəncəni Yelizavetpol etməyə" gəlmiş rus ordusu ilə qeyri-bərabər gərgin döyüşdə həlak olmuş (erməni xəyanəti ilə!) Cavad xanın nəşini rus zabitləri əl üstündə gətirib ailəsinə təhvil verdiyi kadrlar. Həmin kadrlarda yaşananlar incəsənət hadisəsi deyildi, bir rəmz idi: Cavad xan cismən ölsə də, ruhu məğlub olan rus generalı idi. Bu ruhu məğlub edən təkəcə cəsur döyüşçülərin şücaəti olmamışdı; məğlub tərəfin Anası - xanın arvadı ərinin cəsədini istəməyə düşmənin hüsuruna gəlir. General xanın həlak olmuş oğlunun nəşinin də qaytarılmasıyla bağlı göstəriş verir. "Mən bura ərimin yox, Gəncə xanının cəsədini istəməyə gəlmişəm, oğlumsa, Gəncə uğrunda vuruşan döyüşçülərdən

biridir, onlardan artıq deyil". Aktyorun kimliyini unutmuşam, amma bu sözlərdən sonra generalın gözlərindəki boğuc heyrəti çox aydın xatırlayıram...

Nədənə, bu sətirləri yazı-yazı həmin o boğuc heyrətə bu gündən baxıram və görürəm ki, 1990-cı ilin Yanvarı da rus generalının ruhunu məğlub etmiş Ləyaqətin, Dəyanətin Qələbəsinin Davamıdır.

**“Əgər bir vətəndaşın hüququ pozulursa,
demək, cəmiyyət, ədalətsiz cəmiyyətdir”.
Heydər Əliyev**

1990-cı ilin 20 Yanvarı, hər şeydən əvvəl, Azərbaycanın şərəfli keçmişini, şərəfli tarixini yenidən doğurmaq üçün açılmış bir Səhərdi. Azərbaycan Müstəqilliyin Sabahına bu Səhərdən keçib getdi. Bu Səhər Azadlığa təşnə bir xalqın, millətin istibdadla son savaş meydanı oldu. Bu meydanda cismən ölən azərbaycanlılar olsa da, ruhən məğlub olan müstəbidlik, qırmızı imperiya idi. Bu məğlubiyyət şəhidlərin müqəddəs torpağa əmanət olunduğu gündə daha aydın göründü; xalq qırmızı imperiyaya xidmət edən hakimiyyəti bu mərasimə yaxın qoymadı. Bu, “Yox!” deməkdi, o dəfn mərasimindəki insan dənizi də xalqın, millətin əzmiydi, bir yumruğa dönüb, əsarətin üstünə enmək üçün qalxmışdı...

Qarışıq və mürəkkəb tariximizin bu təhlükəli anında 20 Yanvar Şəhidləri Azərbaycanı xalq, millət kimi Bütövlük, Birlik adına Meydana yığa bildilər. Bu yalnız vətənin ərazi bütövlüyünə olunan müdaxiləyə etirazın yox, azadlığına susamış, müstəqillik qərarını qətiləşdirmiş millətin birliyi idi. Sanki millətin ləyaqət, həyat haqqında təsəvvüründən tərəddüd pərdəsini götürdü bu birlik. Dostum, mənə, bizi o filmin kadrlarında mütəəssir edən ləyaqət hissi, eynilə bu gün Şəhidlərlə bağlı düşüncələrimizdə rıqqətə, qürura dönüb. Bu gün 20 Yanvarda yaşadığımız ağrıni faciənin ağrısı kimi yaşamırıq, nə gizlədim, mən o ağır ilk illərdə də Şəhidlər Xiyabanından elə bir qürur hissi ilə dönürdüm ki, onu yalnız belə müqayisə edə bilərəm. 90-cı ilin yanvarında Bakı küçələrində nəğmələr də gül-lələnmişdi, tarın, kamanın, Kamil Cəlilov qoboyunun qanı şəhid nəğmələrimizin qanına qarışıb axırdı, amma o müqəddəs Şəhidlər Xiyabanında Şəhidlik “Uvertüra” çalırdı. Bu hissi mən bir də şəhidliyin dinamik məzmununu daha parlaq boyayan Mübariz İbrahimovun mübarək əməlinə yaşadım. Bu hissədə ölümün əzabı, ömrün faciəli sonu susmuşdu, əvəzində dinən “aydın, məğrur, hər şeyə qadir insan ləyaqəti və onun dəyəri” (V. Vindelband)” kütləni xalqa çevirdi. Və həmin gün - 1990-cı ilin 22 yanvarında Bakıdan kilometrərlə uzaqlarda Azərbaycanın göyləri Azadlığın rəngini Allahın dərğahına çiləyirdi. Aşağıdasa “Üzünü sabaha tutan “şəhidlərimiz bu “torpağın bağına azadlıq toxumu” səpirdilər. Bəxtiyar Vahabzadənin 20 Yanvarın bədii -fəlsəfi dərki olan “Şəhidlər” poeməsindən bu misraları xatırlayırsanmı?

**Kütləni xalq edən müqaviləyə
Qanıyla qolunu çəkdi şəhidlər.**

Anın, Əbədiyyətin və Şəhidliyin Şəxsiyyət olması bir yana, yəqin razılaşırsan ki, Tarixin yaddaşında statistikanın ağır izləri də yaşamalıcıdır və nə qədər ki, ədalətsizliyə son qoyulmayıb, bu ittiham erməni faşizminin, rus şovinizminin, bütün dünyanın vicdanında əcəl zənginə dönməlidir:

Diqqət! Diqqət!

1990-cı il yanvarın 20-də müasir silahlarla təchiz olunmuş sovet ordusu Bakıda insanların azadlıq arzularını boğmaq üçün qanlı qırğın törətdi. Gecə küçələrə tökülüşmüş insanlar, maşınlar, hətta evlər

gülləbaran edildi. Həmin gecə 130-dan çox mənzil atəşə tutuldu. Fəciəli yanvar günlərində 123 kişi, 7 qadın, 5 uşaq həlak olub. Öldürülənlərdən 62 nəfəri ailə başçısı idi. 20 yanvar faciəsində 159 uşaq yetim qalıb. Onlardan 155-i atasını, 4-ü anasını itirib. Həlak olanlar arasında müxtəlif xalqların nümayəndələri var - 116 nəfər azərbaycanlı, 6 nəfər rus, 3 nəfər yəhudi, 3 nəfər tatar.

Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlılardan 12 nəfər həlak olub. Həlak olanlar arasında 4 milis işçisi (2 serjant, 2 zabıt), 1 həkim, 1 yanğınsöndürən, 1 təcili yardım maşınının sürücüsü, 11 tələbə, 1 aspirant, 3 elmlər doktoru olub.

Yanvar qırğınlarında təkcə Bakı deyil, rayonlar da şəhid verdi. Lənkəranda 6, Neftçalada 2 nəfər şəhid oldu.

Bundan başqa, 700-ə yaxın yaralı uzun müddət xəstəxanalarda müalicə aldı. Onlardan 25 nəfəri qadın idi. Bir nəfərin 10 yaşı vardı. Yaralılar siyahısında 20 nəfər həddi-buluğa çatmamış, 4 nəfər yaşlı adam vardı.

“Mənim hikmətimi dərdsizlərə deməyin”
(Xoca Əhməd Yəsəvi)

Səndən çıxmayan iş, tərfalet suallar verməzdin heç: ötən il həyatımda ən yaddaqalan hadisə ilə bağlı təəssüratımı soruşmağımı deyirəm. Nə olar, bir az da bundan yazım. Bilirdin sentyabrın 11-15-də Qazaxıstanda olduğumu. Türkdilli ədəbiyyat dərgilərinin növbəti - VIII konqresində iştirak etmək gözlənilməz olduğu qədər də yerinə düşdü, amma ağılıma da gəlməzdi bu qədər zəngin təəssüratla dönəcəyəm... Bir az təfərrüatlı yazmaq istəyirəm. Bakı hava limanından sonra Almatı, sonra da Çimkənt aeroportları adama 90-cı illəri xatırladırdı... Səhəri gün Konqresin keçirildiyi Əhməd Yəsəvi adına Universitetdə təşkil olunmuş konqresin açılış mərasimi bizimçün qəfil və gözlənilməz təkliflə başladı. Məlum oldu ki, açılış mərasimində Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin “Ruxani janğıry” (mənavi modernləşməyə) məqaləsinin müzakirəsində “Azərbaycan” jurnalının təmsilçisinin çıxışı nəzərdə tutulub. Rəsmi dövlət dilində latın qrafikalı əlifbanın standartlarının bəzi məsələləri ilə bağlı təcrübənin bölüşməsi, yerli ziyalıların məsələyə münasibəti maraqlı diskussiya ovqatında keçdi. Türkdilli dövlətlər arasında Azərbaycanın latın qrafikalı əlifbaya keçən ilk ölkə kimi örnək nəticələri tez-tez təqdir olunurdu. Hətta ertəsi gün Cənubi Qazaxıstanın qubernatoru Janseyit Quyməbayevin konqres iştirakçılarının kiçik qrupunu qəbul edərkən Türkiyədən gəlmiş İlber Ortaylının da çıxışında Azərbaycan təcrübəsi dəfələrlə nümunə göstərildi. Oturar adına baş kitabxanada ziyalılarla görüşdən sonra qubernator ölkəmizin latın qrafikalı əlifbaya keçidlə bağlı onu maraqlandıran məsələlərə münasibət bilmək istərkən ölkə Prezidentinin 2004-cü il 12 yanvar tarixli sərəncamının işlənilməsi mexanizmindən, “Azərbaycan” jurnalının həmin dövrdə klassik irs nümunələrinin yeni qrafikayla təbliği sahəsində təşəbbüslərindən danışdım. Baş kitabxanada jurnalımızın nüsxələrini görmək, qazax ziyalılarının, eləcə də konqres iştirakçılarının Azərbaycan ədəbiyyatına, “Azərbaycan” jurnalına marağını, apardığım nüsxələrin əl-əl gəzdiyini müşahidə etmək elə xoşdu ki... Universitetin azərbaycanlı tələbələri ilə görüşdük, təhsilləri, şəraitləri ilə maraqlandıq, biz də onlar kimi, qazax qonaqpərvərliyindən, qazax mətbəxindən, musiqisindən məmnun qaldıq. Türk dünyasının qızıl beşiyi Türküstanda qazax mehribanlığı, ortaq dəyərlərimizin, adətlərimizin yaxınlığı, gördüyüm, müşahidə etdiyim bəzi nüanslar doğmalığ hissilə yanaşı, böyüyə ehtiram, yeməkdən əvvəl də, sonra da ciddi əməl olunan ağsaqqal duası məni çox mütəəssir etdi.

Təsəvvür edirsənmi, proqramda gözlənilmədən dəyişiklik edildi. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, kiçik bir qrup Çimkəndə gedən gün qrupun qalan hissəsi Əhməd Yəsəvinin məqbərəsini ziyarətə yollandı. Təəssüflənsək də, dövlətin vacibliyini başa düşürdük, Çimkənddən dərhal sonra isə, məxsusi olaraq konqres iştirakçıları üçün mühazirə söyləməyə Türkiyədən bir neçə saatlıq Türkünstanə gəlmiş İlber Ortaaylının ustad dərsinə qatılmalıydıq. Sağ olsun nümayəndə heyətinin rəhbəri, Avrasiya Yazarlar Birliyinin başqanı Yaqub Öməröğlunu, dedi biz razı ola bilmərik ki, Siz Xocanı ziyarət etməmiş buradan gedəsiniz. O darmacalda bizim də Məqbərəyə ziyarətimizi təşkil etdi. "Kiçik Həcc". Xocanı ziyarəti belə dəyərləndirirlər, "Divan"ını islamın ikinci müqəddəs kitabı hesab edirlər. Milyonlarla insan -- dinindən, irqindən, əqidəsindən asılı olmayaraq, dünyanın hər yerindən, hər dildə danışan, hər rəngdə olan insanlar bu sufini ziyarətə gəlirlər. Səni təəssüratımla çox yormağ istəmirəm. Necə deyərler, çörəyi ver çörəkçiyə, birini də üstəlik... Türkoloq alim Tofiq Məlikli ilə redaksiyada söhbət zamanı bu səfərdən söz düşdü. Hörmətli professor Əhməd Yəsəvi ilə bağlı elə maraqlı, əhatəli danışdı ki, sənə, belə fürsəti əldən vermək olardı? Sağ olsun, xahişimi yerə salmadı, bir neçə gündən sonra söhbətini yazılı şəkildə e-mail ünvanıma da göndərdi. İstəyirəm Tofiq müəllimin bu maraqlı yazısını Sən də oxuyasan:

"...Sufi Yəsəvilik təriqətinin banisi, öz dini-fəlsəfi düşüncələrini çağatay türkçəsinə yaxın sadə bir dildə və heca vəznini xatırladan bir poetik sistemdə şəirləşdirən, Türkünstanın mənəvi böyüyü anlamına gələn "Həzrət-i Türkünstan" mərtəbəsinə yüksələn Xoca Əhməd Yəsəviyə həsr olunan bir beynəlxalq konfransı keçirmək çoxdankı arzum idi. Məsələ burasındadır ki, sufi yəsəvilik təriqəti yalnız Türkünstanda, Orta Asiyada deyil, eyni zamanda İran, Azərbaycan və Anadoluda da geniş yayılmışdı. Anadoludakı Bektaşilik, Bəhailik, Heydərilik Yəsəvilinin təsiriylə meydana gəlmişdi.

Sufi Yəsəvilik təriqətinin qurucusu, şair, Türk dünyasının mənəvi həyatını ciddi şəkildə etkiləmiş nadir din xadimlərindən olan Xoca Əhməd Yəsəvi (1093?- 1166, Qazaxıstan) Qərbi Türkünstanın Sayram şəhərində anadan olmuş, yeddi yaşında atası Şeyx İbrahim vəfat etdikdən sonra bacısıylə Yəsi şəhərinə köçmüş, burada yaşamışdır.

Xoca Əhməd Yəsəvinin sufizmin əsas postulatları olan - nəfsini önləmək, dünya malına xor baxmaq, dinindən və soy-kökündən asılı olmayaraq, insanları bərabər görmək kimi düşüncələrini özünə məxsus məntiq və inam gücüylə mənimsəyərək şəirləşdirdiyi Hikmət-nəsihətləri xalqın arasında böyük rəğbət görmüş və geniş yayılmışdı. Əhməd Yəsəvinin "Divan-ı Hikmət"i bu gün də müxtəlif ölkələrdə yaşayan müridlərinin baş kitabıdır.

Yəsəvilik şərq dünyasında o qədər geniş yayılmış, o qədər dini-mənəvi təsir gücünə s malik olmuşdur ki, ölümündən iki yüz il sonra Teymur Ləng Əhməd Yəsəvinin məzarı üstünə türbə, məscid və karvansaradan ibarət və memarlıq baxımından çox gözəl bir əsər olan mavzoley tikdirir, üzərinə də bu ayəti yazdırır: "Yox olanın açarı Ondadır. O'ndan başqa yerini heç kim bilməz". Bunlar, əlbəttə, Xocaya verilən böyük dəyər, sayğının, sevginin göstəricisiydi.

Yəsəvinin dini-fəlsəfi görüşlərini əks etdirən Hikmətləri və o hikmətlərin şeir strukturunun incələnməsi problemi, ümumtürk milli-mədəni dəyərlərinin, sufizmin qədim türk inanclarının, o cümlədən şamanizm ilə bağlılığının öyrənilməsi, mentalitetimizin formalaşmasında yəsəvilinin təsirinin araşdırılması, türk xalqlarının dini-fəlsəfi, ədəbiyyat və mədəniyyət tarixlərinin obyektiv bir şəkildə yazılması baxımından olduqca böyük önəm daşımaqda və türkologiyanın əsas problemlərindən biri olmaqdadır. Məhz buna görə də müxtəlif ölkələrdə yaşayan və sayı çox az olan yəsəvişünasları bir araya

gətirərək, yuxarıda bəhs etdiyimiz problemləri görüşüb dartsmağa böyük ehtiyac vardı.

Bakı və Türkiyənin Elaziğ şəhərindən sonra üçüncü kollokviumun "Qədim Türk runiq abidələri: dil, ədəbiyyat, mədəniyyət, tarix, arxeologiya" mövzusunda toplantısı 1990-cı ilin 8-15 iyununda Qazaxıstanın o zamankı paytaxtı Alma-Atada keçirilməliydi. Sovet Türkoloqları Komitəsi (STK) adından Qazaxıstan Elmlər Akademiyası və Nazirlər Kabinetinə belə bir təklif etdik ki, III kollokvium işini tamamladıqdan sonra onun iştirakçıları və müxtəlif ölkələrdən dəvət olunmuş yəsəvişünas alimlərlə birlikdə Qazaxıstanın Türküstan şəhərində Əhməd Yəsəviyə həsr olunmuş beynəlxalq seminar keçirək. Qazaxıstan rəsmiləri bizim bu təklifi qəbul etdilər. Erdən Kajibəyov və mənim başçılığım ilə Sovet Türkoloqlar Komitəsi ilə Qazaxıstan Elmlər Akademiyasının nümayəndələrindən ibarət təşkilat komitəsi yaradıldı.

Təşkilat komitəsi adından biz Türkiyədən Əhməd Yəsəvi irsinin ünlü araşdırıcısı, professor Kamal Əraslanı, Türk Din Qurumunun keçmiş başqanı, tanınmış türkoloq professor Zeynəb Qorxmazı və başqa alimləri, Fransadan Türk din və inanclarının böyük bilicisi İrene Melikoffu, Polşadan tanınmış türkoloq Tadeuş Maydanı seminara dəvət etdik.

Mən seminara Azərbaycan alimlərini də dəvət etmək istəyirdim. Bakıda olduğum zaman Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, dərin hörmət duyduğum dostum Yaşar Qarayeve bu istəyimi bildirdim. Yaşar bəylə söhbətdən məlum oldu ki, bizdə heç kim Yəsəvinin həyat və yaradıcılığıyla məşğul olmur, görüşdüyüm bəzi alimlər isə onun adını belə eşitməyiblər. Biz ədəbi, fəlsəfi irsimizə, qardaş türk xalqlarıyla ortaq olduğumuz zəngin mədəni abidələrimizə nə qədər biganəymişik! Bu seminarla Azərbaycandan mütləq birinin olmasını istəyirdim, odur ki, qədim türk runiq abidələri üzərində araşdırmalar aparan və III kollokviumun iştirakçısı olan professor Əlisa Şükürlünü seminara dəvət olunanlar siyahısına saldı.

1990-cı ilin iyununda seminarın iştirakçıları, dəvət olunmuş xarici qonaqlar və bizi müşayiət edən rəsmilərlə birlikdə avtobuslarla Alma-Atadan Türküstan şəhərinə unudulmaz səfərə çıxdıq. Unudulmaz deyirəm, çünki bu yolculuqda biz uyqurların yaşadığı kəndləri ziyarət etdik, uyqur qardaş -bacılarımızla çay içtik, söhbət etdik, dağılmış qədim Otar şəhərinin qala divarlarını gördük, Moskvada yaşayan qazaxstanlı məşhur türkoloq Kenesbab Musayevin yaşının çoxluğuna baxmayaraq at çapmasının şahidi olduq.

Türküstana çatan kimi birbaşa Əhməd Yəsəvinin məqbərəsinə getdik. Gördüyümüz mənzərəni sözlə izah etmək mümkün deyil, məqbərənin hər tərəfini qamışlıq, yabanı otlar, zibillik bürümüşdü. Çətinliklə binanın qapısına gəldik. Qapı bağlıydı. Bu səhnəni görən Kamal Əraslan göz yaşlarına hakim ola bilmir, hönkürtüylə ağlayırdı. Təşvişə düşən rəsmilər ora-bura adam yollayaraq gözətçini tapmağa çalışırdılar. Bir saatdan sonra o adamı tapıb gətirdilər, qapı açıldı və biz məqbərəyə girdik. Məscidin içi bərbad haldaydı - duvarlar çatlamış, qapıların şüşələri sınımış, hər yer toz içindəydi. Məqbərənin bu baxımsız halı hamını pərişan etmişdi. Üstəlik, məlum oldu ki, Türküstanda nə heyətin qala biləcəyi bir mehmanxana var, nə də seminarın keçirilməsinə yarayan yer. Ev sahibləri Türküstana yaxın olan Çimkənd şəhərinə getməyimizi və seminarı orada keçirməyimizi təklif etdilər. Onlar vəziyyəti bildikləri üçün əvvəlcədən hazırlıq görmüşdülər və beləliklə, biz Türküstandan Çimkəndə yollandıq.

Mehmanxanaya yerləşdikdən həmin sonra Türkiyə heyətinin başqanı Osman Sərtqaya yanıma gəldi və onların təcili olaraq Ankaraya telefon etmək istədiklərini dedi. O vaxtlar hələ mobil telefonlar yoxdu, beynəlxalq telefon əlaqəsini yaratmaq da asan iş deyildi. Ancaq şəhərin rəhbərləri telefon əlaqəsini yaratdılar və Osman Sərtqaya, Zeynəb Qorxmaz, Türkiyə heyətinin

başqa üzvləri Türkünstanda gördüklerini ölkənin mədəniyyət naziri Namiq Kamal Zeybəyə həyacanla anlatır və Türk hökumətinin Əhməd Yəsəvi Məqbərəsini təmir etmək üçün memar və inşaatçılardan ibarət qrupun təcili olaraq buraya göndərilməsini xahiş etdilər. Yaxından tanıdığım və Türk dünyasının mədəniyyəti, tarixi, ədəbiyyatına böyük maraq göstərən, Bəxtiyar Vahabzadənin bir çox şeirini əzbər bilən Namiq Kamal Zeybəyin bu məsələyə ciddi yanaşacağına heç kim şübhə etmirdi. Həqiqətən, bir-iki gündən sonra, biz hələ Türkünstandaykən, Namiq Kamal Zeybək xəbər verdi ki, Prezident Süleyman Dəmirəl heyətin təklifini qəbul etmiş, yaxın zamanda Məqbərənin əsaslı təmiriylə bağlı bir qrup memar və inşaatçı oraya göndəriləcəkdir.

Doğrudan da, bir müddətdən sonra Türkiyə dövləti tərəfindən Xoca Əhməd Yəsəvi Məqbərəsinin restavrasiya edildiyini, yenidən ziyarətçilərin üzünə açıldığını öyrəndik. 1991-ci ildə isə Qazaxıstan hökuməti Türkünstan Dövlət Universitetinin yaradılmasına qərar verdi, 1992-ci ildə də həmin ali məktəbin Xoca Əhməd Yəsəvi adına Beynəlxalq Qazax-Türk Universitetinə çevrilməsi haqqında anlaşma imzalandı və 1993-cü ildən bu universitet Türkünstanda fəaliyyətə başladı.

Keçən 24 il ərzində Türkünstan sürətlə inkişaf edərək, baxımsız bir qəsəbədən gözəl bir tələbə şəhərinə çevrildi.”

Özün kimi olmağın çətin şərəfi

Türkünstan təəssüratımın son akkordu kimi bir məsələni də bilməyini istəyirəm. Konqres “Azərbaycan” jurnalının - Şərqdə ilk ən qalın və davamlı dövriyyəli olan ədəbiyyat jurnalının 95 illik yubileyinin bütün türkdilli dərgilərdə qeyd olunmasını yekdilliklə qərara aldı. 95 yaş - bu, sadəcə, rəqəmlər deyil, bu, Tarixdir. Bu tarixdə, bu Yaddaşda mənim də, azacıq da olsa, payım var düşüncəsi o qədər xoşdur ki... Deyirlər, birinci olmaq həmişə xoşdur. Birinciliyi qorumağın çətinliyini, məsuliyyətini birincilərin özləri kimi heç kəs duya bilməz. Bu gün keçmiş uğurların kölgəsinə sığınmaq fikrində deyilik. 95 illik yolda təriflərin, təltiflərin kölgəsində xumarlanmaq, yerini müəyyən etmək cəhdi də yoxdur; “Azərbaycan” həmişə öz mövqeyi ilə Öz Yerində olub. Sabah da belə olacaq. Bu mövqe ehkama yox, imkan və səyləri real qiymətləndirməyə söykənir.

“Hər insan öz dövrünün taleyini yaşayır” fikrini tərəddüd etmədən mətbuata da şamil etmək olar. Yuxarıda cəmiyyəti çaşqın qoyan dilemmalardan yazmışdım. “Azərbaycan” jurnalı isə, heç vaxt “Dəb, yoxsa Dəyər” çaşqınlığı yaşamayıb, “Azərbaycan” balansını qoruya-qoruya, Dəyər yarada-yarada özü Dəyər olub. Bu qarışıq zövqlər dünyasında bundan uca xidmət, bundan böyük qürur?!

Sağlam düşüncənə, peşəkar zövqünə beləld olduğumdan, inanıram ki, sən də belə düşünürsən.

Odur ki, bu 95 illik yubileyə bağlı Səni də, “Azərbaycan” jurnalının bütün oxucularını da təbrik edirəm.

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Qorxmaz QULİYEV

KONTEKST VƏ KOD

***Mən özümə zidd gedirəm? Bəli, mən özümə
zidd gedirəm. Nə olsun ki?***

Uolt Uitmen

Mən bir neçə il əvvəl artıq “Kontekst və kod” sərlovhəsi altında ədəbi-bədii nümunələrdə kontekstdən və koddan istifadə olunmasının özəllikləri haqqında məqalə yazmışdım. Artıq o vaxt həmin yazıda bəzi cəhətlər məni qane etmirdi və zaman keçdikcə, problemin təfərrüatına vardıqca müəyyən aspektlərinin yenidən şərh olunmasına ehtiyac duydum. Məlum oldu ki, bəzi problemləri kifayət qədər açıqlaya, ədəbi-bədii nümunələrdən gətirilmiş misallarla izah edə bilməmişəm. Digər məsələlərə isə mənim münasibətim müəyyən cəhətdən dəyişmişdir. Oxuculardan xahiş edirəm ki, bunu normal qəbul etsinlər, çünki insan hər gün dəyişir, daha doğrusu, dəyişməlidir, dialektik vəhdətdə özünü təsdiq və inkar etməlidir.

İnsan düşünməyə, düşündüklərini başqasına, başqasının yaxası əlinə keçməyəndə özü-özünə nəql etməyə, bildiklərini “xırdalamağa”, onların əsasında ünsiyyətə girdikləri ilə əxz etməyə, dolğunlaşdırmağa və tamam-
lamağa məhkum varlıqdır. Məhz buna görə də insan reallığa münasibətdə aramsız şəkildə bu və ya digər hadisəyə yaxud nəsnəyə münasibətini müəyyən etməli, mövqeyini ortaya qoymalı, yanaşma prinsiplərini dəqiqləş-dirməlidir. Bu, bir tərəfdən, dünyanın daim hərəkətdə olması, dəyişməsi ilə, digər tərəfdən, dünyanın dəyişməsinə reaksiya verməyə (dünyanın ortaya qoyduğu problemləri həll etməyə - onlardan nəticə çıxarıb uyğunlaşmağa, bu dəyişiklikləri yaradıcı şəkildə özünüküleşdirməyə, lazım gələrsə, dünyanın özündə dəyişikliklər həyata keçirməyə) can atmalıdır. Dünyanın dəyişməsi ilə bağlı insan daim özündə aramsız şəkildə peyda olan yeni-yeni boşluqlar, çatışmazlıqlar hiss edir və daim onların aradan qaldırılması ilə bağlı müxtəlif tədbirlər görməyə məcbur olur. Haydeggerə görə, “fikrin sözlə ifadə etdikləri yox, haqqında susduqları onun əhəmiyyətini müəyyən edir”. Bundan belə bir nəticə hasil olur ki, insanın bilgilərindən daha çox, onlardakı labüd, heç vaxt axıra kimi dolmayan boşluqlar dünyanın dərkində mühüm rol

oynayır, insan intellektinin aramsız inkişafını şərtləndirən aparıcı faktora çevrilir. Bu onunla bağlıdır ki, daim dəyişən, hərəkətdə olan dünyada insan aramsız şəkildə özündə yeni-yeni problemlər - boşluqlar hiss edir, problemin yenisini özünə və topluma izah etməyə macal tapmamış, daha bir gözlənilməzi meydana gəlir. Bunun nəticəsində konkret məkanda və konkret zamanda dünyanı, onun dinamikasını adekvat şəkildə dərk etmək üçün fərdin malik olduğu biliklər kompleksi kifayət etmir; dünyanın dəyişməsi və fərdin onun haqqında təsəvvürlərində labüd şəkildə yaranan boşluqlar yeni-yeni təcrübələr aparmağı, dünyanı müxtəlif, mövcud vaxta qədər məlum olmayan yeni görmə bucaqlarından müşahidə etməyi və dəyərləndirməyi tələb edir. İnsan kollektiv varlıq olduğuna görə o, daim tərəf-müqabilə ehtiyac duyur. Bu, əlbəttə ki, ilk növbədə kommunikasiya prosesində bildiklərini tərəf-müqabilə bölüşmək, bilmədiklərini ondan əxz etməklə yaxud yarımçıq bilgilərini dolğunlaşdırıb tamamlandırmaq cəhdi ilə bağlıdır. U. Eko problemin qoyuluşunu bir qədər də kəskinləşdirərək göstərir ki, idrak "qabiliyyətlərinin yetərsizliyi kommunikasiyanı bizim bildiyimizlə bilmədiyimizin bir-birini əvəzləməsidir". Onun fikrincə, məlum olmayanı yalnız məlum olanla üzə çıxarmaq olar. Bunun üçün bəlli faktları müqayisə etmək və fərqləndirmək tələb olunur. Bundan belə bir nəticə hasil olur ki, insanlar dünyanı görmə bucağı, xüsusilə dünya haqqındakı bilgilərində boşluqların həcmi, səviyyəsi və xarakteri baxımından bir-birindən fərqlənməsəydilər, onların kommunikasiyaya ehtiyacları olmazdı: mahiyyət etibarilə insanlar əl-ələ verərək, bir-birini tamamlayaraq dünyanı mənimsəyirlər, onu özünükləşdirirlər.

Lakin bu ilk baxışdan sadə prosesin özü ziddiyyətlərlə dolu ola bilər: tərəf-müqabil dediklərimlə qətiyyənlə razılaşmaya, qismən razılaşa, dediklərimi tamamlaya bilər. Ədəbi-bədii prosesdə kommunikasiya prosesi daha mürəkkəb səciyyə kəsb edir. Postmodernizmin "yazıçının ölümü" ilə bağlı məlum metaforasından fərqli olaraq belə hesab edirəm ki, ədəbi prosesdə müəllif aparıcı fiqurdur və bütün problemlər onun şəxsiyyətində düyünlənir. Ədəbi proses və onun aparıcı fiquru olan müəllif xüsusilə indiki dövrdə çox nadir hallarda birbaşa ünsiyyət formalarından istifadə edir. Buna bəzi hallarda genezisi etibarilə auditoriyaya müraciət formasına hesablanmış poetik nümunələrin öz müəllifləri tərəfindən birbaşa - konsert formasında auditoriya müraciəti misal ola bilər. Amma bütövlükdə götürdükdə müəllifin öz ünvanları ilə əlaqəsi virtual xarakter daşıyır. Bir qayda olaraq "ədəbi-bədii kommunikasiya" dedikdə sənətkarın öz əsəri vasitəsilə oxucu ilə ("müəllif - əsər - oxucu" sxemi üzrə) əlaqə yaratması nəzərdə tutulur. Lakin dünya mədəniyyətində, o cümlədən söz sənətində də ideyaların, konseptlərin və dəyərlərin çox zaman ötürülməsi, qəbul olunaraq özünükləşdirilməsinin əsas forması olan, postmodernizm tərəfindən şüurlu şəkildə tətbiq olunan intertekstuallıq ədəbi prosesdə kommunikasiya sxemini təşhif etməyi tələb edir. Bu sxemə görə sanki ədəbi proses indiki zamanda formalaşır, guya onun keçmişi yoxdur: bəlli sxemdə müəllif tamamilə özünəyeterli, yoxdan var yaradan instansiya kimi nəzərdən keçirilir. Halbuki hər bir müəllif saysız-hesabsız tellərlə bəşər mədəniyyətinə, ilk növbədə milli mədəniyyətə bağlıdır və onun yaradıcılığı çox zaman bəlli faktları yeni prinsiplər əsasında kompleksləşdirmək, bu və ya digər səbəbə görə başqalarının görə bilmədiklərinə işıq salmaqdan ibarətdir. Hər bir sənətkar mədəni keçmişə müraciət etməklə ədəbi prosesin bu günkü durumunu keçmişlə əlaqələndirir və diaxron kəsimdə söz sənətinin tarixi bütövlüyünü təmin edir. Sənətkar eyni zamanda sosial gerçəkliyin və ədəbi

prosesin aktual durumu ilə də bağlıdır: ictimai həyatda baş verən hadisələr, müasir bədii-estetik fikirdə cərəyan edən proseslər sözsüz ki, sənətkarın ortaya qoyduğu ədəbi-bədii nümunənin bütün aspektlərinə təsir edir. Bundan əlavə, sənətkarın bütün əsərləri oxucu vasitəsilə gələcəyə ünvanlanmışdır: müasir oxucu yoxdur, oxucu əsərin yaradılmasına nisbətən həmişə gələcəkdədir. Mahiyyət etibarilə hər bir sənətkarın yaradıcılığında keçmiş ədəbi irsin timsalında bəşər və milli mədəniyyətin keçmiş, öz şəxsiyyətində indini, virtual oxucu vasitəsilə ilə gələcəyi yaratdığı ədəbi-bədii nümunələrdə birləşdirir. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq ədəbi prosesin daha dolğun və əhatəli sxemini "ədəbi-bədii irs - müəllif - əsər - oxucu" kimi təklif etmək olar.

Kommunikasiya prosesində həm məlumatı formalaşdırıb ötürənin, həm də onu qəbul edib intellektual həzm-rəbdən keçirənin bilgilərindəki boşluqları doldurmağa hesablanmış fəaliyyətində dil əsas rolu oynayır. Dilin bu problemi hansı üsullarla həll etməsinə aydınlıq gətirmək üçün Haydeggerin bir məşhur kəlamına müraciət etmək yerinə düşər: "Dil Varlığın dilidir. Varlıq məndən istifadə edərək dil vasitəsilə danışır. Mən dildə danışmıram, dil məni danışdırır". Bununla bağlı mütəfəkkir dediklərindən belə bir nəticə hasil edir ki, dili strukturlaşdırmaq qeyri-mümkündür, çünki dilin özü bütün bu strukturların qaynağıdır. Dünyanın dərkilə dil vasitəsilə gerçəkləşir. Buna görə də elə bir elm mövcud deyil (mövcud ola bilməz) ki, dilin necə fəaliyyətdə bulunduğunu izah edə bilsin, çünki biz yalnız dil vasitəsilə dünyanın necə fəaliyyət göstərdiyini dərk edirik. Sənətkarın dil vasitəsilə Varlığı danışdırması onun oxucu ilə birbaşa kommunikasiyasını təmin edir.

Dilin ümumən kommunikasiya prosesində, konkret şəkildə isə bədii mətnin yaranmasında və nəql olunub qavranılmasında istifadəsinin spesifikasiyasına aydınlıq gətirməzdən əvvəl bəşər nəslinin təşəxxüsünə, onun kainatın mərkəzi varlığı olması və Allahın onu unikal, Hötenin təbircə desək, "yüksəklərə, daha yüksəklərə can atan Allahın nüdrətən yaratdığı məxluq" olmaq iddiasına Kopernikdən üzü bəri vurulan zərbələri və bəşər nəslinin özünü toparlayıb əlinə fürsət düşən kimi bu hücumlara əks-hücumlarla cavab verməsi tarixini qısa şəkildə nəzərdən keçirək. Məlumdur ki, polşalı mütəfəkkir Günəşin Yer ətrafında deyil, yerin Günəş ətrafında fırlanmasını sübuta yetirməklə göy cismlərinin hərəkəti ilə bağlı astronomiyada inqilabi çevriliş etmişdir. Çox güman ki, bu kəşf prosesində onu Allah-İnsan münasibətləri, insanın kainatda yeri problemi qətiyyətlə maraqlandırmamışdır. Lakin paradoksal tərzdə bu Ptolemey kainat konsepsiyasını alt-üst edən kəşf ilk növbədə Allah-İnsan münasibətləri ilə bağlı ehkamları saf-çürük etməyə vadar etdi: obyektiv şəkildə Günəş ətrafında fırlanan xırda bir səyyarədə qərarlaşmış insanın əlahiddə məxluq olması şübhə altına alınır. Heç də təsadüfi deyildir ki, bu sırf elmi kəşfin dini dünyagörüş üçün təşkil etdiyi təhlükəni dərk edən xristian kilsəsi bir neçə yüzillik ərzində Kopernik konsepsiyasını tərəfdarlarına qarşı repressiv tədbirlərə əl atır, hətta onları inkvizisiya tonqallarında amansızlıqla yandırmaqdan belə çəkinmirdi.

Əlbəttə ki, bəşər övladı belə bir durumla razılaşa bilməzdi: İntibahın bəşər övladının əlahiddə varlıq statusunu müəyyənləşdirən antik mütəfəkkirlərin "insan hər şeyin ölçüsüdür" deyimini humanitar fikrin döviyyəsinə daxil etməsini təsadüfi hesab etmək olmaz; İntibah bütün vasitələrdən - elmin və estetik fikrin bütün imkanlarından istifadə edərək kainatda, ən azı Yer kürəsində insanın öncül rolunu təsbit edirdi. Dekartın

“düşünürəm, deməli varam” müddəası, Maarifçiliyin insanın intellektual və mənəvi baxımdan inkişaf perspektivlərinə sonsuz inamı bu revanşizm əhval-ruhiyyəsinin təzahür formaları idilər.

Lakin tərəf-müqabil də öz pozuculuq fəaliyyətindən əl çəkmək istəmirdi, saysız-hesabsız illüziyalara meydan açan insanın öncüllük statusuna ölümcül zərbə vurmağa çalışırdı. Əvvəlcə Nitşe Allahı “öldürüb” insanı yetim qoydu və hələ İntibah dövründə başlamış insanların fərd-fərd bir-birindən təcrid olunması - özgüləşməsi prosesinə yekun vurdu. Sonra Freyd bu təklənmiş insanı rahat buraxmadı - onun qürur duyduğu, yalnız ona xas olan bir keyfiyyət hesab etdiyi şüur yox, şüursuzluq tərəfindən idarə olunduğunu üzə çıxartdı və bununla da insanı şüurdan məhrum etdi. Şüursuz şəkildə insanın səslərini mexaniki şəkildə təqlid edən tutuquşu istisna olmaqla dildə şüurlu şəkildə danışan, “bitmiş bir fikri ifadə etdiyinə” görə hələ də özünü canlı təbiətin təkamülünün zirvəsi, son sözü hesab edən insan təşəxxüsünə sonuncu, mən həttə deyərdim, ən ölümcül zərbəni Haydegger vurdu: alman mütfəkkiri inandırıcı şəkildə sübuta yetirdi ki, insanın özünün şəxsi malı hesab etdiyi dil də onun özünə deyil, Varlığa məxsusdur. Düzdür, insan danışan, fikrini sözlə ifadə edən varlıqdır. Lakin dil, sözlər həqiqətən Varlığın tələbi ilə meydana gəlmişlər: məsələn, axar su dərk olunması üçün insandan özünü adlandıрмаğı tələb etmişdir - “çay” sözü yaranmışdır, “Mən” varlığını daxili bir hiss-varlıq yandırır-yaxmışdır, bu iki varlığın birgə tələbi ilə “məhəbbət” sözü yaranmışdır. Bundan çıxış edərək Haydegger belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, insan dildə danışmır, dil insanda danışır, daha doğrusu, insanda “danışılır”.

Lakin mənə elə gəlir ki, Haydeggerin insanı “alçaltması”, onu adi mediuma, varlığın özünüifadəsi vasitəsinə çevirməsi paradoksal şəkildə onun yeni yüksəlişinə meydan açır; burada bir şeyi yaddan çıxarmaq olmaz ki, insanın özü də varlığın bir hissəsidir - insanın özü də varlıqdır. İnsan varlıq qismində dildə sadəcə olaraq danışmır, dili özünün ifadə olunma ehtiyaclarından ötrü yaratdığı saysız-hesabsız semantik qəliblərə salaraq - kontekstləşdirərək danışır, yəni bəlli sözləri, ifadələri kontekstdə yerləşdirərək - “qablaşdıraraq”, onların arasında əlaqə yaradaraq danışır - özünü ifadə etməyə nail olur. Bunu ancaq kontekst vasitəsilə həyata keçirmək mümkündür.

Kontekst elə anlayışlardandır ki, çox vaxt onların mənasına varmadan onlardan istifadə edirik və qərribə burasındadır ki, çox zaman dürüst, yerli-yerində işlədirik - sövq-təbii tərzdə onların bilgilərimizi ifadə etmək üsulu olduğunu hiss edirik. Amma elə hallar da olur ki, konteksti düzgün seçə bilmədiyimizə - onun ifadə etməli olduğu mənaya uyğun gəlmədiyinə görə varlıq özünü adekvat şəkildə ifadə edə bilmir.

Ən ümumi şəkildə kontekst (latın dilində “contextus” “hörgü”, “birləşmə” deməkdir) mənə baxımından mətnin, deyimin bitkin hissəsidir və ehtiva etdiyi sözlərin, ifadələrin və cümlələrin aktual (burada və indi) mənasını müəyyən etməyə imkan verən mühit-sistemdir. Kontekstdə sözlər, cümlələr mənə (ədəbi-bədii, xüsusilə poetik kontekstlərdə isə həmçinin səslənmə) baxımından sözlər, cümlələr bir-birinə “hөрülür”, inkar-təsdiq əsasında bir-birini tamamlayır, bir-birilə çulğalaşır birləşirlər, bəlli kontekstdə sözlər bir-birini əks edərək, bir-birinin işığında aktual mənə kəsb edirlər. Dil məhz kontekstdə nitqə çevrilir.

Y. Borev göstərir ki, kontekst bədii mətnin ontoloji varlığının cərəyan etdiyi və resepsiyasının həyata keçirildiyi semantik sahədir. Kontekst mətnin semantikasının gerçəkləşməsinə şərait yaradan mühitdir. Bununla bərabər

kontekst boş sahə deyil, dinamik xarakter daşıyır və ehtiva etdiyi mənanı fəal şəkildə dəyişdirir, zənginləşdirir. Kontekst bir qayda olaraq diaxronik yaxud sinxronik kəsimdə mədəni fenomenlərdən formalaşır. Kontekstə daxil olan ədəbi-bədii mətn bu fenomenlərlə qarşılıqlı münasibətlərə girir; bu fenomenlər mətni bu və ya digər şəkildə şərh etməyə meydan açır. Bu, əlbəttə ki, mətnin mənasının dərk olunmasına öz təsirini göstərməyə bilməzdi.

Kontekst mətnin, yaxud mətnin ayrı-ayrı bitkin hissələrinin məna və deyim baxımından vəhdətini təmin edir və ehtiva etdiyi məzmunla digər kontekstlərə təsir edir.

Kontekstin ədəbi-bədii mətni məna ilə zənginləşdirilməsi müxtəlif yollarla həyata keçirilir. Bir qayda olaraq kontekst və kontekstlər kompleksi vasitəsilə resepsiya prosesində oxucunu mətnin yeni-yeni mənalərini, versiyalarını yaratmağa sövq edir - ünvanlanana yaradıcıya çevirir. Bu baxımdan əsərin vəhdəti paradoksal şəkildə kontekstlərin bir tərəfdən qarşı-qarşıya qoyulması, digər tərəfdən bir-birini tamamlamasıyla yaranan kodlar əsasında təmin olunur. Kontekstlə/kontekstlərlə tanış olan oxucu özünün yazığının koduna uyğun, eyni zamanda ondan fərqli kodunu formalaşdırır.

Hər bir ədəbi-bədii nümunə ilk baxışdan bir-birini inkar edən, əslində, dialiektik vəhdətdə bir-birini tamamlayan iki cəhətə malikdir: əsər bir tərəfdən yaradıcı şəxsiyyətin zəhmətinin - hiss və düşüncələrinin məhsulu kimi bütünlüklə yaradıcısına məxsusdur, onun üzərinə qapanır - bu nəzər nöqtəsindən hər bir əsərin mətni dəyişməzdir, müəyyən görmə bucağından hermetik şəkildə qapalıdır: axı, yer üzündə müəllifdən başqa onun əsərində bircə nöqtəni belə qanuni və rəsmi yolla dəyişdirməyə ixtiyarı olan səlahiyyətli instansiya mövcud deyil. Bu özünəqapanma yaradıcılıq prosesinin özünün mərhəməliyi ilə də bağlıdır: müəllif əsəri yaradarkən, bir növ, qapalı psixoloji durumda olmuş, əsəri yazmağa başlayana qədər ətraf aləmlə münasibətləri nəticəsində aldığı təəssüratları sistemləşdirməkdən və "bədiiləşdirməkdən" ötrü xarici aləmdən təcrid olunur, paradoksal şəkildə bu təcrid olunma ilə gerçəkliklə bağlı refleksiya prosesində ona maksimum yaxınlaşmaq - gerçəkliyi gerçəkliyin özünün saysız-hesabsız, rəngarəng formalarında inikas etmək üçün özünə qapanmalıdır. Bu prosesdə müəllif həm gerçəkliyi, həm də özünü maksimum həqiqətə uyğun şəkildə ifadə etməyə cəhd göstərir: ədəbi-bədii niyyətinə optimal tərzdə uyğun gələn süjet variantları, deyim üsulları arasında seçim etməyə girişir. Əslində bu, vahid prosesdir - bu zaman subyekt (müəllif bir instansiya kimi obyektivləşir, obyekt (gerçəklik) subyektivləşir, bir-birinə qaynayıb-qarışır. Bu proses heç bir kənar müşahidəçi təsbit etmir deyə, sırf qapalı xarakterə malikdir. Bu daxili dinamikanın, aramsız götür-qoy səciyyəli hərəkətlərin nəticəsi olan ədəbi-bədii nümunə müəllif tərəfindən oxucuların/dinləyicilərin ixtiyarına verilən kimi - "xariciləşən" kimi "donur", hərəkətsizləşir, bir növ yenidən - indi əsər kimi özünə qapanır.

Məhz bu dəlillərdən çıxış edən strukturalistlər belə hesab edirdilər ki, oxucunun nəzər nöqtəsindən ədəbi-bədii nümunəni dəyərləndirmək əsərin qapalı məkanına yad müdaxilədir. Fransız strukturalizminin banisi K. Levi-Stross göstərirdi ki, "bu obyekt (yəni müəllifin ixtiyarından çıxıb işıq üzü görmüş ədəbi-bədii nümunə - Q.Q.) son dərəcə konkret xüsusiyyətlərə malikdir və onları təhlil edib üzə çıxarmaq tələb olunur. Bunu elə həyata keçirmək lazımdır ki, konkret əsər öz-özlüyündə bu xüsusiyyətlərin əsasında - bütün incəlikləri ilə tam müəyyən olunsun. Yakobson ilə birlikdə Bodlerin "Pişiklər" sonetinin struktur təhlilini həyata keçirməyə cəhd edəndə biz ona

“açıq əsər” kimi yanaşmamışdıq. Biz ona (sonetə -Q.Q.) sonrakı dövrlərin daxil etdiklərini deyil, müəllifin günlərin bir günü yaratdığı kristal sərtliyə malik obyekt kimi yanaşırdıq. Bizim vəzifəmiz onun ancaq bu cəhətlərini üzə çıxarmaq idi”.

Burada söhbət XIX əsr fransız şairi Ş. Bodlerin məşhur sonetinin iki görkəmli strukturalistin - R. Yakobsonun və K. Levi-Strossun strukturalizmin kanonik təhlil prinsiplərini tətbiq etməklə həyata keçirdikləri araşdırmadan gedir. Əlbəttə ki, əsərin içinə qapanmaqla, onun strukturunun özəl və ümumi cəhətlərini tədqiq etməklə onun həm forma, həm də məzmun baxımından bir sıra köklü cəhətlərinə aydınlıq gətirmək mümkündür. Belə bir tədqiqat metodu əsəri bir növ “öldürüb” onun anatomik teatrda araşdırılması deməkdir; əsərə belə bir yanaşma prinsipi onun bütün həqiqətlərini, onu canlandıran - canlı gerçəkliyin canlı inikasına çevirən dinamikasını üzə çıxarmağa qadir deyil.

K.Levi-Stross ədəbi-bədii nümunəni (ümumiyyətlə istənilən bitkin mətni) bərk kristalla müqayisə etməkdə haqlıdır. Həqiqətən də böyük sənət əsərlərində nəinki bircə sözü, hətta bircə səsi də itkisiz yerindən dəbərtmək mümkün deyil. Mən hətta deyərdim ki, tərkib hissələrinin bir-birinə pərçimlənməsi bir çox hallarda bədiliyin ölçüsü kimi özünü büruzə verir. Lakin strukturalist prinsiplərə aludəçilik alimə imkan vermir ki, bədii əsərdə bərk kristallıqla yanaşı, paradoksal şəkildə maye kristalın da keyfiyyətlərinin və xüsusiyyətlərinin mövcud olmasını müşahidə edə bilsin. Bu o deməkdir ki, mahiyyət etibarilə ədəbi-bədii nümunənin (ümumiyyətlə sənət əsərinin) həqiqəti, bir tərəfdən, onun sabit və dəyişməz, digər tərəfdən, dinamik və dəyişkən olması ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, artıq strukturalistlərin özləri bu ziddiyyəti hiss edirdilər (fikrimcə, bu, strukturalizmin bir konsepsiya kimi böhrana uğramasının və onun tərəfdarlarının kütləvi şəkildə rəhbər tutduqları bir sıra təməl müddəalardan imtina edib poststrukturalist mövqeyə keçməsinin əsas səbəblərindən biridir). U. Eko qatı strukturalist R. Yakobsonun konsepsiyasından çıxış edərək sübut edir ki, strukturun hüdudlarında qalmaqla ədəbi-bədii nümunənin əsas funksiyasını - onun kommunikasiya prosesində iştirakını izah etmək qeyri-mümkündür, yəni hansısa bir möcüzə nəticəsində bərk kristal maye kristala çevrilməli, bunun sayəsində əsər öz hüdudlarından çıxıb yunan mifologiyasının qəhrəmanlarından biri Protey kimi aramsız şəkildə cildən-cildə girib müxtəlif ünvanlananların zövqünə, dünyagörüş səviyyəsinə, əhval-ruhiyyəsinə və sairəyə uyğunlaşaraq intellektual və emosional baxımdan həzm oluna bilsin. İtaliyalı mütəfəkkir haqlı olaraq iddia edir ki, hətta strukturalist nəzər nöqtəsindən kommunikasiya prosesində ünvanlayan (məlumatı formalaşdırıb göndərən), ünvanlanan (məlumatı deşifrə edib qəbul edən) və məlumatın nəql olunmasını təmin edən zəruri tərkib hissələridir.

Kommunikasiya aktının, o cümlədən estetik səciyyəli ədəbi-bədii mətnlərin yaranma və nəql olunma prosesində dialektik qapalılığının-açıqlığının təmin olunmasında, yəni bir tərəfdən məlumatın bütövlüyünü, özünə qapanmasını, digər tərəfdən bu məlumatın istər sinxron, istərsə də diaxron kəsimlərdə saysız-hesabsız istiqamətlərdə açılmasına imkan yaradan kontekst anlayışı üzərində bir qədər ətraflı dayanmaq ehtiyacı duyulur. “Kontekst” anlayışı ikili təbiətə malikdir: o, bir tərəfdən nəql olunacağı nəzərdə tutulmuş mətnin elementlərini müəllif tərəfindən müəyyən olunmuş hüdudlarda bir-birini izah etməyə, bir-birini tamamlamağa - bir-birinə pərçimlənməyə imkan yaradır, digər tərəfdən,

mərkəzəqaçma qüvvələri qismində ədəbi-bədii nümunədən kənarda yerləşən və ilk baxışdan ona yad olan, lakin mətnin kommunikativ vahid kimi canlanmasını, hərəkətə gəlməsini, mətn kimi öz funksiyalarını həyata keçirməsini təmin edən faktorların - elementlərin mətnlə əlaqəsini təmin edir. Bu faktor elementlərə ədəbi-bədii nümunənin meydana gəlməsini şərtləndirən və yayılmasını təmin edən, onun ideyasına və məzmununa təsir edən, əsər yaradılıb cəmiyyətin ixtiyarına verildikdən sonra cəmiyyət vasitəsilə öz növbəsində təsir göstərdiyi sosial mühiti, ünvanlananı, onun əsəri adekvat şəkildə əxz etmək iqtidarında olmasını və s. aid etmək olar.

Kontekstdən kənarda istənilən dil vahidi (söz, ifadə) bütün canlı konnotativ mənalardan və əlaqələrindən məhrum olub denotata çevrilir, yəni bütün real məna əlaqələrini itirib hermetik şəkildə özünə qapanır və birçə mənaya müncər olunur. Bu isə situativ semantik konkretlikdən və emosional yükdən məhrum olmaq deməkdir: bu halda söz yalnız "bildirdiyini bildirir". Düzdür, lüğətlərdə sözlərin müxtəlif məna variantları verilir. Lakin onlar natamam, keçmiş, çox zaman naməlum kontekstə aid olduqlarına görə mücərrəd səciyyə daşıyır və denotata "yapışmayıb" bir növ müstəqil mövcudluğa malik olur.

Söz, ifadə və cümlələrin semantik baxımdan şaxələndiyi və ədəbi-bədii nümunənin mövcudluğunun ilkin şərti olan rəngarənglik kəsb etdikləri və paradoksal şəkildə bu rəngarənglik sayəsində bütövləşdikləri və konkretləşdikləri bədii kontekst verballaşma vasitəsilə gerçəkliyin əksinin mimesis prinsipi ilə həyata keçirilməsi dövründən həmişə mövcud olmuşdur və təbii ki, oxucu məhz bu rəngarəng konkretlikdən estetik həzz almış, ədəbiyyatşünas/tənqidçi bu fenomenin təbiətini izah etməyə cəhd göstərmişdir. Lakin ənənəvi ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi-bədii nümunəni təşkil edən, dayanmadan hərəkətdə olan elementləri dondurur, sonra onları şərh edirdilər: bu prosesdə tənqidçi öncədən kontekstin çərçivəsini müəyyən edib qurur, sonra söz və ifadələri hərəkətsizləşdirilərək həmin kontekstə yerləşdirilir, buna uyğun şəkildə əsərin strukturu, strukturun bütün elementlərini öz ətrafında birləşdirən nüvəsi və mərkəzəqaçma prinsipi əsasında elementlərin iyerarxiya prinsipi əsasında nüvə ətrafında çəmləşdirilir və təhlil olunurdu. Canlı orqanizm kimi ədəbi-bədii nümunənin həqiqəti onun fiziologiyasıdır, tənqid isə onun anatomiyasını öyrənirdi.

Mətnin prinsipial şəkildə mərkəzsizləşdirilmiş şərh yalnız poststrukturalist və postmodernist prinsiplərə əsaslanan ədəbiyyatşünaslıqda gerçəkləşmişdir. Bəri başdan demək lazımdır ki, mənim poststrukturalist təhlil prinsiplərini ideallaşdırmaq, onun bütün bədii-estetik problemləri həll etmək iqtidarında olan prinsip kimi ortaya qoymaq fikrim yoxdur. Ayaq saxlamadan, nəfəs dərmədən hərəkətdə olan elementin ardınca yürümək labüd şəkildə relyativizmə, deməli, mətnin bir sıra mühüm xassələrini üzə çıxarmaq iqtidarından məhrum olmağa gətiib çıxarır. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz poststrukturalist prinsiplər əsasında formalaşdırılmış hərəkətli şərh prinsipləri sübuta yetirdi ki, ədəbi-bədii kontekstlər dinamik xarakter daşıyır, bir kontekst digər kontekstlərin meydana gəlməsi üçün meydan açır, onlar da öz növbələrində saysız-hesabsız yeni kontekstlərin yaranmasına səbəb olur. Poststrukturalist prinsiplər əsasında ədəbi-bədii kontekstin yaranması, onun öz hərəkəti prosesində yeni söz və ifadələri üzvi vəhdətdə ehtiva etməsi və bu əsasda aramsız şəkildə yeni-yeni kontekstlərin doğurması prosesini izləmək üçün S. Vurğunun "Azərbaycan" şeirinin məşhur "El bilir ki, sən mənimsən" misrasını nəzərdən keçirək. Misranın birinci "el" sözü dil vahidi qismində təbii nitq kontekstindən kənarda mücərrəd səciyyə daşıyır,

ümumiyyətlə "insanlar", "xalq", "ölkə" mənasında işlənir. Ayrıca götürülmüş "el" sözü denotatdır, lakin bütün söz-denotatlar kimi əvvəlki dövrlərdə müxtəlif kontekstlərdə artıq gerçəkləşmiş və gələcəkdə gerçəkləşəcəyi mümkün saysız-hesabsız mənalara sıxılmış şəkildə cəmləşdirən, son dərəcə böyük semantik potensiala və gərginliyə malik yaydır; "el" kontekst-kontekst açılmasını səbirsizliklə gözləyir və S. Vurğun bu yayın açılmasına imkan yaradır. "El" sözünə "bilir" sözünü əlavə etməklə artıq kontekst yaradılır. "El" sözü özünün konnotasiya ehtiyatında olan bir neçə mənanı götürür və hələlik bu son dərəcə dar kontekstdə onlardan istifadə edir. Hər şeydən əvvəl "el" "bilir"-in sayəsində şəxslənir, konkret ölkədə indiki zamanda ("burada və indi") yaşayan insanların toplumunu ifadə edir. Eyni zamanda "el" antik yunan faciələrindəki xor kimi aktual toplumun aktual hadisələrə münasibətini ifadə edir. "El bilir" kontekstində Azərbaycan xalqı "Azərbaycan" adlı məkanın hələlik adı çəkilməsə də, bütün oxucuların dəqiq bildiyi bir faktı - onun "Səməd Vurğun" adlı şairə mənsub olduğunu bəyan edir. Lakin artıq bu son dərəcə dar, açılmamış kontekst hər bir azərbaycanlı oxucuya şairləşib, Səməd Vurğunlaşıb vətənlə numinoz xalq-fərd münasibətlər sistemi qurmağa, özünü "Azərbaycan" adlı toplumun üzvi tərkib hissəsi olduğunu hiss etməyə imkan yaradır. "El" həmçinin ümumiyyətlə azərbaycanlılar deyil, şairlə eyni dövrdə yaşayan insanlardır. "Sən", "mənimsən" sözləri bütün misranı ehtiva edən yeni kontekst yaradır. Bu yeni kontekst əvvəlki dar "el bilir" kontekstini ləğv etmir, "dırnaq arasına alma" prinsipi əsasında onu qoruyub saxlamağa, ona yeni semantik çalarlar verməyə, onu həm mənə, həm də deyim nəzər nöqtəsindən zənginləşdirməyə xidmət edir. "El" sözünün "bilir" sözünə doğru və "bilir" sözünün əks istiqamətdə hərəkəti, bu prosesdə onların "sən" və "mənimsən" sözlərini ehtiva etməsi və bu sözlərin poetik kontekst çərçivəsində birləşməsi nəticəsində ilk kontekst silsiləvi və aramsız kontekstləşmə prosesinə impuls verir. Bu proses bütün şeiri, S. Vurğunun bütün yaradıcılığını, onun dövründə yaşamış azərbaycanlı oxucuları və onların bütün sonrakı nəsillərini ehtiva edir və Azərbaycan düşüncə tərzinə poetik dəyiminə xas bir xüsusiyyət kimi dünya ədəbi-bədii fikri müstəvisinə çıxır.

Ədəbi-bədii mətnə söz, ifadə və cümlələrin semantik baxımdan şəxələndiyi, rəngarənglik kəsb etdiyi və paradoksal şəkildə məhz bu şəxələnmə sayəsində konkretləşdiyi bədii kontekst verbal vasitələrlə gerçəkliyi əks etdirir və bu fenomenin şərhə daim ədəbi-estetik fikrin mərkəzində olmuşdur. Lakin ənənəvi ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi-bədii mətnin şərhə prosesində kontekstin çərçivəsi öncədən müəyyən olunduqdan sonra, yəni kontekstin ehtiva etdiyi sözlər və ifadələr müəyyən mərkəz (nüvə) ətrafında toplanaraq dinamikadan məhrum olduqdan sonra (bəlli kontekstdə elementlər əvvəlki kontekstdəki elementlərin hərəkətinin nəticəsi kimi meydana gəlir və sonrakı kontekst üçün əsas hazırlayır. Ədəbi təhlil prosesində bu hərəkət nəzərə alınmır) təhlil olunurlar. Mətnin prinsipial şəkildə mərkəzsizləşdirilmiş şərhə, yəni onun dinamikasının qorunub saxlanması yalnız poststrukturalizmdə və postmodernizmdə mümkün olmuşdur.

Haydegger belə hesab edirdi ki, düşüncənin siqləti, yəni onun semantik çəkisi birbaşa, verbal ifadə vasitələri ilə deyil, deyilənlərin deyilməsini tələb etdikləri, lakin deyilməyənlərlə - susmaqla müəyyən olunur. Bu o deməkdir ki, verbal vasitələrlə (sözlərlə, deyimlərlə) ifadə olunanlar özləri-özlərinə semantik baxımdan məhdudiyyətlər qoyur - "bitmiş bir fikri" ifadə etməklə kifayətlənir. Lakin ifadə olunan problemlə bağlı ucu-bucağı görünməyən, bu və ya digər səbəbə görə verbal vasitələrlə ifadəsi qeyri-mümkün olan

sözlerin, vəznin, ritmin kombinasiyalarında, mətnin korpusundan kənarda qərarlaşmış, problemi birbaşa izah etməli olan, yaxud onun həllinin yeni istiqamətlərini müəyyən etməli olan, bəzən açıq şəkildə hiss olunan, bəzən də üzə çıxarılması sövq-təbiinin maksimum səfərbər olmasını tələb edən məzmun və mövzu virtual məkanda qalır. Bununla belə, oxucu açıq-aydın hiss edir ki, poetik nümunənin ifadə etmək istədiyi və paradoksal şəkildə həm ifadə etdiyi, həm də ifadə etmək iqtidarında olmadığı həqiqət deyilənlə deyilməyən arasında formalaşmış gərginlik sahəsində qərarlaşmışdır. Özü də deyilməyən nə qədər daha çox böyük coşqu ilə ifadə olunmasını tələb edirsə və buna baxmayaraq, ifadə olunmursa, poetik ifadə sahəsinin gərginliyi bir o qədər yüksəlir, təsir gücü bir o qədər artır. Bu haqqında deyilməyənlər, susulanlar, ifadə olunmayanlar - poetik mətnin dövrüdə qalmasının zamanəti qismində çıxış edənlər, səbirsizliklə ifadə olunmalarını, bir növ, qapı ağzında gözləyənlər sonsuz zaman perspektivində gerçəkləşmələrini gözləyir və hissə-hissə gerçəkləşir, gerçəkləşdikcə susmaq üçün yeni-yeni perspektivlər açır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu prosesin özü də yerində saymır, aramsız tərzdə şaxələnir, müxtəlif formalarda özünü büruzə verir. Belə ki, oxucu duyduqlarına, düşündüklərinə, oxuduqlarına münasibətini daxili yaxud xarici nitqlə ifadə edə, yəni verballaşdırırsa bilər (tənqidçilərin bu və ya digər əsərə münasibətini ifadə edən resenziyalar buna bariz nümunədir), bundan başqa, o, ədəbi-bədii mətnə təsvir olunan hadisələrin təsirinə qapılıb onları gerçəklik kimi yaşaya bilər. Ədəbi-bədii nümunədə əksini tapmış hadisələrə belə bir yanaşma emosional "sədələhv oxucular"a xas olan bir xüsusiyyətdir; müəllifin verbal vasitələrdən istifadə edərək yaratdığı mətn oxucu tərəfindən susqunluq səviyyəsində mənimsənilir.

Oxucu ədəbi-bədii nümunənin verbal mətnini və müəllifin mətnlə bağlı ifadə etdiklərinin, bilərəkdən ifadə etmədiklərinin yaxud ifadə edə bilmədiklərinin bir hissəsini öz dünyaduyumundan, dünyagörüş mövqeyindən, bilik səviyyəsindən və bir sıra digər amillərdən asılı olaraq kontekstləşdirir, yəni müəllifin dedikləri ilə mətnlə bağlı öz təəssüratlarını bir-birinə "hərür", özünəməxsus şəkildə "qablaşdıraraq" özünüküləşdirir.

Bununla bağlı iki məqama toxunmaq tələb olunur: birincisi, oxucu ədəbi-bədii nümunə ilə bağlı yaratdığı konteksti, az qala Quran ayəsi kimi, yeganə əzəli-əbədi düzgün kontekst hesab edir, ikincisi, əksər hallarda özünün ilk təəssüratını əsasən invariant şəkildə qoruyub saxlamaqla özündə və ətraf mühitdə baş verən təbəddülatlarla bağlı olaraq bəzi mülahizələrindən imtina edir, yenilərini qəbul edir, köhnələri təshih edir və sairə. Bu, gerçəklik kimi onun mimesisi (təqlidi) olan ədəbi-bədii nümunənin də sonsuz semantik rəngarəngliyi və bu rəngarəngliyin rəngarəng şərhlərə açıq olması ilə bağlıdır: gerçəklik aramsız hərəkəti - dəyişməsi ilə özünün əvvəlki durumlarını inkar edir, təshih edir, özünün yeni-yeni şərhlərini tələb edir. Gerçəkliyi oxucu-oxucu izləyən ədəbi bədii nümunə yarandığı dövrdə qalır - konkret zamanın bədii-estetik əksi kimi öz dövrünü ifadə edir, həm də oxucuların diktəsi ilə yeni tələblərə - oxucuların fərd-fərd dünyaduyumuna, dünyagörüşünə uyğunlaşmağa zaman-zaman və məkan-məkan dəyişməyə məcbur olur: bu baxımdan Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri həm XX əsrin əvvəllərində, həm də XXI əsrin başlanğıcıdadır - bir tərəfdən dəyişməz, digər tərəfdən aramsız şəkildə dəyişərək.

Bu müddəa mahiyyət etibarilə mərkəzi və mərkəzəqaçma meyillər vasitəsilə bütün elementləri iyerarxiya prinsipi ilə öz ətrafında birləşdirmiş sabit və dəyişməz nüvəyə malik ədəbi-bədii nümunələrin müəllif strukturu

anlayışının ümumiyyətlə kommunikasiya prosesinə yad olması ilə bağlıdır. Bununla bağlı U. Eko yazırdı: “Əgər sonuncu struktur mövcuddursa belə, o müəyyən oluna bilməz: onu ehtiva edə bilən metadil mövcud deyil. Belə bir struktur üzə çıxarılsa, o, axırıncı deyil. Sonuncu struktur gizli, əlçatmaz qalır; özünün yeni-yeni ipostaslarını törədir”. Alim əlbəttə ki, haqlıdır. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, həm gerçəkliyin, həm də onun inikası olan ədəbi-bədii nümunənin dərkə mütəə şəkildə ayaq saxlamağı, əbədi hərəkətdə nisbi hərəkətsizliyə riayət etməyi tələb edir. Heç də təsadüfi deyildir ki, qədim yunanlar bölünən atomu bölünməz hesab edirdilər: oxucu/tənqidçi indi və burada müəyyən etdiyi konteksti Quran ayəsi hesab etməyə məhkumdur.

Hərəkətsizliyinə görə nəql oluna bilməyən strukturdan fərqli olaraq kontekst kommunikasiya prosesinin üzvi tərkib hissəsini təşkil edir, onun həyata keçirilməsinin mühüm şərtidir. Kontekst struktura bənzəyir - bu anlayışların hər ikisi informasiyanı qablaşdırmağa xidmət edir. Onların arasında mühüm bir fərq də var: struktur donuqdur, onun tərkib hissəsini təşkil edən elementlər iyerarxiya prinsipi əsasında düzülüb yerlərindən tərpənmir və sabit, mərkəzi mövqə tutmuş nüvənin ətrafında birləşmir. Kontekst isə aramsız hərəkətdədir - bir tərəfdən, öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün bütövləşməlidir, qəlibə çevrilməlidir, digər tərəfdən, çox zaman özünün ortaya qoyduğu, törətdiyi qonşu kontekstlə rastlaşan kimi özünün yaratdığı qəliblərini söküb dağıtmalıdır. Düzdür, struktur kimi kontekst də nüvəyə malikdir. Lakin bu nüvə keçicidir, ona “bel bağlamaq” olmaz - dar kontekst daha geniş kontekstin tərkib hissəsinə çevrilən kimi nüvə “kənüllü” şəkildə öz səlahiyyətlərindən və imtiyazlarından imtina edir və başqa nüvə ilə əvəz olunur. Bu və ya digər kontekstin ifadə etdiyi semantik yükü yalnız hərəkətdə, dəyişkənlikdə dəyərləndirmək mümkündür.

İkincisi, ədəbi-bədii fikirdə mimesis (təqlid) gerçəkliyin (nəsnənin, hadisənin) şərhə yox, onun təsviri kimi özünü bürüzə verəndə onun təsir gücü artır: sənətkarın əsas vəzifəsi özünün yaxud personajlarının hislərini ifadə etmək yox, oxucunu düşünməyə, həyəcanlanmağa vadar etməkdir. İngilis şairi və tənqidçisi T.S. Eliot ingilis romantik sənətkarları, o cümlədən Bayronu insani hisslərin necə yaşanmasını təsvir etmək əvəzinə, onları şərh etməkdə günahlandırır. Düzdür, bir sıra hallarda lirik “mən”in/personajın hisslərinin birbaşa ifadəsi oxucu ürəyinə ən kəsə yolu tapmaq vasitəsinə çevrilə bilər. Buna görə də müəllif dediklərinə aydınlıq gətirmək üçün şərhlərə də müraciət edə bilər. Lakin bütün hallarda şərh təsvirə xidmət edir və çox zaman onunla qaynayıb-qarışır və onun tərkib hissəsinə çevrilir. Bununla belə, bəzi hallarda oxucu müəllif şərhinə ehtiyac duyur. Belə bir şərhin mövcud olmaması oxucunu intellektual və emosional imkanlarını səfərbər etməyə məcbur edir. Oxucuda əsərdə cərəyan edən hadisələrə marağını yüksək gərginlikdə saxlamağa çalışan müəllif təbii ki, bədii konteksti maksimum sıxmağa, susqunluğa üstünlük verməyə meyl edir. Mənim fikrimcə, S. Vurğunun “Azərbaycan” şeiri obyekt (Azərbaycan) - subyekt (S. Vurğun) münasibətlərinin gerçəkliyinin təcəssümü artıq ilk üç zirvə bənddə yekunlaşır. Şeir qalan bəndləri isə zirvə bəndlərin bədii şərhinə - özü də birtərəfli şərhinə xidmət edir. Mənə elə gəlir ki,

***Bəzən səndən gen düşəndə,
Ayrılıq məndən düşəndə,
Saçlarıma dən düşəndə,
Boğar aylar, illər məni,
Qınamasın ellər məni.***

- bəndi ilk zirvə - bəndlərin zirvəsidir. Məhz bu bəndin misralarında obyekt-subyekt münasibətləri maksimum gərginlik, antik yunan faciələrinə xas faciəvilik kəsb edir. Lakan yazırdı: "Subyektin dramı dilin onu varlıqdan təcrid etməsi ilə bağlıdır". Paradoksal şəkildə dil həm fərdi dünyaya bağlayır, həm də onu dünyadan təcrid edir, onun dünyanın bütün digər nəsnə və hadisələrindən fərqli olduğunu vurğulayır. Fərd qayadan qopmuş nəsnəyə "daş" adı qoymaqla onu artıq tanıdığını, gerçəkliyin digər nəsnələrindən fərqləndirdiyini, onun mahiyyətinə nüfuz edərək son nəticə etibarilə onu özününküləşdirməkdə ısrarlı olduğunu nümayiş etdirir. Fərd bu vaxta qədər yanından biganəliklə keçdiyi, əslində, müəyyən bir məqsəd üçün istifadə edilmədikdə onun üçün ümumiyyətlə mövcud olmayan nəsnə adlandırıldığına görə "daş" adı altında fərdin yaddaşında həkk olunmaq hüququ qazanır. "Daş" sözü bir tərəfdən konkret nəsnənin hərtərəfli öyrənilməsinə, onun mahiyyətinin üzə çıxarılmasına zəmanət verir, digər tərəfdən onu konkretlikdən məhrum edərək metadil hadisəsinə çevirir, məcazi mənə kəsb edərək müxtəlif ifadələrin yaranmasında - dilin həm gerçəkliklə bağlı, həm də gerçəkliyin fəvqündə dayanan hadisə qismində inkişafına meydan açır. Fərd dilin köməyi ilə adlandırı-adlandırı bir tərəfdən gerçəkliyi "tanıyaraq", "zəbt edərək" özününküləşdirir, idrak prosesində onu maksimum özünə yaxınlaşdırmağa cəhd edir, digər tərəfdən fərd nəsnənin ondan fərqli olduğunu, "mən" olmadığını dərk edir. Bu labüd şəkildə adlandırma (tanıma, dərk etmə) prosesində fərdlə nəsnə (hadisə) arasında boşluqların yaranmasına səbəb olur. Fərd dərk etməyə başlayır ki, ondan təcrid olunmuş, özgələşmiş nəsnəni heç zaman dərk edə bilməyəcək. Fərd tərəfindən "adlandırılan", ətrafdakı bütün nəsnələrdən fərqləndirilən nəsnə fərdiləşərək dərhal özünə qapanır, "özündə-şey"ə çevrilir. Nəticədə, nəsnəni özünə yaxınlaşdırmaq məqsədi ilə adlandıran fərd onun mahiyyətinə nəinki yaxınlaşa bilmir, əksinə, onların arasında uçurum yaranır. Bu özgələşmə - uçurum xüsusilə fərdin sevdiiyi, lakin adlandırmaqla özününküləşdirə bilmədiyi nəsnələrlə bağlı münasibətlərdə antaqonizmə çevrilir, faciəvi xarakter kəsb edir. Əslində, həm antik, həm də yeni dövr faciəsinin kolliziyaları məhz dilin ortaya qoyduğu özgələşmənin - protoqonistin bütün varlığı ilə qovuşmağa can atdığı tərəf-müqabilinə qovuşa bilməməsi onu aralarındakı məsafəni dəf etməyə sövq edir. Halbuki, şeirin ümumi korpusu sovet optimizminə, sosialist ruh yüksəkliyinə köklənmişdir və nəticədə bu bənd hansı isə başqa bir əsərdən bu şeirə təsadüfən düşmüş yad parça təəssüratı oyadır. Buna görə də şeirin qalan bəndləri yüksək pafosuna və səmimiyyətinə baxmayaraq, oxucunun əl-qolunu bağlayır, poetik nümunəni adekvat şəkildə qavramağa mane olur.

Yuxarıda Haydeggerin deyilənlə deyilməyəninin dialektikası ilə bağlı mülahizəsi haqqında məlumat verilmişdi. Bu baxımdan bütün deyilənlər sənətkara, deyilməyənlər isə ondan kənarda yerləşən varlığa məxsusdur - varlıq isə oxucular vasitəsilə dilə gəlir, danışır, özünü ifadə edir. Mətnə hər bir söz, hər bir ifadə oxucunu məlumdan məchula, eksplisitdən (açıqdan) implisitə (gizliyə) yönəldir. Oxucu dünyaduyumundan, dünyagörüşündən, erudisiyasından asılı olaraq qavraya biləcəyi, dərk etmək iqtidarında olduğu formatda və məzmununda özününküləşdirir.

Ardı var

Təyyar SALAMOĞLU

“TÜRK QANLI” SƏNƏTKARIN “AVROPA QIYAFƏLİ, MÜSƏLMAN ETİQADLI” ƏSƏRLƏRİ

*Bizim ədəbiyyatımızla ədəbiyyatşünaslığımız
arasında sovet rejiminin ədəbiyyat siyasəti
Çin səddi kimi dayanır.
Müəllif*

*XX əsrin klassiki XXI əsrin ideya-estetik meyarları
ilə üz-üzə dayanır, tarixi bədii yaddaş yeni ədəbi meyar,
yeni zövq və dünyagörüşün sınağına çəkilir.
Şirindil Alişanlı.*

Ə.HAQVERDİYEV DRAMATURGİYASI ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQDA: POLEMİKA ÜÇÜN MEYDAN VARMI?

Ə.Haqverdiyevin dramaturgiyası haqqında çox yazılıb. F.Köçərli, Ə.Nazim, Ə.Sultanlı, Mir Cəlal, A.Zamanov, T.Mütəllibov, Y.Qarayev, K.Məmmədov, M.Məmmədov, N.Vəlixanov kimi nüfuzlu ədəbiyyatşünaslar onun dramaturgiyasını təhlil predmetinə çeviriblər. F.Köçərlinin son dərəcə yığcam mülahizələrini istisna etsək, qalan müəlliflərin Haqverdiyev yaradıcılığına maarifçi realizmin estetik prinsipləri ilə bərabər, həm də ideoloji kontekstdə yanaşdıqlarını, xüsusən “Dağılan tifaq” və “Bəxtsiz cavan”da obrazların xarakterinə və mövzunun bədii həllinə sinfi münasibətlər mövqeyindən qiymət vermək tendensiyasının öndə olduğunu görürük. Yalnız Y.Qarayevin təhlilləri bilavasitə bədii əsər mətnlərindən çıxış etmək meyləli və əsərin ideya-estetik xüsusiyyətlərinə daha dərinlən nüfuzla seçilir. Lakin Ə.Haqverdiyevin dramalarına ümumilikdə ədəbiyyatşünaslığın yanaşmalarında iki məsələ polemika üçün kifayət qədər meydan verir. Birincisi, dramalarda dini dünyagörüşünün yeri, ikincisi isə, mülkədarlıq və onun taleyinin bədii əksi məsələsidir.

Birincidən başlayaq. M.Ə.Rəsulzadə “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” tədqiqatında yazırdı: “Bu dövrdən başlayaraq (30-cu illər nəzərdə tutulur - T.S.) azəri və Azərbaycan türkcəsi yox, Azərbaycan dili, milləti və ədəbiyyatı vardır. Millət və dinin birləşməsindən yaranan mədəni mühit yox, yalnız kommunist ideologiyası və sovet vətənpərvərliyi vardır. Məhəlli və milli dəyərlər yalnız bu “müştərek və böyük vətən”in mənfəətinə uyğun gəldikdə sayılır və sevilir, əks təqdirdə əzilir və öldürülür”. Etiraf etməliyəm ki, sovet rejiminin ədəbi-mədəni siyasətinin

əsas konturları burada düzgün cızılmışdır. İstər o dövrün özündə yaranan ədəbiyyata, istərsə də klassiklərin irsinə qiymət verilərək "müştərək və böyük vətən" in mənafeyi önə çəkilirdi. Klassik irsin təhlilində dini dünyagörüşünün bədii ifadəsinin üzərindən tənqid, ən yaxşı halda, sükutla keçir, yaxud müəllifin bu nöqtəyi-nəzəri ya tənqid olunur, ya da dünyagörüşünün məhdudluğu və ya ziddiyyəti kimi izah olunurdu. Bu mənada Ə.Haqqverdiyev dramaturgiyası da istisna deyil. Ə.Haqqverdiyevin dramaturgiyasında (eləcə də ilk hekayələrində) dini dünyagörüşü onun maarifçi dünyagörüşünün tərkib hissəsi, əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edir, lakin ədəbiyyatşünaslıq öz təhlillərində bu cəhəti ya nəzərə almır, ya da ona zamanın (daha doğrusu, siyasi rejimin) tələbinə uyğun yanaşma sərgiləyir. Məsələnin bu tərəfi -

Ə.HAQQVERDİYEV DRAMATURGIYASINDA DİNİ DÜNYAGÖRÜŞÜNÜN YERİ

müstəqillik dövrü tədqiqatlarında da sovet ədəbiyyatşünaslığı mövqeyindən şərh edildiyi üçün, problem öz aktuallığını saxlayır və ona elmi münasibəti zərurətə çəvirir.

Tədqiqatların əksəriyyətində Ə.Haqqverdiyevin dramaturgiyası dini dünyagörüşündən sərf-nəzər edilir. Tədqiqatçılar dini dünyagörüşünün Haqqverdiyevin dram estetikasında oynadığı çox mühüm rolunu görməməzliyə vurur və məsələlərə daha çox ümumi əxlaqi ideyalar, didaktika çərçivəsində öləri toxunmaqla üstündən keçməyə çalışırlar. Bəzi alimlər isə (prof. Ə.Sultanlı və prof. Məmməd Məmmədov) Haqqverdiyev dramaturgiyasında dinə münasibəti tamamilə tərs mövqedən şərh etməyə meyllidirlər. Hətta bu tip mövqələrdə Haqqverdiyevin ateist sənətkar kimi çıxış etməsinə dair fikirlər səslənir. Ə.Sultanlı Səlim bəy obrazını ("Dağılan tifaq") xarakterizə edərək yazır: "Ən axır onun istehzaları böyüyərək, göylərə, allaha qarşı çevrilir... Səlim bəyin istehzası öz kəskinliyi ilə Don Juanın ("Don Juan", Molyer) və Frans Moorun ("Qaçaq", Şiller) istehzalarını və ateist sərzənşlərini xatırladır.

Səlim bəyin bu çıxışı artıq bir boşboğazlıq deyil, bəlkə müəyyən və qəti bir fəlsəfi etiqadın ifadəsidir. Mülkədarlar və əyanlar içərisində belə azad düşüncəli, xurafata düşmən, ateist fikirli alimlər (yəqin ki, "adamlar" olmalıdır - T.S.) yox deyil idi, Haqqverdiyev öz şübhələrini Səlim bəyin ağzı ilə ifadə edir". Səlim bəyin xarakterində ciddilik yoxdur. Murov işlədiyi vaxtlardan üzünə bəri ömrünü eyş-işrətdə keçirib. Qumara da xüsusi aludəliyi var. Yoldaşları ilə söhbətlərində daha çox şit zarafata meyl edən də odur. Zarafatlarında böyük-küçük sərhədi də gözləmir. Ə.Sultanlı onu "səfahət xəstəliyinə tutulan", "qumarı, kefi, boşboğazlığı özünə peşə edən" adam kimi təqdim edir. Başqa bir məqamda isə o, Səlim bəyi "müəyyən və qəti bir fəlsəfi etiqadın" daşıyıcısı, "azad düşüncəli, xurafata düşmən, ateist fikirli adam" kimi xarakterizə edir. Bir qədər əvvəl "kefi, boşboğazlığı, özünə peşə edən" adam kimi səciyyələndirdiyi obraza bir abzas sonra tamamilə əks sifətlərin aid edilməsi paradoksal görünürmü? Dinə, Allaha münasibətdə Səlim bəyin, sözün həqiqi mənasında, boşboğazlığı nə üçün "müəyyən və qəti bir fəlsəfi etiqadın" ifadəsi kimi mənalandırılır? Hətta, öz hərəkət, əməl, davranış və sözləri ilə müəllif mövqeyi ilə daban-dabana ziddiyyət yaradan bir obraz necə olur ki, az qala müəllif ideyalarının rüporu kimi təqdim edilir? Haqqverdiyevin dinə və Allaha münasibətdə öz şübhələrini "Səlim bəyin ağzı ilə ifadə etməsi" nə dərəcədə məntiqlidir? Bu məntiq müəllifin mövzuya verdiyi bədii həllin məntiqi ilə üst-üstə düşürmü? Ümumiyyətlə, Haqqverdiyevin maarifçi dünyagörüşündə ateizmə yer varmı? Bütün bu sualların hamısı düşündürücü olmaqla bərabər, cavab tələb edir.

Y.Qarayev "Dağılan tifaq" a verilən ədəbiyyatşünaslıq təhlillərini ümumiləşdirərək diqqəti belə bir cəhətə çəkir: "Odur ki, əsərin ümumi obyektiv təsiri ilə

əlaqədar olaraq irəli sürülən haqlı mülahizə bir tezis və prinsip kimi konkret olaraq, bədii təhlilin də əsasında qoyulanda bir sıra anlaşılmazlıqlara səbəb olur, hər şeydən əvvəl isə, müəllifi və əsərin ideyasını açıq-aşkar “müasirləşdirmək” səylərində özünü göstərir”. Əslində, Səlim bəyin Allah haqqında tam mənası ilə “boşboğazlıq” xarakteri daşıyan mühakimələrini “müəyyən və qəti bir fəlsəfi etiqadın” nəticəsi kimi xarakterizə etmək, bu mühakimələrdə şüurlu ateizm axtarmaq, Y.Qarayevin dəqiq xarakterizə etdiyi kimi, “müəllifi və əsərin ideyasını açıq-aşkar “müasirləşdirmək” səyi”ndən başqa bir şey deyil. Ə.Sultanlının bu tip mülahizələrinin sovet rejiminin dinə və Allaha inkarçı münasibətindən, ateist təbliğatı dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmasından güc aldığını görmək o qədər də çətin deyil. Sovet rejimi üç onilliyə yaxındır ki, tarixə çevrilib. Lakin onun ədəbiyyat siyasətindən qopmaq o qədər də asan olmayıb. Ə.Haqqverdiyevin dramaturgiyası haqqında ideolojiden birbaşa qaynaqlanaraq söylənilən fikirlərin bir çoxu müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslığında da özünə yer ala bilər. Məsələn, Ə.Sultanlının Səlim bəy obrazına verdiyi xarakteristika bu və ya digər dərəcədə redaktə ilə çağdaş ədəbiyyatşünaslığa da nüfuz edir. Hətta çağdaş ədəbiyyatşünaslıq bəzən bir qədər də irəli gedərək “Səlim bəyin xarakterinin “ikiliyini”, bəzi hallarda onun müəllif ideyasının ifadəçisi kimi çıxış etdiyini nəzərə almayan” (M.Məmmədov) ədəbiyyatşünasları tənqid edir. Yəni, çağdaş ədəbiyyatşünaslıq Haqqverdiyevin dünyagörüşündə dini düşüncənin yeri məsələsinə nəinki aydınlıq gətirmir, hətta məsələni bir qədər də tündləşdirir və qəlizləşdirir. Halbuki,

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞININ QARŞISINDA DURAN VƏZİFƏ

əsərdə dini dünyagörüşünün bədii ifadəsinə göz yummaq deyil, yaxud ateist mövqedən verilmiş şərhləri bir qədər də “tündləşdirmək, qəlizləşdirmək” deyil, bədii mətnə istinadla və bu gün müstəqilliyin bizə verdiyi imkanla yazıçı dünyagörüşünü bədii həqiqətə uyğun şəkildə şərh etmək, mövzunun ideya-estetik ifadəsində dini dünyagörüşünün yerini bərpa etməkdir.

Haqqverdiyevin ilk pyesi “Yeyərsən qaz ətinə, görərsən ləzzətini” əsəridir. Ədəbiyyatşünaslıq bu əsəri müəllifin ilk qələm təcrübələrindən sayır və ümumən pyesi çoxarvadlılığın tənqidinə, Azərbaycan qadınlarının hüquqsuzluğuna həsr edilmiş əsər kimi tənqid-təhlil süzgəcindən keçirir. Tədqiqatlarda pyesin “eyni zamanda gənc müəllifin yaradıcılıq istedadından xəbər verən ilk qığılıcı kimi” dəyərləndirilməsi (M.Məmmədov) diqqəti cəksə də, onunla müəllifin sonrakı əsərləri arasındakı ideya-bədii əlaqənin müəyyənləşdirilməsinə o qədər də meyl edilmir. Ən yaxşı halda bu əsərlə Haqqverdiyevin digər dramları qadın hüquqsuzluğu müstəvisində müqayisə olunur.

Cəmiyyətdə gedən proseslərə sənətkarın münasibəti baxımından “Dağılan tifaq”la “Bəxtsiz cavan” ardıcıl və sistemli şəkildə müqayisəyə cəlb edilir. Halbuki yazıçı dünyagörüşünün bədii ifadəsi baxımından “Yeyərsən qaz ətinə...” başlanğıc sayıla bilər. Bu elə bir “başlanğıc”dır ki, müəllifin sonrakı əsərlərində daha təfəsilatlı, daha fəlsəfi və estetik mükəmməllikdə (xüsusən “Dağılan tifaq”da) şərhini tapır.

Haqqverdiyevin ilk üç dramında müəllifin maarifçi dünyagörüşü həyata idealist baxışları ilə üzvi surətdə birləşir. Hər üç əsərdə mövzuya verilən bədii həll maarifçi estetik prinsiplər əsasında, lakin maarifçi və dini dünyagörüşlərinin vəhdətində meydana çıxır. Əslində, milli maarifçi ədəbiyyata şamil edildikdə, sənətkarın maarifçi görüşləri ilə dini görüşlərini xüsusi şəkildə ayırmağa ehtiyac qalmır. Azərbaycan maarifçilərinin yaradıcılığında onlar bir-birini tamamlayan anlayışlardır. Daha dəqiq desək, hadisələrə idealist baxış milli maarifçi dünyagörüşünün tərkib hissəsinə daxil olur. Milli ədəbiyyatşünaslıq maarifçi realistlərin ağıl, elm və

təhsil ideyaları ilə bir sırada "Quranla da silahlanmaları"nı (Y.Qarayev) qəbul etmişdir. Lakin maarifçilərin "Quranla silahlanmaları" öz həqiqi məzmununda deyil, "pərdə-örtük" mənasında qəbul edildiyi üçün, bədii mətnə onun aldığı yerə - maarifçi əsərlərin ideya və strukturunda çox vaxt onun oynadığı həlledici rola əhəmiyyət verilməmişdir. Bu isə əsərin ifadə etdiyi ideyanı çox vaxt kənardan gətirməklə, yaxud yarımçıq ifadə etməklə, bəzən də təhriflə nəticələnmişdir.

“QURANLA SİLAHLANAN” MAARİFÇİ DÜNYAGÖRÜŞÜ

Haqverdiyevin "Ata və oğul"undan bəhs edən yazımızda əsərin ideyasının və bədii strukturunun müəyyənləşməsində Məhəmməd peyğəmbərin hədisinin həlledici mövqedə iştirakını önə çəkmişdik. Birincisi, "insanların ən yaxşısı baş-qalarına yaxşılıq edəndir". İkinci hədis isə belə idi: "Allah quluna verdiyi nemətin ona təsirini görmək istəyir". Haqverdiyevin ilk üç dramında ideyanın bədii əksində müəllifin sonuncu hədis mövqeyindən çıxışı aşkar görünən bir keyfiyyətdir.

"Yeyərsən qaz ətin..." pyesini, heç şübhəsiz ki, qadın hüquqsuzluğu, çoxarvadlılığın müasir şəraitdə yaratdığı problemlər kontekstində təhlil etmək olar. Əsərdə bu ideya başlanğıcı var. Lakin müəllif əsərin əsas qayəsini daha geniş planda düşünüb. Ədəbiyyatşünaslıqda bu əsərin "süjeti bəsit", "məfkurəsi də olduqca adi" (Ə.Sultanlı) hesab edilməsinin bir səbəbi də pyesin məzmununun, ideya xəttinin yarımçıq açılışı ilə bağlıdır. Qadın hüquqsuzluğundan bəhs açmaq əsərin əsas qayəsi idisə, müəllif qadın obrazlarını daha çox önə çəkməli idi. Halbuki, əsərdə Hacı Mehdi'nin taleyi ön plandadır. Əsərin "əxlaqi qayəsi" (Ə.Sultanlı) daha əhatəlidir və psixoloji planda əks olunub. Müəllifi "Osmanlı davasında bir qədər qazanan", varlı bir adama çevrilən Hacı Mehdi'nin özündən necə çıxması, əxlaqi təbəddülatları maraqlandırır. Müəllif süjetin əsasına dini dünyagörüşündən irəli gələn bir motiv qoyur. Bu motivin əsasında Məhəmməd peyğəmbərin hədisi dayanır: "Allah quluna verdiyi nemətin ona təsirini görmək istəyir". Bütün hallarda Ə.Haqverdiyevin həyata baxışlarında İslam dininin qaydalarına inam əsas yer tutur. O, bu qaydalara inancla və düzgün əməl edilərsə, insanların uğur qazanacağına inanır. Müəllif öz qəhrəmanlarını İslamın təməl prinsiplərinə ürəkdən əməl etməklə yaşamağa və fəaliyyət göstərməyə çağırır. O, müşahidə edir ki, əlinə bir qədər var-dövlət keçən Hacı Mehdi özündən çıxır, nəfsini ram etmək əvəzinə, onun quluna çevrilir. Nökərin dili ilə deyilən sözlər ("Erməniyə koxa dedilər, çuxasını özgəyə götürdü. İndi buna da ağa dedilər, qudurdu") bu özündənçıxmanı, özgələşməni, halal yolu qoyub, əyri yola düşməyin fəlsəfəsini ifadə edir. Yolda təsadüfən gördüyü qızı ələ gətirmək üçün cadugərə "bu işdə hər nə kələyin var, işlət" deyən Hacı Mehdi heç bir ağıllı sözə qulaq asmır, israfçılığa yol verir və nəticədə, müflis olur.

Maarifçi realizmdə müəllifin süjetə müdaxiləsi məqbul hal sayılır.

Hacı Mehdi Allah yolundan çıxır. "İslamın çoxarvadlılığa icazə verdiyi doğrudur". Lakin "İslam hüququ qadın (kişinin birinci arvadı) bu cür həyata (ərinin ikinci arvad almasına) razı olduqdan sonra çoxarvadlılığa icazə verir" (M.Həmidullah. İslama giriş. Bakı. Qismət, 2006, s. 203). Deməli, Hacı Mehdi'nin Güllü ilə evlənməsi üçün birinci arvad Sənəmin razılığını alması vacib şərt idi. O, bu razılığı almayıb. Beləliklə, şəriət qanunu pozulub. Müəllifin şəriət qanununun pozulmasından doğan narahatlığı bu qanunların həyatı gücünə inamından doğur. Buna görə də sənətkar onun başının daşdan-daşa dəyməsini süjetin mərkəzinə çəkir. Yenə də maarifçi realizmin estetikasının verdiyi imkanlardan istifadə edən Haqverdiyev Hacı Mehdi'nin qardaşı Ələsgəri müəllif fikirlərinin ruporu şəklində əsərə daxil edir və o, Hacı Mehdi'nin səhvlərini üzünə vurur, eyni zamanda, onun xeyirxahı kimi çıxış edir və ikinci arvaddan xilas olmasına vəsilə olur. Son məqamda Ələsgər qardaşına deyir:

-Qardaş, beş vaxt namaz yerinə indi gündə on vaxt qıl. İndi bir parça çörəyinizi yeyin, Allahınıza şükür eləyin.

Bu sözlər və bu tip sonluq, hadisələrin inkişaf məntiqi və sonu müəllifin mövzuya İslam dünyagörüşü əsasında həll verdiyini sübut edir. İnsanlar həqiqi müsəlman kimi yaşamağa dəvət edilir. Ə.Haqqverdiyev belə bir yaşayışın perspektivinə inanır və onu təbliğdən çəkinmir. "Dağılan tifaq" və "Bəxtsiz cavan" faciələrində məsələ daha dərin və əhatəli bədii təhlil müstəvisinə çıxarılır.

“DAĞILAN TİFAQ”: MÜBAHİSƏLƏRDƏN HƏQİQƏTLƏRƏ

T.Mütəllibov yazır ki, "Ə.Haqqverdiyevin "Dağılan tifaq" (1996) faciəsi onun dram əsərləri içərisində, bəlkə, ən çox tədqiq edilən, fəqət, bu günə qədər ən mübahisəli görünən bir pyesdir". Mübahisələrin kökündə nə dayanır? Tədqiqatçılar müəllifin əks etdirmək istədiyi ideya ilə bədii mətnin ifadə etdiyi ideyanı fərqləndirirlər. Başqa sözlə, tədqiqatçılar "əsərin obyektiv ideyası" ilə "subyektiv müəllif ideyası" arasındakı ziddiyyəti önə çəkir, eyni zamanda, qəti qənaətə gələ bilmirlər.

"Əsərin obyektiv ideyası" deyərəkən "Dağılan tifaq"da mülkədarlığın iflasının, faciəvi sonluğunun əks etdirilməsi nəzərdə tutulur. "Subyektiv müəllif ideyası" dedikdə isə, qəbul edilir ki, "müəllif mülkədarlığı islah məqsədilə tənqid edir, acıyaraq və təəssüflə töhmətləndirir" (Y.Qarayev).

Mübahisələrin səmərə verməsi üçün belə bir suala cavab vermək lazım gəlir: "Dağılan tifaq"da hadisələr sosial mühit problemləri müstəvisində, yoxsa ailə-məişət mühiti və mənəvi-əxlaqi problemlər müstəvisində cərəyan edir? Mülkədarlığın taleyinin, lap elə deyək ki, iflasının, faciəsinin əks etdirilməsi üçün hadisələrin təsvirinin sosial problemlər kontekstinə çıxarılması, məsələləri sosial münasibətlər, konfliktlər zəminində həll etmək vacib şərtə çevrilir. Biz "Dağılan tifaq"da belə sosial mühit görmürük. Təsədüfi deyil ki, əsər məhz bu nöqtədə tənqiddə məruz qalmışdır: "Lakin ədib bu süqutun tarixi-ictimai səbəblərini düzgün göstərməmiş, mülkədarlığın istismarçı xarakterini açma bilməmişdir" (T.Mütəllibov). Bu cür tələb "Dağılan tifaq"a "obyektiv ideya" mövqeyindən yanaşmanın nəticəsidir. Əslində, müəllifin qarşısına qoymadığı məqsədi ondan tələb edən tədqiqatçılar da əsərdəki hadisələrin ailə-məişət problemləri çərçivəsində cərəyan etdiyini etiraf etmişlər: "Dağılan tifaq" başda Nəcəf bəy olmaq üzrə, bir ailənin faciəsidir" (Ə.Sultanlı).

"Subyektiv müəllif ideyası" isə, əsəri mənəvi-əxlaqi problemlər müstəvisinə çıxarır. Tədqiqatlarda onun həqiqətə ən yaxın olan açılışı belədir: "Hər iki əsərdə ("Müsibəti-Fəxrəddin" və "Dağılan tifaq"da - T.S.) konfliktin ideya-estetik həlli əxlaqi-maarifçi nəticəyə xidmət edir... "Dağılan tifaq"da dərvişin oxuduğu:

***Ey əzizən, bir baxın dünya nə ibrətxanədir,
Axırın fikir etməyən aqıl deyil, divanədir***

-kimi əxlaqi-didaktik parça da müəllif ideyasına xidmət edir" (N.Vəlixanov).

Y.Qarayevin "Dağılan tifaq"a verdiyi təhlillərdə ikili standartlarla çıxış etmək meyli olsa da (o, təxminən belə bir ideya mövqeyində dayanır: "subyektiv müəllif ideyası" nəticə etibarilə, əsərin obyektiv ideyasını təsdiqləyir), onun təhlillərinin ağırlığı əsəri mənəvi-əxlaqi problemlər kontekstində dəyərləndirmənin üzərinə düşür. Fikrimizcə, zamanına görə, onun "Dağılan tifaq"la bağlı bu qənaəti tam elmi səslənməklə bərabər, indi də müasirliyini saxlayır: "Maarifçi müəllifi Nəcəf bəyin, hər şeydən çox, harın, tufeyli və meşşan təbiəti, əxlaq və mərifəti, maarifsizliyi maraqlandırır. Haqqverdiyev Nəcəf bəyin dünyabaxışını, onun həyat fəlsəfəsini, səhvlərini tragediyanın hədəfi edir, onun ailəyə, qadına və tərbiyyəyə

münasibətlərini pisləyir və sıx-sıx bu məsələlər təkcə bir siniflə deyil, bütün cəmiyyətlə bağlı ümumi əxlaqi problemlərə çevrilir”.

Axıncı tezis “Dağılan tifaq”da əks olunan hadisələri “mülkədarlığın taleyi” kontekstindən çıxarır, mövzuya verilən bədii həlli əxlaqi problemlər müstəvisinə gətirir, ona ümumbəşəri səciyyə aşılayır. Şübhəsiz ki, müəllifin maarifçi dünyagörüşü maarifçi əxlaqi qabardır. Lakin bir sual maraqlıdır: bu suala verilən düzgün cavab “Dağılan tifaq”da “konfliktin ideya-estetik həlli” üçün açar ola bilər.

HAQVERDİYEVİN ƏXLAQİ GÖRÜŞLƏRİNİN FƏLSƏFİ ƏSASI

nədən ibarətdir? Heç şübhəsiz ki, islam fəlsəfəsindən, islami dəyərlərdən. M.Ə.Rəsulzadənin sözləri ilə desək, Ə.Haqverdiyev “millət və dinin birləşməsinə yaranan mədəni mühit”də tərbiyə alan sənətkar kimi “tarixcə bağlı olduğu islam və türk ideallarından” çıxış edirdi. O, milli insanı həm də islam ümməti kimi görür, tarixən milli düşüncədə özünə yer etmiş islam əxlaqına münasibətdə mühafizəkar mövqedə dayanırdı. Ə.Haqverdiyev islami etiqadlara ürəkdən inanır və təsvir etdiyi hadisələrə və xarakterlərə bu kontekstdə yanaşır. “Dağılan tifaq”da hadisələrin inkişafı və obrazların taleyi islami düşüncə ilə həll edilir.

Nəcəf bəy (Haqverdiyevin bədii məntiqində o, mülkədar da ola bilər, tacir də, hər hansı bir başqa sənət sahibi də və bunun, əslində, bir o qədər fərqi yoxdur) israfçılıq edir, gününü eyş-işrətdə və qumarda keçirir. Hər üç cəhət islam ümməti üçün qadağan olunmuş sifətlərdir. Nəcəf bəyin həyat fəlsəfəsi (“pulun var, xərc elə, bağışla, ye, iç, ver kəfə, ləzzətə, eyşü-ışrətə, beş günü qara dünyanın ləzzətini apar”) və əməlləri dünyəvi həzzə söykənir. O, həyatın mənasını dünyəvi həzzdə görür və həyata bu yanlış baxış islami dünyagörüşün məntiqi ilə onu fəlakətə aparır. Ancaq dünyəvi həzz və ehtiraslara bağlılıq onun bəsiyyət gözünü qapayır. Həyatın, yaşamağın həqiqi mənasını dərk etməsinə mane olur. Nazlı xanımın Nəcəf bəyə yalvarışlarını xatırlayaq:

–İndi Nəcəf bəy, səni and verirəm o bir Allaha ki, bizim üstümüzdədir, sən də bizim biabırçılığımıza razı olma... Nəcəf bəy, üstündə Allah var, Allahdan qorx, mənim uşaqlarımın nəfsi yetim nəfsindən bətdədir. Onların gözlərinin yaşlarını tökmə, rəhm elə.

İndi də Nəcəf bəyin bu yalvarışlara reaksiyasına diqqət yetirək:

–Üstümdə Allah da var, peyğəmbər də var, onu bilirəm. İstər sən uşaqlarının gözlərindən yaş tökülməyə, qan tökülə, yenə məndən sənə pul verdi yoxdur.

Nəcəf bəyin sonunun gəlməsi üçün, başqa sözlə, tifaqının dağılması üçün Nazlı xanıma verdiyi cavab yetərlidir. Nəcəf bəy allahsız adam deyil. Oruc tutmasa, namaz qılmasa da, Allaha inanır, onun axirət gününə də inamı var. Mirzə Bayrama münasibətində onun axirət dünyasına inamına dair düşüncələri də yer alır. Nazlı xanıma verdiyi cavablar Allaha inamsızlığından yox, düşüncələri çarəsiz vəziyyətdən irəli gəlir. Lakin bu “çarəsiz vəziyyəti” Nəcəf bəy özü yaradır. Ona görə də Nazlı xanıma verdiyi cavabda Allaha sayğısız münasibət onu əməlinə görə cəzaya doğru sürükləyir.

Nazlı xanımın qarğıışlarına tam laqeyd münasibəti (zahirən də olsa) və nökrinə “çix o bayquşu sal eşiye, baş-beynimizi aparmasın” göstərişini verməsi Nəcəf bəyin Allah qarşısında günahlarını bir qədər də ağırlaşdırır. Bu ağırlığın çəkməzliyini və dəhşətli nəticələr verə biləcəyini Nəcəf bəyin düşünmək iqtidarında olmadığını görən müəllif onun qarşısına Dərvişi çıxardır. Dərvişin oxuduqları Allahın iradəsini əks etdirir. Nəcəf bəy “divanəlik”dən çəkinməyə çağırılır. Dərvişin oxuduqları Nəcəf bəyi tərəddüdlərə salır, əməllərinə bəsiyyət gözü ilə baxma-

ğa sövq edir. Üstünə tökülən "ahu-nalə"lərin, "qabağına açılan əlləri boş qaytarmağ"ın, "yetim uşaqları çörəksiz qoymağ"ın Allah tərəfindən bağışlanmayacağı-nı başa düşür, dərvişin "axırın fikir etməyən aqıl deyil, divanədir" sözlərinin qiyamət günü üçün ilk xəbərdarlıq olduğunu dərk edir. Lakin israfçılığın, qumarın və eyş-işrətin yaratdığı bataqlıq Nəcəf bəyin gec də olsa, dərk elədiklərinin əmələ, hərəkətə çevrilməsinə, tövbə qapısını açmasına imkan vermir.

Süjetin bundan sonrakı hərəkətini dərvişin xəbərdarlığı tənzimləyir. Bədii əsərin hadisə təsvirində zaman baxımından da şərtilik var. Dalbadal təsvir edilən hadisələr eynizamanlılıq təəssüratı yarada bilər. Məsələn, Nazlı xanımın qarğışları ilə Sona xanımın Nəcəf bəyi məhşər ayağına çəkməsi zahirən eynizamanlılıq, yaxud bir-birinin ardınca baş verən hadisələr təəssüratı yarada bilər. Lakin Nazlı xanım - Nəcəf bəy qarşılaşmasının II məclisdə, Sona xanımın "üsyən"inin III məclisin ikinci pərdəsində baş verməsi bu iki hadisə arasında xeyli zaman keçməsinə işarələyir. Bu müddət ərzində Nəcəf bəyin müflisləşməsi prosesi tam başa çatır. İndi "boğazınadək borcun içində" olan adama heç kim borc vermək istəmir, eyni zamanda, pis adət öz işini görməkdədir. Nəcəf bəy borc almaq üçün arvadının qızılarını girov qoyur. Son güman yeri olan qızılarının əldən çıxması gələcəkdə uşaqlarının acından öləcəyinə ehtimal verdiyi üçün Sona xanımın səbr kasasını büsbütün daşıdır. Sona xanımın sözləri onların başına gələnlərin Allah iradəsi ilə və Nəcəf bəyin günahları üzündən baş verdiyini bədii təhlilin mərkəzinə gətirir.

Sona xanımın üzünü Nəcəf bəyə tutub "Di qulaq ver, Nəcəf! Bir qiyamət gününü, xudavəndi-ələm divanını yadına sal. O günü yadına sal ki, Allah divanında titrəyə-titrəyə hesabat verəcəksən" deməsi assosiativ olaraq Nazlı xanımın qarğışlarını yada salır. Nazlı xanım Allaha üz tutub demişdi: "Allah! Mənim balalarımı düzdə qoyanın balalarını düzdə qoy!" Nəticədə, Nəcəf bəyin iki körpə uşağının anasının ölümündən sonra, sözün həqiqi mənasında, "düzdə qaldığını" görürük. Nazlı xanım "Allah! Məni oda yandıranın üstünə od yağdır!" - demişdi. Çox keçmir ki, Süleyman bəyin Kərim tərəfindən güllə ilə vurulub öldürülməsi xəbəri gəlir. Xəbəri eşidən Sona xanımın ürəyi partlayıb ölür. Beləliklə, Nəcəf bəyin nəinki balaları, hətta özü də düzdə qalır, tifağı dağılır. Yenə də Nazlı xanımın qarğışında deyildiyi kimi, "onun gözlərinin yaşını çörəyinə yavanlıq eləmək"dən başqa çarəsi qalmır.

Haqqa qaldırılan əlin, Allah divanının bu qədər gücü varmı? Var. Ə.Haqverdiyev bunu nəinki hadisələrin inkişaf məntiqi ilə sübut edir, eyni zamanda, maarifçi realizmin açıq tendensiyalılıq prinsipi ilə başına gələnlərin Allah hökmü ilə olduğunu Nəcəf bəyin öz dilindən də eşidirik. Nəcəf bəyin son monoloqu bu baxımdan ibrətamiz olmaqla, əsərin əsas ideyasını müəyyənləşdirməyə və bu istiqamətdəki tərəddüdlərə, mübahisələrə son qoymağa imkan verir. "Mənim axırım gerek belə olaydı. O adamlar ki, mənəm-mənəm dedilər, hamısının axırı belə oldu. Pərvərdigara, məsləhət sənindir. Evlər yıxmışam, yetim uşaqların gözlərinin yaşlarını tökdürmüşəm. Övrətlər başı açıq, ayaqyalın müsəlləyə çıxıb, haqq-hü çəkib, üstümə nalə çəkiblər. Heç birinə qulaq verməmişəm, demişəm mənim kefim kök olsun, istər ələm tufana getsin... Ondan ötrü ki, qardaşımın ayağının üstünə çıxıb, başından basırıq. Amma demirik ki, qardaş başından basanın Allah da başından basar".

Müəllif "ailə dramı"nı sonadək əxlaqi müstəvidə davam etdirir. İnsanın öz həyat yolunda buraxdığı səhvlərin acı nəticələrini çəkəcəyi realist planda və inandırıcı əks olunur. Nəcəf bəyin bir obraz kimi faciəvililiyi buraxdığı səhvlərin miqyassızlığından yaranır. Buraxılan səhvlərin hədudsuzluğu onunla müəyyənləşir ki, o, təkəcə öz ailəsinin tifağının dağılmasının səbəbkarı deyil. Çox tifaqların dağılmasına səbəb olması, "evlər yıxması, yetim uşaqların gözlərinin yaşlarını tökdürməsi" onun günahlarını bağışlanmaz edir. Mənəvi iflasın dərinliyi onun özünəqayıdışına imkan vermir. Müəllif Nəcəf bəyin yaşantılarını, mənəvi tragizmini təbii əks etdirir. Bu

təbiilikdə bədii təsvirin real həyatı müşahidələrdən güc alması da həlledici rol oynayır. Aşkar hiss olunur ki, mülkədarlığın, bəyliyin, ümumiyyətlə, sərvətdarların həyat tərz, həyat fəlsəfələri müəllifi razı salmamaqla bərabər, həm də narahat edir.

BUNUNLA BELƏ...

Ə.Haqqverdiyev mülkədarlığın faciəsini əks etdirmir, mülkədar Nəcəf bəyin və Nəcəf bəy kimilərin faciəsini əks etdirir. Bunlar başqa-başqa məsələlərdir. Ə.Haqqverdiyev mülkədarlığın yaratdığı maddi imkanların Nəcəf bəyin əxlaqında və dünyagörüşündəki naqisliklərə rəvac verdiyini təəssüf hissi ilə müşahidə edir. Məhz bu naqislikləri tənqid hədəfinə çevirir, onun yaratdığı faciələri bədii təhlilin predmetinə çevirir. Tədqiqatlarda doğru vurğulanır ki, "ümumiyyətlə, iş-rətpərəstlik tipik mülkədar ehtirası və fəlsəfəsi deyildir" (Y. Qarayev). Deməli, iş-rətpərəstlik mülkədarlığın təbiəti deyildir. Mülkədarlıq, əslində, maddi imkan iş-rətpərəstlik üçün münbit şərait yaradır. İnsanın mənəvi dünyasında və əxlaqındakı naqislik münbit şəraitdə daha güclü metastaz verir və hər şeyi məhv edən qüvvəyə çevrilir. Müəllif bəyliyin, mülkədarlığın təbiətində yaranan tufeyliləşməyə qarşı (mülkədarlığın tufeyli təbiəti - demirik) çıxır. Mülkədarlığın yaratdığı maddi imkanların səmərəsiz şeylərə sərf olunması problemini qaldırır. Ə.Haqqverdiyev mülkədarlığı və bəyliyi xeyirxah işlər görməyə sövq edir. Aslan bəyin Həmzə bəyə tövsiyələrində ("Get namaz qıl, ibadət elə, oruc tut, pulun çoxdur, Məkkəyə get") Allahın qadağan etdiyi əməllərə son qoymağa, Allah yoluna qayıdışa çağırış var. Aslan bəy ciddi planda yaradılmış bir obrazdır. Süleyman bəyin tufeyli həyat yaşaması ilə bağlı narahat düşüncələrini Nəcəf bəylə bölüşməsi, tərbiyənin yolları və üsulları ilə bağlı düzgün mühakimələri, qumarda Nəcəf bəylərə yoldaşlıq etməsinə baxmayaraq, müəllifin obraza fərqli münasibətini görürkdür. Ona görə də Aslan bəyin Həmzə bəyi həqiqi müsəlmançılığa dəvətində müəllif mövqeyinin əksi də var. Ancaq, Ə.Haqqverdiyev varlı mülkədara, bəyə necə yaşamaq, necə fəaliyyət göstərmək, hansı işlərlə məşğul olmaq haqqında tövsiyələrini Aslan bəyin dili ilə axıra qədər ifadə etməyib. Bu tövsiyələr Aslan bəyin dünyagörüşü mövqeyindən əks olunub. Müəllif realist inikas prinsiplərindən çıxış edib. Burada ümmətçilik mövqeyindən çıxış öndədir. Görünür ki, XIX əsrin son onilliklərinin mülkədarlığının və bəyliyin ictimai düşüncəsində ümmətçilik aparıcı mövqedədir. Ə.Haqqverdiyev də bunu ifadə edir. Eyni zamanda, müşahidə etmək olur ki, maarifçi yaradıcılığında Haqqverdiyevin özünün də dünyagörüşü ümmətçilik çərçivəsindədir. Burada millətçiliyə keçid prosesi hələ ki, açıq görünür. Amma görünür ki, müəllif ümmətçilikdə həm də milli düşüncəni formalaşdırmaq imkanı görür. Məlum olduğu kimi, "ümmətçilikdə inam və iman birliyi həlledicidir. İnam tanrıya və dövlətə, iman peyğəmbərə və Qurana üz tutur. Azərbaycançılığın ideoloji əsaslarından olan ümmətçilik ən möhkəm və etibarlı birlik olan əxlaqi birliyin, cəmiyyətin mənəvi kimliyinin təminatçısıdır" (N.Şəmsizadə).

MÜLKƏDARLIQ ÖLÜMƏ MƏHKUMDURMU? TARİX NƏ DEYİR?

Tədqiqatlarda yer alan əsas tezislərdən biri budur ki, "Dağılan tifaq"da "bu sinfin (mülkədarlığın - T.S.) tarixin dialektikası ilə ölümə məhkumluğu barədə tam qənaət əldə edilir" (T.Mütəllibov). Bu qənaətlə razılaşmaq olmaz. "Dağılan tifaq"da mülkədarlığın ölümə məhkumluğu bədii təhlil predmeti deyil, ola da bilməz. Y.Qarayev bu tipli mülahizələri tam haqlı olaraq təkzib edir: "Dağılan tifaq"dan məlum olur ki, buradakı hadisələr 1884-cü illər ərəfəsində cərəyan edir. Bu illər isə Azərbaycanda mülkədarlığın bir sinif kimi hələ hakim mövqe tut-

duğu illərdir". Y. Qarayevin bu mövqeyini tarixi tədqiqatlar da təsdiq edir. Bu tədqiqatlar göstərir ki, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində aqrar sahədə - kənd təsərrüfatında da feodal iqtisadi münasibətlərini tədricən burjua iqtisadi münasibətləri əvəz etməyə başlayırdı. Bu, torpaq mülkiyyətçiliyində təbəqələşməyə rəvac verirdi. İri torpaq sahibliyində mülkədarlarla bərabər, varlı kəndlilər, qolçomaqlar da söz sahibinə çevrilirdilər. Rəqabət mühitini feodal iqtisadi münasibətlərinin burjua iqtisadi münasibətləri ilə əvəz olunması şərtləndirirdi. Nəinki XIX əsrin sonlarında mülkədarlıq bir təbəqə kimi süqut etməmişdi, hətta bu təbəqə kapitalist iqtisadi münasibətləri sistemində öz yerini tuta bilmişdi. XX əsrin əvvəllərində belə "əhalinin hakim təbəqələrini mülkədarlar və kapitalistlər təşkil edirdi" (Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. V cild. Bakı. Elm, 2006, s. 102). Feodal iqtisadi sistemi kapitalist iqtisadi sistemi ilə əvəz olunur və nəticədə "müstəqil təsərrüfat sahibləri, qolçomaqlar, ticarət, sələm və kapital nümayəndələri kənd burjuaziyasını təşkil edirdi" (Azərbaycan tarixi. s. 102).

"Dağılan tifaq" feodal iqtisadi münasibətlərindən burjua iqtisadi münasibətlərinə keçid dövrünün yaratdığı problemləri bədii təhlilin mərkəzinə gətirir. Azərbaycan kəndində gedən burjuallaşma prosesi mülkədar təbəqəsini də sınaq qarşısında qoyur, təsərrüfatda müasir texnikanın və muzzdlu əməyin tətbiqi ilə məhsuldarlığı artırmağı, kapitalist əmtəə qanunları ilə işləməyi, təsərrüfatı yüksək rentabelli etməyi şərtləndirirdi. Bu isə mülkədardan öz təsərrüfatına artıq diqqət və qayğı göstərməyi tələb edirdi. Rəqabətin olmadığı mühitdə, mülkədarın tufeyli həyat keçirərək ona məxsus torpaq sahələrindən gəlir götürməsi və harın həyat tərzini keçirməsi mümkün idi. Kapitalist iqtisadi münasibətləri, rəqabətin güclənməsi şəraitində isə bu mümkün deyildi. Demək, tufeyli həyat tərzindən və israfçılıqdan əl çəkmək və diqqəti təsərrüfatın inkişafına yönəltmək lazım idi.

Ə. Haqverdiyevin mülkədarlığın qarşısına qoyduğu tələb, onlara tələqin etmək istədiyi bu idi. Bunun üçün mükəmməl əxlaq, işgüzar və çevik xarakter, aydın dünyagörüşü problemi qoyulurdu. Aydın ki, bir çox mülkədarlar bu keçid prosesini adlaya bilmir və müflisləşirdilər. "Dağılan tifaq"da Nəcəf bəy və Qəhrəman bəy bu cür müflisləşmə prosesini əks etdirir. Müəllif Aslan bəyin simasında mülkədarlığın burjua iqtisadi sistemə keçidini əks etdirir. Əgər, müəllif, ümumiyyətlə, mülkədarlığın "artıq süqut etməyə başlaması" məsələsini (T. Mütəllibov) qoyurdusa və bu süqutu tarixin obyektiv qanunauyğunluğu kimi izah edirdisə, onda "Dağılan tifaq"da mülkədarlığı təmsil edən bütün obrazların bu taleyi yaşamasını bədii cəhətdən əsaslandırmaq şərt idi. Halbuki, müəllif tamamilə tərsinə hərəkət edir, məsələni tam fərqli bir məntiqə izah edir.

Əsərdə Nəcəf bəyin və Aslan bəyin mülkədarlığın tam əks qütblərini təmsil etdiklərinə diqqət yetirmək lazım gəlir. Müəllif məənəviyyəti, məsələlərə çevik münasibəti və intellektual düşüncə tərzilə Aslan bəyi əsərin lap əvvəlində digər bəylərdən ayırır. Bu "ayırma" məqsədli və məntiqi xarakter daşıyır; müəllif mövqeyinin bədii ifadəsində, mövzunun həllində əsas vasitəyə çevrilir. Xatırlayaq: Nəcəf bəy müflisləşmə məqamında Aslan bəydən borc istəyir. Müəllif Nəcəf bəyin dili ilə ona elə "dünən kənddən iki min manat" gəldiyini xüsusi vurğulayır. Bu məqamda nə müəllifin Aslan bəyin üstündə dayanması, nə ona iki min manat pul gəlməsi haqqında məlumatın verilməsi, nə də onun pul verməkdən imtinasının önə çəkilməsi təsadüfidir. Hər bir detal müəllif mövqeyinin açılması nöqtəyi-nəzərindən konkret funksiya daşıyır. Aslan bəy keçid prosesini uğurla keçən mülkədarlığı təmsil edir. Kənddən ona iki min manat pul gəlməsi onun təsərrüfatını burjua iqtisadi sistemi əsasında qurmağı bacardığını göstərir. Vaxtilə bol-bol çörəyini yediyi, çoxlu peşkeşlər aldığı və dostu adlandırdığı adama pulu ola-ola pul verməkdən imtinası onun burjuallaşan xarakterini əks etdirməyə xidmət edir və pul dünyasının qanunlarını mənimsədiyini göstərir. Bu burjuallaşma prosesi isə, feodal iqtisadi sistemində qüvvədə olan patriarxallığı, patriarxallıqla tənzimlənən əxlaq sistemini tarixə qovuşdurur.

PATRIARXALLIĞIN SONU BAŞLANGIC FORMASINDA VƏ BURJUALAŞAN XARAKTER

Faciənin qəhrəmanları üzərində Y.Qarayevin maraqlı müşahidələri var. O, burjua münasibətlərinə keçid prosesində mülkədarlığın əxlaqi cəhətdən tipoloji müxtəlifliyini görür. Bilavasitə məndən çıxış edərək Nəcəf bəyin əxlaqi dünyası ilə Səlim bəylərin, Aslan bəylərin əxlaqi dünyasını qarşılaşdırır, ayrılan dünyaları qarşılaşdırır: "Lakin yaşamaqda davam edən bu mülkədarlar cəmiyyət üçün Nəcəf bəydən daha müzur tiplər təsəvvürü doğururlar". Əslində, tədqiqatçı təhlilinin bu istiqaməti ilə burjualaşan və burjualaşa bilməyən mülkədarlıq problemini qaldırır. Aslan bəy və Səlim bəy birinciləri, Nəcəf bəy ikinciləri təmsil edir. Yenə də Y.Qarayevin dəqiq ümumiləşdirməsi: "Yaşamaqda davam edən və eyni dərəcədə qumarbaz, meşşan olan Səlim bəyin xəsisliyi Nəcəf bəyin "bədxərcliyindən" daha iyrencidir". Məsələ burasındadır ki, keçid dövründə Nəcəf bəyin "bədxərcliyi" onun əleyhinə, Səlim bəyin xəsisliyi isə onun lehinə işləyir. Səlim bəyin xəsisliyi bütövlükdə onun mənəviyyatsızlığı və kapital dünyasının tələbləri ilə üst-üstə düşən xarakteri ilə birləşəndə onun bir mülkədar kimi burjualaşmasına təkan verir.

Nəcəf bəy bədxərkdir, eys-ışrət düşgünüdür, təbiətində tüfeyliləşmə yaranıb, bütün bunlar onun maddi iflasa gətirib. Maddi iflası onun mənəvi cəhətdən düşgünləşməsinə zəmin hazırlayıb. Amma geniş götürəndə Nəcəf bəy mənəviyyatsız adam deyil. Hətta, demək olar ki, onun varlığında maddiyə nisbətən ruhi başlanğıc daha güclüdür. Əlinə gələn var-dövləti əlində saxlaya bilməməsinin bir səbəbini də bütün varlığı ilə dünya malına bağlı olmamasında axtarmaq lazımdır. Ümumiyyətlə, Nəcəf bəy obrazında iki Nəcəf bəy təsvir edilmişdir. Başqa sözlə, o, ikisəli qəhrəmandır. Nəcəf bəyin tarixi xarakteri çağdaş xarakterindən fərqlidir. Onun tarixi xarakteri feodal iqtisadi münasibətləri dövrünü simvollaşdırır. Daha çox patriarxallıqla bağlanır. Bu patriarxal xarakterlə o, heç vaxt "qabağına açılan əlləri" boş qaytarmayıb. Başqalarına yaxşılıq etmək və bundan zövq almaq onun patriarxal təbiətindən gələn bir xüsusiyyətdir. Tədqiqatlarda Nəcəf bəyin bu xüsusiyyətinə "şöhrətpərəstlik" damğası vurulsa da, hətta Nəcəf bəyin xarakterindəki bu cəhəti özünün də yanlış yozmasına baxmayaraq, yenə də insanlara yaxşılıq etmək onun tarixi xarakteri üçün tam səciyyəvi keyfiyyətdir. Nəcəf bəyin çağdaş xarakterində qəddarlaşma, amansızlaşma kimi halların görünməsi (Nazlı xanıma "İstər sənin uşaqlarının gözlərindən yaş tökülməyə, qan tökülə, yenə məndən sənə pul verdi yoxdur" deməsi bunun ifadəsidir) yaranmış maddi imkansızlıqla bağlı çılgınlaşmanın nəticəsidir. Bu məqamda, əslində, o öz təbiətindən çıxış etmir. Nazlı xanıma göstərdiyi amansız münasibət müqabilində özü özüne "öl, Nəcəf, öl" deyib, sözün həqiqi mənasında, onun özüne divan tutması dəyişən zamanın tələbləri ilə dəyişmək, başqalaşmaq istəyən, Nəcəf bəylikdən çıxıb Aslan bəyləşmək, Səlim bəyləşmək istəyən Nəcəf bəyin öz xarakterindən qopa bilməməyinin göstəricisidir.

MÜLKƏDARLIĞIN SÜQUTU, YOXSA REPRESSİYASI?!

Nəcəf bəyin faciə qəhrəmanı kimi təqdiminə ədəbiyyatşünaslıqda müxtəlif cür yozumlar verilmişdir. Böyük əksəriyyət onun faciəsini mülkədarlığın iflası, süqutu ilə əlaqələndirmişdir. Lakin bir məsələ var ki, əgər mülkədarlığın süqutu tarixin hökmü, qanunauyğunluğu idisə, bu hal faciəvilik yarada bilməz. Onu da bilir ki, nə XIX əsrin sonlarında, nə XX əsrin əvvəllərində mülkədarlığın süqutu tarixi qanunauyğunluq olmayıb. O, başqa bir söhbətdir ki, sovet rejimi büsbütün

zor prinsipi ilə mülkədarlığa ölüm hökmü oxuyub. Əslində bu hal mülkədarlığın süqutu yox, repressiyası idi və sovet rejiminin çöküşündən sonra bütün repressiya olunanların mənəvi haqqı özünə qaytarıldığı kimi, mülkədarlıq da qanuni yaşamaq hüququnu bərpa etdi. Deməli, "Dağılan tifaq"da faciəviliyi şərtləndirən amilləri mülkədarlığın süqutunda axtarmaq tam səmərəsiz bir işdir və nəticə etibarilə müəllifin tarixin ruhunu təhrif etməsi kimi yanlış elmi qənaətə gətirib çıxara bilər.

"Dağılan tifaq"da faciəviliyin bədii inikasını şərtləndirən amillərin düzgün müəyyənləşdirilməsi mənasında Y.Qarayevin bir mülahizəsi daha artıq diqqəti çəkir: "Mülkədar Nəcəf bəy bir də məhz bu yeni şəraitə uyğunlaşa bilmədiyi üçün məhv olur". Bu mülahizədəki əsas səmərəli toxum ondan ibarətdir ki, alim faciəviliyi şərtləndirən amili əxlaqi müstəviyə, mənəviyyat kontekstinə çıxarır. O, faciəviliyi qəhrəmanın yaşantılarında, psixoloji sarsıntılarının məzmununda, iztirablarında axtarır. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, Y.Qarayevə qədər və ondan sonra da "Dağılan tifaq"la bağlı təhlillərdə sosioloji-ideoloji tendensiya üstünlük təşkil edir. Bu cəhət əsərdə faciəviliyi şərtləndirən amillərin düzgün müəyyənləşdirilməsinə mane olur. Y.Qarayevin tədqiqatlarında problemə mümkün qədər estetiklik meyarları ilə elmi həll verməyə çalışılır. O, Nəcəf bəyin xarakterindəki ikiləşməni görür, "əhli-kef, nəşəbaz Nəcəf bəy"lə "iztirab çəkən" qəhrəmanı fərqləndirir. Onun tragizmini "çəkdiyi müsibətlər"də, cəfakeşliyində axtarır: "Etiraf Nəcəf bəyi böyüdü, iztirab isə qəhrəmana çevirir. Əhli-kef, nəşəbaz Nəcəf bəy unudulur. Tragik bir qəhrəman kimi yadda qalan cəfakeş Nəcəf bəydir".

Alimin bu mövqeyində, bu tipli mülahizələrində səmərəli cəhətlər çoxdur və Nəcəf bəyi faciə qəhrəmanı kimi dəyərləndirməyə əsas verən amillər burada düzgün şərh olunur. Doğrudan da, Nəcəf bəyin iztirablarında bir "əzəmilik" vardır. Lakin Y.Qarayevin mülahizələrində bu

"ƏZƏMİLİK"İ ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR

dəqiq müəyyənləşdirilməyib. Nəcəf bəyin "əzəmilik"ə gedən yolu "əhli-kef"likdən, "nəşəbaz"lıqdan keçmir. Nəcəf bəyin "əzəmilik"ini, "iztirab çəkən qəhrəmana" çevrilməsini tarixi xarakteri şərtləndirir. Tarixə ekskurs şəklində bizə təqdim edilən Nəcəf bəydə milli varlığın patriarxallıqdan güc alan ən yaxşı insani sifətləri cəmləşmişdir. Nəşəbazlıq, əhli-keflik obrazın həqiqi təbiətidirsə, o, heç vaxt iztirab və cəfakeşlik doğura bilməz. Nəşəbazlıq, əhli-keflik heç vaxt "çox əzab çəkmək üçün çox yaşamaq" arzusu doğura bilməz. Fədakarlığa və iztiraba hazırlığı xarakterin saflığı, təmizliyi, sadədilliyi doğura bilər. Safın, təmizin, sadədilin həmişə səhv etmək ehtimalı var. İztirab bu səhvlərdən doğur. İztirab bu səhvlərin acı nəticələrindən ayılan və əvvəlki xarakterinə qayıtmağa can atan qəhrəmanın təbiətindən doğur. Onun arvadı Sona xanımla, düzlərdə qalan tiffilləri ilə bağlı çəkdiyi əzablar obrazın əvvəlki təbiətinə qayıdış istəyindən xəbər verir. Özündə özünü görməyən qəhrəmanın özü-özünə ittihamları bizdə rəğbət hissləri doğurur, "bu onu əfv etdirir" (Y.Qarayev) və nəticədə, faciə qəhrəmanına çevrilməsini şərtləndirir.

"MÜLKƏDARLIĞA QARŞI RƏİYYƏT", YOXSA...

Ədəbiyyatşünaslıqda Nəcəf bəylərə və ümumən bəyliyə və mülkədarlığa qarşı bir təbəqə - ictimai qüvvə kimi "rəiyyət" in qoyulduğu iddia edilir. Ədəbiyyatşünaslıq əksər hallarda rəiyyətin mülkədarlığın qarşısına çıxıb bilən ictimai qüvvəyə çevrilməsinə rəğbətlə yanaşır və bunu cəmiyyətdə gedən mütərəqqi proses kimi qələmə verməyə çalışır: "Əsərdə mülkədarlığa qarşı rəiyyət ikinci

əsas qüvvədir... Məşədi Cəfər və Cavad bu təbəqəyə mənsubdurlar" (Ə.Sultanlı). Ə.Sultanlı bu qənaətə gəlir ki, "müəllif onlara nə qədər mənfi münasibət bəsləsə də, artıq həyatın sahibləri Məşədi Cəfər ilə Cavaddır, bu, tarixi həqiqətdir". Ə.Sultanlı tarixi həqiqəti harada axtarır? Aşkar görünür ki, tarixin "ictimai yuxarılar" a ölüm hökmü oxumasına, "ictimai aşağılar" ın tarix səhnəsində aparıcı qüvvəyə çevrilməsinə dair mülahizələrdə məsələlərə sinfi yanaşma öndədir; məqsəd, nəyin bahasına olursa olsun, "Dağılan tifaq" da hadisələrin cərəyanının "ictimai aşağılar" ın xeyrinə dəyişməsinə sübut etməkdir. Ə.Sultanlı əsərin obyektiv ideyası nöqtəyi-nəzərindən bunu sübut edir. Lakin öz mövqeyi ilə müəllif mövqeyinin üst-üstə düşmədiyini də etiraf edir. Onun "müəllif onları nə qədər tünd boyalarla verib, onlara qarşı nə qədər mənfi münasibət bəsləsə də..." sözlərində Məşədi Cəfərlərin, Cavadların simasında Ə.Haqverdiyevin yeni ictimai qüvvələrin meydana çıxmasını qəbul etsə də, onlara rəğbət göstərmədiyi etiraf olunur. Müəllifin haqlı olduğunu Ə.Sultanlının bu obrazlara verdiyi xarakteristika elə bəri başdan təsdiq edir. Alim özü onları "bulanıq suda balıq tutan sələmçi", "vəziyyətdən sui-istifadə edən" adamlar, "sələmçi tacirlərə xas olan bütün əlamətləri özündə toplayan" kimi xarakterizə edir. Ə.Sultanlının təqdimatından da aydın görünür ki, müəllif onları yeni dövr əxlaqını büsbütün mənimsəmiş, patriarxal əlaq normalarından uzaqlaşan və ancaq pula sitayiş edən ictimai qüvvə kimi təqdim edir. Həm də Ə.Haqverdiyev bu ictimai qüvvənin, heç də Ə.Sultanlının təqdim etdiyi kimi, ancaq rəiyyəti təmsil etməsi fikrində deyil. Burjualaşan qüvvələr müxtəlif ictimai təbəqələrdən çıxır. Aslan bəy, Səlim bəy, Məşədi Cəfər, Cavad müxtəlif ictimai təbəqələr içərisindən çıxaraq yeni yaranmaqda olan ictimai qüvvəni təmsil edirlər. Müəllif bu yeni ictimai qüvvənin perspektivinə inanmır. Çünki onların fəaliyyətində pula sitayişin önə keçdiyini görür, milli əxlaqın pozulmasına rəvac verən bu qüvvələrə tənqidi münasibətini ifadədən çəkinmir.

Ə.Haqverdiyevin "Dağılan tifaq" da bədii ifadəsini verdiyi əxlaqi konsepsiya Y.Qarayevin bu əsərə tutduğu təhlil güzgüsündə həqiqətə daha yaxın olan şəkildə görünür: "Lakin yaşamaqda davam edən bu mülkədarlar (Aslan bəylər və Səlim bəylər nəzərdə tutulur - T.S.) cəmiyyət üçün Nəcəf bəydən daha müzür tiplər təsəvvürü doğururlar. Hətta Cavad ağa - oyanan, yüksələn təbəqənin nümayəndəsi belə, heç bir əxlaqi sifəti ilə Nəcəf bəydən yüksəkdə durmur. Əksinə, sanki bu varlıqlar mənfur bir mühitə daha yaxşı uyğunlaşa bildikləri üçün çox yaşamaqda da davam edə bilirlər, daha çox mənfur olduqları üçün daha çox yaşayırlar".

Ə.Haqverdiyev feodal-iqtisadi münasibətlərinin tədricən burjua iqtisadi münasibətləri ilə əvəz olunduğunu görür. Bu, doğrudan da, ictimai bir qanunauyğunluqdur və qarşısalınmaz bir prosesdir. Haqverdiyev də bunu bilir və qəbul edir. Lakin Haqverdiyevin bildiyi bir başqa həqiqət də var: Burjua iqtisadi münasibətləri burjua əxlaqını doğurur və pula sitayışı gücləndirir.

HAQVERDİYEVİN CİHADI

əxlaqi müstəvidədir. O, burjua iqtisadi münasibətlərinin gedişində milli varlığın əsas siması olan patriarxal əxlaqın büsbütün qurban verilməsinin əleyhinədir. Bir şərqli, bir müsəlman, bir millət kimi kimliyimizi, tarixi xarakterimizi və əxlaqımızı mümkün qədər qoruyub saxlamağın zərurətini öz əsərlərinin əsas leytmotivinə çevirir. Hər şeyi unudaraq, hər şeydən keçərək ancaq pula tapınmağı, bunun üçün gözüyumulu burjua əxlaqına təslim olmağı qorxulu, varlığımızı təhlükə altına salan tendensiya hesab edir.

Burjua münasibətləri sistemində milli və dini dünyagörüşünün sintezindən yaranan əxlaqımızın və mənəviyyatımızın pozulmağa doğru getməsinə qarşı

açılan mücadilə Ə.Haqverdiyev dramaturgiyasında müəllifin həqiqi estetik idealına çevrilir. Müəllif bu ideala öz yaradıcılığında pillə-pillə bədii don geydirir.

“Dağılan tifaq”da burjua münasibətlərinin yaratdığı ağırları başlanğıc formasında təsvir edən müəllif bu münasibətlərin inkişaf etməkdə və bütöv cəmiyyəti sardığı zamanda yaratdığı metamorfozalara “Bəxtsiz cavan”da güzgü tutur. “Bəxtsiz cavan” “hadisələrin inkişafı baxımından bir qədər sonrakı mərhələni” (B.Əhmədov) - XX əsrin ərafə dövrünü əks etdirir. Bu illərdə ictimai-iqtisadi proseslər hansı istiqamətdə gedirdi? “Azərbaycan tarixi”ndə oxuyuruq: “Beləliklə, XX əsrin əvvəlində əmtəə istehsalının geniş inkişafı, muzzdlu əməyin tətbiqi, bəy-mülkədar təsərrüfatlarının bir çoxunun kapitalist təsərrüfatı sistemə keçməsi, sənaye və bank kapitalının kənd təsərrüfatına sirayət etməsi və nəhayət, ticarət-sənaye kapitalının güclənməsi nəticəsində Azərbaycan kəndində, yarımfəodal torpaq sahibliyinin mövcud olmasına baxmayaraq, istehsal üsulu artıq kapitalist istehsal üsulu idi”.

“BƏXTSİZ CAVAN” VƏ TARİXİN GERÇƏK ÜZÜ

Tarixin iqtisadi müstəvidə şərh etdiklərini ədəbiyyat (burada - “Bəxtsiz cavan”) mənəvi-əxlaqi müstəvidə əks etdirir. “Bəxtsiz cavan”da mülkədar Hacı Səməd ağanın simasında təqdim edilən sifətlər “kapitalist istehsal üsulu”ndan doğrulmuş və mülkədarlığın yenicə əxz etdiyi keyfiyyətlər idi. Amma tək cə mülkədarlığınmı? Y.Qarayev yazır ki, “bu əsərdə (“Bəxtsiz cavan”da -T.S.) dramaturq ilk dəfə olaraq mülkədarlığın əsil sinfi simasını, özü də aşkar tənqidi mövqelərdən təsvir etməyi qarşısına məqsəd qoyur”.

Alimin bu nöqtəyi-nəzərini davam etdirərkən irəli sürdüyü bir qənaət də diqqəti çəkir: “Əsərdəki mülkədar Hacı Səməd ağa surəti Nəcəf bəydən tamamilə fərqlənir”. Belə bir sual düşündürücü deyilmi ki, əks etdirdiyi tarixi proseslər baxımından aralarında çox az fərq olan bu iki əsərin mülkədar qəhrəmanlarının səciyyələri arasındakı fərq haradan doğur? Əgər, dramaturq “Bəxtsiz cavan”da, doğrudan da, “mülkədarlığın əsl simasını” göstərməyi qarşısına məqsəd qoymuşdusa, bunu “Dağılan tifaq”da niyə gerçəkləşdirməmişdi? Yaxud, başqa bir düşündürücü sual: Yazılış tarixləri arasında cəmi dörd il fərq olan bu əsərlərin birincisində müəllifin “mülkədarlığı islah” məqsədi ilə ikincisində mülkədarlığı “aşkar tənqid mövqeyi”ndən təqdim məqsədləri bir-birini inkar etmirmi? Müəllifin ictimai həyat hadisələrinə münasibətdə özü-özünü inkar təəssüratı yaratmırmı? Ədəbiyyatşünaslığın mülkədarlığa aşkar allergik yanaşması ilə bu suallara cavab tapmaq mümkün deyil. İki əsərin mülkədar qəhrəmanlarını müqayisə müstəvisinə çıxaranda Nəcəf bəylə Hacı Səməd ağa arasındakı əsaslı fərqdən başqa, Səlim bəy və yaxud Aslan bəylə Hacı Səməd ağanı birləşdirən xüsusiyyətlərin səbəbini nədə axtaracağıq? Eyni zamanda, Səlim bəylərlə müqayisədə Hacı Səməd ağaların bir qədər də irəli getməsinin səbəbini necə izah edəcəyik?

METODOLOJİ CƏHƏTDƏN DAHA DÜZGÜN OLAN NƏDİR?

İctimai-iqtisadi proseslərin tarixdəki cərəyanı və ondan doğan nəticələrlə bədii əsərdə təsvir edilən hadisələri üzvi əlaqədə təhlilə cəlb etmək, tarixi proseslərin ədəbi ünvanda özünə hansı şəkildə yer etdiyini, tarixi həqiqətin bədii həqiqətə çevrilməsi prosesindəki dəqiqliyin faizini müəyyənləşdirmək. Və bu zaman onu da nəzərə alaq ki, ədəbiyyat ya tarixi, ya da həyatı əks etdirməsindən asılı olmayaraq, məsələlərə ədəbi qanunlarla nüfuz edir. Bu qanunlardakı qanunauyğunluqları aşkarlamaq bizim vəzifəmizdir.

Nəcəf bəy feodal iqtisadi münasibətləri sistemində və patriarxal qanunlarla yaşayan mülkədarlığı, Hacı Səməd ağa isə burjua iqtisadi münasibətləri sistemində və burjua əxlaq qanunları ilə yaşayan mülkədarlığı təmsil edir. Aslan bəy və Səlim bəy keçid prosesinin təmsilçiləri kimi həm fəaliyyətlərindəki, həm də əxlaqlarındakı təbəddülatlarla Nəcəf bəylərdən ayrılıb Hacı Səməd ağalara qoşulur və onlar birlikdə mülkədarlıqda təmsil olunan kənd burjuaziyasını simvollaşdırırlar. Ancaq kənd burjuaziyası tək-cə mülkədarlardan ibarət deyil. Burjua iqtisadi münasibətlərindən doğan sələmçilik bütün varlı təbəqələri öz içinə alır. Hacı Səməd ağanın sələmçiliyi mülkədarlığın doğurduğu fəaliyyət deyil. Sələmçilik burjualaşmadan güc alaraq həyat səhnəsində özünü təsdiq edir. Sələmçiliyin təzahürlərini "Dağılan tifaq"da da görürük. Məşədi Cəfər və Cavadın tacirliyə gedən yolu sələmçilikdən keçir. Cəmiyyət həyatında burjua münasibətləri gücləndikcə, "pula təvəccöh" artdıqca sələmçiliyin meydanı genişlənir, əxlaqda və mənəviyyatda yaxşı və müqəddəs nə varsa, hamısını öz yolundan süpürüb atır. "Bəxtsiz cavan"da mülkədar həyatı burjualaşma prosesinin öz hüdudlarını genişləndirdiyi mühitdə bədii təhlilin mərkəzinə çəkilir. Haqverdiyevin Nəcəf bəyə münasibəti ilə Hacı Səməd ağaya münasibəti arasındakı fərq və "Bəxtsiz cavan"da diqqəti çəkən "aşkar tənqidi mövqe" patriarxallıqla burjualaşma arasındakı fərqdən doğur. Bu fərqi müəllif Hacı Səməd ağanın həyat tərzini, dünyagörüşü və əxlaqını bədii təhlilin mərkəzinə gətirərək göstərir.

Bütün səhvləri ilə bərabər, Nəcəf bəyin aqibəti ona görə tragizm doğurur ki, o, bütün hərəkətlərində səmimidir. Onun həyatı hiylədən, yalandan, məkrdən uzaqdır. Ancaq Hacı Səməd ağanın bütün həyatının və fəaliyyətinin mərkəzində hiylə, yalan, məkr dayanır. Hacı Səməd ağanın əqidəsi, inamı (daha doğrusu, əqidəsizliyi və inamsızlığı) və fəaliyyəti milli varlığın öz tarixi xarakterindən uzaqlaşmaqda olduğunu göstərir. Müəllif Hacı Səməd ağanı bu uzaqlaşmanın qarşısını almaq naminə sərt tənqidin hədəfi edir. Müəllifin ictimai proseslərin hərəkətini və bu proseslərin milli mənəviyyata vurduğu zərbələri həssaslıqla müşahidə etdiyini görürük.

BURJUALAŞMA PROSESİNDƏ ƏXLAQ PROBLEMİ

"Dağılan tifaq"da Nəcəf bəyin Allah divanı qarşısında duyduğu məsuliyyəti Hacı Səməd ağada Allahın kəlamlarına ironiyalı, hətta şüurlu ikiüzlü münasibət əvəz edir. Hacı Səməd ağa nəinki Allahın, Qurani-Kərimin, Şəriətin göstərişlərinə əməl etmir, əksinə, Allah, Quran və Şəriəti öz möhtəklik fəaliyyətinə qalxan edir. Onun Kərbəlayı Bəndəliyə dediyi sözlərə diqqət yetirək: "Heç kəsin ürəyində Allah qorxusu yoxdur. Hər kəs nə qazansa, yediyini yeyir, artığını da gizləyir. Daha demir ki, mənim fəqir qardaşım da var, onun da əlindən gerek tutum. İndi əlacım kəsilib, mən bir belə qayda qoymuşam ki, özüm fəqirlərə məsrəf elədiyimdən əlavə, hər kəsə borc versəm, yüzə bir cüzi, yeni iyirmicə manat müamələ qoyub, o müamələyi də fəqirlərə verəm".

Hacı Səməd ağanın bu sözləri onun əxlaqının pozulmasından xəbər verir. Çünki Hacı Səməd ağa bu sözləri deyərkən büsbütün ikiüzlülük edir, yalan danışır və bu "yalan"ı özünün qazanc vasitəsinə çevirir. Bizim milli düşüncəmizdə islam əxlaqına tapınmanın müstəsna mövqeyi var. Müəllif Hacı Səməd ağaların timsalında burjualaşma prosesinin təsiri altında öz inamını və imanını itirənlərin, eyni zamanda, bu inam və iman pərdəsi altında min hiylə çıxaranların cəzasız qalmayacağını önə çəkir. Nəcəf bəyin taleyinin müəyyənləşməsində Nazlıya dediyi sözlərdə Allahın gücünə, qüdrətinə inamsızlığı həlledici rol oynamışdı: "Di çix eşiyə. İstər, nə qədər ömrün var mənə ahü-nalə elə. Guya sən ahü-nalə eləyəndə mənim küllüyüm göyə sovrulacaq". Çılgınlıq məqamında olsa da,

Nəcəf bəy Allahın qüdrətinə inamsızlıq ifadə eləmişdi. Faciənin sonluğu həm də onun bu inamsızlığına cavab kimi səslənməklə bərabər, müəllifin oxucunu ayıq salmaq məramından da xəbər verir.

Məsələlərə bu prizmadan baxış "Bəxtsiz cavan"da da davam edir. Mirzə Qoşunəli deyir: "Baba, necə fikir dəryasında üzməyim? Məni heyrət aparıbdır, mən bu sirrə məəttəl qalmışam ki, görürsən bir dövlətli şəxs nə qədər Allah yolunda xərcləyir, bir ucdan dövləti artır, amma elə ki, başlayır şeytan yolunda xərcləməyə, bir az müddətdə müflis olur".

İslam əxlaqına qail hər bir adam bu sözlərdəki məntiqə heç bir şübhə etməz. Lakin görəndə ki, bu sözlər Hacı Səməd ağanın camaat arasında mötəbər və səxavətli bir şəxs obrazını yaratmaq üçün təbliğat vasitəsi kimi istifadə edilir və bu "hiylə-fənd oyunu"nun müəllifi Hacı Səməd ağanın özüdür, bu zaman onun dramda gerçəkləşən ölümünə Allah cəzası kimi baxmaqdan başqa bir yol qalmır.

Əsərdə sənətkarı təkəcə Hacı Səməd ağanın dini inancını büsbütün itirməsi yox, həm də tarixi varlığımızdan gələn insani sifətlərini itirməsi də narahat edir. Müəllif Hacı Səməd ağa obrazına qarşı Fərhad surətini qoyur. Fərhad obrazında demokratik ideyaların bədii ifadəsini görən ədəbiyyatşünaslıq mülkədarlığa münasibətdə Ə. Haqverdiyevin öz ictimai görüşlərində xeyli irəli getdiyini və "Bəxtsiz cavan"ı daha demokratik mövqedən yazdığını iddia edir.

"MÜƏLLİFİN İDEYA RUPORU", YOXSA RUSSOÇU?

Fərhadın "bilavasitə mülkədarlığın əsaslarına, mülkiyyətçiliyə, bərabərsizliyə, ictimai ədalətsizliyə qarşı" çıxışları müəllifin "mülkədarlığın əsl sinfi simasını, özü də aşkar tənqidi mövqelərdən təsvir etməyi qarşısına məqsəd qoyması" (Y.Qarayev) haqqında fikir formalaşdırır. Nəzərə alsaq ki, maarifçi realizmin estetikasında Fəxrəddin, Fərhad kimi obrazlar maarifçi qəhrəman olaraq "müəllifin ideya ruporu" kimi qəbul olunmuşdur, onda ədəbiyyatşünaslığın yuxarıdakı qənaətləri təəccüblü görünməməlidir. Ancaq, doğrudanmı, "Müsibəti-Fəxrəddin"ın maarifçi qəhrəmanı kimi, Fərhad da əsərə "müəllifin ideya ruporu" kimi daxil olur? Fikrimizcə, Fərhadın maarifçi qəhrəman xarakteri var, ancaq onun pyesə bilavasitə müəllif fikrinin daşıyıcısı kimi daxil olması əsərin bədii məntiqi ilə təsdiq olunmur. Çünki Fərhad əsərə məhdud dünyagörüşlü qəhrəman kimi daxil olur. Mülkədarlığa münasibətdə o, əvvəlcə islahatçı mövqedə dayanır, mülkədar-kəndli münasibətlərinin normal çərçivədə davamını arzulayır. Mülkədar təsərrüfatlarında islahatın, daha təkmil vasitələrdən istifadənin zəruriliyini vurğulayır. Əmisi Hacı Səməd ağanı öz təsərrüfatında islahatçı görmək istəyir. Bu islahatı mülkədar-kəndli münasibətlərinin liberallaşması kimi təsəvvür edir. Onun düşüncəsində əmisi məhz belə bir mülkədardır - fikri hakimdir. Məhz bu inamla o, kəndliləri öz təsərrüfatlarını inkişaf etdirmək üçün əmisindən borc almağa istiqamətləndirir. Lakin kəndlilərin verdiyi cavablar bir mülkədar kimi Hacı Səməd ağa haqqında onun bütün təsəvvürlərini dağıdır. Onun mülkədarlıq haqqında təsəvvürləri feodal iqtisadi münasibətləri və patriarxal əxlaq qanununa əsaslanır. Onun qarşısında duran mülkədarlıq isə burjuaşma dövrünü yaşayır. Burjua iqtisadi qanunları isə pulun hökmünü işlək edir. İnsan taleyi burada arxa plandadır. Kəndlilərlə söhbətində mülkədar-kəndli münasibətlərinin məhz bu məcrada cərəyan etdiyi aydın olur. Üçüncü kəndli deyir:

"Malların işi, qurbanın olum, asandır. Bir dananın burnu qanayanda böyründən neçə həkim çıxır. Ancaq insana qulaq asan yoxdur. Hər kimi ağır tutsa, gərək kəfənə adam göndərəsən".

Fərhad mülkədar-kəndli münasibətlərindəki ziddiyyətlərin səbəbini, birincilərin ikincilərlə qeyri-insani rəftarının səbəblərini başa düşmür. O, həyatı

reallıqları, kəndlinin düşdüyü ağır vəziyyətin iqtisadi əsaslarını dərk etməkdə acizdir. Onun mülkədarlığın qarşısına qoyduğu tələblərin həyata keçirilməsi mümkün deyil, heç bir reallığa söykənmir. Ədəbiyyatşünaslıqda, çox öləri də olsa, bunun fərqinə varılmışdır. Fərhadı “inqilabçı” kimi təqdim edən ədəbiyyatşünaslıq mövqelərinə qarşı çıxan N.Vəlixanov doğru yazır ki, “Fərhad, əsasən, “təbii hüquq” konsepsiyasını müdafiə edir”. Doğrudan da, adama elə gəlir ki, Fərhadın etiraz çıxışları büsbütün Russonun “İnsanlar arasında bərabərsizliyin mənşəyi və səbəbləri” əsərindən oxuduqlarının təkrarıdır. Russo deyirdi ki, “insanlar bərabər yaranmışdır. İnsanların hamısı təbiətin övladlarıdır. İnsanlar arasındakı bərabərsizliyi insanlar özləri yaratmışdır. Birinin varlığı, o birinin yoxsul olmasına səbəb insanların özləridir. Bu bərabərsizlik, əslində, təbiətə ziddir... İnsanları varlığı və yoxsula bölən, onları kinli və caniyə çevirən cəmiyyət mütləq məhv edilməlidir... İlk dəfə torpağa hasar çəkib “bura mənimdir” deyən adam, xüsusi mülkiyyət yaradan şəxs, yer üzündə bərabərsizlik və ədalətsizlik yaratmışdır” (Şıxlı İ., Tahirli M.Ə., Həyatəzadə M.B. XVIII əsr xarici ədəbiyyat tarixi. 1970, s. 100). Pulun hökmranlığı dövründə bu fikirlərin həyatı qüvvəsi yoxdur. Biz isə Fərhadın demokratik, az qala inqilabi demokratik dünyagörüşündən çıxış etdiyini düşünərək, bu dediklərini əməli işində həyata keçirməsini istəyirik. İçimizdən keçir ki, Ə.Haqverdiyev Fərhadı təkcə üsyankar ruhu ilə yox, praktik işində də inqilabçı demokrat kimi təsvir etsin. Obrazı təhlil verəndə onun xarakterinə məhz bu cəhətdən dəyər verilir: “Lakin Fərhadın üsyanı kəskin tənqiddən o yana gedə bilmir, əməli fəaliyyət konkretliyi kəsb etmir, bu üsyan ritorik üsyan olaraq qalır” (Y.Qarayev). Fərhad obrazı ilə müəllif arasında bərabərlik işarəsi qoymağımız bizi belə qənaətə gətirir ki, “zorla evləndirilən Fərhadın “faciəsi” bir qədər qeyri-təbiidir, daha doğrusu, bu faciə, qəhrəmanın qüvvətli ictimai faciəsini əks etdirə bilmir... Fərhadın intiharı da hadisələrin öz gedişi ilə təsdiq edilərək dramatik zərurət səviyyəsinə çatma bilmir” (Y.Qarayev). Bütün bu mülahizələr, təkrar edirik ki, Fərhadın öz görüşləri etibarilə müəllif dünyagörüşünü təmsil etməsi, müəllif mövqeyinin ifadəçisi rolunda çıxış etməsi qənaətindən qaynaqlanır.

Fərhad isə, əsərə tarixi proseslərin məntiqi ilə daxil olur. XIX əsrin ikinci yarısında Rusiya və başqa xarici ölkələrdə təhsil alıb vətəninə, millətinə xidmət arzusu ilə geri dönmə zıyalıların ümumiləşdirilmiş obrazlarından biri kimi. Onun dünyagörüşündəki məhdudluq, yaxud bu görüşlərlə real həyat arasındakı məsafə təbii təsir bağışlayır. Həyata, mübarizəyə hazır olmayan, kitablardan oxuduqları ilə həyatın reallıqları arasındakı fərqi görə bilməyən on səkkiz yaşlı gimnazistin çıxış yolunu intiharda görməsi də təbiidir və Haqverdiyevin real həyat qanunlarından çıxış etdiyini göstərir. Fərhadın arzularına çatma bilməməsinə rəğmən, dostu Musanın ali təhsil dalınca getməsi və bu gedişin millətə xidmət naminə olmasının pyesdə dönmə-dönmə təkrar edilməsi müəllifin cəmiyyətin təkamülündə

MİLLİ İNTİBAHIN HƏLLEDİCİ ROLUNA

dair qənaətlərini bir daha təsdiq edir və əsərin tragik sonluğuna, qismən də olsa, nikbin pafos aşılır. Burjualaşma prosesində millətin özünü dərk etməsi üçün milli cəmiyyətdə maarifçilik hərəkatını gücləndirməyin zəruriliyi ideyasını qabardır.

Möhsün NAĞISOYLU

Bir nöqtənin hökmü

*(Füzulinin bir
öncəgörməsi haqqında)*

Xalqımızın mənəvi sərvətləri sırasında özəl yeri və çəkisi olan əlyazma kitabları, xüsusilə də orta əsrlərə aid türkcə əlyazmalar üzərindəki müşahidələr göstərir ki, dövrün ayrı-ayrı katibləri bir sıra hallarda köçürdükleri mətnlərə bilərəkdən müdaxilə etmiş, bəziləri isə müəyyən imla səhvlərinə yol vermişlər ki, bunun da nəticəsində əsl müəllif mətnində gözgörəsi, açıq-aşkar təhriflər ortaya çıxmışdır. Buna nümunə kimi ana kitabımız “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunu göstərmək olar. Ömrünün 30 ilindən çoxunu bu bənzərsiz abidənin araşdırmasına həsr etmiş tanınmış qorqudşünas alim Şamil Cəmşidov vaxtilə məntiqi yanaşma və zahiri bənzərlik üsuluna əsaslanaraq dastanın Drezden əlyazmasında çoxlu sayda türkmənşəli sözün katib xətası nəticəsində səhv yazıldığını müəyyən etmişdi. Görkəmli Türkiyə alimi professor Mustafa Kaçalın də 2017-ci ildə Ankarada işıq üzü görmüş “Oğuzların diliylə Dedem Korkudun kitabı” adlı sanballı araşdırmasında dastanın Drezden əlyazmasında bu qəbildən olan bir sıra sözləri aşkara çıxarmış və onların mətndə açıq-aşkarcasına yanlış yazıldığını danılmaz dəlil və faktlarla sübuta yetirmişdir (Oğuzların Diliylə Dedem Korkudun Kitabı. Mustafa S. Kaçalın. Türk Dil Qurumu Yayınları, Ankara, 2017).

Bütün türk dünyasının iftixarı, fəxri dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli yaradıcılığının zirvələrindən sayılan türkcə divanındakı bəzi şeirlərin müxtəlif əlyazmalardakı fərqli variantları da məhz orta əsr katiblərinin əsl mətnə müdaxilələrinin, bəzi hallarda qədim türk sözlərinin mənalarını bilməkdə çətinlik çəkmələrinin, bəzən də bilərəkdən ayrı-ayrı sözləri dəyişdirmələrinin nəticəsi olaraq ortaya çıxmışdır. Buna nümunə olaraq, böyük söz ustasına dünya şöhrəti gətirən türkcə divanının dibaçə (müqəddimə, giriş) hissəsində yer alan aşağıdakı məşhur şeir parçasını göstərmək olar:

***Qələm olsun əli ol katibi-bədtəhririn
Ki, fəsadi-rəqəmi sözümüzü şur eylər.
Gah bir hərf süqutlə qılır nadiri nar,
Gah bir nöqtə qüsurlə gözü kur eylər.***

Nümunədə seçdirdiyimiz - kursivlə verdiyimiz *sözümüzü* kəlməsi Azərbaycanda birmənalı şəkildə yalnız bu variantda qəbul olunmuşdur.

Aydınlıq üçün qeyd edək ki, Füzuli divanının Azərbaycanda işıq üzü görmüş çoxsaylı nəşrləri sırasında görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünası, Füzuli irsinin dərin bilicisi, böyük ustad akademik Həmid Araslinin 1958-ci ildə hazırladığı Məhəmməd Füzuli əsərlərinin birinci cildi (divan bu cildə daxildir) hal-hazırda da ən mötəbər qaynaq sayılır. Füzuli divanının yeddi qədim əlyazması əsasında hazırlanmış həmin nəşrdə yuxarıdakı söz məhz bu şəkildədir və kitabda onun digər variantı haqqında heç bir izahat verilməmişdir (Məhəmməd Füzuli. Əsərləri, beş cildə, I cild, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1958, səh. 46). Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, divanın bu nəşri əsasında Bakıda hazırlanmış 2005-ci il çapında həmin söz *suz* şəklində göstərilmiş, lakin bu barədə heç bir açıqlama, izahat verilməmişdir (Məhəmməd Füzuli. Əsərləri, I cild, “Şərq-Qərb” səh.32).

Füzuli divanının 1996-cı ildə Bakıda 9 əlyazma nüsxəsi və iki qədim çapı əsasında ərəb əlifbası ilə hazırlanmış elmi-tənqidi mətnində isə yuxarıdakı nümunədə seçdirdiyimiz söz elə bu şəkildə verilsə də, kitabın nüsxə fərqləri hissəsində onun 1674-cü ildə köçürülmüş bir əlyazma nüsxəsində *surumuzu* variantının olması da göstərilmişdir (Füzuli. Divan. Tərtibçi: Hacı Mail Əliyev, redaktorları: Həmid Araslı, Cahangir Qəhrəmanov, Məmməd Adilov, “Şərq-Qərb”, səh. 24). Qeyd edək ki, elmi-tənqidi mətnin tərtibçisi Hacı Mail Əliyevin yazdığı kimi Bakıda Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan bu əlyazmanın (şifri C-92) katibi Hacı Məhəmməd “*özünü klassik şeirin mahir bilicisi, dahi Füzuli yaradıcılığının vurğunu, divan ədəbiyyatının xiridarı, istedadlı xəttat və geniş dünyagörüşə malik mətnşünas kimi göstərmişdir*”. Tədqiqatçının bu sözləri açıq-aşkar şəkildə sübut edir ki, Füzuli divanının sözügedən Bakı nüsxəsi mötəbər qaynaqdır və onun katibi yüksək savad sahibi bir şəxs olmuşdur. Məhz buna görə də hesab edirik ki, həmin əlyazmadakı variant da (*surumuzu*) diqqətdən kənarda qalmamalıdır.

Füzuli divanının yenə həmin ildə Tehrandə 10 əlyazma və 1 çap nüsxəsi əsasında hazırlanmış tənqidi mətnində də (tərtibçi: Əmin Sədiqi) sözügedən nümunədəki *sözümüzü* ləksemi əsas variant kimi qəbul edilmiş, lakin kitabdakı nüsxə fərqlərinin yer aldığı hissədə onun üç əlyazma nüsxəsində *surumuzu* şəklində olması da göstərilmişdir (Füzuli. Türkcə divanı, Tehran, 1996, səh. I). Qeyd edək ki, kiril əlifbası ilə nəşr olunmuş və çoxlu orfoqrafik səhvlərin yer aldığı həmin kitabda bu söz nüsxə fərqləri sırasında da yanlış olaraq *sözümüzü* şəklində getmişdir ki, bu da açıq-aşkar texniki səhv kimi qəbul edilməlidir. Aydındır ki, sözün hər iki variantı eyni olsaydı, onda nüsxə fərqlərinin göstərilməsinə heç ehtiyac da olmazdı.

Dahi söz ustasının türkcə divanının Türkiyədə hazırlanmış nəşrlərinə gəldikdə isə, onlar sırasında 1958-ci ildə Ankarada işıq üzü görmüş “Füzuli. Türkcə Divan” kitabı ən mötəbər qaynaq sayılır. Dörd nəfər araşdırıcı (prof. Kənan Akyüz, dr. Sedit Yüksəl, dr. Müjgan Cünbur və Süheyil Beken) tərəfindən hazırlanmış bu nəşrdə Füzuli divanının 68 əlyazma nüsxəsindən istifadə olunmuşdur (Türk Tarix Qurumu Basımevi, 1958, səh. VIII). Qeyd edək ki, yuxarıda adını çəkdiyimiz Füzuli divanının Tehran nəşrinin tərtibçisi Əmin Sədiqi də tənqidi mətnə bu nəşrdən istifadə etmiş və onu yüksək dəyərləndirərək yazmışdır: “Bu nəşr nüsxəsini ən mötəbər nəşrlərdən hesab edirik” (göstərilən kitab, səh. J). Qeyd edək ki, divanın sözügedən Türkiyə nəşrində yuxarıdakı şeir parçasında məqalədə seçdiyimiz söz *surumuzu* şəklindədir və kitabda onun digər variantının olması haqqında heç bir izahat verilməmişdir (səh. 10). Füzuli divanının Türkiyənin tanınmış ədəbiyyatşünas alimi Əbdülbaqi Gölpinarlı tərəfindən hazırlanmış mətnində də seçdirilmiş söz yalnız bir variantdadır və *suzumuzu* şəklindədir. (Füzuli Divanı.

Dördüncü Baskı. Hazırlayan Abdulkərim Gölpınarlı. Ankara, İnkilap Kitabevi, 2005, səh.6). Burada da, həmin sözlə bağlı heç bir açıqlamaya rast gəlmirik.

Şeirdəki bu sözlərdən (*sözümüzü, surumuzı, yoxsa suzumuzu*) hansının doğru variant olması məsələsinə aydınlıq gətirmək üçün ilk növbədə, Füzuli divanının dibaçə (müqəddimə, giriş) hissəsinə diqqət yetirmək lazım gəlir. Böyük söz ustası divanın nəslrlə qələmə alınmış dibaçəsində həmin şeir nümunəsini verməzdən öncə üzünü ulu Tanrıya tutaraq Yaradandan onu üç qisim insandan qorumağı təmənnə edir: savadsız katibdən; nəzmi nəsrədən seçə bilməsə də, özünü istedad sahibi sayan şəxsədən və həsəd əhlindən-paxıldan. Füzuli burada savadsız katibdən söz açarkən öncə nəslrlə yazır ki, bu peşə sahibi bacarıqsızlığı və savadsızlığı üzündən "gah bir nöqtə ilə *məhəbbəti mehnət* göstərər və gah bir hərf ilə *nəmətinəqmət* (kursiv bizimdir - M.N.) oxudar" (Bakı nəşri, 1958, səh. 46). Aydınlıq üçün qeyd edək ki, *məhəbbət* və *mehnət* (möhnət, əzab, dərd, qəm), eləcə də *nəmət* və *nəqmət* (işkəncə, əzab, cəza) sözlərinin ərəb əlifbası ilə yazılışı bir nöqtənin yeri ilə fərqlənir. Belə ki, *məhəbbət* sözündəki "be" hərfinin altında olan nöqtə həmin hərfin yuxarısında qoyulsa, "nun" hərfi olar və onda bu söz *mehnət* oxunar. Eləcə də bu qayda ilə *nəmət* sözündəki ikinci hərfin "əyn" in üstündə iki nöqtə qoyulmuş olsa, həmin hərf "ğəyn" olar və söz *nəqmət* şəklinə düşər. Göründüyü kimi, Füzuli burada başlıca diqqəti katibin savadsızlığı üzündən nöqtələrin yerinin səhv qoyulmasına yönəldir, bir nöqtənin hökmünə diqqəti çatdırır və eyni zamanda bu fikrini obrazlı şəkildə ifadə edir. Daha çox müsbət mənə yükü daşıyan birinci sözlər: *məhəbbət* və *nəmət* kəlmələri həmin sözlərlə müqayisədə oxucuda müəyyən mənada mənfi anlam assosiasiyası doğuran *möhnət* və *nəqmət* kimi oxunmuş olur. Füzuli dibaçədə daha sonra nəslrlə qələmə aldığı fikrinin davamı olaraq sıra ilə ərəbcə, türkcə və farsca dörd misralıq bir qitə verir. Ərəbcə qitədə şair savadsız katibə qarşı tökrək, onun səhvi ucbatından bir nöqtə fərqi ilə ərəb mənşəli *inəb* (üzüm) sözünün *eyb* şəklinə düşməsinə diqqətə çatdırır. Dahi şair farsca qitədə də eyni fikri vurğulayır, lakin burada heç bir nümunə vermir. Türkcə qitəyə gəldikdə isə, o, yuxarıda - məqalənin əvvəlində qeyd olunmuş nümunədir. Dibaçənin bu hissəsinin məzmununda bir məqam xüsusilə diqqətçəkicidir. Füzulinin burada yanlışlıq nümunəsi kimi verdiyi sözlərin anlamlarında əksmənəlilik keyfiyyəti, ziddiyyət anlamları açıq-aşkarasına və qabarıq şəkildə özünü göstərir: *məhəbbət-mehnət, nəmət-nəqmət, göz-kor*. Məsələyə bu baxımdan yanaşdıqda türkcə qitədəki söz və şur (duzlu, şor) kəlmələri həmin meyardan kənarda qalır, daha doğrusu, onlarla müqayisədə mətnə açıq-aşkar bir uyğunsuzluq yaratmış olur. Bunun əksi olaraq *surumuzı* sözü isə istər qitənin ümumi məzmunundan çıxış etdikdə, istərsə də məntiqə söykəndikdə mətnə tam bir ahəngdarlıq və uyarlıq yaradaraq tam yerinə düşür. Belə ki, farsmənşəli *sur* sözü bu dildə şənlilik məclisi, şadlıq, sevinc mənalarını daşıyır. Qitədə onun müqabilində işlənmiş yenə də farsmənşəli *şur* sözünün isə həmin dildə duzlu anlamı ilə yanaşı, iztirab, narahatlıq; qəm, kədər mənaları da vardır. Bu incə məqamı nəzərə aldıqda onda qitənin ikinci misrasındakı uyğunsuzluq aradan qalxır və şairin qitədə vurğuladığı fikirdə bir tamlıq, mükəmməllik yaranır. Dahi söz ustası oxucularına çatdırmaq istəyir ki, savadsız katib nöqtənin yerini səhv salaraq *surumuzı* (şənliyimizi, sevincimizi) *şura* (iztiraba, qəmə, kədərə) döndərir. Göründüyü kimi, qitədəki ikinci misranın bu şəkildə oxunması (*Ki, fəsadi-rəqəmi surumuzı şur eylər*) dibaçədə vurğulanan başlıca fikirlə tam üst-üstə düşür, mətnin bədii təsir gücünü artırır və məntiqi baxımdan da bir uyarlıq yaradır.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, böyük Azərbaycan şairi-dramaturqu Hüseyn Cavid də məşhur “Şeyx Sənan” mənzum faciəsində korun dilindən verilən məşhur qəzəlinde şənlilik, sevinc mənasını daşıyan *sur* sözünü onun antonimi olan, əks mənalı *matəm* kəlməsi ilə eyni misra daxilində qoşa işlətməmişdir:

***Nə dərd olaydı, nə dərman, nə sur olaydı, nə matəm,
Nə aşyaneyi-vüslət, nə bari-firqət olaydı.***

Aydındır ki, böyük söz ustaları əks mənalı sözləri eyni misra daxilində işlətməklə fikrin təsir gücünü artırmaq məqsədini daşımışlar. Onu da qeyd edək ki, H.Cavidin bu misralarındakı *vüslət* (qovuşma, vüsala çatma) və *firqət* (ayrılma, ayrılıq) sözləri də əks mənalı kəlmələrdir.

Maraqlıdır ki, *sözümüzü* (əlyazmada *sözümüzi*) və *surumuzı* sözlərinin ərəb əlifbasındakı yazılışı da bir nöqtə fərqi ilə seçilir. Belə ki, *sözümüzi* leksik vahidindəki birinci “ze” hərfinin üstündəki nöqtəni götürsək, həmin söz *surumuzı* şəklində oxunar. Bir nöqtənin səhv qoyuluşu üzündən ortaya çıxan bu katib xətası dahi söz ustası Füzulinin savadsız katiblərlə bağlı fikrinin nə dərəcədə doğru olduğunu, eyni zamanda şairin öncəgörməsini də bir daha sübut etmiş olur. Nə qədər acı olsa da, katiblər məhz Füzulinin katib xətası ilə bağlı yazdığı qitəsində bu cür yanlışlığa yol vermişlər. Bunun başlıca səbəblərindən biri və birincisi, fikrimizcə, həmin qitəni köçürən katiblərin “sur” və “şur” sözlərinin fars dilində daşıdıqları incə mənalara fikir verməmələri, bəlkə də onları bilməmələri ilə bağlıdır.

Qitədəki daha bir məqam nümunədə seçdirdiyimiz sözün müəllif mətnində məhz *surumuzı* şəklində olmasına haqq qazandırır. Belə ki, şeirdə seçilmiş sözlərin səs ahənginə, tələffüzçə uyurluğuna fikir verdikdə aşiqca görmək olar ki, şair burada onların məna çaları ilə yanaşı, şeir sənəti baxımından özəl keyfiyyətinə: musiqili səsləyişinə, ahəngdarlığına, qulağı oxşamasına da xüsusi diqqət yetirmişdir. Aydındır ki, verilmiş nümunədəki həmin sözün *sur* kimi oxuduqda bu leksik vahid *şur*, eləcə də üçüncü misradakı *qılur* (əlyazmada məhz bu şəkildədir) və dördüncü misradakı *qûsur* sözləri ilə ahəngdar səsləşir, mükəmməl bir poetik uyurluq yaradır və bir növ daxili qafiyə rolunda çıxış edir.

Dibacənin nəsr hissəsində də vəziyyət belədir. Füzulinin burada işlətdiyi *məhəbbət-məhnət*, *nəmət-nəqmət*, eləcə də ərəbcə qitədəki *inəb-eyb* sözləri də poetik uyurluq baxımından diqqəti çəkir və bu fikri təsdiqləmiş olur.

Qitədəki seçdirdiyimiz sözün *surumuzı* şəklində oxunuşuna üstünlük verən daha bir incə məqamı da qeyd etmək lazımdır. Füzulinin dibacədə savadsız katibin səhvi ilə bağlı nümunə olaraq verdiyi bütün sözlərdə (*məhəbbət-məhnət*, *nəmət-nəqmət*, *göz-kur*) nöqtənin yerinin səhv düşməsindən ortaya çıxan katib xətalarında fərqli məqam cəmi birçə yerdədir. Söz ləksemi ilə *şur* sözünün yazılışında nöqtə səhvinin yaratdığı məqam isə iki yerdədir. Belə ki, birincisi, söz ləkseminə ilk hərfin - “sin”in üzərinə üç nöqtə qoyduqda, ikincisi isə son hərfin - “ze”nin üstündəki nöqtəni sildikdə həmin sözün *şur* kimi oxumaq mümkündür.

Sur sözünün *şur* şəklində oxunuşunda isə nöqtə fərqi yalnız bir məqamdadır: ilk hərfin - “sin”in üzərinə üç nöqtə qoyduqda, onda həmin söz *şur* kimi oxunur. Şeirlərində hər bir sözün istər zahiri görünüşü və keyfiyyətinə, istərsə də məna tutumu və semantik incəliyinə xüsusi bir həssaslıqla yanaşan söz sərrafı Füzuli burada da böyük sənətkarlıq nümayiş etdirərək sözlə mənanın vəhdəti əsasında belə bir gözəl şeir nümunəsini qələmə almışdır.

Şeirdəki fərqləndirilmiş sözün bəzi nəşrlərdə *suzumuzı* şəklində oxunuşuna gəldikdə isə, öncə qeyd etməliyik ki, ərəb əlifbasında söz və *suz* (farsmənşəlidir, yanğı, yanma deməkdir) kəlmələri eyni cür yazılır. Bundan əlavə, qitənin ümumi məzmunundan çıxış etdikdə *surumuzı* variantı da, fikrimizcə məqsədəuyğun sayıla bilməz, çünki bu variant da şeirdə vurğulanan əsas fikir baxımından uyğunsuz görünür.

Beləliklə, qitənin sözügedən misrasındakı bütün bu incəlikləri və qeyd olunan məqamları nəzərə alaraq biz hesab edirik ki, nümunədəki seçdirilmiş sözün *surumuzı* şəklində oxunuşu daha məntiqi və ağlabatandır. Sözsüz ki, bu məsələdə müəyyən fikir ayrılığı, fərqli mülahizələr də ola bilər və biz onları da böyük məmnuniyyətlə dinləməyə hazırıq. Çünki elmdə əsl həqiqət bir sıra hallarda məhz elmi mübahisə, diskussiya, fikir müxtəlifliyi zəminində ortaya çıxmış olur.

Son olaraq bir məsələni də diqqətə çatdırmaq istəyirik. Biz məqaləmizin adındakı divan sözünü bilərəkdən kiçik hərflə yazdıq. Məsələ burasındadır ki, farsmənşəli bu söz ədəbiyyatşünaslıqda şeir toplusu anlamında işlənir və xüsusi yox, ümumi səciyyə daşıyır: Nəsimi divanı, Füzuli divanı, qəzəllər divanı, qəsidələr divanı, divan ədəbiyyatı və s. Bununla belə, ədəbiyyatşünaslıq sahəsində işlənən divan sözü Azərbaycanda, son vaxtlar əsasən, xüsusi isim, yəni əsər adı kimi qəbul edilir və böyük hərflə, həm də dırnaq içərisində yazılır: Füzuli "Divan"ı. Maraqlıdır ki, Füzuli divanının 1958-ci il Bakı nəşrində divan sözü hər yerdə kiçik hərflə yazılmışdır. Şairin divanının yenə də 1958-ci il Türkiyə nəşrində isə həmin sözün yazılışında açıq-aşkar bir sabitsizlik özünü göstərir. Belə ki, burada divan sözü gah böyük, gah da kiçik hərflə yazılmışdır. Düşünürük ki, ədəbiyyatşünaslıq termini divan ümumi isim olduğu üçün kiçik hərflə yazılmalıdır.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2018-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Aynurə PAŞAYEVA

“AZƏRBAYCAN” JURNALININ TARİXİNDƏN

Milli mətbuatımızın əvəzsiz nümunələrindən olan “Azərbaycan” jurnalı Mədəbi fikir tariximizdə ciddi rol oynamış nadir ədəbi mətbu orqanlardan biridir. Neçə-neçə ədəbi nəsil ilk dəfə bu jurnalda öz sözünü demiş, istedadını nümayiş etdirmişdir. XX əsrin elə bir yazarı yapılmaz ki, “Azərbaycan” jurnalının qapıları onun üzünə açılmasın.

“Azərbaycan” jurnalı dünya ədəbiyyatından Alber Kamyu, Qoderzi Coxeli, İvan Bunin, Əziz Nesin, Əhməd Temir, Mikloş Bamoş, Toğrul Kəskin, Ömər Seyfəddin, Vasili Şukşin, Yasunavi Kavabata, Boris Morjanov, Saad Həmid, Vasil Papov, Xorxe Luis Borxes, Tatyana Tolstaya, Ceyms Qrinvud, Marsel Eme, Uilyam Folkner, Mixail Bulqakov, Fakir Baykurt, Somersət Moyem, Con Patrik və başqalarının əsərlərini öz səhifələrində azərbaycanlı oxucusu üçün tanıtmışdır.

1920-ci illərin əvvəlində yeni ədəbi əsərlərin daha geniş oxucu auditoriyasına çatdırılması üçün irihəcmli mətbu orqana ehtiyac yarandı. Bu ehtiyacın zərurəti və maarifin işlərinə, ədəbiyyatın, incəsənətin inkişafına kömək etmək məqsədi ilə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının 14 oktyabr 1922-ci il tarixli kollegiya iclasının qərarı ilə 1923-cü il yanvar ayının 28-də “Maarif və mədəniyyət” jurnalı nəşrə başlayır. Jurnal Azərbaycan Xalq Komissarları Şurasının sədri Nəriman Nərimanov, Maarif komissarı Mustafa Quliyev və komissar müavini Tağı Şahbəzinin (Simurq) təşəbbüsü ilə yaranmışdı. “Maarif və mədəniyyət” jurnalına materiallar vaxtında toplanmadığı və mətbəə təşkili işi yubandığı üçün jurnal həmin il deyil, 1 il sonra çap olunmuşdur.

Şərəfli yol keçmiş “Azərbaycan” jurnalının adı ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyatda baş verən hadisələrlə əlaqədar olaraq 6 dəfə dəyişdirilmişdi. “Maarif və mədəniyyət” (1923, yanvar, №1-1927, dekabr, №12), “İnqilab və mədəniyyət” (1928, yanvar, №1-1936, may, №5), “Revolusiya və kultura” (1936, iyun, №6-1941, may, №5), “Vətən uğrunda” (1941, iyun, №5-1946, aprel, №4), “İnqilab və mədəniyyət” (1946, may, №5-1952, dekabr, №12), “Azərbaycan” (1953, yanvar, №1-dən bu günə qədər) adları altında çap olunmuşdur. “Azərbaycan” jurnalına müxtəlif illərdə Tağı Şahbəzi (Simurq) (1923-1924), Cəlil Məmmədzadə (1924-1926), Ruhulla Axundov (1927-1928), Mustafa Quliyev (1929-1931), Müseyib Şahbazov (1932-1933), Hacıbaba Nəzərli (1934), Məmməd Kazım Ələkbərli (1934-1936), Mirzə İbrahimov (1938-1941), Məmməd Arif (1942-1945), Mehdi Hüseyn (1946-1950; 1954), Əbülhəsən Ələkbərzadə (1952-1953),

Əli Vəliyev (1954; 1958-1959), Əhməd Cəmil (1959-1960), Qılman Musayev (1963-1966), Cəlal Məmmədov (1966-1975), İsmayıl Şıxlı (1976-1978), Əkrəm Əylisli (1978-1983), Cabir Novruz (1984-1987), Yusif Səmədoğlu (1987-1997), İntiqam Qasımsadə (1998-dən indiyə qədər) jurnalın redaktorları olmuşdular. Bu redaktorlar içərisində 5-i Tağı Şahbazi (Simurq) (1892-1937), Ruhulla Axundov (1897-1938), Mustafa Quliyev (1893-1938), Hacıbaba Nəzərli (1895-1939), Məmmədkazım Ələkbərli (1905-1938) 1937-ci il repressiya qurbanlarından olmuşdur. Cəlil Məmmədzadə və Müseyib Şahbazov isə ədəbiyyatla bağlılığı olmayan, "Kommunist" partiyasının üzvü olublar.

"Maarif və mədəniyyət" jurnalı 1924, avqust, №8-1925, iyul, №7 ərzində çap olunmamışdı. Jurnalın bu müddət ərzində çıxmamasına səbəb, Rasim Tağıyev respublikada mövcud iqtisadi vəziyyətin ağırlığı, maliyyə vəsaitinin, kağız ehtiyatının və mətbəə avadanlığının çatışmaması ilə bağlıdır.

Lakin müxtəlif araşdırmalar zamanı bir başqa səbəbin də ortaya çıxdığını görürük. Belə ki, jurnalın ilk baş redaktoru Tağı Şahbazi (Simurq) o zamanlar Maarif komissarının müavini vəzifəsində çalışırdı və vaxt məhdudluğundan jurnalın baş redaktoru vəzifəsini Mühitdin Birgen icra edirdi. Onun adı bəzi mənbələrdə yanlış olaraq Mahiyyədin kimi qeyd olunmuşdur ("Azərbaycan" - 80: (1923-2003). Biblioqrafik göstərici/Tərt.ed.: Ə. Əfəndiyev. Bakı: Çinar-Çap, 2004, s. 266). Mühitdin Birgen haqqında məlumat filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Asif Rüstəmlinin apardığı araşdırmalardan məlum olur: "Qısa bir müddətdən sonra isə, bugünkü "Azərbaycan" jurnalının sələfi olan "Maarif və Mədəniyyət" jurnalının fəal mühərriri və yazarı olur." (Rüstəmli Asif. Mühitdin Birgen və Bakü mühiti // Türkiyə Araşdırmaları Enstitüsü Dergisi, 2016, TAED 55, Erzurum, s. 641). Lakin 1920-ci illərdə bir çox ziyalılar kimi, M. Birgenin adı da ÇK-nın Azərbaycan Fövqaladə Komissiyası tərəfindən sorğuya çəkilənlər siyahısında olur, həmin komissiyanın qərarına əsasən, onun 1923-cü ilin dekabrında Türkiyəyə qayıtmasını jurnalın 1924-cü ilin sentyabrından 1925-ci ilin iyun ayınadək nəşr olunmamasına səbəb amili kimi göstərməsi daha ağılabatandır.

Hazırda Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin fəal mətbu orqanlarından biri olan "Azərbaycan" jurnalının ismini mətbuat tarixində araşdırdıqda o da məlum olur ki, müxtəlif dövrlərdə eyniadlı jurnallar da fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki, "Molla Nəsrəddin" satirik jurnalının təsiri ilə 1906-cı ilin dekabrından 1907-ci ilin sentyabr ayına qədər Təbrizdə "Azərbaycan" jurnalı nəşr olunmuşdur. Ölkəmizin İranla Mədəni Əlaqələr Cəmiyyətinin mətbu orqanı olan digər "Azərbaycan" jurnalı 1945-1946-cı illərdə (ana dilində ərəb qrafikası ilə) Rəsul Rzanın redaktorluğu ilə Bakıda 17 sayı nəşr edilmişdir.

"Azərbaycan" adını daşıyan başqa bir jurnal, mühacirət mətbuatımızın nümunələrindən biri və "Azərbaycan Kültür Dərnəyi"nin yayım orqanıdır. 1952-ci ilin aprel ayından bəri bu günümüzədək Ankarada "Azərbaycan" adı altında çap olunan jurnalın adı sonradan dəyişdirilərək "Azərbaycan Türk Kültür Dərgisi"nə çevrilmişdir. Azərbaycan-türk Federalist Demokratik Müsavat Partiyasının orqanı olan "Azərbaycan" jurnalı 1926-cı ildə Ceyhun Hacıbəylinin redaktorluğu ilə Parisdə çap olunub və cəmi 2 sayı işıq üzünə görüb. Başqa bir "Azərbaycan" jurnalı Almanyanın Münhen şəhərində 1952-1954-cü illərdə Əbdürrəhman Fətəlibəyli Düdənginskinin baş redaktorluğu ilə fəaliyyət göstərüb.

Diaspor mətbu orqanlarımızdan olan "Azərbaycan" adını daşıyan jurnallar bu günə qədər Stokholmda (1992), digəri Vaşinqtonda (1993) çap olunur.

Mətbuat tariximizə öz irsini qoyan "Azərbaycan"lar azərbaycançılıq ideya-məfkurəsi istiqamətində köklənsə də, mövzu-problem, yaradıcılıq axtarışları məsələlərində fərqli cəhətlərdən də xali deyillər.

"Azərbaycan" jurnalı haqqında ilk geniş həcmli tədqiqat işi İ.A. Novruzovun 1968-ci ildə tamamladığı "Azərbaycan sovet ədəbiyyatının inkişafında "Maarif və mədəniyyət" ("İnqilab və mədəniyyət") jurnalının rolu (1923-1932-ci illər)" adlı dissertasiyasıdır. "Azərbaycan" jurnalının 53 illik (1923-1976) fəaliyyəti haqqında digər tədqiqat əsəri Rasim Tağıyevin "Azərbaycan" jurnalı və Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının aktual problemləri (1923-1976-cı illər)" kitabı (1977) jurnalın ideya və məqsədlərini təhlili zamanı müəllifin zamanın ideoloji tələblərinə uyğun olaraq daha çox konyunktiv yanaşmasıdır.

2006-cı ildə Bəxtiyar Məmmədovun tamamladığı "Azərbaycan bədii publisistikasının inkişaf meylləri və sənətkarlıq məsələləri (XX əsrin II yarısında)" adlı namizədlik dissertasiyasında Sovet dövrü "Azərbaycan" jurnalının publisistikasında zamanın ideoloji tələbindən irəli gələrək yol verilən bəzi nöqsanlı cəhətlər tənqid olunmuş, publisistikanın nəzəri məsələlərindən daha çox bəhs olunmuşdur. 2010-cu ildə Aygün Əzimovanın bitirdiyi "Müstəqillik dövrü Azərbaycan mətbuatında bədii publisistika" ("Azərbaycan", "Ulduz", "Qobustan" jurnallarının materialları əsasında) dissertasiya işi "Azərbaycan" jurnalının müasir dövrdə keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salır, qazandığı bədii publisistik keyfiyyətlər, publisistika ənənələri, müstəqillik dövründə baş verən siyasi hadisələrin jurnal publisistikasında əksi, sənətkarlıq axtarışları baxımından təhlil olunmuşdur.

Hər zaman ədəbi prosesə yaxından bələdçilik edən, klassik irsin öyrənilməsi, ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqidin inkişafı, teatr, musiqi, kino, incəsənətin bütün sahələrini, dilimizin saflığı, dünya xalqlarının ədəbi-mədəni həyatına aid materiallar jurnalda daim işıqlandırılmışdır. **"Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin tarixində elə bir mühüm hadisə yoxdur ki, jurnalda öz əksini tapmamış olsun"** (Tağıyev Rasim. "Azərbaycan" jurnalı və Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının aktual problemləri (1923-1976-cı illər). Bakı: Elm, 1977, s.17).

"Azərbaycan" jurnalının 50 illik yubileyi münasibətilə 1973-cü il 3-cü sayında görkəmli ədəbiyyatşünas Mir Cəlal jurnalın ədəbi mühitin inkişafındakı əhəmiyyətini belə izah edir: **"“Azərbaycan” jurnalı ədəbi inkişafımızın aynasıdır. Bütün mühüm əsərlərimiz ilk dəfə buradan yayılır, şöhrət tapır"** (Mir Cəlal. Şərəfli mübarizə yolu, "Azərbaycan" jurnalı, 1973, №3, s.108). Dövrün gənc yazıçıların söz, qələm tribunası olan "Azərbaycan" jurnalı haqqında Nəbi Xəzrinin **"Biz hamımız "Azərbaycan" jurnalının şinelindən çıxmışıq"** ifadəsi tam yerində işlənilmiş və səslənən qənaətli fikirləri bir daha təsdiqləyir.

"Azərbaycan" jurnalının adının müxtəlif dövrlərdə dəyişdirilməsinə səbəb olan amilləri müasir aspektdən təhlil edən akademik Bəkir Nəbiyevin fikirləri təqdirəlayiqdir: "1928-ci ilin lap əvvəllərində isə o zamankı iqtidar özünün iç üzünü göstərdi: yəni sadəcə olaraq maarif və mədəniyyəti yox, məhz inqilabın tələbləri baxımından maarif və mədəniyyəti təbliğ etməyi jurnalın adı-qayəsi kimi elan etdi: 1936-cı ildən etibarən onun başlığındakı birinci və üçüncü sözlər rus dilində yazılan və işlədilən şəkllə salındı, demək olar ki, "Revolusiya və kultura"ya çevrildi. Bu da 30-cu illər repressiyasının tərkib hissəsi olan dildə ruslaşdırma siyasətinin Azərbaycana vurduğu ən ağır zərbələrdən biri oldu. "Vətən uğrunda!"- jurnalın adları arasında özünü ən çox doğruldan başlıqlardan biri oldu və Böyük Vətən müharibəsinin amansız

möhürünü 1946-cı ilin əvvəllərinə qədər özündə təsbit etdi. Artıq 50 ildən bəri iftixarla daşıdığı "Azərbaycan" adı isə ölkənin həyatında 50-ci illərin başlanğıcından ilk əlamətləri özünü göstərən yumşalmanın təzahürlərindən biri oldu" (Nəbiyev Bəkir. Azərbaycan-80 (1923-2003). Bakı: Çinar-Çap, 2004, s. 3). Jurnalın 1928-ci ildə "İnqilab və mədəniyyət" adlandırıldıqdan sonra marksizm-leninizm ideyalarını təbliğ edən "Fəlsəfə" şöbəsinin yaradılması jurnalın sərlövhəsinin ideoloji funksiyasının bir daha aydınlaşdırırdı. Jurnalın adının "Vətən uğrunda!" adlandırılmasının səbəbi publisistik notlarla "Azərbaycan" jurnalının 50 illiyi münasibəti ilə çap olunan "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzetinin 1973-cü il 24 mart sayında Əkbər Ağayev bu cür təsvir edir: "Jurnal döyüşə girdi, hərbi libas geyindi, yığcam və quraq oldu, müəlliflə-küyə çevrildi, müharibə illərinin, mübarizələrlə dolu, fəvqəladə və sərt həyatı jurnala fəvqəladə və mənalı ad verdi: "Vətən uğrunda!" (Ağayev Əkbər. Jurnal döyüşə girdi... "Ədəbiyyat və incəsənət" qəz., 1973, 24 mart, s. 5) "Azərbaycan" jurnalının 75 illiyi münasibəti ilə çap olunan sayında jurnalın Baş redaktoru İ.Qasımzadə mənsub olduğu dövrün ictimai fikrində rolunu belə izah edir: "Ustad tənqidçi Məmməd Arifin (Baş redaktor) ömrünün qatıldığı o dörd ildə "Vətən uğrunda" doğrudan da müəlləh əsgərlərdən oldu" (Qasımzadə İntiqam. "Azərbaycan" jurnalı XXI əsrin astanasında, "Azərbaycan" jurnalı, 1998, № 1-2, s.4).

1953-cü ildən bu yana "Azərbaycan" adı altında çap olunan jurnalın fəaliyyətində fasilə olmasa da, 1992-1996-cı illərdə ölkədəki iqtisadi böhranla əlaqədar olaraq illik sayında aşağı kəmiyyət müşahidə olunmuşdur. 1992-ci ildə iki-iki birləşmiş 6 sayı, 1993-cü ildə iki-iki birləşmiş 5 sayı, 1994-cü ildə üç-üç birləşmiş 2, 1995-ci ildə 3 sayı özündə birləşdirən 1 nömrə nəşr edilmişdir.

1993-cü ildə ölkədə ağır siyasi və iqtisadi vəziyyətdə olanda Baş redaktor Yusif Səmədoğlunun jurnalın "olum, ölüm" dilemması yaşayan zaman əzmkar ifadəsi jurnalın indiyə qədər saxlanılmış olan həyat kredosuna çevrildi: "Dəhşətli poliqrafiya çətinlikləri ilə üzləşsək də, minimum əmək haqqı ilə razılaşsaq da, hətta son aylarda əsər sarıdan qıtlıq çəksək də, getmək fikrimiz yoxdur. Jurnalın hər bir əməkdaşı üzərinə düşən ədəbi-tarixi missiyanı gözəl dərk edir" (Səmədoğlu Yusif. "Azərbaycan" jurnalının 70 yaşı tamam olur, "Azərbaycan" jurnalı, 1993, № 1-2, s. 5).

"Azərbaycan" jurnalının sələfi olan "Maarif və mədəniyyət" jurnalı 1926-cı ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı ilə Qızıl Qələmlər ittifaqının, 1928-ci ilin yanvar ayından "İnqilab və mədəniyyət" jurnalı Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin orqanı olub.

"Azərbaycan" jurnalının 80 illik yubileyi münasibəti ilə f.e.d. Vaqif Yusifli öz məqaləsində jurnalın şərəfli tarixində baş redaktorları haqqında qısa məlumat verdikdən sonra fikirlərini belə şərh edir: "80 ildə 20 baş redaktor! Lakin bu redaktorların hər biri müxtəlif ədəbi zövqə, dünyagörüşünə malik olsalar da, bu illər ərzində Azərbaycanda ictimai-siyasi həyatda müəyyən dəyişikliklər, hətta çevrilmələr baş versə də, jurnal öz şərəfli missiyasına sadıq qalmışdır" (Yusifli Vaqif. Geriyə bax, Qoca..., "Azərbaycan" jurnalı, 2003, № 1, s. 41).

"Azərbaycan" jurnalı müxtəlif illərdə dövlət tərəfindən ən ali fəxri adlara və mükafatlara layiq görülmüşdür. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 22 mart 1973-cü il tarixli qərarı ilə Sovet ədəbiyyatının inkişafında və zəhmətkeşlərin ideya-estetik tərbiyəsində fəal iştirakına görə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Fəxri fərmanı ilə, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1983-cü il 21 yanvar fərmanına əsasən Sovet ədəbiyyatının inkişafında

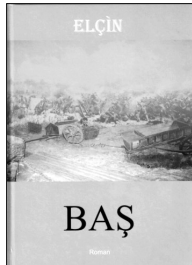
xidmətlərinə və zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində fəal iştirakına görə Xalqlar Dostluğu ordeni ilə təltif olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 2003-cü il 27 yanvar tarixli Sərəncamına əsasən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafında xidmətlərinə görə “Azərbaycan” və “Literaturnı Azərbaycan” jurnallarının bir qrup əməkdaşları fəxri adlarla təltif olunmuşdur. Ümummilli lider Müstəqil Azərbaycan mətbuatının azad inkişafına qayğı göstərərək Yazıçılar İttifaqının mətbu orqanlarının - “Azərbaycan”, “Literaturnı Azərbaycan”, “Ulduz”, “Qobustan” jurnallarının və “Ədəbiyyat qəzeti”nin dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi haqqında Sərəncamı mətbuata göstərdiyi diqqət və qayğının örnəklərindəndir.

“Azərbaycan” jurnalı müasir dövrdə də Azərbaycanın ədəbi-mədəni həyatının aynasıdır. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Xalq yazıçısı Anar jurnalın 90 illik yubileyi münasibəti ilə çap olunmuş sayında xüsusi olaraq jurnalın müasir dövrdəki oynadığı rolu qeyd edirdi: “Azərbaycan” jurnalı öz yaşarı ənənəsinə XXI əsrdə də sadıq qalır, ədəbiyyatımızın ümumi mənzərəsini yaratmaqda, onun müasir səviyyəsini, durumunu əks etdirməkdə, dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri ilə tanış olmaqda, gələcəyimiz olan ədəbi gəncliyi ruhlandırmaqda davam edir. Vaxtilə Hüseyn Cavidin, Mikayıl Müşfiqin, Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Süleyman Rüstəmin, İlyas Əfəndiyevin, Mirzə İbrahimovun, Mehdi Hüseynin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Qabilin, Hüseyn Arifin, Əliağa Kürçaylının, İslam Səfərlinin, Əli Kərimin, Yusif Səmədoğlunun, Məmməd Arazın, Cabir Novruzun, İsa İsmayılzadənin çap olunduğu “Azərbaycan”da indi onları layiqincə əvəz edən müxtəlif ədəbi nəsillərin yaradıcılığı öz əksini tapır” (Anar. 90 yaşlı müasirimiz, “Azərbaycan” jurnalı, 2013, №1, s.3-4).

“Azərbaycan” jurnalı zamanın diktə etdiyi hansı ideologiyaya az və yaxud çox dərəcədə əməl edən mətbu orqanı olsa da, onun xalqın maddi və mənəvi sərvəti olmaq fikrini, ədəbi və mədəni sahədə ictimai düşüncənin inkişafındakı böyük əhəmiyyətli rolunu inkar etdirə bilməz. “Azərbaycan” jurnalı hal-hazırda müstəqillik dövrünün salnaməsini yaratmağa xidmət göstərir, ədəbiyyatımızın elmi mühakimə gücünü artırır, yeni forma və üslubların yaranmasını təmin edir.

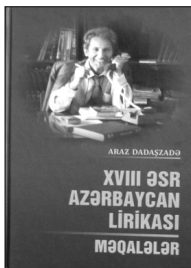
♦ K i t a b r ə f i

**ELÇİN
BAŞ**

Naxçıvan, "Əcəmi" nəşriyyat-poliqrafiya birliyi, 2017

Xalq yazıçısı Elçinin "Baş" romanı XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda baş verən mürəkkəb və ziddiyyətli tarixi hadisələr fonunda insan talelərindən söz açır. Romanda həm real tarixi şəxsiyyətlərin, həm də bədii təxəyyüldən doğan insanların obrazları yaradılmışdır. Müəllif əsərə yazdığı girişdə qeyd edir ki, "romanda, olsun ki, tarix ilə üst-üstə düşməyən detal və ştrixlərə də fikir verməsinlər və bu baxımdan müəllifin təskinliyi ondadır ki, burada tarixlə üst-üstə düşən və müəllifin fikrincə, tarixilik baxımından əhəmiyyətli olan məqamlar da, güman ki, az deyil".

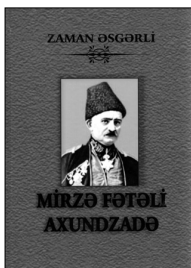
ARAZ DADAŞZADƏ

XVIII ƏSR AZƏRBAYCAN LİRİKASI (MƏQALƏLƏR)

Bakı, "Təhsil", 2017

Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Araz Dadaşzadənin bu kitaba daxil etdiyi "XVIII əsr Azərbaycan lirikası" monoqrafiyası və müxtəlif illərdə dövrü mətbuatda nəşr olunmuş məqalələri XVIII əsr Azərbaycan poeziyası haqqında geniş təsəvvür yaradır. Müəllif həmin əsrin poeziyasını həm ayrı-ayrı problemlər, həm də ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılıq yolunu təqdim etməklə təhlillər aparır.

Xalq yazıçısı Elçin kitaba "Ölümünə inanmadığım adam" adlı geniş ön söz yazmışdır. Toplunun tərtibçiləri A.Dadaşzadənin övladları - Zümrüd Dadaşzadə və Aqşin Dadaşzadədir.

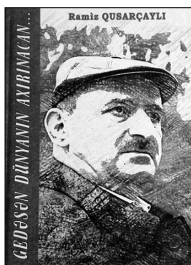
ZAMAN ƏSGƏRLİ

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ

Bakı, "AVROPA" nəşriyyatı, 2017

Filologiya elmləri doktoru, professor Zaman Əsgərlinin "Mirzə Fətəli Axundzadə" monoqrafiyasında böyük mütəfəkkirin həyat və yaradıcılıq yolu, şeir yaradıcılığı, dramaturgiyası və nəsr, həmçinin, ədəbi-tənqidi və fəlsəfi görüşləri elmi təhlil predmetinə çevrilir. İlk dəfə olaraq Axundov dramaturgiyasının janr təsnifatı aparılır, mütərcimlik fəaliyyəti haqqında məlumat verilir, publisist əsərləri təhlil olunur.

Kitabın elmi redaktoru akademik Teymur Kərimli, rəyçi professor Təyyar Salamoğludur.

RAMİZ QUSARÇAYLI

GEDƏSƏN DÜNYANIN AXIRINACAN...

Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2017

Ramiz Qusarçaylının "Gedəsən dünyanın axırınacan..." adlı yeni kitabı onun əvvəlki şeir kitablarından sonra ("Çörəyim daşdan çıxır", "Ömür qapıları", "Bir çiçək axşamı", "Eşşəknamə", "Almalı kitab", "Nə gözəldir yolun, Allah") oxucularla növbəti görüşüdür. Kitab filologiya elmləri doktoru, professor Ramiz Əsgərin "Mükəmməl poeziya" adlı ön sözü ilə açılır. Kitabdakı şeirlər "Mən kənddən çıxanda...", "Bu qurban olduğum Vətən", "Gəl oxuya q saz dilində", "Aparır məni mələklər", "Qurudub göndərmə bənövşələri", "Bu il qaranquşlar Yemənə uçmaz" rubrikalarında təqdim edilir.

